

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

JOHN KVIST

EGTVED SOGN

I. BIND

KONRAD JØRGENSENS BOGTRYKKERI A/S
KOLDING 1978

Rettelser

til

John Kvist: »Egtved Sogn«, 1. bind

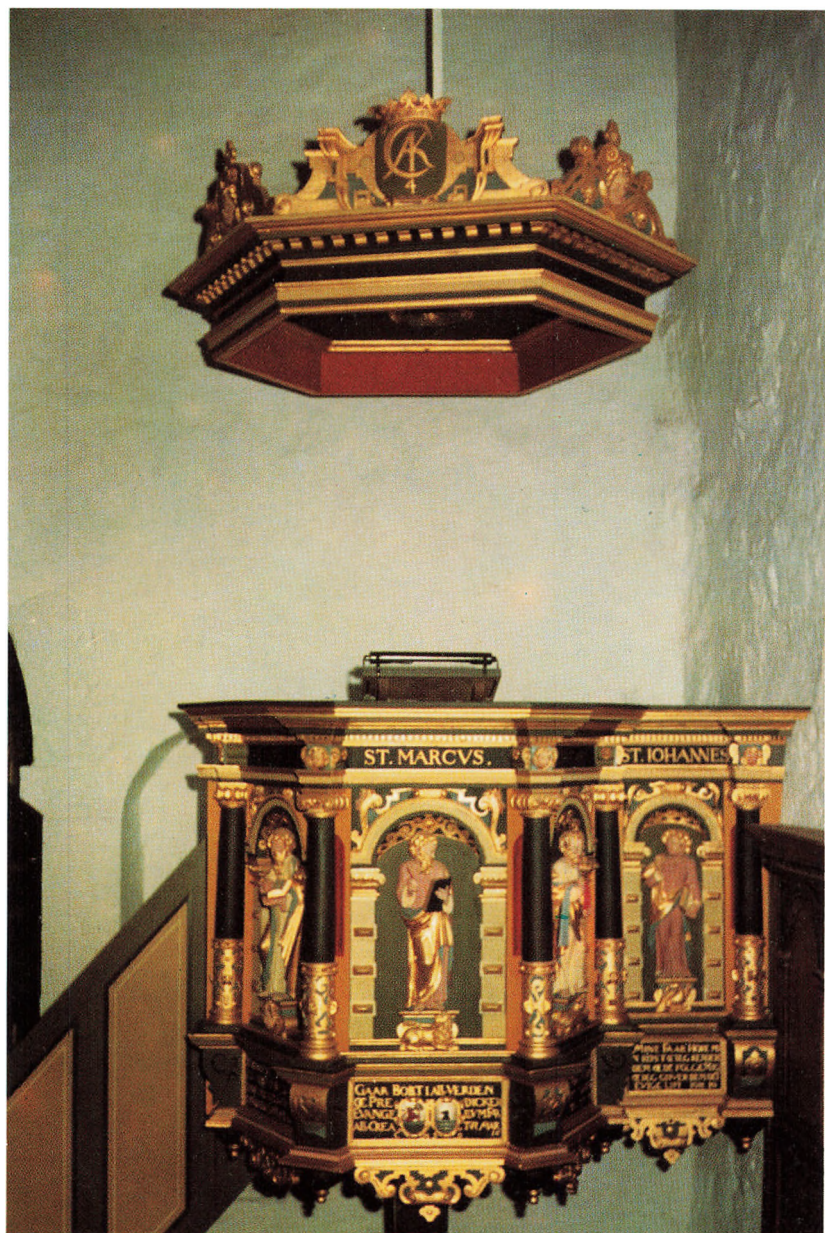
samt

to farvebilleder som erstatning for billederne
mellem p. 288 og p. 289.

p. = side, l. = linie, f.n. = fra neden

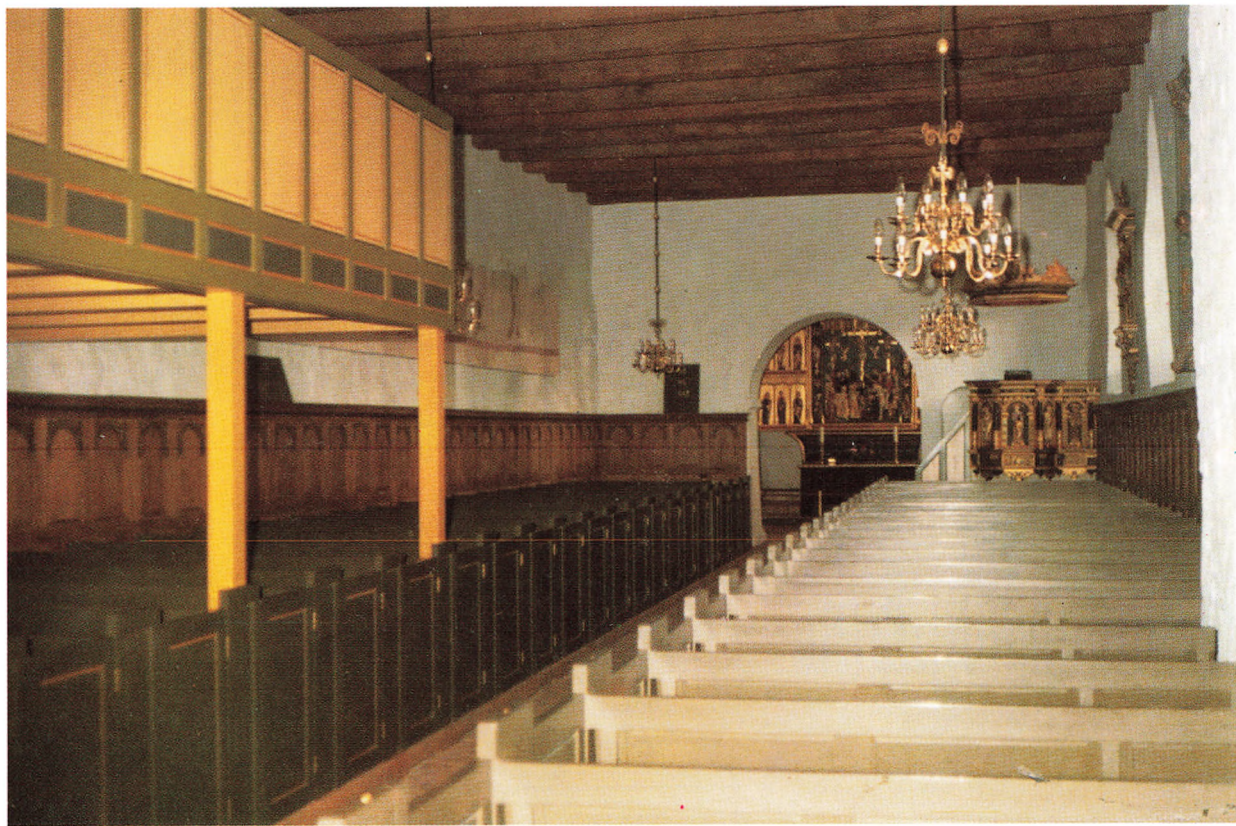
- p. 7, l. 13: efter Ernst Bendtsen, Egtved, indføjes *Kristian Jessen Hansen, Hjelmstrup*.
- p. 12, l. 9–10 ændres til: *Den lille Fylebæk udspringer i Fyle i Ødsted sogn, nær grænsen til Egtved sogn. Den løber mod nord og nordvest, nord om Oustrup, derefter stik vest gennem Ballehule, hvorefter den løber ud i Egtved å.*
- p. 12, l. 11: vi er blevet underrettet om, at *Brudesøen* stadig er en lille ren sø og ikke en sump.
- p. 20, l. 12: p. ?, læs p. 19.
- p. 38, l. 6 f.n.: Lindhardt, læs *Lindhart*.
- p. 54, l. 2 f.n.: Mlären, læs *Mälaren*.
- p. 102, l. 2 f.n.: Peder, læs *Meder*.
- p. 102, l. 1 f.n.: Heinrich Papuga i Vilstrup, læs *Hein Papuga i Smidstrup og faderen, Niels Papuga i Agerbæk*.
- p. 105, l. 16: 31. juni, læs *31. juli*.
- p. 108, l. 8 f.n.: 1924 *enken Marie Mathiesen* (rettelig Mathiasen) udgår.
- p. 110, l. 1 og 2 f.n.: Buck, læs *Buch*.
- p. 111: mellem l. 10 og 11 indsættes 1879 *Skøde til Anders Møller på kro med stald*.
- p. 111, l. 13: 1923 *Marie Mathiesen f. Pedersen* udgår.
- p. 111, l. 14: Nordestgård, læs *Nordestgaard*.
- p. 111, l. 15, 16, 17: Søndergård, læs *Søndergaard*.
- p. 112, l. 21: Anna Eriksen, læs *Ane Eriksen*.
- p. 135, l. 1–3 erstattes af flg.: (forsam)lingshus til vejen, der går fra *Rüsgård forbi Vork skole, kaldes Kraanforte eller Kraanvej. Midt i Vork, ved bydammen, ligger et meget gammelt hus, vejmandens hus, som kaldes Krumborg, fordi dets facade er krum.*

- p. 135, l. 3 f.n.: Lige nord for Hesselbjerg, læs *Lige vest for Hesselbjerg*.
- p. 135, l. 2 f.n.: mod øst, læs *mod nord*.
- p. 154, l. 11 f.n.: Morenhopper, læs *Morenkopper* (heste med sort hoved).
- p. 161, l. 17: sognerådsformandens hjem, læs *sognerådsmedlem Chr. M. Kastbjergs hjem*.
- p. 161, l. 20: bad sognerådsformanden, læs *bad sognerådsmedlem Chr. M. Kastbjerg*.
- p. 163, l. 7: sognerådsformand, læs *sognerådsmedlem*.
- p. 176: i billedtekstens 2. linie ombyttes *Maren og Dorthea*.
- p. 186, l. 2 og 6 f.n.: Jørgen Jensen, læs *Jørgen Hansen*.
- p. 218, l. 8 f.n.: (1842–1864), læs (1818–1841).
- p. 250, l. 13 f.n.: 1978, læs 1970.
- p. 251, l. 7 f.n.: Niels Skouenborg, Randbøl, læs *Niels Skouenborg, Nørup*.
- Mellem p. 272 og 273 ændres billedteksten til: *Udsigt mod nordvest fra bakkerne ved Højdalgård mod de enebevoksede bakker ved Spjarupgård, der ligger bag træerne i billedets højre side*.
- p. 286, l. 19: 1912–1926, læs 1912–1918 var Morten Skøtt og 1918–1926 Hans Sørensen bestyrere af fattiggården.
- p. 296, l. 19: Engenhaven, læs *Ingenhaven*.
- p. 300, l. 5 f.n.: meningsløst blod, læs *skyldfrit blod* (uden mén).
- p. 308, l. 3: Engenhaven, læs *Ingenhaven*.
- p. 334, billedteksten: 1925, læs 1926.
- p. 334, l. 3 f.n.: Anna M. Eriksen, læs *Ane J. Eriksen*.
- p. 334, l. 2 f.n.: 1951, læs 1950.
- p. 335, l. 3: til han i 1925 fyldte 70 år, læs *til 1926*.
- p. 335, l. 5 f.n.: 5. januar, læs 15. januar.
- p. 335, l. 3 f.n.: 8. juni, læs 20. januar.
- p. 339, l. 6 f.n.: 1905–1925, læs 1905–1926.
- p. 360, l. 12: Terkel Poulsen Terkelsen, læs *Poul Terkelsen*.
- p. 366, l. 10 f.n.: Jungdgreen, læs *Junggreen*.

Prædikestolen.

Fot. Emil Traberg.

Egtved kirke.

Fot. Emil Traberg.

Fot. Lis Hjerresen.

Christa Heltberg Kvist (1897–1972).

Forord

I 1969 henvendte Egtved sogneråd sig til min kone og mig med anmodning om, at vi ville samle og skrive Egtved sogns historie. Vi var meget betænkelige ved at påtage os denne opgave, men da vi i forvejen havde udarbejdet to sognes historie, trods mit mistede syn, så vovede vi at påbegynde arbejdet, og ved min kones bratte død lige før jul 1972 havde vi nået at samle ca. 7.000 sider råmateriale.

Da jeg blev alene, havde jeg opgivet at fortsætte arbejdet. Men så

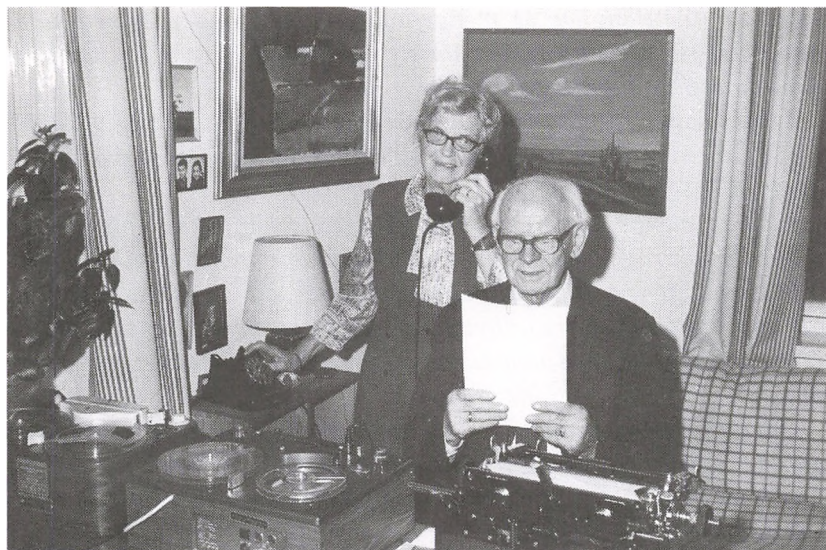
Fot. Emil Traberg.

John Kvist (f. 1891) og Karen Margrethe Carstens (1901–1975).

kom fhv. lektor i historie ved Kolding Gymnasium Karen Margrethe Carstens og tilbød sin hjælp. Efter to års frugtbart samarbejde døde også hun. Nu meldte fhv. lektor ved Kolding Gymnasium Gudrun Hechmann sig som min hjælper. Siden har hun udført et særdeles stort arbejde, dels hjemme i Kolding, dels her i Egtved, hvor hun en gang om ugen sammen med mig meget kritisk har gennemgået, rettet og forbedret mine manuskripter. Også korrekturlæsningen er udført af Gudrun Hechmann.

Mange andre hjælpere har jeg haft. Nogle har leveret stof til bogen, og deres navne vil være at finde ved de pågældende afsnit. Andre har trofast hjulpet mig ved at indlæse eller renskrive stof. Blandt dem kan nævnes pens. lærer Poul Sørensen, lægesekretær Else Anderson og fru Kirstine Grue. Mange sognebeboere har givet mig oplysninger og fortalt minder.

Under daværende landsarkivar, nuværende rigsarkivar, Johan Hvidtfeldts ledelse ydede Landsarkivet i Viborg mig en enestående og sjælden hjælp: på grund af min blindhed fik jeg tilladelse til hjemlån af visse arkivalier til brand- og dirkefri box på Egtved kommune-kontor.

Fot. Emil Traberg.

Gudrun Hechmann og John Kvist.

Også ved indsamlingen af billedmaterialet har jeg mødt den allerstørste velvilje. Mange er de privatpersoner, der har lånt mig gamle billeder, og Egtved kommunearkiv har stillet alle sine billeder til min rådighed. Det vægtigste bidrag har dog den særdeles dygtige fotograf, redaktør Emil Traberg, Egtved, ydet. Han har med stor beredvillighed opfyldt alle mine ønsker om at få billeder fra Egtved og dens smukke omegn.

Da bogen om Egtved sogn blev påbegyndt i 1969, blev det daværende sogneråd udvalg for bogen. To af dets medlemmer er siden afgået ved døden, nemlig Laurids Knudsen, Liegård, og Anders Hvid Pedersen, Refsgård. I dag består udvalget af Frederik Grundahl Andersen, Egtvedgård, Hans Andersen, Spillinggård, Verner B. Anderson, Egtved, Ernst Bendtsen, Egtved, Mads Larsen, Vollund, Jens Møller, Østerlund (formand), Margrete Møller, Egtved, Svend Nielsen, Mastigård, og Karl Pedersen, Egtved.

Udvalget har nu gennem næsten ti år med stor interesse fulgt arbejdet, givet mig frie hænder og ydet mig al ønskelig støtte.

Ved Egtved storkommunes oprettelse i 1970 overtog kommunalbestyrelsen det tidligere sogneråds forpligtelser med hensyn til bogen og har derved ydet en betydelig økonomisk støtte. Hos ekspeditions-

sekretær Ib Sallingboe og mange andre ansatte under Egtved kommune har jeg altid mødt den største hjælpsomhed, når jeg har bedt dem om oplysninger og gode råd.

Egtved sogns menighedsråd, Sparekassen Sydjyllands Egtvedafdeling og Aktivbankens afdeling i Egtved har ligeledes ydet økonomisk hjælp til bogens udgivelse.

Alle de mennesker, som hver på sin vis har været mig til opmuntring og støtte, beder jeg herved modtage min hjerteligste tak.

Indsamlingen af stoffet til bogen har været som en spændende jagt, der gav mig langt større udbytte, end jeg havde ventet, og som bragte mig i forbindelse med mange mennesker, der har beriget min hverdag.

»Jagtudbyttet« svulmede op i en sådan grad, at det blev nødvendigt at dele bogen i to dele. 2. bind, som er planlagt til udgivelse før jul 1979, vil bl. a. indeholde afsnit om gårdenes historie, skolerne, virksomheder og foreninger.

For mig har udarbejdelsen af denne sognebog været til større glæde end for nogen anden, og det er mit håb, at denne glæde må bringes videre til bogens læsere.

Egtved, den 3. oktober 1978.

John Kvist.

Indholdsfortegnelse

Orienterende oplysninger	11
Geologien.	15
Oldtiden	20
Vikingetiden	52
Skovene	56
Moserne 78	
Vejene	82
Trafikken 99	
Kro, Afholdshotel og Højskolehjem	104
Stednavne	115
Krigene	137
Folkeminder.	165
Kvindernes arbejde og vilkår 166. - Livets fester 175. -	
Årets fester 181. - Originaler og løsgængere 184. -	
Spøgeri 191. - Bjergfolk og deres skatte 196. - Varsler,	
synskhed og småhekseri 200. - Hekse 204. - Sagn 209.	
Styrelsen	232
Fattigvæsenet	260
Egtved Kirke	289
Egtveds præster	313
Egtved kirkes tiender og jorder	340
Forkortelser	369

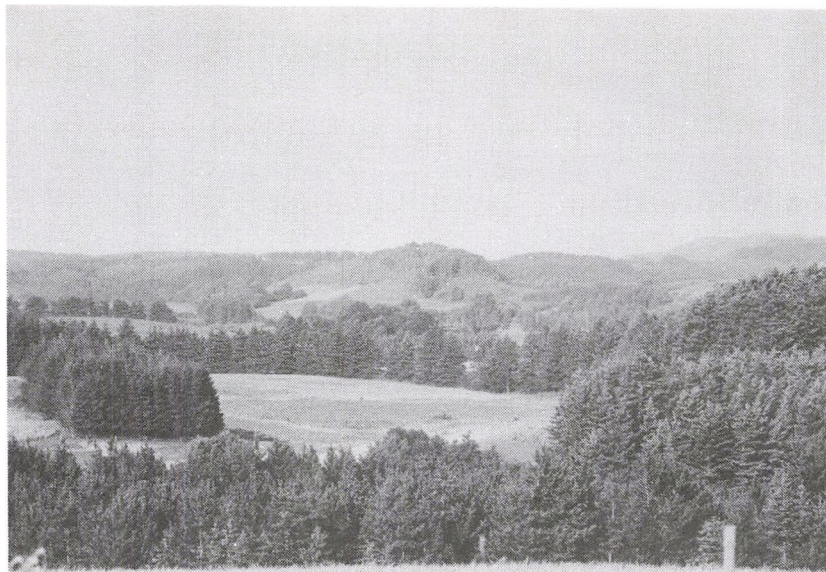
Egtved set fra Karpenhøj 1900.

Orienterende oplysninger

Egtved sogn er det vestligste og det største sogn i Jerlev herred. Dets areal er 8.072 ha. Kirken ligger ca. 20 km nordvest for Kolding og lige så langt sydvest for Vejle. Sognet begrænses mod nordøst af Ødsted, mod øst af Øster Starup, mod sydøst af Vester Nebel, mod syd af Jordrup og Veerst, mod vest af Vorbasse og Randbøl sogne og mod nord af Nørup og Bredsten sogne. Bredsten har en enklave, Tørskind, inde i Egtved sogn.

Sognets største udstrækning, både i retningen nord-syd og øst-vest, er ca. 12 km. Mod øst findes sognets højeste punkt, »Hesselbjerg«, 102 m. Bølling, Vork og Spjarup ligger henholdsvis 70 m, 75 m og 58 m over havet, Egtved 75 m. Det laveste punkt, nær vikingebroen i Raving, er 13 m over havet.

Blandt åløb må nævnes Thorsted bæk, der udspringer i Høghøj og Østervig moser i skellene til Bække og Vorbasse sogne. Den løber mod øst til Tangbankerne, hvor den modtager en bæk fra Egtved by med udspring i to grene, den ene fra Hejlskov sø i syd, den anden fra Ørvig øst for byen. Fra Tangbankerne løber de forenede bække mod nord under navnet Egtved å eller Mølleåen, gennem tunnelporten

Udsigt fra Spjarup by mod nordøst. Midt i baggrunden »Runkenbjerg«, som siden fredningen 1976 er uden træbevoksning. Til højre i baggrunden skimtes Vork bakker. Forgrundens granbeplantning er dels hegn, dels plantage fra ca. 1950.

ved Nybjerg mølle, videre mod nord ned til det ejendommelige, isoleteret beliggende »Runkenbjerg«, hvor åen forenes med Randbøl å. Kort efter bøjer den mod øst, nord om Vork, og herefter har den navnet Vejle å.

Et vandløb med udspring i nærheden af Rugsted løber under landevejen i »Præsthule« nær Mølkjær kro, videre gennem den snævre dalkløft og Eriksholms mølle (= Sverrigs mølle) og videre mod nord, hvor det forener sig med Vejle å.

Den lille Fylebæk udspringer i »Smalvork« og løber gennem den snævre Ballehuledal mod vest til Egtved å.

Fra »Brudesøen«, som nu kun er en sump, kommer der et mindre vandløb, som har retning mod sydøst og udmunder i Nebel å. Et andet mindre vandløb begynder ved Fuglsang skov, løber mod syd og bøjer mod øst, syd om Bølling, hvorefter det forenes med bækken fra Brudesøen og får navnet Bølling bæk.

Langs de fleste af disse vandløb er der bratte erosionsskrænter, især langs Egtved å's østside, der når en højde af godt 70 m.

I ældre middelalder hørte Egtved sogn til Almind syssel og Jerlev herred. Denne inddeling går måske tilbage til oldtiden. Ved lensinddelingen blev sognet hjemmehørende i Koldinghus len, der ved enevældens indførelse i 1660 kom til at danne Koldinghus amt, fra 1699 kaldt Vejle amt. Sognet har hele tiden hørt under Jerlev herred.

Der findes to vage beretninger om tingsteder øst for Oustrup. Det ene siges at have været på »Skansen«, et plateau øst for byen, det andet ved Tinghave længere mod sydøst. Der har indtil for kort tid siden hersket tvivl om, hvor Jerlev herreds tingsted har været, men efter en indgående gennemgang af herredets tingbøger fra 1653 og mange år frem kan man være nogenlunde sikker på, at tingstedet har været ved den store, velbevarede gravhøj »Tinghøj« lidt nord for Tudvad i Ødsted sogn. I 1687 flyttedes tinget til Veerst sogns højeste punkt, »Langtinghøj«, tæt syd for Vester Thorsted. Her holdtes der ting for Anst, Jerlev og Slaugs herreder, i alt 28 sogne. Efter kort tids forløb flyttedes det dog til Amhedegård, ca. 2 km vest for Egtved by, i 1718 til birketinget i Viuf og i 1741 til Kolding herredsting.

Egtved sogns tilhørsforhold:

Retskreds 54 Vejle (tidl. 51 Kolding). – Politikreds 37 Vejle (tidl. 51 Kolding). – Give skattekreds (tidl. Kolding). – 4. udskrivningskreds, Århus, lægd 107 (tidl. 7. udskr. Sønderborg, lægd 87). – Vejle amts søndre skyldkreds (tidl. Tørrild–Jerlev skyldkreds).

I Egtved sogn har der været flg. *vurderingsmænd*:

Gdr. Mads Ditlevsen, Egtved,	1903–1906
Gdr. M. S. Poulsen, Vork,	1903–1916
Husm. Thomas Thomsen, Egtved Skov,	1906–1936
Gdr. Rasmus Olesen, Hjelmdrup,	1916–1924
Gdr. Jens J. Knudsen, Vork,	1924–1946
Husm. Peter Hesselballe, Bøgvad,	1936–1946
Husm. Søren Sørensen, Bølling,	1946–1967
Gdr. Hans P. Skovsgaard, Vork,	1946–1956
Gdr. Peter Styrbæk, Spjarup,	1956–1967
Gdr. Kristian Jessen Hansen, Hjelmdrup,	1967–1970
Murermester Ernst Bendtsen, Egtved,	1967–1970

Ved oprettelsen af Egtved storkommune i 1970 opdeltes Egtved

sgn i flere distrikter, der blev sammenlagt med nabosognene. Herefter er vurderingsmændene og deres områder:

1. *vurderingskreds*: Egtved-Bøgvad:

Murermester Ernst Bendtsen, Egtved, 1970-

Politiassistent Johs. Villadsen, Egtved, 1970-

2. *vurderingskreds*: Amhede-Nordbæk-Vollund-Spjarup-Tågelund-Ø. Thorsted:

Snedkermester Jørgen Bruhn, Randbøldal, 1970-

Gdr. Niels Juhl, Bindeballe, 1970-

4. *vurderingskreds*: Oustrup-Refsgård-Vork:

Murermester Harald Johnsen, Bredsten, 1970-1974

Gdr. Kristen Olesen, Kærbølling, 1970-1974

Gdr. Hans Buhl, Ravning, 1974-

Gdr. Erik Andersen, Kærbølling, 1974-

7. *vurderingskreds*: Ballesgårde-Hjelmdrup-Bølling-Fuglsang:

Gdr. Kristian Jessen Hansen, Hjelmdrup, 1970-1974

Murermester Otto Christensen, V. Nebel, 1970-

Gdr. Thomas Thomsen, Bølling, 1974-

I gejstlig henseende hørte Egtved sogn under Ribe stift, indtil det i 1923 kom under Haderslev stift. Det har hørt under forskellige provstier: sidst i 1600- og først i 1700-tallet under Jerlev-Slaugs herreders provsti, senere under Elbo, Holmans og Jerlev herreders provsti og endelig - siden 1970 - under Vejle provsti.

Oprindeligt var Egtved og Ødsted sogne ét pastorat med Egtved som hovedsogn og hjemsted for præsten. Men i 1870 blev de to selvstændige pastorater.

Den 1. april 1970 dannedes Egtved storkommune af flg. sogne: Egtved, Ødsted, Vester Nebel, Øster Starup, Jerlev, Bredsten, Nørup og Randbøl. Dette er der gjort rede for i kapitlet »Styrelsen«. Her skal blot nævnes, at ved sammenlægningen gik ca. 90 beboere i Randbøl sogn til Billund storkommune.

Egtved gamle kommune: 8.072 ha.

Egtved storkommune: 32.402 ha.

Indbyggertal i Egtved sogn:

år 1787 - 735	år 1880 - 2353
1801 - 836	1901 - 2275
1834 - 1569	1930 - 2798
1845 - 1814	1955 - 2915
1870 - 2258	1970 - 2861

Geologien

Udarbejdet af lærer *Anton Lerche*, Egtved.

Egtved ligger på grænsen mellem to udpræget forskellige landskabstyper: – et landskab mod vest med vestjysk præg af udjævnede bakker og udstrakte plane hedeflader, og et landskab mod øst af østjysk præg – det småbakkede landskab med dybe dale og dertil knyttede søer.

Forskellen i landskabet mod øst og vest giver sig ikke blot udtryk i overfladens udformning, men også i den almindelige landskabskarakter bl. a. i fordelingen af skove – Egtved skov er blandt de vestligste løvskove. Vest herfor findes kratskove af forskellige løvtræer, men det er ellers i overvejende grad nåletræer, der præger de samme egne, som har været domineret af lynghedens udbredelse.

Dybgrunden under Egtved sogn består af glimmerler og glimmer-sand, som til tider kan være mørkfarvet, måske med tilløb af spredte forekomster af brunkul; men lagene er som regel kalkfrie.

Men aflejringer ældre end istiden træder kun frem ganske få steder i Egtved. Lagene består som regel af kvartssand. Man har bl. a. ved den gamle smedje ved Nybjerg mølle (32 m. o. h.) et profil i lagdelt tertiært kvartssand, som kan følges et stykke ned gennem ådalen. Ved boreriger kan man derimod komme til sandlag, som hører til denne periode. Istidsaflejringerne er tykke her - man kunne ikke bore gennem dem ved Egtved mejeri (74 m). Men de nyeste boreriger ved vandværket (1975-76) på 104 m ($\div$ 20 m. o. h.) har ført os ned i kvartssandslag, ligesom de allernyeste boreriger ved Tørskind – til Fredericia Vandværk – viser fund af tertiære lag (fra 1 til 70 mill. år gl.).

Sognets nuværende landskab er formmæssigt præget af den 3. istid og de hermed forbundne israndslinier og efteristidens erosionsdale, hvori Egtved å-systemet løber.

Dette dalsystem er eroderet ned i en ret jævn moræneflade beliggende 70-75 m. o. h. ved Tågelund og Egtved, faldende til 18 m. o. h. ved udgangsdsporten til dalbunden ved Sønderkær. Højdeforskellen mellem flade og dalbund er mellem 28 og 57 m. Faldet fra morænefladen til dalbunden er sine steder usædvanlig brat; der er således tale om meget stejle skrænter efter danske forhold. Denne sær-

lige udformning af dalsystemet betinger, at næsten alle skrænthældninger er rigt repræsenteret. Herved fremkommer lokalt meget forskellige solhældninger og vindforhold, hvad der skaber basis for en stor variation i de mikroklimatiske forhold.

Egtved å bliver på sit relativt korte løb meget vandførende. Det skyldes bl. a., at afstrømningsoplandet er udformet som en halvcirkel med centrum i åens udløb i Randbøl og Vejle å, og at afstrømningsoplandet ligger inden for et af de nedbørsrigeste områder i Danmark med en årlig nedbør på 750-800 mm. Muligvis spiller grundvandsområdet også en rolle, idet dette sine steder strækker sig vest for det direkte afstrømningsområde. Hydrologisk (vandmæssigt) set er området rigt varieret med sandede moræneflader mod vest, som er ret tørkepåvirkelige, og mere lerede flader mod øst, som indeholder mindre moseområder i smålavningerne.

Selve åsystemets bund ligger for store deles vedkommende under eller i niveau med grundvandet, og der findes også områder med grundvandsudsivning, mest i vældform.

Under den 3. istid gjorde isen ophold ved en linie, der i grove træk går fra Bovbjerg over Viborg til Padborg - altså til dels på linie med Hærvejen. Eksempler på sådanne linier kan endnu spores i Egtved sogn. En af israndene løber fra Anst over Gjesten og Veerst til Skærsø. Israndsområdet fremtræder som et typisk, småbakket morænelandskab med mange moser, ligesom der også findes en del mindre hedesletter (flodsletter), som menes dannet i forbindelse med denne isrand. De mange mosehuller tyder på dødishuller, evt. i forbindelse med bevægelse i isranden, altså af en »levende« is.

Ved Skærsø starter en ny bue, der går over Egtved-Mangehøje (Vork) og videre til Gadbjerg, hvor isranden bøjer ret skarpt mod øst. Strækningen Skærsø-Egtved er ret bakket, især omkring Hejlskov sø. Ved Egtved findes et dalstrøg, der tydeligt bærer præg af israndens tilstedeværelse. I dalen vest for Egtved kan man se, at der er foregået en ret kraftig smeltevandserosion. Dalen gennemstrømmes af Egtved å, som først løber i vestlig retning, derefter mod nord, for så ved Nybjerg mølle at dreje mod øst og løbe sammen med Vejle å ved Runkenbjerg. Dalen er temmelig dyb med jævn bund og regelmæssige, ret høje og stejle dalsider. Landskabet er meget smukt og varieret med vekslende beplantning af lyng, gran og ener.

Øst for Egtved har dalen et mere udpræget efteristidsudseende. Der er mange sænkninger og bakker i dalens længderetning. Dalen

fortsætter i sydøstlig retning forbi Bølling, vest om V. Nebel og videre mod syd.

I dette dalstrøg er der ligesom et vandskel: ved Brudesøen udspringer Egtved å, som herfra løber mod nordvest, og lidt syd for Brudesøen er der udspring med tilløb til Kolding å, altså med sydøstlig retning. Dalsiderne er uregelmæssige. Nord for Egtved finder man opholdslinien betegnet af en række ret flade bakker, dog nogle af de højeste punkter i sognet, f. eks. Råbjerg (82 m. o. h.). Ved Mangelhøj sydvest for Vork træder linien igen frem, bakkerne er stærkt grusede og bærer præg af randmoræne.

Øst for Vork har isranden skåret en dal af samme karakter som dalen ved Egtved. Vest for linien er der en tydelig smeltevandsdal, øst for en dal med langstrakte grusbakker i dalbunden, altså en efteristidsdal. Isens næste stillingslinie går over Bølling, Lejrskov og Gelballe. Sydpå fra Bølling strækker der sig en 2 km bred dalsænkning, der adskiller to morænelersområder langs israndslinierne. Der er her tale om en efteristidsflodaflejring, opstået i så nøje tilknytning til selve ismassen, at denne slette, trods lighedspunkter med den seneste istids flodaflejring, slet ikke har nogen egentlig karakter af flodslette. Graver man ned i denne aflejring, vil det vise sig, at der under sandlagene findes moræneler. »Flodsletten« menes opstået som udfyldning af et bassin i morænelersaflejringen.

Istidsfloderne, som har afsat sandet, har væsentlig haft afløb ud over Lunderskov, men også over Veerst. Efteristidsdalen mellem Bølling og Egtved må have været dækket af døde ismasser i en sådan højde, at den fremkomne flod ikke har kunnet få afløb andre steder end mod syd til Lunderskov. Selve israndslinien er karakteristisk ved et uregelmæssigt, stærkt kuperet morænelandskab.

I det naturskønne område ved Brudesøen udspringer Egtved å. Ådalen bærer her mod vest præg af at være dannet under isen, siderne er ujævne, men dalbunden jævn. Ved Egtved by ændrer dalen karakter, idet den nu får et mere regelmæssigt forløb, bredere dalbund og erosionsskrænter ved siderne. Lige øst for Tågelund fiskeri er der et interessant sted i dalen. Her ligger på begge sider af åen ret tydelige terrasser i en højde af ca. 40 m. Hvis man sammenholder dette med terrasserne i Spjarup issø, kan man udlede, at der i Egtved ådal har været et tilløb til issøen.

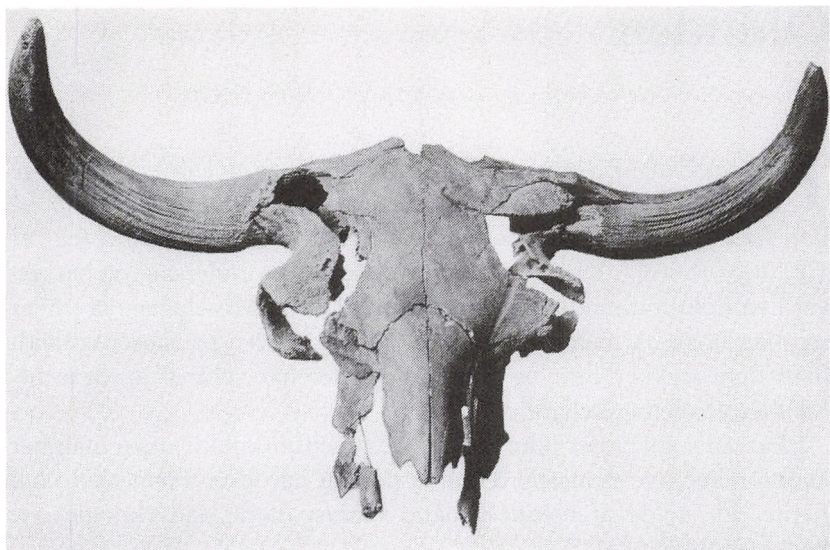
På skråningerne ved Bøgvad findes der ret store mængder skånsk basalt. Disse basaltblokke, der findes på strækningen fra Vork sydpå forbi Egtved, betegner minimumsgrænsen for sidste nedisning.

Tangbakkerne ved Bøgvad er et storslået stykke natur, der minder stærkt om Runkenbjerg-området i Spjarup issø. Her kommer fra vest Thorsted bæk og forener sig med vandløbet fra Egtved. Åen har fra Tangbakkerne til udløbet i issøbækkenet ved Nybjerg mølle et stærkt slyngende forløb. Åen fortsætter sit løb for ved Runkenbjerg at forene sig med Randbøl og Vejle å. Runkenbjerg, der står som en mægtig kam i retning nord-syd, er en falsk bakke, der er skåret ud af højlandet af de omtalte vandløb.

Spjarup issø er et område, som særskilt må beskrives. Da isen smeltede bort i den vestlige del af den nuværende Vejle-ådal, opstod der sandsynligvis isdæmmede bækkener her. En sådan issø er muligvis blevet dannet syd for Bindeballe. Den maksimale vandstand i denne sø kan højst have været ca. 65 m, nemlig svarende til pashøjden i floddalen ved Frederikshåb. Det er i området muligt at påvise adskillige tilløb til søen, ligesom terrænet viser noget om søens afvanding. Der er f. eks. ved sognets nordgrænse en lang dal, hvis udmunding i bækkenet netop ligger i en højde svarende til den omtalte søhøjde. Vest for Oustrup ligger en sandslette – i ca. 65 m højde – og ligeledes er der en slette ved Spillinggård. Disse sletter kan udmærket være dannet ved smeltevand fra den bagvedliggende is og med den angivne søhøjde som erosionsbasis. I selve søområdet er der tydelige terrasser, bl. a. ved Nybjerg og Refsgårde, men også ved Spjarup og ved Bindeballe station.

Ballehule-tilløbet indebærer også interessante ting. Foruden de mange forskellige terrasser bør det nævnes, at der i 1906 blev fundet ferskvands-ler fra mellemistiden, og senere er der i samme område fundet og brudt kiselgur. Det var også i dette område man senere fandt rester af urokse. Den egentlige afvanding af Spjarup issø har fundet sted ud over Thorsted-Vejen hedeslette. Vandet er brudt igennem ved Nybjerg mølle og der er dannet to store »floder« – en nord om Thorsted mod den nuværende Holme ådal og en mod syd over Skærsø, Veerst og Stavshede. I området øst for Ø. Thorsted findes der tydelige erosionskrænter fra denne periode. Efterhånden som jorden i disse områder er blevet udtørret, har der været grundlag for sandflugt. Sporene viser sig som mere eller mindre tydelige klitter eller jævne flader med sandslebne sten, ligesom bunden i Thorstedmose er dannet af flyvesand.

At isens hovedopholdslinje har været så tæt på sognet, har sat sit præg på overfladeforholdene: her findes dels det magre midtjysk-

Steppebisonoksen.

prægede hedeslettelandskab med små bakkeøer, dels det mere frodige yngre morænelandskab. Dertil kommer det særprægede landskab ved Spjarup issø. Her er Danmarks måske mest varierede overfladeformer samlet inden for et snævert område. Det skyldes isens tilbagetrækning fra hovedopholdslinien, en tilbagetrækning, der her startede for mere end 14.000 år siden. Dette meget varierede jordbunds billede har betinget et tilsvarende rigt plante- og dyreliv.

I sommeren 1928 indsendte Jens Platz, Egtved, til Zoologisk Museum rester af et kranium med store hornstøjler, der af amanuensis Degerbøl bestemtes som stammende fra en urokse (*bos taurus urus*). Kraniet var udgravet i Jørgen Bargisens mergelgrav i Bidal (også kaldet Ulvedal) 2,1 km nordvest for Egtved kirke. Af de vedhængende lerrester foretog professor Knud Jessen i 1929 en nærmere undersøgelse og fastslog ud fra denne, at der forelå fund af en mellemistidsurokse, det første uroksefund i Danmark. Senere undersøgelser viste imidlertid at kraniet havde tilhørt en steppebison (*bison priscus*), (se Ulrik Møhls artikel i »Fortid og Nutid« 1952).

I samme grusgrav var der allerede i 1925 fundet knogler af et dådyr (fra hele dyrets krop). Nogle af disse knogler var marvspaltede, og da denne spaltning må være udført med flintredskaber, har man hermed beviset for, at der har levet mennesker her for 100.000-70.000 år siden.

Oldtiden

I og omkring Brørup og ved Høllund Søgård i den sydvestlige del af Vorbasse sogn stødte man ved brøndboringer i 1905 på flere tæt sammentrykte moselag fra den sidste mellemistid (ca. år 100.000-70.000 f. Kr.). I 1909 blev disse moser undersøgt og beskrevet i en doktorafhandling af dr. Nicolai Hartz. Moselagene lå under sandlag nogle få meter under overfladen, og oven på moserne fandt man flere stykker flint og flintknolde, der bar spor af at være behandlet af menneskehånd.

I Egtved sogn er der ikke fundet sådanne flintknolde, men man har endnu tydeligere vidnesbyrd om, at der her har levet mennesker i hin fjerne tid: nogle af menneskehånd marvspaltede dådyrknogler (se kap. »Geologien« p. ?).

Den tredje og sidste istid kom fra øst for ca. 70.000 år siden og havde groft sagt sin vestrand i en linie nord-syd langs Hærvejen. Langs denne vestrand har der strejft jægerfolk om. De jagede f. eks. rensdyr. Klosterlund- og Bøllundfundene vidner om denne jæger-, fisker- og samlerbefolkning, som for 8.000-7.000 år siden bosatte sig i Egtved sogn og i Tørskind i Bredsten sogn.

Sønderkær og Vejledalen

Udarbejdet af lærer *Jørgen Wandel*, Egtved.

Egtved sogns første beboere har opholdt sig i sognets nordlige del i Sønderkær og langs med Vejle å. Da klimaet var blevet mildere, og birk og fyr, senere hassel, eg, elm, lind og ask, bredte sig, har livsbetingelserne ved åen været særlig tillokkende for det jæger- og fiskerfolk, som har levet her fra o. 5.000 f. Kr. Vejle å's omgivelser har sikkert været betydelig mere vandfyldte end nu, og mange holme har, i hvert fald om vinteren, raget op af vandet som større og mindre øer. Senere er dalbunden blevet sumpet, og ådalen og Sønderkær har, da egeblandingsskoven bredte sig, haft en spredt parkagtig bevoksning af lave træer og buske.

Sønderkær, der i perioder af oldtiden må have haft karakter af en stor grøn, fugtig oase, omgivet af skov- og hedestrækninger og skær-

met mod alle vinde af de stejle bakkeskråninger, har da også været det ideelle opholdssted for sognets første beboere. Det vidner de mange fund af bopladser i dette område om.

Bopladserne fra denne Gudenå-kultur, som den kaldes, findes næsten altid på sandjord, og i Sønderkær er der på de lave, sandede holme og op ad de tørre skrænter fundet boplads ved boplads, i alt 30, så tæt som intet andet sted i Danmark. Dog er der ingen grund til at tro, at de har været beboet samtidig. Oldsagerne viser, at der er stor forskel i tid mellem de forskellige bosættelser. At det virkelig drejer sig om bopladser, kan man se af, at der på flere af dem er fundet ildsteder og på de fleste ildskørnet flint. Mange flintredskaber med spor fra brug og slid er fundet, og på de fleste pladser er der både hel- og halvfærdige redskaber og mængder af flintaffald fra tilvirkningen.

Flintredskaberne er tildannet, så de har kunnet anvendes i det daglige og til jagt, f. eks. skraberredskaber, knive, bor, pilespidser og økser.

Hvor de mennesker, der har boet på disse pladser, er kommet fra, kan ikke siges med sikkerhed. Mest sandsynligt er det, at de nedstammer fra en nordligere jysk bebyggelse, som kendes fra Klosterlund syd for Viborg. Den har været beboet o. 8.000 f. Kr. Flintredskaberne tyder på slægtskab med denne kultur, men måske er Gudenåfolket indvandret sydfra, idet redskaberne også peger på samtidige eller ældre kulturer i Holsten og det nordlige Tyskland.

Hvordan vore forfædres daglige liv har formet sig, kan vi kun gætte os til ved at se på stederne, de har valgt som bopladser, og ud fra de flintsager, de har efterladt. De har været jægere og fiskere, måske mest det sidste, hvilket ses af bopladsernes placering nær ved godt fiskevand. Landbrug på disse magre sandbanker har ikke været muligt. De mange flintredskaber – skrabere, knive og bor – har været velegnede til at partere kød og forarbejde dyrehuderne, som kunne bruges til klæder og måske også telte. Økserne kunne bruges som våben i jagten på større dyr som hjorte, vildsvin og urokse samt til fældning af mindre træer til brændsel, spyd, pileskafter og måske teltstænger. På grund af den kalkfattige jord har knogler ikke kunnet bevares, men fra samtidige fund kendes redskaber lavet af flint og dyreknogler samt hjortetakker. Lerkar har de ikke kendt, og madlavning har nok indskrænket sig til stegning på spid. Man må formode, at de har boet i telte e.lign., i hvert fald har deres boliger været så skrøbelige, at de ikke har efterladt sig noget spor. En grav mener

man at have fundet nord for Vork på Abildgaard-bopladsen, som ligger lige nord for åen. Her fandt man i sommeren 1941 foruden en del flintredskaber midt på pladsen en grav, dækket af 120 skærver, alle af rød granit, og øverst to flade marksten. Oven på stensætningen fandtes to flintredskaber (midtstikler), hvoraf det ene var et sjældent stort og smukt eksemplar. Disse tydes som gravgaver, og dette i forbindelse med de røde granitskærver, som iøvrigt ikke kunne findes andre steder på bopladsen, kunne tyde på, at det er en grav, idet det har været brugt at give de døde rød farve, som regel okker, med i gravene. Her på Abildgaard-bopladsen har man måske ikke haft rød okkerjord til graven, men har i stedet brugt de røde sten. Om denne tolkning er rigtig, kan kun yderligere fund bekræfte.

Sammenfattende kan konstateres, at Egtved sogn har været beboet i hvert fald i de sidste 7.000 år, og kommende års fund kan måske fortælle mere om vore forfædre.

I årene 1937–43 har William Berthelsen undersøgt bopladserne i Sønderkær og Vejledalen. Nedenfor er en oversigt over de pladser, der ligger i Egtved sogn, med W. Berthelsens angivelse af pladsens navn. Efter navnet står i parentes et bogstav, der henviser til kortet (følger i 2. bind), matrikelnummer, nuværende ejere samt det antal flintredskaber, der blev fundet ved undersøgelsen.

Svinkær (A), nr. 2n, Irsagf. H. Busk, Vejen, 5 redskaber. Lille boplads fundet ved bæk, der afvander Svinkær.

Ved vejen fra Spjarup Krat mod Bindeballevejen ligger nord for vejen *Spjarup Banke øst* (B), nr. 4a, S. Nissen Jøker, Spjarup, 56 redskaber, og *Spjarup* (C), nr. 4a, S. Nissen Jøker, Spjarup, 34 redskaber. Syd for vejen *Spjarup Banke vest* (D), nr. 4a, S. Nissen Jøker, Spjarup, 5 redskaber.

Sortebanke (E), nr. 1f, sportsfiskerforeningen Ravnsminde, Kolding, 22 redskaber. En ret højtliggende boplads.

Spjarup Krat (F), nr. 2i, Dorthea Marie Andersen, Tudvad, 49 flintsager spredt over et større areal.

Ikke langt fra Egtved å's udløb i Vejle å ligger *Refsgaarde* (G), nr. 5g, Refsgårdslund Dambrug, fiskemester Jens Erik Hansen, 2 redskaber, og *Lyngholm Sluse* (H), nr. 5g, Refsgårdslund Dambrug,

fiskemester Jens Erik Hansen, 9 redskaber. Nationalmuseet foretog i sommeren 1940 en prøvegravning. Der fandtes intet af interesse, og man mener, at overfladen tidligere er bortgravet.

Sydøst herfor på en høj banke ligger *Ballehule* (I), nr. 1b, rev. Kai H. Vilmar, Gentofte, 18 redskaber, og nord for Ballehule på en lav, ca. 100 m lang sandbanke lige ved åen ligger *Lille Refsgaard* (K), nr. 4d, rev. Kai H. Vilmar, Gentofte, 478 redskaber. Dette er en af de rigeste bopladsler langs Vejle å. På toppen af bakken fandtes et stort cirkelrundt ildsted uden stensætning – 165 cm i diameter – fyldt med trækul af eg. I midten af ildstedet lå to 40 og 50 cm lange forkullede stykker egebrænde. Spor af endnu et ildsted var en snes meter nærmere åen.

Et par hundrede meter mod øst ligger noget højere bopladsen *Thorshøj* (L), nr. 1b, rev. Kai H. Vilmar, Gentofte, 128 flintredskaber.

Syd for åen, ca. 500 m vest for Tørskind Bro, på en stor og flad sandbanke ligger *Refsgaardslund* (M), nr. 5a, Leif Hindhede Olesen, Lindelyst, Refsgårde, 22 redskaber.

Den sidste af de beskrevne bopladsler ligger vest for vejen fra Vork mod Raving station, kort før vejen krydser åen. Det er *Dalenslund* (N), nr. 40b, Oskar Jørgensen, Vork, på den nordlige spids af en stor halvø, der skyder sig ud i engene. Fundet 28 redskaber.

Desuden har Nationalmuseet registreret en Gudenåkultur-boplads i Spjarup på bakken øst for *Thomasminde* (O), nr. 4a, S. Nissen Jøker, Spjarup, hvor der er fundet over 200 flintredskaber.

Kildemateriale: William Berthelsen: Stenalderbopladsler i Sønderkær og Vejledalen.

Fra den yngre stenalderes første periode, da de døde begravedes i storstensgrave, d.v.s. fællesgrave som jættestuer, langdysser og runddysser, skulle man vente at finde menneskespor, men ingen sådanne er fundet i Egtved sogn eller Jerlev herred. Derimod er Egtved sogn meget rigt på oldtidsminder fra senere perioder.

Beskrivelsen af Jerlev herred og dermed Egtved sogn har været i kyndige hænder: et bysbarn, museumsinspektør ved Nationalmuseet, Hans Kjær, født 1887 nær Bidalgård i en ejendom, hvor hans fader

Fot. Emil Traberg.

Udsigt fra Højdalgårds marker over Enebærdalen mod Spjarupgård, der ligger skjult mellem træerne. I baggrunden skimtes Liegård.

var skrædder og landpost, skrev i V.A.Å. 1912 »Mindesmærker og fund fra forhistorisk tid i Jerlev herred«. Det følgende er baseret på denne artikel.

Jerlev herred har et flademål på 158 km², hvoraf Egtved sogn dækker godt halvdelen. I hele herredet opnoteredes 410 jordfaste mindesmærker, og deraf havde Egtved sogn 278 punkter, hvoraf de 262 var høje. Ikke mindre end 65 af disse måtte betegnes som ganske lave tomter eller helt forsvundne, ca. 165 som overpløjede (deraf halvdelen mindre end 1 m høje), 22 stærkt ramponerede, og kun 10 betegnedes som helt eller nogenlunde velbevarede. I sognets østlige del har højenes antal været meget ringe p.g.a. udbredte skove og vanskeligere jordforhold. Under Ballesgård og Bølling har kun et par høje kunnet påvises.

Rigere på høje har de nordlige egne været: Vork har haft ca. 40 høje, Refsgård 8, Oustrup ca. 25, mens den centrale del af Egtved Holt har haft ca. 50-70, hvoraf tre langhøje.

De store bakkepartier omkring Spjarup og Tågelund er så at sige tomme for mindesmærker, mens de jævne strækninger længere mod vest alle viser tættere bebyggelse. Under Nordbæk ligger ca. 30 høje, under Spjarup 33 og under Liegård en halv snes stykker. Endelig er der under Amhede og Øster Thorsted godt 40. En stor del af højene på Nordbæk marker ligger omkring den gamle Hærvej.

Fot. Emil Traberg.

En af de to Mangehøje (el. Mannehøje).

Af højenes fordeling kan der aflæses noget om bebyggelsen, byggerne. Hans Kjær mente, at der omkring Vork by ikke havde været nogen oldtidsbebyggelse, da der ingen høje var påvist. Men det er der nu med navne fra fællesskabet, f.eks. »Lille Dværghøj«.

En mindre, spredt gruppe høje, blandt hvilke var de to »Fælledhøje«, har ligget et par km mod øst på det høje parti henimod »Hesselbjerg«. Her har der været en gammel bygd, og fundene i højene viser, at de stammer helt fra stenalderen. Den oldtidsbygd, der svarede til nutidens Vork, har ligget sydvest for denne, henimod Refsgårdene. »Mangehøje«, en gruppe på 9-10 høje, betegner bygdens centrum med spredte »udflyttere« til alle sider. Nu (i 1978) er kun to af gruppens mange høje bevaret. I 1910 var en af højene 4,5 m høj og dermed den næststørste i herredet.

Omkring Egtved by var højene få i tal, men omkring et par kilometer mod nordvest, ved Spillinggård, har der været en tæt, men nu næsten helt forsvunden gruppe på 10-11 høje, hvortil sluttede sig de lige så talrige »Vesterhøje« på markerne tæt vest for. I sognets sydvestre

del, fra Vollund over Nordbæk til det sydvestre hjørne af sognet ligger højene særdeles tæt og vidner om en tæt bebyggelse, som fortsatte ind i middelalderen. Det bevises af, at området dannede Karbjerg og Thorsted sogne (der begge er beskrevet i begyndelsen af »Egtved kirke«).

Hans Kjær beskæftiger sig også med højnavne, men da en del af disse er nævnt under »Stednavne«, og andre indgår i omtalen af fundhøjene, skal kun enkelte nævnes her. »Mangehøje« er nu et gårdsnavn, og højenes største sten er anvendt i gårdens bygninger. Tæt vest herfor »Trehøje«. »Tvillinghøje« i »Vesterhøjgruppen« er lige som de allerede nævnte høje nu overpløjede. »Syvhøje« ligger langs en ås sydøst for Øster Thorsted. »Skovhøj« er ved Duebjerggard. »Bøllinghøj« øst for Oustrup lå ved Koldingforde, en gammel vej, som førte over Bølling til Kolding. Navnet »Skelhøj« forklares ved, at den ret velbevarede høj ligger i sogne-, herrreds- og amtsskel ved Hærvejen. »Gråhøj« er kun bevaret som gårdsnavn. »Mølhøj« ved vejen vest for Oustrup hed oprindeligt »Møgelhøj«, d.v.s. den store høj.

Forklaringen på navnet »Holhøj« nord for Skærso er, at der i den var et hul efter udgravning. »Bavnhøj« på sognets højeste punkt er omtalt under »Krigene«. Navnet »Grydehøj« både i Refsgård og Spjarup henviser til fund af lerkar. »Bjergmandshøj« og »Lyshøj« mod øst i Oustrup tyder stærkt på overtroiske forestillinger. »Storhøj« i Vollund og »Kongehøj« under Amhede har, som navnet angiver, været meget anselige. I Bøgvad har der ligget en høj ved navn »Stejlhøj«. Om to af højene hedder det, at der har været tingsted ved dem. Det ene har ligget på det store firkantede højdedrag »Skansen« øst for Oustrup by. Det andet nær grænsen til Ødsted sogn, hvor »Tingskovhave« er bevaret og måske også noget af en indhegning. Der er en svag mulighed for, at Jerlev herred en tid har holdt ting der. Det er, som andetsteds omtalt, en kendsgerning, at tingstedet i sin tid er blevet flyttet fra »Tinghøje« i Vester Thorsted til Amhedegård vest for Egtved.

Det ses af højenes spredning, at den allerstørste del af sognet var bebygget. Man samlede sig på de jævne flader. Skovene havde størst udbredelse i den østlige del af sognet. Højene i Egtved og Fuglsang skove tyder på tidligere åbne pletter med bebyggelse.

Egtved sogn har fire fredlyste høje. I 1907 lod gårdejer Hans Sørensen, »Skovvang«, matr. nr. 5, fredlyse to høje, der ligger i højbøgskov. De er begge af middelstørrelse, den ene 1,6 m høj, den an-

den 2 m. Små sænkninger viser, at de engang har været genstand for mindre gravninger. Samme år lod gårdejer Jens P. Jensen, »Frydenlund«, fredlyse en høj af matr. nr. 2b af Nordbæk. Den var ca. 2 m høj og ca. 25 m bred og noget ujævn ved foden. Mærkesten opsat 1911. I 1910 lod sognepræst Sestoft i Ødsted fredlyse en høj i Fuglsang skov under Ødsted præstegård.

Da de 262 gravhøje endnu havde deres oprindelige form, må de have virket betagende og have givet landskabet en ejendommelig karakter. Men ak! fædrenes grave fik ikke lov at være i fred. Der er vidnesbyrd om, at kostbart gravgods allerede i oldtiden fristede til plyndring. I slutningen af 1700-tallet, da hver gård fik sine egne marker, begyndte ødelæggelsen af højene for alvor, da de ofte lå generende i marken. Fra ca. 1894 til 1906 huserede de såkaldte »Vorbassedrenge«. De var gravrøvere, som i en snes af egnens sogne, deriblandt også Egtved, gennemrodede omkring 1200 gravhøje og ødelagde og plyndrede dem for vindings skyld. Hvad gravenes indhold ellers ville have kunnet fortælle, gik da fuldstændig tabt.

I det følgende skal omtales nogle af de mest karakteristiske fund i Egtved sogn. Det første blev af pastor Købke indsendt til Nationalmuseet i 1810 og bestod af »en jernfang og et stenglåg« (lerlåg) fra en urne, der var fundet i en høj. Det var en ringe begyndelse. I mere end hundrede år derefter indkom til Nationalmuseet mange spredte fund. Også efterretninger om fund, der ikke indgik til museet, kendes.

Fra den yngre stenalderes første periode med fællesgrave i jættestuer, langdysser og runddysser, er der, som allerede nævnt, i Egtved sogn ingen mindesmærker og derfor heller ingen fund. I den efterfølgende periode, enkeltgravsperioden, trængte et fremmed folk ind sydfra og befolkede Midt- og Vestjylland. Som navnet siger, fik hver enkelt afdød sin egen grav. Fra denne tid stammer de såkaldte bundgrave, der hvilede på jordoverfladen og dækkedes af et lag jord. Oven på bundgraven var der en eller flere overgrave, alle dækket af nye lag jord, hvorved højen voksede med hver ny gravsætning. Disse gravtyper, både bund- og overgrave havde gerne i bunden en brølægning og træplanker; ved siderne var der sten. Den slags grave var ret talrige i Egtved sogn.

Af stenalderfund i Egtved sogn kan 21 punkter med sikkerhed stedfæstes. De fordeler sig således: 3 under Vork, 5 i Oustrup, 3 i Refsgård, 3 fra Egtved jorder, 3 ved Nordbæk og 4 i Spjarup. I disse

grave fandtes som regel stridsøkser med skafthul, sjældnere flintdolke. Som nævnt kunne en stenaldergrav bruges til flere begravelser, og man har endog i samme grav fundet grave fra både sten-, bronze- og jernalderen, hvad der viser, at graven har været brugt gennem lange perioder af oldtiden.

I Egtved sogn stammer de fleste fund fra bronzealderen, de færreste fra jernalderen. I de ældre mandsgrave finder man stridsøkser, i kvindegrave ofte smykker af rav. I grave fra de senere perioder findes flintdolken samt lerkar med »farkost« (rejsekost).

En af højene i »Vestergruppen« i Refsgård, matr. 11a, har mindst rummet tre grave. Fra en af dem, sandsynligvis en bundgrav, indsendte husmand Peder Søndergaard i 1887 til Nationalmuseet en økse med skafthul, mus.nr. A 6864, samt fra en overgrav en flintdolk, et lerbæger og en bronzedolk med firsidet hæfte fra bronzealderen, mus.nr. B 3759.

I »Holhøj« nær Skjærsø har der ligeledes været mindst tre grave. Fra stenalderen stammer en stridsøkse, her ledsaget af arbejdsøkser af flint; fra den ældre bronzealder et bronzesværd og endelig fra den yngre bronzealder et lerkar med brændte ben.

I »Bjergmandshøj« på Egtved præstegårds mark fandt Søren Andersen omkring 1880 et bronzesværd, 0,57 m langt, med smukt massivt fæste dekoreret med siksaklinier mus.nr. 2968; af håndgrebet fandtes kun fem nagler. Det indsendtes sammen med en lille smykke-nål, fundet i en af højene på Spillinggård, matr. 18a.

Fra »Følhøj« i »Vestergruppen« er der med korte mellemrum i 1887 indsendt tre forskellige fund fra bronzealderen, alle fundet af husmand Hans Sørensen (se beretningen under »Stednavne«). Fra en grav i højens nordøstre side stammer to guldringe af dobbelt spiralringet tråd på tre orangange. De havde en vægt på 14,7 g, og værdien godtgjordes med 35 kr. Nær foden mod sydøst har der været anlagt en grav af runde sten, sikkert underlag for en trækiste, 2,5 m lang i øst-vest, 1,5 m bred og 0,6 m høj. Der var kullignende rester af trækisten og et sværd af bronze. Tillige nævntes spor af en bronzekæde. Det tredje fund er fra den yngre bronzealder: et grovt ornamenteret lerkar med brændte ben, en håndledsring af bronze og et brudstykke af en ravperle. Tre andre urnefund er gået tabt. Også centralgraven, hvorover højen oprindeligt var bygget, synes at være fremdraget: en mandslang stensat grav, men uden oldsager. I 1910 omtales højen som en sørgelig ruin, gennemgravet af minegange og store huller.

Bronzealderen er bedst repræsenteret i »Vesterhøjgruppen« ved »Spillinghøj«.

Et blandet fund af bronzaldergenstande, mus.nr. 5746-49, deriblandt et spydblad fundet i »Karpenhøj« syd for Egtved by, indsendtes til Nationalmuseet i 1840. Mellem sagerne fra den yngre bronzealder er en mærkelig halvrund ragekniv.

En ganske lille guldring på 2,5 g og til en værdi af 7 kr. blev i 1886 fundet oven på jorden af den afgravede overflade ved »Grydehøj« på husmand Peder Olesens mark ved Refsgård, matr. 4c.

I 1880 fandtes ved pløjning i en bakkeskrænt ved Vork en lille massiv bronzehalsring med hængeled. Den er uden yderligere oplysninger.

Enkelte særlige genstande fra ældre bronzealder er fundet uden for højene. En svær, ornamenteret bronzeøkse, mus.nr. 18154, fremdroges 1859 ved foden af en høj bakkeskrænt lidt syd for Nybjerg mølle og er måske henlagt som offergave, ligesom to bronzelurer, der i meget medtaget tilstand og i 13 små brudstykker blev fundet i 1873 i en ubetydelig mose ved Vesterby i Ødsted sogn.

Et mærkeligt fund fra Egtved hidrører fra »Storehøj« i Vollund. Det indsendtes 1836 til Nationalmuseet af gårdejer R. Olesen og regnedes straks for så bemærkelsesværdigt, at det blev omtalt i »Annaler for Nordisk Oldkyndighed 1840-41« og desuden i en for udlandet trykt bog. Et lerkar var anvendt som gravurne. Det var fyldt med brændte ben, og mellem disse lå en smykkenål, 10-11 cm lang. Karret selv er ca. 16 cm højt og lige så bredt. Mens bronzekarrene ellers i ringe grad er ornamenterede, bærer dette kar hele to rækker kraftigt indridsede billeder, og disse er af en meget mærkelig art. Der gættes på, at figurerne længst til venstre er et træ. Desuden ses et firfodet dyr, snarest en hest. Heste var dengang kendt her i landet, men kun i ringe tal. Om datidens næringsveje vidner aftryk af bygkorn. Agerbrug og kreaturhold var helt fra stenalderen hovednæringsveje.

I 1847 indsendtes gennem amtet af Mads Lange på Vollund Mark: en smykkenål, foroven ombøjet i en spiral; en lignende rund nål med flad, rund knap; en tatovérnål og en synål af form som nutidens stoppenål, men med øjet på midten. De stammede fra to nærliggende høje og lå i lerkar med brændte ben. Samme mand indsendte i 1863 to nye urnefund: to lerkar. Det ene er ca. 30 cm højt og har på siden små knopper eller øren til at trække en snor igennem, så at karret kunne hænges op. Det er vistnok et af de dagligt anvendte kar, der

for det meste også brugtes som urner. Foroven lå små stykker harpiksmasse, der havde været anvendt til at tætte kanten mellem urnen og låget med. Det andet kar var prydet med en ophøjet omløbende ring og stregornamenter. Mellem de brændte ben fandtes en bronzesnål med et lille hoved dannet af tre ophøjede riller. Dette fund er fra sidste del af bronzealderen, lige ved overgangen til jernalderen (ca. 200 f. Kr.). Mads Lange oplyste, at urnerne var fundet i den østre side af en høj omgivet af en stensætning, på et sted, hvor han og mange andre hyppigt havde set lys brænde. Sammen med fundet modtog Nationalmuseets leder, Chr. Thomsen, en skrivelse fra amtmanden, der meddelte, at Mads Lange, uagtet at han var en ældre mand, i regn og stærk blæst til fods var gået de ca. 25 km ind til Vejle med urnen og to flade sten, hvorpå den havde stået. Han indstillede Mads Lange til en særlig påskønnelse, som han da også fik.

På Nationalmuseet findes flere genstande fra den yngre bronzealder, stammende fra Egtved sogn, ofte skænket af private og helt uden oplysninger om fundforhold. Af disse kan nævnes (skænket i 1880): en ragekniv, endnu en ragekniv med ornamenteret midtkam, en tativérnål, en smykkeknål med spiraloprullet hoved, en stangknap med øsken, en lille riflet stang med flade knopper og endnu en smykkeknål, alt af bronze. Disse genstande er vistnok fundet i en høj ved Nybjerg mølle. Endnu en flad knap med øsken og en lille ragekniv, vist fundet i en høj ved Egtved.

Egtvedpigen

Som det fremgår af det allerede nævnte, er der fremdraget mangfoldige fortidsminder i Egtved sogn. Men det navnkundigste fund er dog Egtvedpigen, hvis ry er fløjet viden om lande. Der findes flere beretninger om hende. I det følgende vil vi – i næsten fuldstændig form – gengive rigsantikvar P. V. Glob's redegørelse, som findes i bogen »Højfolket« fra 1970.

»To fund bringer højfolkets kvinder på nærmeste hold, stiller os ansigt til ansigt med bronzealderens unge fruer og gør de tre årtusinder, der skiller, til et ganske kort tidsforløb. Det er egekistefundene fra Egtved og Skrydstrup i det sydlige Jylland. De er enestående i

Egtvedpigens kiste på sit stenleje i Storhøj.

verden, deres mage kendes ikke. Disse to fund giver et overraskende billede af en fjern tids fornemme hunkøn, et billede, der er bevaret gennem så langt et åremål, fordi forunderlige hændelser indtraf, hver gang fuldstændig udslettelse truede. Måske vil nogle tro, at de magter, der rådede for højfolkets lykke, har haft langtvirkende kraft.

I et brev »Til Oldnordisk Museum, København«, dateret »Egtved Mark 24. 2. 1921« meddeler gårdejer Peter Platz: »Da jeg ved flytning af en gammel Kæmpehøj på min Mark, i Dag er stødt på en udhulet Træstamme med Laag, formoder jeg, at det er en gammel Begravelse, og hvis samme har nogen interesse for Museet, har jeg standset Arbejdet ved Udgravningen, indtil jeg hører fra Dem, hvilket jeg håber snart sker.«

Det varede lidt, inden museet sendte inspektør Thomas Thomsen til Egtved, men snart er han på vej til det vinterlige Jylland og til det fund, der alle dage vil bevare hans navn i dansk arkæologi. Lørdag morgen den 5. marts blev kisten afdækket, fotograferet og ført under tag, inden der ved nattetide faldt sne.

Et prægtigt syn har det været, da den godt to meter lange, let svajede, afbarkede egestamme stod afdækket på sit stenleje i gravhøjen, som man ser det på Thomas Thomsens gode fotografier. Tæt sluttede den om sit indhold, fordi kløvningen havde fulgt træets årer, og der ingen afglatning af kistens bund og låg havde fundet sted. Kun en bugtet spaltningssrevne, der løb stammen rundt, røbede, at den var flækket. Kistens fremragende bevaring skyldtes, at den stod i en mindre høj af engjord, hvorom der havde dannet sig allag, som fuldstændig havde udelukket den fra iltens påvirkning, som indholdet i en konservesdåse. Men dette beskyttende jernlag var blevet gennembrudt ved den påbegyndte højsløjfning, så mange år var ikke gået, før den ville være gået fuldstændig til grunde. Heldigt var det derfor, at man så hurtigt nåede ned til egekisten. Den var da så stærk, at blot nogle af træets fibre i låget var bristet, uden at der var gået hul, skønt man, uden at ane dens eksistens og den kun var dækket af 15-20 cm jord, havde kørt over den med heste og vogn under bortkørslen af højfylden. Inden udgravningen var alene vestenden af kisten blevet blottet, og deraf vældede det humussyreholdige vand ud, der havde bevaret dens indhold af træ- og hornstoffer.

Da egekisten var blevet fotograferet og opmålt på sit stenleje, blev låget forsigtigt løftet af, for at man kunne sikre sig, at intet af dens indhold ville lide skade ved en flytning til Nationalmuseets laboratorier i København. Trods sygdom var Peter Platz stået op for at overvære afdækningen af egekisten, og han var mellem de allerførste, der så dens indhold. Kistelåget havde sluttet så tæt, at ikke den mindste smule jord var trængt ned i den. Alt fandtes på samme plads, som da den lukkedes over den døde for tre årtusinder siden.

Fot. Emil Traberg.

*Egtvedpigen ved Nybjerg mølle. Billedhuggeren Johan Galster.
(Se pag. 38).*

Egvedpigen i den åbenede kiste.

Øverst lå et dække af dyrehår i hele kistens udstrækning. Ved enderne og pletvis andetsteds i den skimtedes under hårlaget vævet stof. Af den døde selv var intet at se, men da man løftede lidt op i uldtøjet i kistens vestende, kom hovedhåret til syne. Oven på skindet i det ene hjørne stod en cylindrisk birkebarkspand med øre, tydeligvis det sidste, der var sat ned til den døde, inden kisten lukkedes. På egekistens indersider og i revner på den flækkede træstamme bemærkedes et lyst og tyndt lag, som var den hvidmalet. En kemisk undersøgelse har vist, at det skyldtes fedtstof fra den døde, afsat af vandet, der har opfyldt kistens indre.

Kun birkebarkspanden blev taget op, hvorefter alt omhyggeligt tildækkedes med et lag hvidt silkepapir, hvorover langhalm pakkedes, inden låget igen blev lagt på plads. Den følgende dag, en søndag, gik med tømring af en trækasse omkring egekisten, der ompakkedes med halm, så der stod urokket i den. Allerede mandag kørte ejerens sønner og medhjælpere ved udgravningen kisten til Limskov station på Grindsted-Vandel-Vejlebanen, hvorfra den kunne gå uden omladning direkte til København.

Naturligvis var det en skuffelse for Peter Platz, at han ikke kunne overvære den endelige undersøgelse af kisten, men for han var det en selvfølge, at det skulle ske på Nationalmuseet, hvor alene de iagttagelser kunne gøres, det ville sikre dens indholds fulde værdi. Det skyldtes således finderens enestående forståelse, at museet for første gang fik en egekiste urørt til laboratorieundersøgelse. Derfor vil hans navn altid være knyttet til Egtvedfundet.

Da kisten var i hus på Nationalmuseet, kunne den omhyggelige undersøgelse begynde under ledelse af Thomas Thomsen og med hjælp fra de to dygtige konservatorer Gustav Rosenberg og Julius Raklev. Da den igen blev åbnet, så man straks, at der af den kohud, som dækkede den døde, kun var hårlaget og den yderste hornhinde af skindet tilbage. Selve huden var fuldstændig fortæret af det sure vand, der havde fyldt kisten. Heldigvis var kohuden foldet sammen med kødsiden opad, så den kunne erstattes med en gelatineopløsning, der gjorde det muligt at binde dækhårene sammen, så skindet kunne rulles til side og kistens indhold åbenbares. Under det lå et stort, uldent tøjstykke, foldet sammen efter længden og dækkende hele kisterummet. Dette tæppes hvælvede overflade artydede, hvad kisten indeholdt. Det hævede sig ved hovedets og føddernes plads i kistens ender. På midten var der en forhøj-

ning, hvor der senere viste sig at ligge en spiralprydet bronzebælteplade. Ved hovedet sås kanten af en lille spånæske, og ved fodendens ene side kunne man ane en mindre forhøjning, der viste sig at skjule en tøjbylt med særligt indhold. Det store tæppe var af brun fåreuld, 2,45 m langt, 1,65 og 1,90 m bredt i enderne med søm på alle sider og udført i toskaftet vævning. Skønt det var mørnet af det tretusind-årige ophold i kisten, var det muligt at rulle det op fra hovedenden omkring et stykke voksdug.

Efterhånden som tæppet rullede sammen, blottedes den døde selv. Først kom en piges halvlange, løsthængende hår til syne. Det var lige og kort afskåret over panden. Nu var det brunligt, farvet af det sure vand, men har oprindeligt været lyst og blondt. Det løsthængende hår skjulte hendes ansigt, men da det løftedes til side, så man endnu hendes fine profil bevaret af ansigtshuden, tillige de smuktfornede, kraftige tænder og nakkens svaj tegnet af senebåndene. Alt kan stadig skelnes på fotografierne. Under håret lå hjernen endnu bevaret og bag nakken en 130 cm lang snor, tvunden af tre tråde af fin, sort fåreuld, måske kvindens hårbånd. Pigens hoved hviler på højre kind, og ved hendes venstre øre lå en ganske lille bronzeøring, den eneste af sin slags i kisten. En undersøgelse af hendes tænder fortæller, at hun var mellem atten og tyve somre, da hun døde.

Foran pigens ansigt stod en lille oval spånæske af lindebark, sammensyet med lindebast. I den fandtes en bronzesyl med træskaft, en snor af brun fåreuld, knyttet om hestehår fra hale eller manke, flettet så de dannede rhombefornede masker, samt nogle få brændte menneskeben og lidt lyng, mos og et ikke nærmere bestemt blad. Sylen har måske været et toiletredskab, men kan også have været brugt til hulboring ved forfærdigelse af spånæsker, mens snoreværket har været et hårnæ.

Ved fortsat afrulning af det dækkende tæppe kom pigens overkrop til syne, iført en trøje med halværmer, med lige halsåbning og uden split, vævet af brun fåreuld. Det var ganske tydeligt, at hun lå udstrakt på ryggen med armene ned langs siden. Om håndleddene fandtes bronzeringe, om det venstre en tung, åben ring uden ornament, om det højre et båndformet armbånd med krogglukke og prydet af fem parallelløbende perlebånd. Mellem armringene lå en spiralprydet bælteplade med spidsen opad. Det var tydeligt, at hun havde båret den foran på maven. Under bæltepladen sås hendes kam, en

Egtvedpigens dragt.

hornkam med halvrund overdel, gennembrudt af udskæringer, og med 20 kraftige tænder. Om livet var der knyttet et knap to meter langt og et par cm bredt vævet bælte med en kunstfærdigt udført

kvast i den ene ende. Livvidden kunne bestemmes til ca. 60 cm, så pigen har både været ung og slank. Hendes negle var tillige smukt afrundede og velplejede, hendes højde 159-160 cm.

Under den nederste del af bæltepladen og viklet to gange omkring hendes liv sås et knækort snoreskørt, som de øvrige dragtstykker af brun fåreuld. Dette særprægede skørt er kun 38-40 cm langt. Dets frynser samles foroven og forneden af en kunstfærdig kant. Det er knyttet foroven fortil i en sløjfe med knude, men hænger ellers løst ned. Ved den højre side tegnede det endnu hoftens bløde rounding. Da alt hår var bevaret i kisten, fandtes i armhulerne små duske og ved skødet, tre cm under snoreskørtets overkant, en 8 cm bred og 9 cm lang hårdusk, der tilspidsedes nedefter. Benenes hud tegnede deres kontur, og det kunne ses, at skørtet på midten var faldet ned mellem dem, mens den kohud, pigen hvilede på, dannede en fold opad.

Også føddernes form kunne anes, den højre vendte lidt indad. Omkring dem var der kun svøbt tøjklapper af uregelmæssig form uden nogen som helst syning, men ombøjede og snoede til en vis lighed med rigtigt fodtøj, to stykker om hver fod.

Den bule, der allerede tegnede sig under det dækkende tæppe, da koskindet var løftet til side, viste sig at være en tøjbylt, der indeholdt de brændte ben af et 8-9 årigt, måske lidt ældre, barn. Fra det stammer måske også de benstumper, der fandtes i barkæskan foran kvindens ansigt. Da aldersforskellen mellem den voksne kvinde og barnet højst har været en halv snes år, kan det ikke være hendes eget barn, snarere en ung tjenerinde, der blev lagt i kistens fodende ved hendes venstre skinneben. Det må således opfattes som et dødsoffer til hendes ære, som det kendes fra samtidige grave i vore nabolande. Om den lille pige har fulgt sin herskerinde frivilligt eller ufrivilligt i døden, kan der kun gisnes.

I bunden af den lille cylindriske spand af birkebark, der sidst blev nedsat, og som stod i fodenden af egekisten oven på kohuden, var der et ret tykt brunt bundfald, som ved undersøgelse viste sig at være den indtørrede rest af en drik, en blanding af øl og frugtvin. Den har været brygget på hvede og tytte- eller tranebær, krydret med mosepors og tilsat honning, der viste sig i bundfaldet som en rigelig mængde af støvkorn bl. a. fra lindeblomster. Honningens sukkerindhold har gjort drikken alkoholstærk, mens porsen har øget holdbarheden og givet smag. Det var et stærkt festbryg, der som det sidste blev nedsat i den unge kvindes kiste.

Egtvedpigens var knap en snes år, da hun oplevede sin sidste sommer i den fagre egn ved Egtved og Vejle ådale, hvor så mange af hendes slægtninge kom til at hvile under de kuplede gravhøje på bakkedragene mod øst. Hendes kiste stod under »Storhøj«, der i sin tid har været omkring 4 m høj og 30 m i diameter og ligger sydligt i højfolkets store bygd. Den har oprindeligt bestået af mere end et halvt hundrede kæmpehøje, som nu næsten alle er sløjfede. I »Storhøj« blev senere en af hendes familie gravsat. Syd for egekisten var der tidligere fundet et fire meter langt stenleje til en lignende kiste, men dér var ingen fund, måske hendes ægtefælles gravsted. Hvor Egtvedpigens kiste stod, er der nu på højtømtten rejst en mindesten, der fortæller om Peter Platz' indsats.

Egtvedpigens slægts grave ses nu kun som lave banker i de dyrkede marker. At hun selv blev højsat hen på sommeren, fortæller den blomstrende røllike, der fandtes i kisten, omhyggeligt nedlagt ved det venstre knæ under kohuden, men oven på tæppet. Under hende lå et af ørnebregniens fligede blade.

Rølliken blomstrer ved sommertide. Den var fordem en af verdens mest eftertragtede lægeplanter og derfor fyldt med magt og kraft, så den kunne bruges både som trylleurt og orakelblomst.«

Iflg. Nationalmuseets dragtekspert, museumsinspektør mag. art. Elisabeth Munksgaard, er Egtvedpigens dragt den ældste bevarede dragt i verden

Egtvedpigens gravhøj er nu fuldstændig sløjfet. På dens omtrent cirkelrunde plads er der sat en kreds af halvstore sten, hvorudenom der er en løvtræsbeplantning. Inde i kredsen er der rejst en lille mindesten.

Stærke kræfter har været i gang for at rejse Egtvedpigens et bedre minde, enten på gravpladsen eller i Egtved by. Der blev foretaget en indsamling, som gav ca. 2.000 kr. Man forhandlede med billedhugger Svend Lindhardt om en bronzestatue af Egtvedpigens til ca. 30.000 kr. Direktør Carl Jacobsen, Nybjerg Mølle, kom imidlertid dette forslag i forkøbet, da han helt for egen regning i 1960 lod rejse en legemsstor bronzestatue af Egtvedpigens på dæmningen ved mølledammen. Den er udført af billedhuggeren Johan Galster.

De indsamlede penge blev efter henstilling fra politimesteren i Vej-

le overdraget Egtved kommune. Endnu venter alle historisk-interesserede mennesker stærkt på, at myndighederne på fundstedet vil rejse Egtvedpigens et oplysende og værdigt minde.

Egtvedpigens spiralprydede bælteplade.

Er. »Egtvedpige«s lovprisning af sin hjemegn

Du skønne egn med rige fortidsminder,
 ja, lige skøn ved vintertid og vår,
 nå: somrens sol på grønne marker skinner,
 nå: løvet gyldnes imod efterår.
 Når sneens smeltevand mod bækken haster
 langs mørke furer imod dalens bund,
 nå: sommernatten lette skygger kaster,
 og lærken vågner af sit korte blund.

Der plantes gran og fyr på brede banker
 og lange rækker langs med markens skel,
 en enlig pil de slanke grene strækker
 mod aftensolen fra sit bakkehæld,
 en verden fyldt af aftenfred og stilhed,
 så fjernt fra larmen i den store by.
 En sommeraftens lune, tyste mildhed
 gå: ud i et med morgendagens gry.

Her leged' jeg som barn blandt brune banker
 og fisked' i den rene, klare å.
 Forglemmigej i engens græs jeg sanked'
 og plukked' hjertegræssets fine strå.
 Min første have grov jeg midt i lyngen,
 for andre folk at se helt uden værd.
 Jeg sikkert ej så nøje så på lønnen.
 Jeg ved, den have blev for mig så kær.

Hver sommeraften mosekonen brygger
 og breder ud sit lette tågeslør
 og gemmer dem, som i det lave bygger
 og hviler trygt bag hjemmets lave dør.
 Hver gruppe elletræer af tågen dukker
 lig grønne øer på et sølvhvidt hav.
 Så sent om kvæld man hører gøgen kukke
 vemodigt over Egtvedpigens grav.

I arilds tid da blev du stedt til hvile,
 du skønne mø, midt i din ungdoms vår,
 skønt du blev flyttet mange, mange mile,
 dit minde dog til evig tid består.
 En mindesten har dine frænder rejst dig,
 da de berøvede dig gravens fred,
 en sommer tog du på den store rejse,
 småblomster gav man dig i graven med.

Engang imellem vender jeg tilbage
 at se mit barndoms tabte paradis,
 så mindes jeg min ungdoms lyse dage,
 min første kærlighed på barnlig vis.
 Så mange af de folk jeg dengang kendte,
 nu hviler trygt i lune graners ly.
 I tankerne så ofte hjem jeg vendte
 til dig, min kære gamle barndomsby.

*Edith Hansen f. Bargsen,
 Sjølund.*

Beretning om jernalderboplads oven for Turbinesøen

Ved gårdejer *Lars Peter Lund*, Højdalgård.

»Ca. 800 m vest nordvest for Egtvedpigens nu sløjfede gravhøj, på matr. 1a af Bøgvad tilhørende gårdejer L. P. Lund, Højdalgård, er der påvist en boplads fra jernalderen.

Det var ved en dybere pløjning, bopladsen afsløredes. Den pågældende mark har et tyndt muldlag, 10-20 cm dybt, og i den lysere sandundergrund er der påvist stolpehuller mindst tre steder. Mange hundrede potteskår og forskellige tildannede sten fandtes spredt på marken, men dog koncentreret omkring de formodede hustomter, hvor muldlaget kunne være op til 30-40 cm dybt.

På marken fandtes også ildgruber med brændte håndstore sten og mange slaggerester med jernindhold. Forskellige knuse- og slibesten, en enkelt tenvægt, et brudstykke af et sikar og forskellige farvede og

polerede sten fandtes sammen med de mange potteskår. Disse spænder fra fine polerede og ornamenterede kar og krus til mere groft tilfannede uden dikkedarer af nogen art. Men også rester af meget store forrådskar med forstærkninger i form af udvendige belægninger fandtes«.

Bopladsens placering har været særdeles hensigtsmæssig: en høj, sund bund, beskyttet til den ene side af den stejle 100 m høje skrænt mod Vejleådal, hvor der helt oppe i en indskæring af dalen udspringer et rigt k.ldevæld. På den anden side den 10 tdr. land store Holtmose.

Lærer Wandel og skoleelever i Egtved har været behjælpelige med undersøgelsen af fundet.

I 1976 blev flyvestation Vandel anmodet om luftfotografering, idet det frygtedes, at den dybere bearbejdning af marken ville udslutte eventuelle andre spor, og på dette tidspunkt kunne der endnu tydeligt ses forskellige konturer i afgrøden. Flyvestationen svarede velvilligt, men derved blev det desværre.

I sommeren 1977 tog L. P. Lund de mest karakteristiske skår med til Vorbasse, hvor Nationalmuseets inspektør, Steen Hvas ledede undersøgelsen af et større landsbysamfund fra germansk jernalder. Steen Hvas tidsfæstede fundet fra Bøgvad til romersk jernalder, ca. år 1-200, altså 300-400 år tidligere end gårdene i Vorbasse.

Der vil utvivlsomt senere fremkomme mere om denne jernalderboplads.

Oldtidsfund i Egtved sogn

Hvor intet andet er anført, er fundstedet en oldtidshøj. Nummeret til venstre svarer til fundets løbenummer i Nationalmuseets »Beskrivelse af Egtved« og til dets nummer på de tilsvarende målebordsblade. Derefter følger matrikelnummeret. Tallet efter et fund er dets løbenummer i Nationalmuseets samling.

Vork by

1. Matr. 1g. I en grusbakke er fundet flere urner med brændte ben, omsat med sten.

3. Matr. 2f. Ildskørnet flint i en sænkning på højens overflade. Nu overpløjet.
5. Matr. 3b. Urne med brændte ben, omsat med sten. Nu sløjfet.
6. Matr. 3b. Flere stenredskaber. Nu overpløjet.
10. Matr. 6c. Sten af midtgraven synlige i 1907, nu overpløjet.
16. Matr. 6c. Stridsøkse af sten og en søndret urne med brændte ben. Fredet.
18. Matr. 6c Vork og 4a Refsgårde. Fredet høj. Nr. 10-19 kaldes »Mangehøje«.
19. Matr. 8b. Jernalderboplads(?) : grydeformede pletter med brændte sten dels på den nuværende gårdsplads, dels andre steder på marken (1907).
21. Matr. 10h og 12c. 1867 fundet oldsager af bronze. Nu overpløjet.
- 22.-24. Matr. 12a. Tre sløjfede høje. Urne med brændte ben.
28. Matr. 15k. Urne med brændte ben og »hestetand«. Nu overpløjet.
29. Matr. 16a. »Sortehøj«. Urne med brændte ben. Overpløjet græsbakke.
30. Matr. 17a. Brudstykke af kværnsten med gennemboret hul. Nu overpløjet.
31. Matr. 20. Stridsøkse af sten og flintøkser. Nu overpløjet. Nr. 28 og 31 kaldes »Fælledhøje«.
36. Matr. 22. Ved pløjning på en bakkeskrænt fandtes bronzeringen b 2306, indsendt til Nationalmuseet 1880. Nu overpløjet.
38. Matr. 25a. I urne med brændte ben blev fundet en bronzénål, b 1008 (måske var det i nabohøjen, nr. 37). Nu overpløjet.
39. Matr. 27c. Jernalderboplads i sandbakke med ler. I leret: kedelformede fordybninger med sort jord, brændt jord og aske, ildskørnede sten og potteskår.
41. Matr. 32d. Bronzenål. Højen senere sløjfet.

Refsgårde

42. Matr. 2a. »Lyshøj«. Urne med brændte ben. Nu overpløjet.
43. Matr. 3a. Urne med brændte ben. Nu nedpløjet.
46. Matr. 4a. Stridsøkse, kiler og spyd, tre urner med brændte ben. Flintdolk a 6381 og bronzalderlerkar C 5436. Nu overpløjet.
49. Matr. 4c. Sløjfet høj(?). Guldring fundet ca. 1857.

51. Matr. 5a. Overpløjet høj. Oldsager fundet.
 52. Matr. 5a. »Kirstenshøj« Flintdolk (overbrudt). Nu nedpløjet.
 55. Matr. 6a. Potter og benkam. Nu overpløjet.
 56. Matr. 7a. Potteskår. Nu overpløjet.
 59. Matr. 11a. Stridsøkse af sten, A 6864, bronzedolk, B 3759, flintdolk og ved stenøksen lille lerbæger (itu). Nu overpløjet.

Oustrup

62. Matr. 1a. Optaget mange kransten, i midten fandtes potter med brændte ben. Nr. 61 og 62 kaldes »Tvillinghøje«. Overpløjet.
 65. Matr. 1a. Stridsøkse af sten med skafthul. Nu overpløjet.
 66. Matr. 1a. Potter med brændte ben. Nu overpløjet.
 67–69. Matr. 1a. Tre overpløjede høje, udjævnet på bakke. I nr. 69 fundet potteskår 1880 og 1923 brudstykke af bronzesværd og bronzekniv, 561/45.
 70. Matr. 1a. »Mølhøj«, opr. »Møgelhøj«, d.v.s. »Den store Høj«. Flintspyd, flintøkse og fingerring af guld. Nu sløjfet.
 71. Matr. 1a. På bunden af nu overpløjet høj var en pikket stenbro, hvorpå fandtes en flintøkse.
 76. Matr. 1c. Stenalderboplads (?). Ved bakkefoden tæt ved bækken: kedelformet fordybning i gruslaget fyldt med kulholdig jord og sorte, kulsværtede sten, blandt hvilke lå en lille sleben, tyndnakked flintøkse og små potteskår.
 77. Matr. 1c. Stenkrans optaget, potteskår og brændte ben fundet. Der skal have været tingsted ved højen. Nu sløjfet.
 79. Matr. 1f. Flintspyd. Nu overpløjet.
 80. Matr. 1f. Sløjfet høj, men i den eller dog på denne lod er fundet bronzenålen 19166.
 82. Matr. 2a. »Kirkehøj«, nu sløjfet. Bronzespyd og potteskår.
 88. Matr. 4. I stendynge i midten var sorte potter. Stridsøkse af sten. Nu sløjfet.

Bølling

89. Matr. 1a. Jernalderboplads (?). Fundet en kulholdig plet over for bakkskrænten, indeholdende ildskørnede sten og potteskår.
 92. Matr. 9h. Jernalderboplads. Ved randen af en lavning er fundet et ildsted med kul, ildskørnede sten og potteskår.
 Uagtet der på Bølling Bymark findes så få høje, har landet her været beboet siden slutningen af stenalderen, hvorom de ret hyp-

pigt fundne tyknakkede flintøkser og flere stridsøkser af sten vidner.

Hjelmdrup

93. Matr. 8a. Jernalderboplads (?). På et stykke af marken er truffet sort jord med kulsværtede, ildskørnede sten. Ingen oldsager fundet. Pladsen fortsætter ind på naboejendommen.

Egtved by

94. Matr. 1a. Parcel nr. 1n (i 1910 matr. 1n), tilhørende Ødsted præstegård (tidl. anneks til Egtved). Højt bevokset med rødgran, plantet 1880, i tæt granskov (tidl. bøgeskov). Fredlyst.

95. Matr. 1a. (tidl. præstegårdsjord). »Gadehøj« eller »Karpenhøj«. Spydblade og andre sager af bronze, 5746-49, indgået 1840. Højen nu nedpløjet.

98. Matr. 1k og 1l. »Bjergemandshøj«. Bronzesværd, B 2968. Høj overpløjet.

103. Matr. 4c. På bakke med fald mod nord og udløb mod VSV: fredet høj, bevokset med 13 bøgetræer i bøgehøjskov.

104. Matr. 4i. Jernalderboplads. Ved dræning i en lavning er fundet potteskår og »bonede«, glatte sten.

105. Matr. 5d. Fredet høj, bevokset med 8 bøgetræer og græsgrøet.

106. Matr. 5d. Fredet høj, bevokset med 11 bøgetræer og græsgrøet i bøgehøjskov.

109. Matr. 6a. »Storhøj«, Egtvedpigens grav. B 11831-50. I 1907 meldte Nationalmuseet: »Intet fundet!« Læs herom p. 30-39. Nu overpløjet.

112. Matr. 6f. »Følhøj«, to spiralringe af guldråd, B 3760, lille urne med brændte ben af et barn, bronzering og ravperle, B 3882-84, samt bronzesværdet B 3792. Mange urner. Frigivet.

119. Matr. 7c. Fredet høj, bevokset med 17 bøgetræer i bøgehøjskov.

120. Matr. 7c. Fredet høj, bevokset med 26 bøgetræer i bøgehøjskov.

122. Matr. 7g. Sløjfet høj. Fundet en stridsøkse af sten og et meget langt flintspyd.

123. Matr. 7g. Stenalder depotfund. I en smal kløft ved bakkefoden ud mod engdraget fandtes 2 flintøkser, som lå under en stor flad sten, hvilende på fire sten, og en stendynge, mere end et læs sten.

Den store dæksten var ca. 0,7 m i tværmål. Den blev truffet ved pløjning. Under stenen var der også en håndfuld kul. Sammensteds er senere fundet endnu et par flintøkser. Den ene var slebet, tyndnakket, tilpudset mod nakken, 20 cm lang. Den anden økse var af samme type, men smukkere.

124. Matr. 7m Egtved og 6a Bøgvad. »Holhøj«. Bronzesværd, urner med brændte ben, en stridsøkse af sten og en flintøkse. Højen nu sløjfet.
128. Matr. 9d og 9e. Potteskår.
129. Matr. 10b. Jernalderboplads. Sort jord med ildskørnede sten.
131. Matr. 13b. I højens top et lille hul, hvori er fundet en potte. Fredet.
132. Matr. 15e. (nu 18c). Fundet en potte. Nu overpløjet.
139. Matr. 18a. På overfladen fundet brændte ben. Dyrket i ager.
140. Matr. 18a. I denne eller anden høj på denne mark er fundet et sværd og en nål af bronze, 19024-25, og en urne med en bronzekniv, 22394. Nu sandgrav.
144. Matr. 24. Ved pløjning er fundet en enkelt stor potte med »aske« ved foden af en skrænt ud mod en lavning.
145. Matr. 24. Jernalderboplads: Lerkarskår og stenlægninger med ildskørnede sten ved drængravning. Undersøgt af Nationalmuseum 1906.
147. Matr. 25a. Urner med brændte ben og en grav med skelet ved en mængdegrav øverst på en bakke.

Bøgvad

157. Matr. 3a. Midt i højen er fundet en stendynge, hvori en bronzering og ubrændte ben. »Loddenhøj«. Overpløjet.
- 159-160. Matr. 3a. Jernalderboplads. På det højeste parti af bakkerne er fundet ildskørnede sten, kul og potteskår.

Amhedegård

165. Matr. 1a. På højens overflade er fundet brændte ben. Overpløjet.
166. Matr. 1a. Potteskår fundet på højens overflade. Overpløjet.
169. Matr. 1a. »Kongehøj«, udgravet ved Nordman maj 1917: urne med brændte ben, to armbånd af bronze i stenlægningen på højens bund, B 10586. Overpløjet.
171. Matr. 1b. I højen er fundet to armbånd af bronze. På højen

henlå urneskår og brændte ben. 25 alen NØ for højen og antagelig stammende fra denne er fundet en spydspids af bronze. Beplantet i plantage. Fredet.

172. Matr. 1b. På højens overflade potteskår. Et vejspor fører over toppen. Dyrket i ager.

186. Matr. 3a Amhede og 2b Øster Thorsted. I højens top en nedgravning, 4,5 m i tværmål, 1,0 m dyb, tidligere hyrdehus. Lynggroet i ager. Fredet.

Øster Thorsted

197. Matr. 1a. Overpløjet høj, en af »Syvhøjene«, i toppen en nedgravning, 5,0 m i tværmål, nående til bund, udgravet af Vorbasser. Undersøgt 1958 af lærer Novrup og Nationalmuseet. Fund: guldarmbånd, 822/59, B 15283-304.

200. Matr. 1c. Fundet en stenlægning i midten af højen, hvori to potter. 886/58. Overpløjet.

205. Matr. 2b. Øster Thorsted og 3 Amhede. Lille rest af stor høj. Fund: bronzedolken B 2105.

Tågelund

206. Matr. 2. Ved foden af en høj bakkeskrænt, tæt ved åen, er fundet en bronzeøkse, 18154.

Nordbæk

208. Matr. 1a. Overpløjet høj, fund: en stridsøkse af sten.

213. Matr. 1. Overpløjet høj. På overfladen fundet brændte ben.

217. Matr. 1. Sløjfet høj. Potteskår henliggende på overfladen.

219-221. Matr. 1. Tre overpløjede høje, udgravet af Vorbasser. Fundet tre stridsøkser af sten.

226. Matr. 1. Overpløjet høj, potter fundet.

237. Matr. 4a. Overpløjet høj, fundet potter med brændte ben.

Spjarup

238. Matr. 2b. I en sandbakke er fundet urner med brændte ben og en ragekniv af bronze, skænket til museet på Koldinghus.

243. Matr. 3b. Nedpløjet høj, fundet en 19 cm lang stridsøkse af sten.

248. Matr. 3. Overpløjet høj. I toppen en nedgravning. Udgravet af to Vorbasser. Fundet et bronzesværd. Der »brænder lys« ved højen
249. Matr. 3. Overpløjet høj, udgravet af Vorbasser. Fundet potter med brændte ben.
250. Matr. 3. Højens sider overpløjede, i toppen en nedgravning, udgravet af Vorbasser. Fundet potter med brændte ben. Nu overpløjet.
257. Matr. 1e. Overpløjet høj. Fundet et bronzesværd, som smuldrede hen.
258. Matr. 1e. Højen udgravet af Vorbasser, der fandt to stridsøkser af sten. Fredet.
259. Matr. 1e. Overpløjet høj, heri eller i en anden høj på samme lod er fundet tre urner, 20822-23 og 20924, samt to andre urner med bronzesagerne 16407-10.
- 261-262. Matr. 1e. To overpløjede høje, »Tvillinghøje«, hvori er fundet to knive, en nål og en stangknap samt to spiralbånd af bronze, 1302-07. Sagerne lå i tre urner, som sønderbrødes. I denne eller en nærliggende høj er fundet en bronzesnål, B 2971.
263. Matr. 1e. »Storehøj«, nu overpløjet. Udgravet af en vejmand, som fandt et par stridsøkser af sten. Heri er måske også fundet en ornamenteret urne med en bronzesnål, 3862-63 (Worsaae: »Nordiske Oldsager« 1859, fig. 285). Urnen er fundet i »Storehøj« på Vollundgårds mark og indsendtes 1836. Indsenderen er ikke længere kendt på stedet.
269. Matr. 2f. Overpløjet høj. I toppen har været gravet et hul, hvori er fundet en stenlægning med et stenspyd. Ved pløjning er fremkommet knogler, der antoges at være af et menneske.

Liegård (her er ingen matr. angivet)

271. Overpløjet høj. Ved toppen fundet skår af en bronzealderurne. Fredet.
272. Høj 1,5 × 20 m. I toppen en rævegrav, ellers ubeskadiget. Fredet. Herfra stenalder-enkeltgrav, 486/46.
279. Stenalderboplads, Gudenåkulturen, 274/44, A 40511.
280. Stenalderboplads, 329/44.

Fot. Gudrun Hechmann.

*John Kvist ved en af Ravingbroens stolper. August 1977.
(Se pag. 52-54).*

281.	Stenalderboplads. Berthelsen	57.
282.	»	» 52.
283.	»	» 19.
284.	»	» 10.
285.	»	» 18.
286.	»	» 45.
287.	»	» 12.
288.	»	» 14.
289.	»	» 13.
290.	»	» 36.
291.	»	» 1.
292.	»	» 50.
293.	»	» 22.
294.	»	» 47.
295. Tyknakket flintøkse, 571/45. A 40661.
296. formodet boplads (affaldsgrube) fra keltisk jernalder, 214/50. C 26781.
297. Findested for stenkølle, 623/53. C 26873.
298. Spjarup, boplads for Gudenåkulturen. Sager i grosserer Løws samling. 286/54.
299. Nybjerg mølle: to brandpletgrave, 245/60.
300. Egtved skole: forrådskaar fra keltisk jernalder i forbindelse med affaldsgrube eller evt. hustomt, 284/60. Herfra yderligere lerkarfund 821/61. C 27735-41.
301. Egtved (Korbenhøj): fund af markildsted med jernalderskår, 231/63.

Navne på høje i Egtved sogn, i hvilke intet er fundet

1. nummer er løbenummer i Nationalmuseets beskrivelse af Egtved
2. nummer er matrikelnummer.

Vork by:

7-5a. Gråhøj.

8-5a. Fårehøj.

10-18-6c. Mangehøje.
 20-10h. Fuglhøj.
 25-27-12c. Trehøje.
 35-mtr. 20 og 33a. Bavnhøj.

Oustrup:

85-3b. Lyshøj (gl. tingsted, Tingskovhave).
 86-3b. Bøllinghøj (ved vej til Bølling).

Egtved by:

114-115. Matr. 6k. Tvillinghøje.
 126-mtr. 8g og 15e. Odinshøj.
 142-18a. Spillinghøj.
 148-25a. Skovhøj.

Bøgvad:

156-3a. Saghøj.
 158-3a. Trædhøj.

Øster Thorsted:

190-1a. Kirkehøj (ved højen har nok ligget en nu nedbrudt kirke).

Spjarup

264-li. Spjarup, 9 Frederikshåb og 2a Guldbergsminde. Grydehøj.

På *Koldinghusmuseet* findes flg. fund fra Egtved sogn

Tallet før fundet er museets løbenummer. Yderligere oplysninger i Egtved kommunes arkiv.

- K 203 Retøkse med skafthul, 295 mm l., fundet af Truels Jensen, Spjarup.
 K 282 Retøkse med skafthul, 195 mm l., fra en høj i Bølling.
 K 964 Dolk, 118 mm l., 25 mm br. Fra Vollund mark.
 K 1491 Bronzedolk med 3 nitagler, 115 mm l. Fra høj i Vollund. Købt 1896 for 6 kr.

- K 1510 Bronzesværd, 370 mm l. Fra høj i Vollund.
- K 1832 Harpunspids af flint, 92 mm l. }
 K 1833 Bronzering, 27 mm i diameter. } Fundet af gårdejer
 K 1834 Bronzering, 23 mm i diameter. } Jens Madsen, købt
 K 1835 Nål af bronze med 5 hovedled } for 5 kr.
 95 mm l.
- K 2333 Bronzekniv, 105 mm l. Fundet af Abraham Råhede Pedersen, Spjarup. Skænket af finderen.
- K 2747 Tværøkse med afsats bagtil, 11,5 cm l., 6 cm br., 3 cm tyk. Købt for 50 kr. fra priv. saml. i Fredericia 1913.
- K 2748 Tværøkse med afsats bagtil, 9,5 cm l., 7,75 cm br., 2,75 cm tyk. Som K 2747.
- K 2749 Forarbejde til samme type som 2747 og 2748. 15 cm l., 5,5 cm br., 4 cm tyk. Rest som 2747.
- K 2750 Lille spyd, 8,5 cm l., 2,5 cm br. Rest som 2747.
- K 2858 Svær, tyknakket retøkse, afbrudt på midten, brugt som knuseredskab.
- K 2860 Slank, bredægget retøkse, sleben mod æggen, 12 cm l. Fra Bølling.
- K 3227 11 fragmenter af bennåle, det ene med forsiringer, de 8 sammensat af mindre stykker. 1932. Vistnok fra Egtved.
- K 3242 Stenøkse af lys flint, 7,7 cm på bredeste sted, 10 cm l. Fundet på matr. 9 af Refsgård, skænket af ejendomskommissær N. N. Knudsen, Kold.
- K 3362 a-b. To horn, urokse. Øster Thorsted, skænket af apoteker Axel Holm, Egtved, 1933.
- K 3375 Firkantet slibesten fra yngre stenalder, 45,5 cm l., 2,5 cm br. Fundet ved pløjning. Købt.
- K 3377 Bronzesværd, brudt i 4 stk., foroven 3 bronzengler, mellem hvilke rester af skæftet er bevaret. Sværdknappen har på oversiden en kraftig spiraldekoration med omgraveret cirkel. I midten en knap. I knappens hulhed rester af hæftet. Total længde med knap 70 cm, klingen 59 cm. Fundet i stor, aflang høj i Nordbæk. Købt 1939 for 100 kr.
- K 3385 Segl (fragment) fra stenalderen. 11,5 cm l., 2,5 cm br. Fra Hjelmdrup mark, købt 1940 for 2 kr.

Vikingetiden

Ravning-broen

Det følgende er efter tilladelse fra museumsinspektør Thorkild Ramskou baseret på hans beretning i »Skalk« 1977,1.

I 1953 kom der i Egtved sogns nordlige del en helt usædvanlig hilsen fra vikingetiden: på sydsiden af Vejle ådal, mellem landsbyerne Vork og Ravning, blev der fundet tilhugne egestolper, som var ned-sænket i den bløde engbund.

Læge K. V. Christensen, Ødsted, som var arkæologisk interesse-ret, undersøgte fundet. Efter at der senere også blev fundet egestolper på nordsiden af ådalen, mente han, at der måtte være tale om en bro. Dette gjorde han rede for i V. A. Å. 1959.

Gennem længere tid havde lodsejerne på stedet været generet af disse stolper, når de skulle pløje. At et stigende antal stolper stak hovederne frem netop i de følgende år, skyldtes, at åen blev rettet ud og uddybet, og at man nedlagde drænrør i mosen, så at den sank sammen. Takket være lodsejer Jens Lund Olsen kom National-museet nu ind i billedet, og det viste sig da efter en kulstof 14-datering, at der var gjort et fund fra ca. år 980!

Nationalmuseet tog fat på udgravningerne i 1972. Det var under museumsinspektør Thorkild Ramskous ledelse, og hvad har så han og hans hjælpere bragt for dagens lys i de forløbne fem år? Det vides nu med sikkerhed, at der her har været en bro, således som læge K. V. Christensen formodede. Men hvilken bro! Dens længde har været ca. 1 km, d.v.s. omtrent som den gamle Lillebæltsbro, dens kørebane ca. 6 m bred og dens bæreevne ca. 5 tons.

Det er et ingeniørarbejde udført med en sådan præcision, at man må forbløffes. Da arkæologerne havde afdækket de første stolpesæt og var klar over konstruktionens regelmæssighed, var det let at følge broens forløb, ikke mindst da den dannede en fuldstændig lige linie hen over engen.

Ved broens konstruktion er der overalt anvendt en måleenhed på 30 cm, som Thorkild Ramskou derfor kalder en »Ravningfod«. Broens overbygning er gået tabt, bortrånnet i højde med vikingetidens moseoverflade. Men nederenderne er velbevarede i længder på 2-4

m. Et stolpesæt består af fire bærestolper og en skråstolpe i hver ende; disse må have »fastlåst« de tværgående bjælker, der bar kørebanen.

Til belysning af bygningsarbejdets nøjagtighed skal nævnes flg. mål, som gentager sig med meget ringe variation (alle i »Ravningfod«):

afstanden mellem sættenes stolper:	5 fod,
bredden af det enkelte stolpesæt:	16 fod,
afstanden mellem stolpesættene:	8 fod,
stolpernes tværsnit:	1 × 1 fod.

Saven var ukendt i vikingetiden, derfor er tømmerarbejdet udført med økse, ofte så virtuøst, at man ikke kan se hugsporene.

Ved siden af en bærestolpe stod der i mange tilfælde en lang, lige hasselkæp, tilspidset i den nedre ende: en »landmålerstok«, som brobygningsingeniøren har anbragt for at vise teknikerne, hvor stolpen skulle sættes ned! Men hvordan? Ved at bruge et princip, som den dag i dag anvendes ved brobygning over sumpede strækninger, adhæsiionsprincippet: stolpen stilles lodret og synker ved sin egen vægt ned i mosen, men standser, når vedhængningskraften på alle fire sider har nået den nødvendige størrelse. Hertil behøvedes kun et treben og en talje.

Overbygningens konstruktion kender man selvsagt ikke, men tilhugningen af vejbanetømmeret er sikkert foregået i selve mosen. Her er der nemlig både fundet lag af huggespån og en slags arbejdsplatforme bestående af affaldstræ, anbragt på den daværende moseflade, for at arbejderne ikke skulle gå i bløde. Kørebanen må have ligget omtrent der, hvor skråstiverne mødte de lodrette stolper, d.v.s. netop i en sådan højde over den fugtige dalbund, at man på alle årstider kunne komme tørskoet over ådalen.

En hel skov har måttet ofres, for at denne bro kunne bygges! Antallet af bærende stolper har været ca. 1.700, af skråstivere ca. 800, og hertil kommer alt tømmeret til kørebanen.

Ikke alene selve broen, men også dens forlængelse over de ret stejle bakker på ådalens nordside, kalder på vor undren. Her fortsætter broen i stenstrøede og risbelagte kørebaner, tre oven på hverandre. På et så bakket terræn kan blot et enkelt stærkt regnskyl jo fjerne en mængde vejmateriale, hvorfor det har været nødvendigt at forny vejbelægningen. Man kan følge vejen videre op over den skovklædte bakke: en dobbelt hulvej med ét spor til opkørsel og ét til nedkørsel.

Længere mod nord, hvor stigningen er endnu større, har man gravet sig gennem bakken for at gøre vejen mere farbar. Her afdækkede arkæologerne en stenlægning, som dog havde et blødt midterparti, hvor hester kunne gå uden at beskadige sine hove alt for meget.

At Ravningbroen ikke er konstrueret for den lokale befolkning, er indlysende. Dens dimensioner og dens præcision tyder på, at den er et militært anlæg. Hvem andre end kongen kunne tænkes at være dens ophavsmand? Ved den nyeste dateringsmetode, dendrokronologien, der bøjener sig af træernes årringe, er det fastslået, at broen er bygget i 979 eller ganske tæt deromkring.

Mon vi ikke tør gætte på Harald Blåtand? Han må have haft brug for sådanne bro- og vejanlæg gennem sit nys samlede rige.

Egtved-runestenen

Går man ind i Egtved kirkes våbenhus, opdager man i det syd-østre hjørne en »lille« runesten. Anselig har den dog oprindeligt været, vel ca. 1,60 m høj, men kun den øverste halvdel er bevaret. Denne 80 cm høje runesten blev fundet indvendigt i det sydlige kirkegårdsdige i 1863 og blev straks derefter flyttet ind i våbenhuset. Runeindskriften er affattet på olddansk og lyder på nudansk:

»(N. N.) gjorde disse kumler efter Fain -at (?). Han døde i Svía.

Ristede (runer br-)oder efter broder. Denne sten skarni (= skal lyse (= leve) meget længe).«

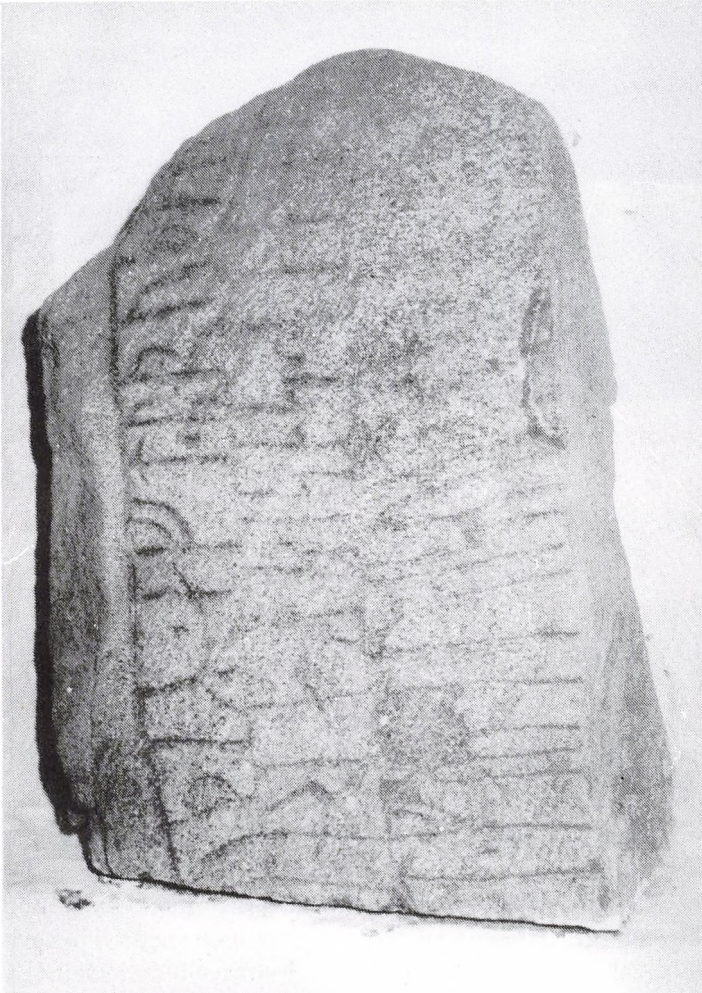
Angående »Fain -at« er runeforskerne i tvivl. »Fain« er måske et mandnavn, som man kender fra Snorres Edda, og det betyder sandsynligvis »den bemalede, den tatoverede«, men om det her er brugt som egennavn eller som tilnavn, kan ikke afgøres. »-at« er enten mandnavnets endelse eller et forholdsord, der betyder »til minde om«.

Runeindskrifterne fortæller som regel efterslægten om en eller anden usædvanlig bedrift, udført af den afdøde. Her får vi at vide, at han har foretaget den lange og besværlige handelsrejse til Svía, en af Nordens vigtige handelsbyer, beliggende på nordspidsen af Vaxalaoen i Mlären.

Indskriften tidsfæster stenen til år 900–1050. Den er da samtidig

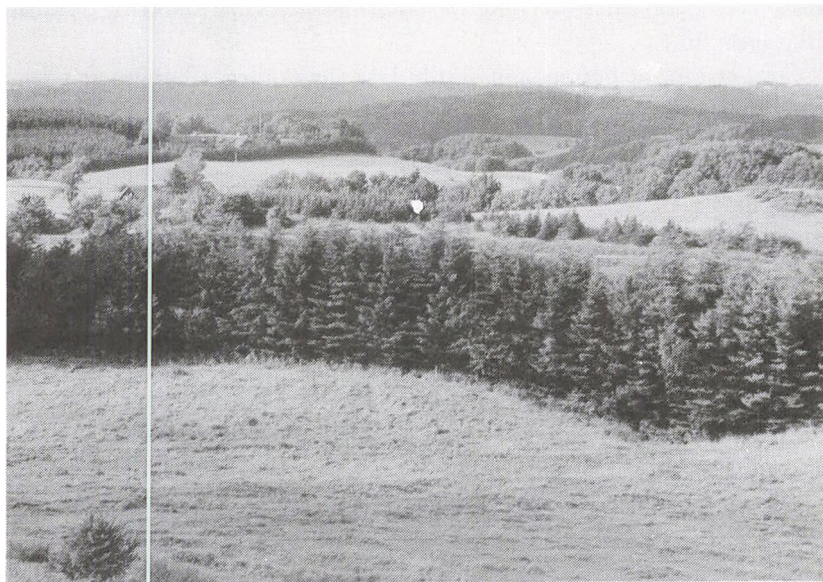
med vikingebroen i Ravning og stammer altså fra omkring Harald Blåtands tid.

Ønsket om, at denne sten skulle lyse (leve) meget længe, er gået i opfyldelse!

Egtved-runestenen.

Fot. Emil Traberg.

Fot. Emil Traberg.

*Udsigt fra bakkerne ved »Østerlund« i Vork over til
FDF/FPF's førertræningslejr.*

Skovene

En lang række stednavne vidner om, at så godt som hele sognet en tid har været skov- eller kratbevokset. Selve sognenavnet har eg som forled, tue som andet led. Nordsiden af dalen langs bækken igennem Egtved by hed i 1717 Rydeng, syd for rydningen. Engang var der vel store træer, som over det mægtige bakkeparti mod syd, Hejlskov Bjerge, dannede en skov i forbindelse med Hejlskov. Navnet Holt, der betyder skov, findes som marknavn nær Hejlskov sø, i de nordvestlige marker til Egtved og i Ravnholt i den nordøstlige udløber fra Hesselbjerg, der selv er et skov- eller kratnavn, og hvor risene til gærdehugst for Vork fandtes og har affødt navne som Riisgård, Riis ladegård og flere. Sydøstligst i Ø. Thorsted ligger Skovgård, der har navn efter en længst forsvunden skov.

Det virker overraskende, at den vestlige del af sognet, der i geologien betegnes som hedesletter, også engang tildels har været skovklædt. Herom vidner navnene Tågelund, Vollund og et i 1548 nævnt navn, Strøland eller Strølund, der skal have hørt under Spjarup, måske området under Li. Øst for Spjarup, langs østsiden af åen, ved Turbinesøen, er Spjarup Krat, hvor der endnu findes en del forvoksede og knudrede ege og bøge, der har holdt stand gennem tiderne med sit særpræg. De nuværende skove, der har en temmelig stor udbredelse, har selvsagt engang været betydelig større. Det menes, at Vork krat engang for meget længe siden har strakt sig ned til Rugstedlund, der tidligere kaldtes Voldslund. Vork skov er indskrænket til bakkeskrænterne vest og nord for byen; størrelsen er ikke angivet. Træbestanden er knudrede ege og bøge, men nu mest graner.

Oldensvin

Fra ældgammel tid og endnu i Christian d. 5.s matrikel 1688 blev skovenes størrelse og værdi angivet efter det antal svin, der i et godt oldenår kunne fødes på dem. Den ideelle oldenskov bestod af helt fritstående store ege og bøge med meget store grene ud til siderne, samt den for gærdsel så nødvendige underskov af hassel, tjørn og el. Når der var olden, blev svinene jaget ind i skoven for at blive fede i en eller to måneder. Fedningen af et skovsvin kunne tage indtil tre år; de blev kun regnet for en halv tønde hartkorn (hartkorn = hårdt korn, d.v.s. rug og byg), mens en hjemmefødet boelgalt blev regnet for fire tønder.

For tilladelse til at fælde træer i deres egne skove måtte selvejerbønderne give afgift til kongen, f. eks. 20 læs ved, der dog kunne betales i penge.

Når der var olden i skoven, måtte selvejerbønderne give et svin i afgift; så kunne de have så mange svin på olden, som deres skovparter var takserede til. Fæstebønderne måtte derimod give hvert sjette af de svin, de fik »indbrændt« med brændjern. Havde de færre end seks svin, måtte de give en afgift af hvert svin, mellem 12 og 20 skilling.

Hvert efterår, som regel i september måned, tog skovrideren og hans underordnede samt udnævnte synsmænd syn over skovene for

at vurdere oldenfrugterne med fastsættelse af, hvor mange oldensvin der kunne gå i hver skov.

Der er i Rigsarkivet, særlig fra det 17. århundrede, opbevaret en del oldenregnskaber fra Koldinghus len og Egtved sogn. Uddrag deraf anføres nedenstående i stærkt forkortet form.

I 1611, som var et ringe oldenår, blev der fra Jerlev herred oppebåret afgift for 1347 oldensvin.

Oldensvin 1613 (uddrag af lensregnskabet 1613):

På Refsgård skov indbrændt 3 ungsvin. På Vork skov indbrændt for 14 mænd i alt 47 svin (nogle 6 ungsvin, andre kun 1 svin). På Egtved skov i alt 40 svin fra 7 mænd plus 1 svin fra en mand i Thorsted og 1 fra fogedsvenden Mads på Skjøde. På Bøgvad skov 9 svin fra 4 mænd; på Hjelmstrup-Ballesgård fællesskov henholdsvis 6 og 4 svin, på Bølling skov fra en kronbonde 10 svin. Selvejrbønderne er ikke med i dette regnskab; men man kan vist godt regne 6 gange 10 svin til Bøllingskovene. I kronens skove i Koldinghus len nævnte år (1613) 4322 oldensvin; for hver af dem »til oldengæld 1 ortedaler«, tilsammen 1053½ dl. (heller ikke her er selvejrbøndernes svin medtaget). Det var således ganske betydelige indtægter, lenet havde af oldensvinene; det højeste antal, der er fundet i regnskaberne, er godt 6.000. Sidenhen dalede disse indtægter meget stærkt.

Fra 1630-31 er der et register over dem, der har indbrændt svin i Egtved sogn, med navns nævnelse for hver mand:

Fra Egtved 6 mænd, fra Bøgvad 3, fra Vork 18; alle mellem 1 og 3 svin. Hjelmstrup-Ballesgård fællesskov: kaptajn Jens Rasmussen 12, Peder Pedersen 5. I hele Jerlev herred på kronens skove 225 svin à 16 skilling, foruden 12 stk. uden fulde tal (6). I 1635 har hver af bymændene i Bølling Sønderskov indbrændt 8 svin; ligeledes i Bølling Vesterskov hver 8 svin, i alt 96 svin. Fra seks gårde i Egtved i alt 49 svin, deraf de 6 landgildesvin. I Bøgvad skov fra tre gårde 9 svin; en mand i Spjjarup 2 svin; i Vork skov 61 svin fra 15 gårde; i Hjelmstrup-Ballesgård fællesskov 9 svin.

I 1648, som var et godt oldenår, var der i Bølling Sønderskov 96 svin og i Bølling Vesterskov (Fuglsang) 32 svin. I Vork var der 56, i Egtved skov 70, i Bøgvad 9 og i Hjelmstrup-Ballesgård fællesskov 30 svin.

Den 9. oktober 1667 begærer flere bønder i Egtved at opsigte deres olden. »De ville ikke have noget med den at bestille«, da de ingen

svin havde. Omtrent samtidig var der sag om flere, der ikke havde haft svin at drive på olden, og de blev da også frikendt for at betale. I 1669 var der hverken olden eller oldensvin.

(Mere om oldensvin i Egtved kommunearkiv).

Vildtbanen

Den jagtivrige konge, Frederik d. 2., oprettede flere steder i landet en kongelig vildtbane, hvor han havde eneretten til jagt. Adelen fjernedes ved mageskifte af kongeligt gods andetsteds i landet. Blandt disse vildtbaner var den Koldinghusske, som 1578 kom til at omfatte de såkaldte indherreder: Elbo, Holmans, Brusks, Jerlev og Anst herreder, samt dele af de to udherreder, nemlig den østlige del af Slaugs herred og en del af skovegnene omkring Jelling i Nørvang og Tørrild herreder. Den Koldinghusske vildtbane blev inddelt i tre beridt med hver sin skovrider; hver af dem havde to skovfogeder under sig, og disse havde igen to skovløbere hver. Skovridere, skovfogeder og skovløbere kaldtes under ét skovbetjente. I Egtved har der ikke boet skovridere; de boede vist alle i Brusks herred. Egtved sogn kom under 2. beridt. 1660 fik vildtbanen en vildtmester og en overførster. Lensmanden og senere amtmanden var også en slags overordnede.

Ingen af de nævnte var forstmænd i nutidens betydning. Det var deres hovedopgave at værne det kgl. vildt samt at påse, at skovene ikke blev forhuggede. Vildtbanen var oprindelig omkranset med 1 alen tykke egepæle. En af disse stod ved Tørchendvad, nu Klingebækbro, en anden ved Vork kær. De blev 1765 erstattet med høje og smukke granitpæle med Frederik d. 5.s navnetræk; de er forlængst forsvundne.

Der var uhyre strenge straffe for vildttyveri, f. eks. at klynge tyven op i det nærmeste træ. Bøndernes hunde kunne ikke jage, da de havde det højre forben afhugget. I 1611 fik Jep Staffensen i Egtved at føle, hvor dyrt det var, at hans hund ikke var »lemmet«. Den var truffet i Egtved skov ved et dyr, som enten var død af sig selv eller »bedt«, d.v.s. dolket af jagtbetjente under en stor jagt, måske en kongejagt. Retten og Jep Staffensen blev hurtigt enige om, at han skulle betale 4 rdl., så han ikke senere skulle høre om den sag. 4 rdl. svarede til prisen på en halv okse. Skrækken for de hårde straffe hjalp skovbetjentene godt i deres kamp mod krybskytterne. Der blev nok drevet en

del krybskytteri, men sjældent blev nogen af krybskytterne fanget; de var farlige og gik hurtigt over til voldelige angreb.

Vildt var der nok af, lige fra hjorte og vildsvin ned til »fjedervildt« (bl. a. urhørs). Dyrene var så talrige, at bønderne ofte om sommeren måtte holde vagt ved kornet, for at det ikke skulle blive opædt eller nedtrampet.

Det blev efterhånden skovtyverierne, der gav skovbetjentene det meste og sværeste arbejde. Egentligt forstarbejde var der så godt som intet af. Der var tidligt givet befaling til indhegning af såkaldte agernhaver med »opløb« af bog og agern til udplantning, og en sådan har der en ganske kort tid været i Egtved skov. Men agernhaverne blev forsømt. Alle tamme og vilde dyr færdedes frit til stor ødelæggelse af skovene.

Skovbetjentenes pligter

Angående skovridernes pligter og forhold i deres embede er oldensyn om efteråret allerede omtalt. En anden pligt var, at skovriderne hvert år før løvspring sammen med deres skovfogeder og skovløbere og 16 mænd udnævnt af herredstinget skulle gennemse alle skove, finde stubbene af de stjalne træer, brændemærke dem med »kronhammeren« eller »aarstalshammeren« og indsende til herredstinget en liste over de træer, der var ulovligt huggede. Det var et arbejde, der tog tid, især når der var stjålet mange træer; deres tal nåede et år op på 1.000, men det var både i Anst og Jerlev herreder. Almindeligvis var tallet meget mindre. For nogle år siden fandt gårdejer Frederik Grundal Andersen, Egtvedgård, et sådant stempel, ca. 12 × 12 cm stort. Det er hverken en kron- eller årstalshammer, men det bærer en krone af ubestemmelig alder og oprindelse.

Ved den årlige udvisning af træportioner til bønderne var skovrideren med rundt i skovene sammen med alle sine underordnede samt fuldmægtige for amtmand og overførster.

Når de store konge- eller ulvejagter holdtes, måtte alle skovbetjente sammen med herredsfogeder, sognefogeder og hundredvis af bønder deltage. De store konge- og ulvejagter, som fandt sted her i Frederik d. 2.s og Christian d. 4.s tid, skal kun berøres her, da de er omtalt f. eks. i redaktør P. Eliassens værker og »Veerst sogn« 1936. De gav øvrigheden, forstvræsenet og en mængde bønder et stort arbejde. Det må

nævnes, at Frederik d. 2. byggede et jagthus ved Skøde, som stod i ca. 50 år, indtil 1616. Desuden var han på Amhedegård sammen med sin »Soffy« på jagt efter »federvildt«. Samme dronning skal have skudt et rådyr på højdedraget Råbjerg nordøst for Egtved; deraf stedets navn.

Stort besvær havde alle de nævnte med ulvejagten. Ulvene havde tidligt været så godt som udryddet i Jylland, men efter det 17. århundredes krige var de trængt ind i Jylland sydfra, og i de omtrent affolkede egne omkring Haderslev og Kolding blev de en stor plage, hvorfor der, når alle søer og vandløb var tillagt med is, blev holdt ulvejagter med tilsigelse af flere hundrede bønder, ofte i flere dage. Engang var der så mange bønder som klappere, at de stående med 20 skridts afstand, bevæbnede med forke og plejlslagler og viftende med store tøjlapper kunne omspænde ca. 40 km i kreds. De trak ind mod centrum mod en »saat«, omspændt med 4 til 5 m høje net, og dér, ligesom ved kongejagter, blev dyrene skudt. Der blev på denne måde udryddet adskillige hundrede ulve; men de vedblev at være en plage. En forordning af 1688 gav stødet til ulvenes udryddelse. Man gav en præmie for hver fangen ulv, der blev bragt til herredstinget, hvor skindet blev aftaget og kroppen hængt op i en galge. 4 rdl. for en gammel ulv og 1 rdl. for en ung gjorde det til en lønnende forretning. I løbet af 25 år blev der på tinget i Amhede ophængt 110 ulvekroppe, deraf de 28 alene fra Egtved sogn, hvor hederne, moserne, skovene og de mange kratbevoksede dalskrænter var ideelle opholdssteder for ulvene, sommer såvel som vinter.

Her var det ikke svært at tage ulveungerne, når de kom i flok med moderen. Skovbetjentene, der måtte bruge skydevåben, nedlagde også en del ulve. Randbøllhede, der var særlig berygtet for ulve og skarnsfolk, blev ligesom hele egnen fri for den plage. Men der er talrige vidnesbyrd om skadelidte.

Det vides, at der allerede før 1584 har været en skovfoged, men hans navn kendes ikke. Derimod ved man, at Peder Jepsen på Amhede i dette år blev udnævnt til skovfoged med den opgave at passe på det kongelige vildt og skoven. 1707 var Jens Bertelsen Krogh i Bøgvad skovfoged og 1710 Nis Pedersen på Amhede (måske senere Niels Pedersen sammesteds). Omkring 1720 var Frederik Mogensen i Egtved skovfoged. Den sidste skovfoged var Jens Jespersen på

Egtved Overgård. Hans kårde er endnu opbevaret i familien. Når kongen kom til Koldinghus, skulle alle skovbetjente møde i uniform med kårde og gevær og stille op ved slottet, hvor de gav salut ved kongens ankomst.

Af skovløbernavne kendes: Laurids Grøn sidst i det 17. årh.

En tid efter, at det blev forbudt at holde geder i vildtbanen, blev geder fra Brusik herred, 86 i alt, samlet, og af mænd fra Ågård under kommando af skovrideren drevet til det kgl. fåreschäferi på Skjødgård i Bække sogn. På deres vej forbi Amhedegård blev de blandet med en flok geder fra denne gård og fra Bøgvad. Der blev stor tumult, før man fik dem skilt. Nis Pedersen, skovfoged på gården, så skovrideren fra Starup med en lang bøsse sigte på en stor buk fra Amhede; han løb til med et spyd og råbte: »Skyder du den, så skyder du aldrig mere«. Det medførte en stor proces, hvori Nis Pedersen blev anklaget for at ville dræbe en kongelig embedsmand. Han blev idømt en meget stor bøde.

Der er kun få oplysninger om vildttve i Egtved sogn, men de var der, og de var ikke ufarlige at komme ud for. Det viser flg. beretning om et overfald på skovfoged Oluf Mortensen Bøgvad i Egtved skov i marts 1671. Sagen kom først for retten den 18. oktober samme år. Hans anklageskrift lyder:

»Er det min højlige last og klage over Hans Jensen i Egtved og hans medfølgere er kommen til mig i Egtved skov 1671 udi marts måned, som jeg kom ridende på kgl. majestæts vegne at se til skoven og kgl. majestæts vildtbane for ulovlige skytter, og da havde Hans Jensen og hans medfølgere tvende lange bøsser og tvende store jagthunde med dennem, en stor sort mynde og den anden en grå jagthund, og da de så mig, overfaldt de mig, som jeg kom ridende på min retfærdige vej og sti på myrderisk vis og tribucerede mig fattige mand meget ilde, indtil den højeste Gud var mig beskærmende, og han hjalp mig ud af deres hænder, så jeg måtte fraløbe mig min hest, sadel og ting, og hvad jeg havde med mig ud i skoven«. Om aftenen sendte han to af sine tjenere til skoven, hvor de fandt hans hest og degen (kårde).

Skovfogeden hævdede, at han søgte forlig med Hans Jensen, men at denne truede ham på livet, og dette blev bekræftet af to mænd fra Refsgård, der havde haft besøg af Hans Jensen, som havde sagt, at dersom Oluf Mortensen Bøgvad ikke ville forlige sig med ham og

være hans ven, da ville han tage sit »gevær« (våben) på sig og gå til ham udi hans skammel i kirken, som han sidder, og stikke hannem der ihjel og der lade ham ligge. – Andre vidner havde været inde hos Oluf M. Bøgvad i hans gård, da Hans Jensen sad der og bad om forligelse. Oluf M. Bøgvad svarede: »Nej, hvad kunne ikke så komme til forlig?« og spurgte, om det havde været Hans Jensens agt at myrde ham i Egtved skov, og svaret var: »Dersom jeg havde villet, da var det og sket!«

Jørgen Mikkelsen på Amhede vidnede, at dengang da overfaldet skete, så han en skytte på en brun hest og med de omtalte hunde ride vest ud af skoven.

Straks efter overfaldet var udnævnte synsmænd hos Oluf M. Bøgvad, og »da så de på hans legeme, at han var på adskillige steder blå og somme steder blodig og desforuden åben sårskade, som var både huggen og stukken, og han var meget ilde medhandlet både på hans krop og klæder«.

Som eksempel på *overfald på skovbetjente* kan anføres en sag, hentet fra tingbogen for Jerlev herred 20. september 1676:

En søn af skovfoged Oluf Mortensen Bøgvad, Morten Olufsen i Bølling, kom ridende mellem skoven og Egtved by, da Søren Pedersen Grøn fra en gård i Egtved by kom kørende med en træblok på sin vogn, ledsaget af sin hustru. Morten Olufsen ville anholde ham for skovtyveri. Så greb Søren P. Grøn til sin buløkse og hug til Morten Olufsen og hans hest, og tillige tog han en vognkæp af sin vogn og hug ham og truede ham på hans liv, og sagde, at han skulle få en ulykke, og Søren P. Grøns hustru kom til og slog Morten Olufsen med sten og træ, så han i største livsfare måtte undvige, og Søren P. Grøn kørte hjem til Egtved. Udnævnte synsmænd synede Morten Olufsen og fandt, at han havde på sin højre arm blå mærker af tven-de slag; hans kjortel var på et sted gennemhugget, hans hest var huggen i manke og venstre ben. Oprintrinnet blev set af flere fra en gård i byen. Dagen efter blev der taget skovsyn, og dér fandtes stubben af en »fersk« eg og en del top, alt nyligen omhuggen. Sagen kom flere gange for retten, men dommeren erklærede i sin dom, at han ikke kunne dømme Søren P. Grøn »til galge og gren«, da han ikke var blevet taget på fersk gerning med tyvekosterne. Senere blev Søren P. Grøn flere gange anklaget for meget grove forbrydelser.

Alle skovbetjente havde det største besvær med *skovtyvene*. Skovbetjentenes forpligtelser medførte, at de blev ilde tålt og forhadte blandt bønderne. Skovtyverierne er et meget mørkt kapitel i skovenes historie. Tingbøgerne viser, at skovtyve, som skulle anholdes, i flere tilfælde gik mod betjentene med økser.

I ældre tid var her en hel del af de såkaldte bulhuse, helt opbyggede af træ. 1573 forbød kongen dem, men de senere bindingsværkshuse, ja endog de mere gængse stolpehuse med lerklinet fletværk, krævede alle fornyelse af træ. Fæsterne havde pligt til fornyelse af deres bygninger, og da det udviste træ slet ikke slog til, og de aldeles ikke havde råd til at købe det meget dyre norske tømmer, ja, så var der ingen anden udvej end at stjæle træet. Alle stjal af nødvendighed, og det betragtedes i grunden ikke som en skam at være skovtyv. Der er eksempler på, at bønder den ene tingdag stod anklaget for skovtyveri og næste tingdag stod som udnævnte tingmænd.

I lensregnskaberne efter 1610 findes følgende eksempler: 1619 i Egtved: Jens Sørensen 1 eg rodhuggen til to stolper, derfor 3 mk., Poul Jensen 1 eg rodhuggen til en stolpe, 1 stynet til to stolper. Laugesen to læs stynet, derfor 2 mk. Espen Pedersen en gammel eg rodhugget til tre læs ved, derfor 3 mk. Jep Skrædder en eg rodhuggen, 1 mk. Christen Sørensen en egegren stynet til et læs, 1 mk. Sådan fortsættes der sognet igennem.

I det 17. århundredes tre store krige huggede fjenderne og bønderne kraftigt og uden kontrol. Også den for gærdsel strengt nødvendige underskov gik det slemt ud over.

Jerlev herreds tingbøger fra 1653 til 1687 og derefter Andst, Jerlev og Slaugs herreds tingbøger til 1719 er vrømlende fulde af sager om skovtyverier; de er ofte særdeles oplysende. Her anføres en del sager fra Egtved sogn alene fra en kortere årrække:

1707 var korporal Sigvardt Evensen, logerende på Ballesgård, stævnet for at have hugget en eg i Holm skov. Synsmændene havde ved korporalens hus set et stykke nyhugget egetræ; derfra fulgte de hjulsporene ind i Holm skov og fandt dér resten af egetræet. Korporalen hævdede, at Niels Sørensen i Bølling havde givet ham lov at hugge et egetræ, men at han i stedet havde hugget et andet. Han slap sikkert med en mindre pengebøde.

18. november 1707 stod Jens Christensen af Vork anklaget for ved nattetid at have nedrevet gærdet ind til et skovskifte i Voldslund, nu Rugstedlund, og dér afhugget en eg, savet den i stykker, kørt den til

Fot. Emil Traberg.

*Turbinesøen set fra Højdalgaard.
(Se pag. 41-42).*

sin gård, kløvet den og skjult den i en seng under et gammelt tæppe. Desforuden fandtes 17 stykker lange fjæl til sidefjæl for høvogne.

Man undrede sig over, at de kunne bortføre så stor en eg, men Jens Christensen svarede, at han og hans dreng let kunne bortføre en endnu større eg. Bertel Nielsen af Rugsted, der ejede træet, sagde til Jens Christensen: »Broder, jeg havde ikke troet dig til at skulle have gjort mig sådan et postyr at bortstjæle min eg!« Jens Christensen svarede: »Jo, vi var gode venner og vil komme tilrette derom!« Så let gik det nu ikke. Anklageren anlagde kongelig arrest i det stjalne. Senere fik Jens Christensen en bøde.

I de tider færdedes folk selvbestaltet temmelig frit, og det medførte forbud på tinge; flg. er et typisk eksempel derpå:

Skovforbud i Holm skov 17. april 1708. Poul Giermansen lader på Niels Sørensens og egne vegne i Bølling for 3. tingdag kundgøre følgende aflysning og forbud angående deres enemærke, Holm skov: »Lydelig og lovlig aflyser og forbyder vi alle og enhver, ingen undtagen, som ej dertil fuldkommen hjemmel og tilladelser haver, at de enten ved nat eller dag, hemmelig eller åbenbar må age eller køre, ride, fare eller drive, græsse eller lade det være sig enten med vogne, heste, hopper, store eller små kvæg eller bæster ind i eller igennem bemeldte Holms enemærker.« Overtrædelser skulle straffes efter loven.

31. juli 1708 fremstillede skovfoged Jens Bertelsen Krogh af Bøgvad for retten Mads Nielsen af Vork med tvende bæster foran en gammel vogn, hvorpå der var en gammel forhuggen bøgeblok, han var antruffen med i Vesterby skov. Der blev som sædvanlig udnævnt to vurderingsmænd. De erklærede, at bøgeblokken kunne de ikke i ringeste måde af nogen værdi agte, og hestene kunne højst være 2 sldl. værd. Hestene og vognen blev frigivet, da en mand kautionerede for deres tilstedeværelse, mest for at ryttergården kunne holdes i drift. Noget sådant skete ofte, og det gav vel bonden mere dristighed.

13. juni 1708 var Mikkell Poulsen på Ballesgård for retten for at have stjålet træ i Holm skov. To synsmænd vidnede, at de havde været med skovfoged Niels Bertelsen (en broder til sidstnævnte skovfoged og brodersøn af forrige herredsfoged), og der havde de set to små afbarkede og på roden stående risege samt en 10 alen lang afhuggen og afbarket risege (egebark var kostbar og solgtes til garverne). Barken var fjernet. De fulgte vognsporet til Ballesgård, hvor de fandt to små egestolper liggende bag Mikkell Poulsens lade, ligeledes afbar-

ket. I et tørvehus fandt de et ringe tilhugget omtrent 8 alen langt remstykke. Senere fik Mikkel Poulsen en bøde på 4 rdl. for tyveri.

21. september 1708 blev Søren Skrædder fra V. Nebel anholdt og ført til tingshusdøren med en bøgerblok på en vogn og en broget og en brun hoppe forspændt; skovfoged Jens Bertelsen i Bøgvad havde antruffen og optaget ham i Bølling skov. Heste og vogn blev vurderet til 5 rdl. Begge dele skulle være forbrudt, hvis han ikke kunne skaffe fuldkommer hjemmel for bøgerblokken. Regimentsstsskriverens fuldmægtig protesterede herimod, da det kunne skade rytterregimentets indtægter. Skrædderen hævdede, at Gierman Poulsen i Bølling ikke havde solgt ham træet, men kun bedt ham om at køre det til hjuleren i V. Nebel, »eftersom hans vej dog faldt derhen«. Gierman Poulsen bekræftede dette ved ed, og da forsvareren kautionerede for heste og vogn, fik skrædderen heste og vogn med sig hjem.

En mærkelig og på grund af mange huller i tingbogen uklar sag var for retten den 8. februar 1709. Skovrider Berent Runge havde i sit eget beridt grebet to kyradsrerer, Morten Hjeronimus og Jakob Hansen fra Vork, i skovtyveri. De to havde vistnok brugt eller misbrugt deres chefs, brigader Legardts navn i Kolding ved at sige, at han ikke ville lade dem fryse ihjel; – der var nok nogen fare derfor, da vinteren 1709 vist var den koldeste, man har kendt i Danmark. Sagens afslutning kendes ikke.

1709 var selvejerbonden Poul Eriksen i Bølling stævnet. Den 21. juni var hans vogne med læs af grønne bøgergrene taget i Bølling skov af to skovfogeder, Jens Bertelsen Krogh af Bøgvad og Laurids Iversen af Hundsholdt. De fratog ham hans heste med tømme, hans økse og reb og førte det først til Bølling og senere i arrest hos skovfogeden i Bøgvad. Senere kom retten til det resultat, at en selvejerbonde »ikke til nogen straf kan ikendes«, men formedelst han det ikke forhen for skovbetjentene havde tilkendegjort, bør han alligevel bøde til skovri-derkassen 2 sldl.

Skovfogederne indgav med mellemrum angivelsessedler til retten. Følgende er en sådan seddel fra skovfoged Jens Andersen i Egtved (han havde kørt før sin udnævnelse selv været anklaget for at have taget træ i Egtved skov):

»8. december 1713 haver jeg forefundet at være huggen på Bøgvad skovskifte og Egtved skov en rodhuggen risbøg, to ditto tværstynede, nok en ditto kloet og derpå efter ransugning fundet igen i Hans Hansens gård i Spjarup nogle kløvede risbøgelægter, som han tilstod og

sagde, at han havde hugget i Bøgvad skov. Næste dag derefter, som var den 9. december, haver jeg forefundet på Faverballe i Egtved skov at være tid efter anden om nattetide huggen og bortstjålet 6 små risege og derpå efter ransagning funden ved Anders Paaskesens hus i Knudsbøl.

15. juni 1714: Skovfoged Jens Andersen angav den 12. juni at være huggen en risbøg udi Hjelmstrup lund, som efter topmærke og måling af stubben og flittig ransagning fandtes i salig Mads Jespersens gård i Hjelmstrup, hvor tjenestekarlen bekendte at have hugget.

18. maj 1715: Jens Poulsen Krog af Oxvig på overførster Bachmanns vegne fremstillede Laurids Lauridsen og Niels Pedersen, begge af Vork, der vidnede, at de havde set, at Laurids Nielsen og Jens Pedersen af Vork noget før sidste jul stod på stænget ved Laurids Nielsens gård, og dér stængede først en egeblok i stænger og fjæller og sidst derefter en anden ditto i langt tømmer, hvilke tvende egeblokke dér til stedet var ført. Men hvorfra de var kommet, vidste vidnerne ikke.

Ved det store skovsyn i foråret 1715 blev det opklaret, at selvejerbønder med navns nævnelse i det svundne år havde taget over 60 større eller mindre træer i Bølling skov. Noget lignende var sket i sognets øvrige skove.

Også langvejsfra blev der stjålet træ. 19. marts 1717 var Jørgen Jepsen og Morten Jepsen, tjenende Niels Sørensen, Bølling, stævnet angående 11 afsavede risege fra Egtved, hvoraf tre var blevet funden på Vorbasse mark og lagt i arrest hos sognefoged Chr. Villumsen i Vorbasse. Bymændene i Vorbasse kendte intet til tyveriet. Nogle børn og en mand i Thorsted havde set tre træer ligge en tid i heden et bøsseskud øst for Thorsted. De to Jepsener var ikke mødt i retten. Sagens afslutning kendes ikke.

Handel med træ

Selv om bønderne næsten intet træ fik udvist, så blev der alligevel solgt masser af skibsladninger træ via Kolding og Vejle til København. En stor fordel var det, at næsten alle mænd kunne arbejde i træ, især husmændene, og fra Egtved sogn er der vandret masser af forarbejdede trævarer til købstæderne og da især til den træhungren-

FREDSKOVSPANTAGER I EGTVED SOGN

Udarbejdet af skovrider *Carl Georg Bech*, Hejnsvig, pr. 13. 2. 1976.

<i>Nr.</i>	<i>Navn</i>	<i>Matr. nr.</i>	<i>Oprettet år</i>	<i>I alt ha</i>	<i>Bevokha</i>
1124 A	Nordbæk	Nordbækgård, del af 1a, 4a	1898	12,8	12,1
1233 A	Grøndal	{ Tågelund 4b, 4d Nordbæk 1e, 3c/n	1899 udv. 1949	44,1	35,4
1276 A	Vollund	Vollund 1e	1899	10,2	7,6
1347 A	Tågelund	Tågelund, del af 3a	1899	5,3	5,3
1348 A	Vollundgård	Vollundgård, del af 1a	1899	12,1	11,1
1792 A	Amhedegård	Amhedegård, del af 1a	1905	11,7	11,1
1820 A	Spjarup	Vollundgård + Spjarup, del af 2a	1906	20,1	16,0
1834 A	Granhøj	Amhedegård, del af 1b	1906	6,1	6,1
1936 A	Liegård	Liegård	{ 1908 1943 1954	297,3	200,3
2007 B	Spjarupgård	Vollundgård 5a	1911	31,4	16,6
2224 A	Tågelundgård	Tågelundgård, del af 2a	1912	91,6	75,5
2266 A	Nordbækgård	Nordbækgård, del af 2a	1913	36,5	35,6
2307 A	Skadbjerg	Bøgvad 3a	1917	6,0	5,1
2362 A	Thorstedgård	Thorsted 1k	1918, 1944, 1947, 1957	38,5	35,1
2777 A	Egtved	Vollund + Spjarup, del af 1t	1931	12,5	11,7
3235 A	Niels Søgaard	Øster Thorsted 3k	1946	11,0	11,0
3253 A	Elsejegård	Tågelund 3d	1946	12,6	12,3
3350 A	Sven Lunæs	Øster Thorsted 3n	1948	15,4	14,0
3374 A	Frydenlund	Nordbækgård 2h	1948	20,6	17,0
3680 A	Raunsminde	Vollund + Spjarup 1s, 2g, 3f, 3i, 4d, 4e	1966	14,9	ca. 8,0
3698 A	Tågelund 2.	Tågelund, del af 3k	1969	10,5	5,7
				721,2	552,6

*) Disse arealer er ikke helt korrekte. Spjarupgård plantage er egentlig ikke nogen fredskovsplantage, men grundet på dens størrelse er den alligevel taget med.

Første ejer

Hans Chr. Hansen, Nordbæk, Egtved.
 Poul Eriksen.
 Niels Jørgensen.
 Anders Chr. Jensen.
 Chresten Sørensen.
 Andreas Nielsen.
 Niels Hansen Jepsen.
 Mads Peter Vinkel.
 Anders Jørgensen Lie.
 P. Brodersen.
 N. Clausen og N. C. Madsen.
 Konsortium, fm. M. N. V. Andersen.
 Erik R. Jensen.
 Laurids Madsen.
 Aage Dam.
 Niels Sjøgaard.
 Evald Jørgen Lerager.
 Svend Lund.
 Smith Nissen Jøker. }
 Anne Marie Jøker. }
 Jørgine Jøker. }
 Forening c/o Niels Jørgensen, Bramdrupdam.
 Th. Sloth Nielsen.

Nuværende ejer

Chr. V. Hansen, Nordbæk, Egtved.
 { Dora Knudsen, Nordbæk, Egtved.
 Børge Iversen, Nordbæk, Egtved.
 B. Nellemann, Kolding.
 Henrik Bank, Vollund, Egtved.
 Robert Jacobsen, Tågelund, Egtved.
 Poulin Hansens enke, Egtved.
 Dan og Bent Andersen, Egtved.
 Alf Askjær Hansen, Spjarup.
 Marius P. Vinkel, Egtved.
 I/S familien Christensen, Spjarup.
 Svend Lunds enke, Spjarupgård, Egtved.
 Dorthe Ørsnes, Kamstrupvej 101a, 2610 Rødovre.
 Sejr Jensen og Nissen Jøker, Egtved.
 Ivar Jensen, Egtved.
 Lindeberg Jensen, Skjern.
 H. Lüneborg Nielsen, Birkebæk pl., Arnborg, H.
 John Johnsen, Amhede, Egtved.
 Niels Knudsen, Tågelund, Egtved.
 Svend Lunds enke, Spjarupgård, Egtved.
 { Smith Nissen Jøker.
 Anne Marie Jøker.
 Jørgine Jøker.
 Forening c/o Niels Jørgensen, Bramdrupdam.
 Th. Sloth Nielsen.

de Vardeegn, til de store træmarkeder i Varde. Denne sidstnævnte handel kan der fortælles noget om.

Træmarkedet i Varde strakte sine fangarme helt ind i Andst og Jerlev herreds østlige skove. Denne handel var helt uden kontrol. Man får kun oplysninger om den, når der sker noget ulovligt, så sagen kommer for retten. Bøllingbøndernes seks fæstehusmænd i Fuglsang havde for lidt jord og for lidt arbejde på gårdene, hvorfor de om vinteren ernærede sig ved træarbejde, og det skete, at de kom til at træde f. eks. karetmagernes privilegier for nær og kom for retten.

Den 7. februar 1707 indfandt skovfogeden i Bøgvad, sognefogeden i Egtved og to andre mænd sig hos Christen Nielsen Thybo og Anders Hanser i Fuglsang for at søge efter nogle hjul, som efter formening skulle køres vestpå. De fandt først et par plovhjul med eger og nav hos Chr. Nielsen Thybo, der sagde, at han havde lavet dem for sognefoged Anders Iversen i Bølling. De gik derefter ind hos Anders Hansen, som ikke var hjemme, men i Bølling for at hjule for Mikkel Andersen. Ved ransgning dér fandt de seks par hjul. To par var i et kammer og var med bøgenav, to af hjulene var overhylllet med et dækken, og i samme kammer var to drøver til at lade hjulene løbe på. Oppe på et lad fandt de fire par hjul, hvorover der var lagt halm. Nogle af hjulene havde bøgenav, andre egenav. Alle hjulene blev belagt med kongelig arrest og mærkede, og da Anders Hansens kone ikke ville garantere for hjulene, blev de sat ind hos en nabo. Konen erklærede, at det var deres egne hjul, dog uden at kunne føre bevis derfor. Hun beklagede sig og sagde, at hendes mand ville blive bedrøvet, for nu kom de ikke til Varde denne gang, og tilføjede, at de ikke havde været i Varde med hjul mere end én gang, siden de tog de sidste hjul fra dem. Tre af Bøllings selvejerbønder søgte at redde Anders Hansen ved at erklære, at de havde leveret træet og bestilt hjulene hos ham; men på grund af konens troskyldige udtalelser fik han alligevel en bøde. Uskyldig var han ikke, da han ganske sikkert havde været i Varde med hjul adskillige gange. Andre steder i de nævnte skovegne var der flere lignende sager.

Efter at bønderne fra 1765 til 1767 havde købt deres gårde, greb de hårdt til skovene, og handelen på Varde træmarked vedblev. Sognepræsten i Egtved skriver 1768 »at med den skovhugst, som bønderne gør der, så vil skoven ikke vare længe. En del træ er kørt til Varde, men en god forretning har det ikke været. Skovboerne slider deres heste og vogne og forsømmer deres avling ved at køre med båd-

stager, hilder, træsko og vogntømmer 5 à 7 mil vesterpå, og det, som vindes, er ofte fortæret på rejsen, før bonden kommer hjem igen, så tiden er unyttig spildt.«

Amtmanden siger i 1774, at »bonden og skovene ruineres«, fordi bønderne solgte masser af træ til København via købmænd i Kolding. De fik kun 3 mk. for 1 favn, der solgtes for 6–7 rdl. i København (1 rigsdaler = 6 mark).

Træsko

Endelig skal datidens mest brugte fodtøj, træskoene, omtales. Gennem tiderne har mange i og ved skovegnene beskæftiget sig med at lave disse, men kun få har haft det som eneste erhverv. Nogle arbejdede kun med træsko om vinteren. I den første halvdel af 1800-tallet sendtes mange træsko til København over Kolding, og træskohandelen med Vestjylland er meget gammel. Træskofabrikationen har været omtrent lige så betydelig på Egtvedegnen som på Silkeborgegnen; særlig i Vork og Hjelmstrup er der lavet mange træsko.

Det er allerede nævnt, at der i 1768 og sikkert længe før blev ført træsko fra Egtved til Varde, og det fortsatte til en tid efter 1900.

En af egnens bedst kendte træskomænd var Peder Hansen med tilnavnet Bjært. Han, der var veteran fra skanse 2 på Dybbøl og havde været tysk krigsfange, flyttede 1866 ind i en lille ejendom i det sydøstlige Vork nær landevejen mellem Egtved og Ødsted, og her drev han i mange år en betydelig virksomhed som træskomand, havde 3–4 hjælpere og uddannede lærlinge. Træskoene varierede i størrelse fra 14 tommer (ca. 36 cm) ned til de mindste børnetræsko. Nogle kvindetræsko havde kun en smal trækant hen over tærerne. Til indbrug lavedes lette træsko af elletræ. Jertræskoringe, blikkramper og de til pigetræsko endnu finere messingkramper over vrysten måtte køberen selv slå på. Træsko udelukkende af træ, »helovrede« gav hård hud over vrysten og var vanskelige at færdes i. Omkring 1880 begyndte man at slå dobbelt læderlag foret med hår over vrysten på træskoene. Før salget røgedes alle træsko med elletræ, og det gjorde dem til de efterspurgte »Egtvedtræsko«.

Almindeligvis kunne en mand lave 4–5 par træsko om dagen, særlig dygtige kunne dog drive det til 10–12 par, store og små mellem hverandre.

To gange om året bundtedes træskoene sammen med reb, fem par i hvert bundt, toplæssedes i et vognmandslæs og kørtes over Vorbasse og Hovborg til Varde træmarked på en tredagsrejse. Nævnte træskomands søn, Jens Hansen, »Jens Vejmand«, der døde i Egtved over 100 år gammel i 1969, var med på en af de sidste rejser med store læs træsko; den gik dog kun til Hovborg kro, hvor vogne fra Varde var mødt op.

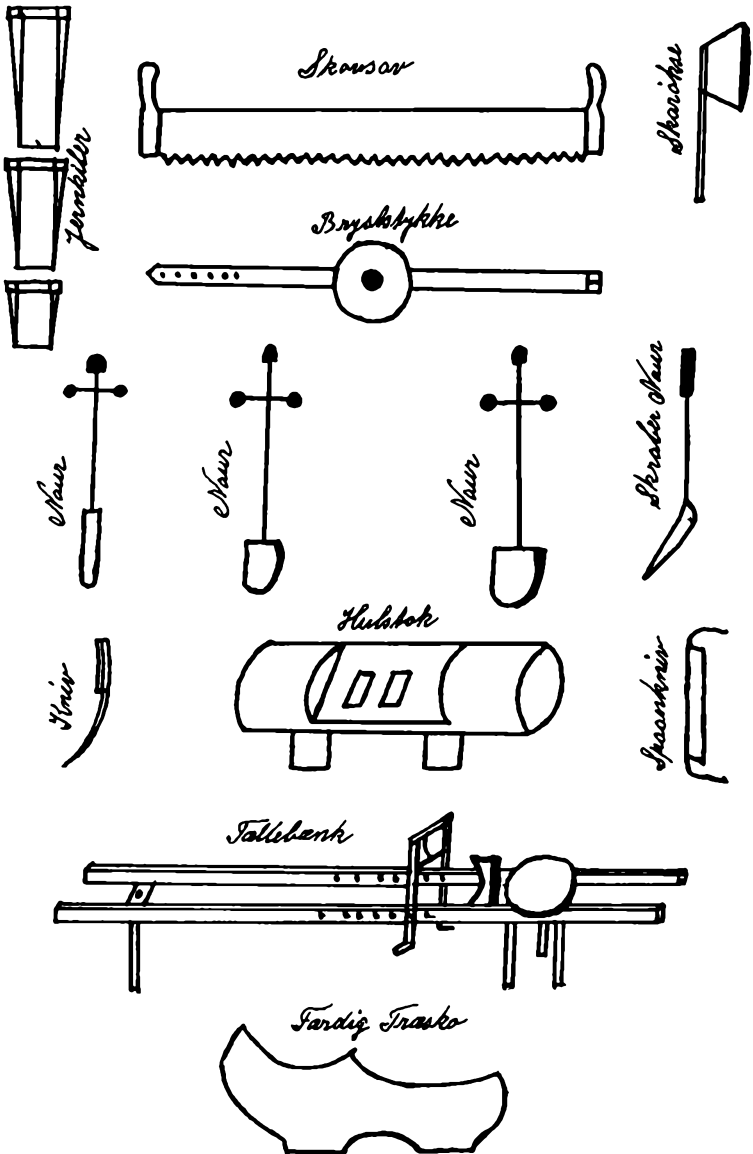
Jens Hansen har fortalt, at der var højsæson på træsko, da vestbanen fra Lunæserskov til Esbjerg blev anlagt, idet »børsterne« ødelagde mange træsko under gravningerne. Efter banens åbning sendte Peder Bjært træsko med den over Vejle til Nordby på Fanø, Bramminge, Tømmerby, Gørding, Årre og flere andre steder.

I det område af Vork, som Peder Hansen Bjært var bosat i, var der i hans tid mange mindre ejendomme, og mindst en halv snes af disses beboere arbejdede mere eller mindre med at lave træsko. Et par mænd, som boede nord for Hesselhøj, handlede med træsko, og en af dem, »Mikkel Vip«, handlede i Sønderjylland helt ind i byen Slesvig. På Refsgårds mark var der samtidig fem træskomænd. En af disse, Peder Olsen, byggede ved sin ejendom et særskilt træskohus med kakkellovn i, og dér sled han tidlig og silde. Naboerne kunne ikke gå så sent i seng eller stå så tidligt op, at de ikke kunne se lys i træskohuset.

En gang eller to om året spændte han sin eneste hest for vognen og kørte sammen med naboen, der også var træskomand, med et læs træsko mod Varde så »ligetil« som muligt, forbi Ølgård ved Hærvejen, Slauggård, Hejnsvig og videre frem. De bedede i kroerne, spiste deres mad og fik en kaffepunch, mens hesten fik et foder. Sandvejene var trange, og det skred langsomt frem. Før de bedede, skreg hjulene: »Vi kommer aaller derte, vi kommer aaller derte!«, men efter: »Vi ka gjøret så tit, det ska vær!, vi ka gjøret saa tit det ska vær!«. En drøj tur var det; den begyndte kl. 3 om morgenen og sluttede et døgn efter.

I den nordøstlige del af Hjelmstrup var der tidligere en lille skov, Lunden. Efter 1860 nedhuggede Anthon Christensen, gården Østerlunds ejer, sin part af den ca. 6 tdr. land bøgeskov og lavede ved naboers hjælp træet i træsko. Disse kørte han om foråret til Varde, og på sådanne ture havde han træsko med fra flere gårdmænd, der selv havde lavet dem i deres huggehuse.

Sammentæller man fra det beskrevne mindre område det antal per-

soner, der i mands minde har arbejdet med træsko, når man mindst tallet 25, og så var der endda flere træskomænd i Egtved sogn, f. eks. Chresten Morten Nielsen ved Egtved kirke, en ved Amhedegård, et par i Egtved Skov og senere Daugård i Egtved by.

Lægger man til træskotransporten de mange forarbejdede mindre trævarer, der næsten altid fulgte med, så får man et billede af en betydelig virksomhed og et stort salg fra Egtved og vesterud. Vognkørselen varede i aftagende grad ved til ca. 1900, hvorefter transporten gik helt over til jernbanen. Træskofabrikkerne slog den sidste træskomand i Egtved ud ca. 1914.

Viggo Nielsen, Vester Nebel, født i Egtved 1907, har nedenstående berettet om træskofabrikationen, og han har også lavet tegningerne af værktøjet, som brugtes dertil. Hans far, Jens Nielsen, (1872–1920), var en af de tre træskomænd, der boede side om side i Egtved kirkeby omkring århundredskiftet. De andre to var Poul Krat og Peter Olesen. Desuden var der en træskohandler.

Viggo Nielsen fortæller:

»Produktionen af træsko skulle forberedes i god tid. Min far og skovejeren, Hans V. Jensen, Egtved Overgård, var i skoven om vinteren for at udtage de bøgækævler, der var bedst egnede til formålet. Efter endt levering skulle kævlerne dækkes godt med grønt grankvas, så at de ikke skulle tørre for hurtigt og slå revner. De skulle nemlig opbevares sommeren over, for det var kun om vinteren, der blev lavet træsko. Når frosten satte ind hen i november, tog min far fat på sin træskoproduktion. Først skulle den store blok rulles op på en buk. Blokken skulle ligge frit, så at saven ikke kom i klemme under afsavningen. Når to ruller var savet af, blev de flækket i passende størrelser og bragt ind på værkstedet, hvor de blev hugget til på blokken. Derefter blev stykkerne anbragt på en dertil indrettet buk, to stk. ad gangen. Her blev de udhulet med en naur, først med den lille og så med den store. Den fine afpudsning foregik om aftenen inde i køkkenet ved en såkaldt tællebænk. Efter ca. 14 dages lagring blev træskoene solgt til forhandleren, træskomand Mathiasen, Egtved (død af spansk syge 1919). Han videresolgte dem, formentlig til Vardø. Sådanne træsko kaldtes spidsnæsede eller bondetræsko, og prisen pr. par svingede mellem 1,40 kr. og 2,25 kr.«

(Beretningen forkortet af red.)

Underskoven og dens udnyttelse

Når skovenes tilstand omtaltes, blev træsorterne nævnt, hovedsagelig bøg og eg, men underskoven omtaltes altid som god eller dårlig; også den spillede en stor rolle. Den bestod af hassel, tjørn, el og pil.

Man brugte den på mange måder: nogle steder var de dyrkede marker indhegnet med gærdsel, alle kálhaver i landsbyerne skulle være indhegnede, de enkelte gårdes tofter var indhegnede med risgærder. I dalen sydøst for Egtved by var »Hestehaven« indhegnet, vel tilfælles for byens arbejdsfrie heste. Nogle steder var der små indhegninger, f. eks. til en sølhoppe eller til gårdsøen, og endelig var der svære hegn uden om skovene. Risgærderne var som regel fletværk mellem nedrammede pæle. Til huse med lerklinede vægge skulle der også bruges ris. Der brugtes altså mængder af gærdsel, og det kneb svært med at skaffe nok; som før nævnt stjal nogle, hvad de kunne finde. Engang handlede de med skovløberen, der altså fik en skilling for at lukke øjnene. Efter udskiftningen af gårdene sidst i 1700-tallet blev der nøje anvist alle gårde gærdsel; for Vorks vedkommende i risene på bakkerne nord for Hesselhøj, i Bølling foruden i skovene også på Kronbanken. Øvrigheden forbød indhegning af ekstra områder; således fik en fæster i Vork i 1611 bøde for at have indhegnet en enghave. I det 17. århundrede var det påbudt skovejerne at plante pileyrper og humlekuler; men Egtved sogn kneb udenom, idet det påberåbte sig den »skarpe og sandige« egn. Underskovens pil, hassel og tjørn brugtes også til nyttegenstande. Pil til flettede kurve, de slanke hasselgrene flækkedes i tynde skinner til sammenfletning af halmkurve, foderkopper o.s.v., tjørn brugtes til skovl- og spadeskafter og særlig til plejlslagler.

Skovens tilstand efter 1805

Efter salget af ryttergodset 1765, der gjorde bønderne til selvejere, forsvandt skovridere, skovfogeder og skovløbere. Der var dog tilsyn med skovene, men ikke bedre, end at de som omtalt blev meget medtagne, hvorfor der blev grebet kraftigt ind. 1805 kom en af de betydeligste skovlove, der nogensinde er givet, nemlig, at den skov, der havde nogen værdi, skulle fredes for stedse under navnet fredskov. Resten, som var ringe, blev kaldt græsningsskov; det var pletter af ryddet skov og små trægrupper, der var så ødelagte, at de ikke kunne reddes ved ny tilplantning, men kunne ryddes til agerland. I Egtved sogn ses tydeligt den tidligere græsningsskov, der nu for en dels vedkommende er agerjord.

Fra disse ryddede områder blev stubbene og det knudrede træ brændt til trækul. Minder om denne kulsvidning, der sikkert har fundet sted i mindre grad op gennem tiderne, finder man på markerne omkring Bøgvad skov og især i en ca. 2 ha ld. stor rydning i Egtved skov, »æ Brele« (matr. 7d). Den hørte oprindeligt til Egtved Overgård, og dens navn er forøvrigt et ældgammelt engnavn.

Der kan man finde masser af uforgængelige trækul, der vidner om brænding før i tiden. Træet, der skulle brændes, blev sat op i pyramider eller kegler og dækket med græstørv. Så blev det antændt, og hele tiden blev det kun holdt i glød, en proces der varede ca. tre dage. De dyre trækul solgtes til lodning og til sypiger og skræddere til brug i pressejernet. Men til smedekul var de for dyre. De to sidste kulsviere var Niels Jensen og hans søn Jesper Nielsen, der boede på en lille ejendom, nabo til Egtved skovskole. De brændte kul så sent som i årene lige op til første verdenskrig under stor opmærksomhed, især fra skolebørnene. I alle skove på Koldingegnen blev der engang brændt trækul. Inde midt i nordsiden af Vork by går der gennem en lavning en rende, »Milstedrende«. Den ender mod nord i en eng, »Milsted«, hvor der engang har været kulmiler.

En helt anden udnyttelse af skoven var at skrælle barken af egetræer. Barken blev tørret og kørt i store læs til garverne i købstæderne. Ved de store skovauktioner hed det om egetræer, der solgtes på roden: Træerne må stå til barkedid, d.v.s. til saftstigningen.

Ved en skovauktion omkring 1900 på Ballesgård blev der smurt store kurve fulde af smørrebrød, som sammen med en rigelig del brændevin blev sendt ind i skoven, og først når man var begyndt at forsyne sig, kom der livlige bud på træet. Mange lignende auktioner har langs afsted været afholdt i skovene helt op imod vor tid.

Imellem nogle indberetninger om de private skove i Vejle amt mellem 1805 og 1847 får man oplysninger om skovenes tilstand.

Om Bølling Sønderskov og Fuglsang skov hedder det i 1809, at de består af eg og bøge, og at der var 5 ejere af Bølling Sønderskov. Nogle ejede både skov og grund, andre grund uden skov og andre skov uden grund. De tre fjerdeparter brugtes til fællesgræsning af kreaturer og én fjerdedel til høbjergning. Indhegningen var i forsvarlig stand, vel med diger og risgærde udenom. Der var naturlig besætning og regulær hugst. Skoven blev udskiftet mellem lodsejerne 1817. 1823 var der 300 tdr. land. Græsset blev da slået, før kreaturerne kom i skoven. Større træer, der var i vejen for ungskovene, blev

afhugget. 1828 siges Bølling Sønderskov at have været 380 tdr. land, vel sammen med Fuglsang skov; senere siges skoven at være på 450 tdr. land. Måske er da nogle åbne sletter befalet tilplantet.

Fuglsang skov siges at være 70 tdr. land, senere 100 tdr. land. Den var ikke udskiftet. Hver lodsejer, i alt fire, havde sit skifte vel afmærket med sten og stager; men uden om skoven var der opkastet diger med risgærder ovenpå.

Egtved skov, 500 tdr. land, bestod mest af bøg, mindre af eg. Der var 19 lodsejere fra Egtved, 3 fra Refsgård, 3 fra Oustrup, 2 fra Thorsted, 1 fra Knudsbøl og 1 fra Kolding. Skoven var i fællesskab; nogle ejede træer og grund, andre grund uden træer, fredet indtil høbjergning. 1821 blev skoven udskiftet mellem lodsejerne. Der findes fra 1821 et kort over skoven, et meget utydeligt kort, der viser 25 små enge eller smalle græsbevoksede ronder; det var Egtved bys enge, der frededes til høbjergning og senere løsdrift af kreaturer.

Bøgvad skov bestod af 40 tdr. land bøg; der var 4 lodsejere fra Bøgvad og 2 fra spjarup. Der var kreaturgræsning i fællesskab, og skoven blev udskiftet i 1821.

Hjelmdrup skov bestod af ege og bøge, ca. 20 tdr. land; alle lodsejere i Hjelmdrup og Ballesgård havde hvert sit skovskifte, vistnok som tidligere i de andre skove med sten og stager til skel; dels til høbjergning, dels til fælles græsning; der havde været tre lodsejere fra Borlev, men de var købt ud af skoven ca. 1800. 1733 skrives der, at Hjelmdrup og Ballesgård skov var omtrent 70 tdr. land, måske var da det parti, der hed Bjønkjær (Bjørnkær) ved den nordligste vej mod Borlev medregnet. Ved sydsiden af vejen mellem Ballesgård og Hjelmdrup langs den smalle dalskrænt, var der i mands minde nogen kratbevoksning, kaldet Pimmelskjær, et navn man finder i ældre papirer.

Holm eller Jubelholm 8–9 tdr. land store skov, der brugtes til høbjergning og græsning, ejedes en tid af Ballesgård og Jubelholm.

I Vork nævnes kun skovresterne, der lå mest vest og nord for byen. Fra Hesselbjerg mod nord var bakkerne risbevoksede, og på den nordøstligste bakke ses på udskiftningskortet »Ravnholt«, som sidste rest af en større skov.

Af beretningerne om de mange skovtyverier fremgår det, at der i Refsgård fandtes enkelte store træer og ligeså på Tangbankerne syd for Tågelund; men de var ødelagt »af Guds vejrlig«.

Præstegårdens skov kan også følges gennem tiderne. Den var i

1805 blevet delt i en fredskov, en græsningsskov og en skovlod, »Søbjergene«, oftest kaldet Hejlskov, hvor der i 1709 var unge ege og bøge, men kun få større træer. Søbjergene var indhegnet med risgærde. Den øvrige præstegårdsskov var indhegnet med grøft, dige og risgærde ud mod yderkanterne. Da pastoratet deltes i 1875, fik præsteembederne i Egtved og Ødsted hver sin part af skoven.

Øvrigheden var næsten altid bekymret for skovenes tilstand. 1823 skriver amtmænden, at skovene aftager betydeligt i Egtved og Starup, og at han vil have undersøgt, om der under landbrugskrisen omkring 1820 er foretaget skovhugst imod skovloven af 1805. 1828 klager amtmanden igen over, at skovene bliver ødelagt; han ønsker, at myndighederne tager sig af sagen, ellers bliver skovene ødelagt, og han anbefaler, at der bliver plantet nåletræer, og at planterne hentes fra Randbøl plantage, da nåletræerne derfra er mere hårdføre end de fra Sjælland.

1832 er skovene i Egtved næsten afhuggede. Niels Andersen har i Bølling Sønderskov afhugget for fode.

Under de to verdenskrige blev der tvangshugget en del løvskov, og næsten altid blev der plantet graner, der giver større økonomisk udbytte. Men endnu er Egtved skov ret stor og velplejet, en pryde for egnen, ligesom Bøllingskovene og de andre småskove.

Moserne

I fællesskabets tid har beboerne i den sydlige og østlige del af Egtved sogn sikkert fået en del af deres brændselsbehov dækket af træ fra skovene. Men da det blev nødvendigt at værne mere og mere om skovene, har man søgt til moserne.

Der findes kun sparsomme efterretninger om moserne i sognet før de to verdenskrige. Da fik de pludselig stor økonomisk værdi, men samtidig gik de deres undergang i møde, da tørvegravningen blev skyld i deres udslettelse. Nu er moserne næsten fuldstændig opgravede.

Egtved sogn har haft en del moser, men ingen så store og rige som de i nabosognet Veerst med Vester Thorsted og Husted moser. De havde et areal på flere hundrede ha, deraf ca. 150 ha med mosedynd. Øster Thorsted har i lange tider fået alt sit brændsel fra Vester Thor-

sted mose. En stor del af Egtved sogn har fået sit brændsel fra Husted mose, der var amtets bedste.

Ikke alene havde mange lejet parceller i moserne, men mange havde i årevis et vellønnet arbejde dér om sommeren. En enkelt mand fortæller, at han har arbejdet i Husted mose i over 50 år.

Fra Veerst sogn alene leveredes der i 1945 20.000 tons tørv.

Hans Niemann på tørvælæs ca. 1930. Kone og søn ved siden af vognen.

Egtved sogn havde som sagt ikke så betydelige moser som Veerst, og oplysningerne om dem er kun få:

Hjelmdrup mose har været på 20–25 td. ld. De 4 td. ld. var fællesmose, og af den er en ganske lille del tilbage. Det øvrige af mosen er opgravet.

Bølling Mosegård har haft en mose på ca. 15 ha. Den blev opgravet under anden verdenskrig og er nu fint kultiveret eng.

Ved nordsiden af *Skærsø* har der været en mose på ca. 14 ha, hvoraf en del hørte til Jordrup sogn. 5 ha af *Skærsø* mose var præstegårdsmose, og flere Egtvedfolk lejede parceller af den. Her gravede de tørv, og under anden verdenskrig kom der endda et par presseværker her. For eksempel beskæftigede Kristian Lind Kruse 14–15 mand ved sit presseværk. Mosen er faktisk opgravet nu.

Et stykke nord for Øster Thorsted kirketomt har den forlængst opgravede *Kirkemose* ligget.

Fra Vollundgårdene mod vest helt ind i »Mariesnådes« mark i Vor-

Fot. Emil Traberg.

Udsigt over »Langmosen« fra bakkerne ved »Østerlund« nordøstligst i Vork.

basse sogn var der en meget stor mosestrækning, *Vollund Stormose*. Den var på ca. 50 ha, hvoraf de 20 hørte til »Mariesnåde«. Det meste af mosen har været lyngklædt, og dyndlaget var ikke ret tykt. Alligevel er der blevet gravet mange tørv her, især i den østlige del, »Fællesmosen«, der var under Mads Larsens område. Bl. a. skal Vork og Refsgård, som ingen moser havde, have haft parceller her. Da mosen var helt opgravet, ophørte fællesskabet.

Spjarupgårds mose lå øst for gården i det lave langs Egtved å. Her gravedes tørv under anden verdenskrig. Fra et dyndlag, der sine steder var 4 m dybt, blev dyndet p. g. a. vandtilstrømning taget op med en skovl, der kunne lukkes (vel en grab), hejst op med et spil og tømt af i en tipvogn. Den kørte det ad skinner højere op til et ælteværk, som brede dyndet ud over arealet. Sidenhen kørte maskiner så hen over dyndlaget og formede det i tørv. Hvor der i krigsårene blev gravet, er der nu 2–3 ha vandhuller.

Ved Oustrup har der engang været en mose, »*Stavermosen*«, men den er forlængst opgravet.

Fot. Emil Traberg.

Rosdam, mellem Bindeballe og Liegård, udsigt mod øst.

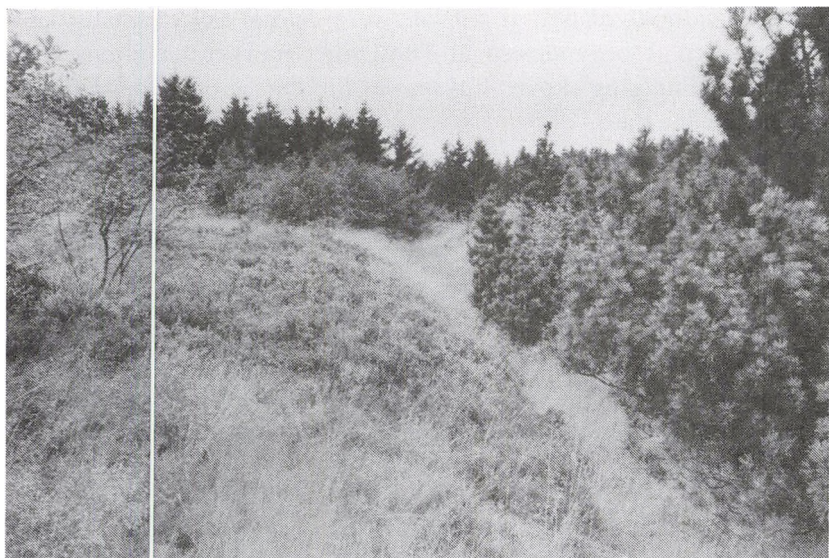
Der er vidnesbyrd om, at der har været en hel række småmoser i Egtved sogn. I begyndelsen af 1800-tallet nævnes på grænsen af Egtved og Fuglsang skove: *Voksmose*, *Birkemose* og *Sigermose* (se under »Stednavne«).

Nordøstligst i Vork bakker var der også flere småmoser, f. eks. *Rødemose*, *Brunmose*, *Langmose* og *Ondmose*.

Langs bækken gennem Egtved by i Ørving og længere mod øst ved Brudesøen har der været mosegrave.

Under anden verdenskrig blev der gravet en lille smule tørv ved Hejlskov sø.

Vest for Bøgvad sø lå *Dulmosen*, der nu er en lille sø neden for campingpladsen. Langs Veerstvejen i samme område var *Bøgvad mose* og længere mod syd *Amhede mose*. Begge var mindre moser og er nu opgravede.

Fot. Emil Traberg.

Endnu synligt spor i den gamle hulvej mellem Spjarup landsby og Nybjerg mølle.

Vejene

Da Gudenåkulturens folk for ca. 8.000 år siden kom til Sønderkjær i Egtved sogn, har de vel dannet deres stier eller færdselslinier i bakkerne og skovene; men man skal helt frem til bronzealderen for ca. 3000 år siden, før man kan skimte større vejlinier, der berører sognet. I slutningen af jernalderen eksisterede Egtved, og i vikingetiden og ældre middelalder blev sognets øvrige lokaliteter bebygget med vejlinier imellem.

Hærvejen Jyllands hovedvej i vikingetid og ældre middelalder, skærer sognets vestkant på en strækning af 1,2 km. Dens forløb var fra Viborg i nord til Dannevirke i syd uden om alle hindringer. Den er kun beskrevet i historisk tid, men den har sikkert været en hovedvej allerede i oldtiden. Om den samler sig mange hundrede gravhøje, særlig bronzealderhøje. Dens betydning viser sig på flere andre måder. I ældre middelalder samledes på begge sider af den og ret nær ved den en lang række kirker, som efterhånden blev øde. Fra og med

Egtved til Viborg blev tyve kirker øde, deriblandt fire i en bue syd om Randbølhede: Ø. Thorsted, Karbjerg, Fittung og Almstok eller »Rødekirke«. Vejens mange navne viser også dens betydning: Studevejen, Gamle Viborgvej, Alfarvejen eller Adelvejen og, lidt nordligere, Kongevejen og fra ca. 1930 Hærvejen. En sidelinie ind til den fra kongesædet Jelling og en anden sidelinie fra Asbo i Bække sogn over Foldingbro til Ribe viser dens store betydning netop her i egnen, som markeres af en række runesten, to i Jelling, én i Storerygbjerg (nu kaldet Randbølstenen), to i Bække og én i Læborg. Den runesten, der nu står i Egtved kirkes våbenhus, må også regnes med, hvor end dens plads har været.

Indskriften på disse runesten viser noget så sjældent som navne på datidens førende mænd, nær knyttet til kongehuset i Jelling. På Bækkestenen ved kirken står navnene på de tre mænd, der formodentlig byggede dronning Tyres høj i Jelling: Tue, Ravns ætling, Funden og Gnyble.

Den ene af dem, Ravnunge Tue, var en stor runerister. På Randbølstenen står navnet på en kongelige foged (bryde), Tue.

For det tredje vises Hærvejens betydning af de mange sideveje, der fører ind til den. Man får bedst et begreb om den, når man sammenligner den og dens sideveje med skelettet af en sild. Sidevejene fra vest kaldes ofte skovveje, fordi folk fra de vest- og midtjyske skovfattige egne ad dem søgte til de østjyske skovegne for at købe eller stjæle træ, og de fleste af sidevejene benyttedes som markeds-, ting- eller mølleveje.

Da de østjyske købstæder i det 12. århundrede langsomt voksede frem, tiltrak de sig efterhånden færdselen, Hærvejen tabte sin betydning, og dens færdsel ebbede langsomt ud.

Blandt de mangfoldige og brogede skarer, der gennem mere end tusinde år har færdedes ad Hærvejen i forskellige ærinder, skal kun nævnes eksempler med relation til Egtved sogn:

Fra ca. år 1000 blev islandske pilgrimme på deres færd til det hellige land eller Roma henvist til Hærvejen. De har med stav i hånd vandret forbi Egtved sogn over den store Randbølhede.

Folkevisen om dronning Dagmars død i Ribe beretter om Valdemar Sejrs voldsomme ridt til den døende Dagmar. I en version hedder det, at da han red fra Skanderborg, fulgte ham hundrede svende, »men der han red over Randbølhede«, da fulgte ham femten svende.

Fra krigshistorien er der en række sørgelige minder. Prinserne

Svend, Knud og Valdemar drog under deres kampe flere gange den vej. 1627 trængte Wallensteins landsknægte op ad Hærvejen; ligeså svenskerne i Torstenssonkrigen 1643-45 og i Svenskekrigene 1657-60 med det resultat, at egnen blev i bund og grund ødelagt. Så sent som i 1848, da prøjserne trængte hurtigt op i Nørrejylland og lige så hurtigt måtte trækkes tilbage, rykkede de frem ad Hærvejen.

Embedsfolk, ja konger færdedes ad den, Christian II drog denne vej og skrev og daterede flere breve i Kragelund. Den sidste konge, der med sin fadebur (køkken) passerede den, var Frederik IV, der 1721 kørte fra Randbøl til Bække med flere hundrede bondevogne i ægtkørsel. I 1700-tallet færdedes endnu mange handelsfolk ad den, f. eks. vinhandlere fra Ålborg med store vintønder, kornhandlere med vogne tungt belæst med kornsække og klædehandlere, som regel med klæde smuglet over Kongeåen. Som antydning var smugling en fin forretning, hvis den lykkedes, men det gjorde den ikke altid. 1707 fandt en ret ejendommelig episode sted inden for sognets grænser. Toldernes snushaner ved Kongeåen havde fået nys om, at en stor flok heste, som ikke i forvejen var anmeldt til fortoldning, var på vej ad Studevejen sydpå. Flere toldbetjente var redet ud for at møde dem. Det skete syd for Randbøl, hvor de øjeblikkelig pålagde hestene arrest. Den ene af dem blev straks genkendt, men flygtede »i fuld galop« ind i heden. Den anden, en foged fra Estrup, måtte følge med til gården Nordbæk i Egtved sogn, som dengang var en tvillinggård med de to gårdspladser adskilt ved et risgærde. Derind blev hestene ført. Næste dag blev de trukket til det nærliggende tingsted på Amhedegård vest for Egtved by, hvor herredsfogeden ved en i hast sammenkaldt »gæsteret« tog alle 16 heste og opkrævede en bøde på 10 rdl. på hver hest til kongens kasse. Tolderne gjorde den bedste forretning, de fik halvdelen af hestenes værdi.

Fra gammel tid var Randbølhede berygtet for ulve og røvere, men fra Egtved sogn er der kun bevaret en enkelt røverihistorie herom, vel den allersidste af den art. Den foregik omkring 1850 og er fortalt af et øjenvdne, der var født sydvest for Ølgård. Fortælleren gik en dag som dreng i heden ved Hærvejen sammen med sin far og en anden mand. De så en handelsmand komme kørende, som sædvanlig med den svære, tunge pengekasse fastskruet til vognens bagaksel. Pludselig sprang et par mænd op af lyngen, sneg sig bagind på vognen, skruede pengekassen løs, løb over i heden med den og knuste den, men så, der var ingen penge i den, og hvad værre var, de blev fanget efter en hidsig jagt.

1860 overnattede et par handelsmænd i Ølgård. For at lette deres heste for at slæbe for meget på den tunge vogn lejede de et spand heste og en karl til at køre vognen et godt stykke mod nord. Ved afskeden fortalte de karlen, at der i pengebogen bag på vognen var 36 lispund, eller 288 kg, sølv i klingende mønt.

Sidstnævnte år var så godt som al handelsfærd ad vejen ophørt, men studehandelen ebbede først ud omkring 1880. Gennem mange hundrede år var stude vor vigtigste eksportvare. Ældre folk har fortalt, hvorledes der ad Studevejen fjorten dage i træk både for- og efterår kom flokke på ca. 50 stk. og søgte natteleje på bakken lige syd for Ølgård, ofte flere flokke samtidig. Følgende er vistnok en vandrehistorie. Den fortæller, at den sidste kromand i Ølgård skaffede sig en god forretning ved at levere hø til studene, men da der var »Rævehaler«, d.v.s. padderokker i, ville studene ikke æde det. Det blev så revet sammen og leveret til næste flok. Drengene langs Hærvejen tjente sig en god skilling ved at være med til at drive studene til næste nattelejeplads. Det var ikke så vanskeligt at holde studene på vejen, der var af betydelig bredde. Hærvejen gennem sognet er forlængst asfalteret, så at de mange turister, der nu søger den, endikke kan få et nogenlunde indtryk af den forud så navnkundige vej, men nogle km mod syd, i Kragelund i Bække sogn, er det bedst bevarede stykke af Hærvejen med en sporbredde på 90 m blevet fredet.

Ukendte slægters vej og spor
slidt og glemmt i skrænt og hedejord.

Når noget skal betegnes som værende af ubestemmelig høj alder, siger man på jydsk: »Saa gammel som æ vej!« I den vestlige del af sognet finder man ikke alene på gamle kort, men også i tunneldalenes mange skrænter, vidnesbyrd, der som skrift i en bog fortæller om gamle vejlinier, der for en dels vedkommende er fra middelalderen.

Gamle veje i den vestlige del af sognet

Den mest betydningsfulde og længste af disse begyndte ved gårde i Spjarup by, gik op gennem en endnu synlig hulvej i vejens vestskrænt, bøjede mod syd og gik over Ringkøbing-landevejen. Et stykke syd for Vollundgård forenedes den med kirkevejen fra Li,

Fot. Emil Traberg.

Hulvej i Tågelund. Endnu i brug. Det er den gamle markedsvej mellem Amhede og Vorbasse.

som gik ind gennem nævnte gård. Forenede gik de to veje hen til og forbi Karbjerg kirke og videre øst om gården »Grøndal« ned til Thorsted bæk igennem en dyb, sikkert af menneskehånd gravet, 80 m lang hulvej til bækken; langs med denne ca. 25 m, derfra mod syd igennem bækken og videre forbi Ø. Thorsted kirke, siden ned ad en hulvej, »æ Blond«, igennem bækken mellem Ø. og V. Thorsted, gennem en hulvej op til V. Thorstedgård ved Ribevejen. Vejen har været forbindelsesvej mellem de to sunkne kirker i hhv. Karbjerg og Ø. Thorsted. Fra de to andre »enestegårde« foruden Li og Vollund, der vel alle er ældre eller lige gamle med kirken, mødtes der fra de to andre, Tågelund og Gl. Nordbæk, kirkeveje nær kirken og siden en femte fra Nybjerg mølle, så der blev et vejknudepunkt. 1876 forbedredes en vej derfra forbi »Glasbjerg« til Ølgård. Fra Gl. Nordbæk udgik ligeledes flere linier: meget ringe mod syd ad en meget stejl skrænt langs bækken, ned forbi en sumpagtig lavning, »Skræpvæld«, tværs over en vej øst-vest i »Vejdal« og derfra videre mod syd ned igennem eller over Thorsted bæk op til V. Thorstedgård ved Ribe-landevejen. Fra Gl. Nordbæk førte endvidere en vej mod vest til den

sydvestlige gård ved Hærvejen »Askhøjgård«. En mosevej gik omtrent lige mod vest forbi »Mosegård«, og endelig gik en femte vej fra samme knudepunkt i forlængelse af kirkevejen ud mod Hærvejen. Denne forlængelse af kirkevejen førte fra øst gennem en hulvej op på Hærvejen, tværs over denne og videre vestpå gennem en lyngbegrøet dal med ca. 20 jævnsides løbende spor. Den førte videre mod Slauggård, som markedsvej til Vorbasse og tingvej for Slaugs herred, da der var tingsted på Amhedegård syd for Tågelund.

Fra Ø. Thorstedgård gik indtil for en menneskealder siden en møllevej til Nybjerg mølle. Den var delt i tre grene, den ene gik vest og nord om Kirkehøj, de to andre gik med dybe sandspor mere direkte mod vadestedet eller broen syd for Tågelund og derfra i en endnu synlig hulvej op til og øst om Tågelundgård (musikhøjskolen), videre mod nord, hvor der endnu i plantagen og særlig i »Paradis« ses mange af disse sandspor. Nogle af dem har sikkert haft Bøgvad mølle som mål.

Af de tre alen brede vandingsveje, som fra fællesskabets tid brugtes til vanding af kreaturer i tørre somre, gik én fra V. Thorsted syd om byen, en anden fra Ø. Thorsted med udgang øst for byen og en tredje fra Bøgvad mark, alle førende til Skjærsø. De kan ses på gamle kort og erindres endnu af ældre folk.

En nu udslettet, dog af ældre ofte nævnt vej, er »Koldingforte«, som ses på udskiftningskortet for Vork fra 1782 og målebordsbladet fra 1869. Den gik fra bakkerne øst for Vork mod syd, over Vejlevej ved Rugsted og videre mod Kolding. Rester af den skal være synlige øst for gården Ø. Riis. Forklaringen på navnet »Koldingforte« er sikkert, at bønderne i lenets tid (indtil 1660) var krontjenere til Koldinghus og havde megen kørsel dertil med deres landgilde og ægtkørsel m. m. Det er måske dristigt at gætte på, at den vej, der givetvis må have været fra Vork siden af »Ravningbroen« mod syd, har fulgt »Koldingforte«; men der synes kun at have været denne mulighed.

1897 blev en sti fra Spjarup mod Refsgård optaget i vejregulativet som vej med bro (ved Bundgaards dambrug). Denne vej skæres ude i engene af en sikkert meget gammel sti fra »Slotsbjerg« i Bindeballe, Randbøl sogn, til et gammelt vadested, hvis sten ses i bunden af Mølleåen (ved Kr. Uths fiskeri). Herfra går en dyb hulvej op gennem den stejle bakke. Lige oven for bakken ligger en ejendom, »Sortekro«, »æ swot kro«, som siges at have været rasteplass for studedrifter mod Kolding over Bølling eller Rugsted. Ved denne sti var der ude i enge-

ne i en grøft et vadested, kaldet »Herremandsvad«. På Engelsholm stod engang i lenets tid 60 stude opstaldet til fedning for Koldinghus. Det er ikke umuligt, at studene er blevet drevet denne vej til slottet af herremanden på Engelsholm, men det er gættteri passende til vadestedets navn. Omkring århundredskiftet satte en ejer i Spjarup pigtråd over stien ved vadestedet, men sognerådet påbød ham straks at fjerne pigtråden.

Sognets biveje i ældre tid

Et par enkeltheder ang. færdselen i gamle dage kan nævnes: Først i 1700-tallet klager præsten i Egtved over, at han har besvær af de vejfarende: da han bor ved en stor vej, og der ingen kro er i byen, tager de gejstlige embedsfolk ind hos præsten. Og under Den store nordiske Krig blev der i 1713 sendt norske hjælpetropper til Vejle, hvorfra de af egnens bønder kørtes til Foldingbro. De bedede da ved Egtved kirke, da det var den eneste vej vestud af byen.

Efter den ny kommunallov 1841 blev der i 1842 og igen i 1847 udarbejdet et regulativ for to mindre landeveje og en lang række offentlige biveje. De to såkaldte »mindre landeveje« var begge af høj ælde. Den ene kaldtes Ringkøbing-Kolding landevej, den anden Ribe-Vejle landevej. Disse to landeveje mødtes ved Egtved kirke, fulgtes ad ad »Aftensang« og skiltes i den østlige del af byen. Deres fire arme skaffede forbindelse med to vestjyske og to østjyske købstæder, og regner man Hærvejen med mod nord og syd, må det siges, at Egtved havde god kommunikation til alle sider. Dette forhold fik stadig betydning for Egtved sogn. Fra knudepunktet Egtved kom der senere til at udgå fragt- og dagvognsruter både til Vejle og Kolding, og 1898 blev Egtved endepunkt for en jernbanelinie fra Kolding. Egtveds betydning fremhævedes yderligere, da byen for godt 100 år siden fik både læge og apotek. Alt dette har været medvirkende til, at de otte sogne, der i 1970 sluttedes sammen, fik navnet Egtved kommune.

Kolding-Ringkøbing landevej, hvis alder og betydning man kun ved lidt om, løb fra sogneskellet ved V. Nebel gennem Bølling og Fuglsang, hvor den havde mange slyngninger. Ned til Egtved by slog den et sving mod vest, før den ad en træbro flankeret af flere store

Hulvejen fra Bøgvadvej til Ribevej, hvor omfartsvejen nu går.

træer gik over bækken op gennem Smalfort, videre ad »Aftensang« og hulvejen ved kirken, hvorfra den gik over Bøgvad og Nybjerg mølle til Hærvejen i sogneskellet til Randbøl. Den skulle overtages af amtet, men inden det skete, måtte der fortsættes med det gamle pligtarbejde og frivillig hjælp, indtil amtet alene overtog arbejdet i 1868. Da ansattes den første amtsvejmand, Niels Andersen; han betjente vejstrækningen fra V. Nebel sogneskel til Egtved by.

Da landevejen forbi Vollund i 1848 blev grundforbedret, anlagdes et nyt vejstykke fra Spjarup by hen til landevejen. Før gik vejen fra mod Spjarup lige oven for Nybjerg mølle langs bakkerne øst om Spjarupgård og op gennem hulvejen mellem denne gård og byen. Ved den nye vej arbejdede et sjak, hvis formand ikke tillod, at der blev hentet og drukket billig brændevin fra brænderiet på Nybjerg mølle før fyraften. En stedlig mand, der boede nær Spjarup i et lille hus, »Skrannibassehuset«, og derfor kaldtes »Skrannibasse-Mads«, blev henimod aften med et par dunke sendt til møllen efter brændevin. Undervejs hjem havde han proppen af dunkene flere gange. Ved hans ankomst satte sjakket sig på hug, og så vandrede dunkene rundt. Da det blev fyraften, var »Skrannibasse-Mads« begyndt at kravle hjemad. Nogle af sjakket listede sig bag efter ham for at overvære hans hjemkomst. Da konen så hans tilstand, gav hun hals. Men

han sagde: »Det har ikke kostet mig en øre!« – og så var hun beroliget.

1864 blev en stor forbedring af Ringkøbingvejen udført ved, at et nyt vejstykke fra hulvejen ved kirken og lige ud til Ribevejen i byens vestende blev bygget. Nu skulle man ikke mere køre den vanskelige vej ad bakken og igennem byen for at komme til Kolding eller Ribe. 1975 blev det nye vejstykkets udmunding i Ribevej for oversigtens skyld flyttet lidt længere mod vest på et gartneris jord.

Den anden af de to »mindre landeveje« er Ribe-Vejle landevejen, der har haft nok så stor betydning for Egtved sogn. Den benævnes 1638 i egnen som »den store alfarvej fra Ribe til Vedel, Horsens og Aarhus«. Igennem et vadested i amts- og sogneskellet mellem V. og Ø. Thorsted gik den over Amhede ned gennem hulvejen »Røvenskælder«, over bækken i Bøgvaddalen og op gennem hulvejen ved Egtved kirke, videre ad »Aftensang« og øst ud af byen. Den blev i 1823 grundforbedret fra Egtved kro til Jerlev skel. Da blev der lagt en dæmning over den dybe, snævre dal ved »Præsthule« i skellet mellem Egtved og Ødsted sogne nær ved Mølkjær kro. Før gik vejen i en stor bue ned over Rugsted og Ammitsbøl til Ødsted kirke. Det var en betydelig forkortelse af vejen. Tidligere brugte sognepræsten 1½ time to gange hver søndag for at komme til og fra annekskirken i Ødsted. Vejen blev ved nævnte grundforbedring god nok til, at amtet ville overtage den i 1842. Vest ud af Egtved by blev denne vej grundforbedret noget senere.

1845 havde man grundforbedret Hærvejen gennem Bække sogn til Veerst sogn mod nord, og det havde været meningen at føre denne grundforbedring af Hærvejen videre; men man standsede dér for en tid. Denne pause benyttede Vejle amt og Egtved sogn sig af til klogeligt og med velberåd hu at føre færdselen ind over Egtved og således give nyt liv til den hensygnende Ribe-Vejle landevej. Den nordlige del af Veerst sogn var interesseret i denne vej til Vejle og Kolding og støttede.

Ved udbygningen af vejen vest ud af Egtved by blev det vanskelige sted gennem hulvejen ved kirken og »Røvenskælder« sløjfet. I Egtveds vestlige bydel blev der, som forlængelse af Vestergade, bygget et nyt vejstykke med en buebro over bækken. Herfra førtes vejen op til bakketoppen mod vest, hvor den gik ind i den gamle vej; videre mod vest, hvor der i bakkesvinget blev bygget en bro over Skjærbækken. Der fortsattes ad den gamle vej til amts- og sogneskellet mellem

Ø. og V. Thorsted, hvor en tredje kraftig bro blev bygget. Dette store arbejde kostede ca. 3.000 rdl. Broen vest for byen påbegyndtes i 1859, den øvrige vejstrækning fuldførtes i 1870. Efter sigende havde amtsvejsmanden efter istandsættelsen ikke andet at bestille end at samle hestepærer op efter tørvekørerne.

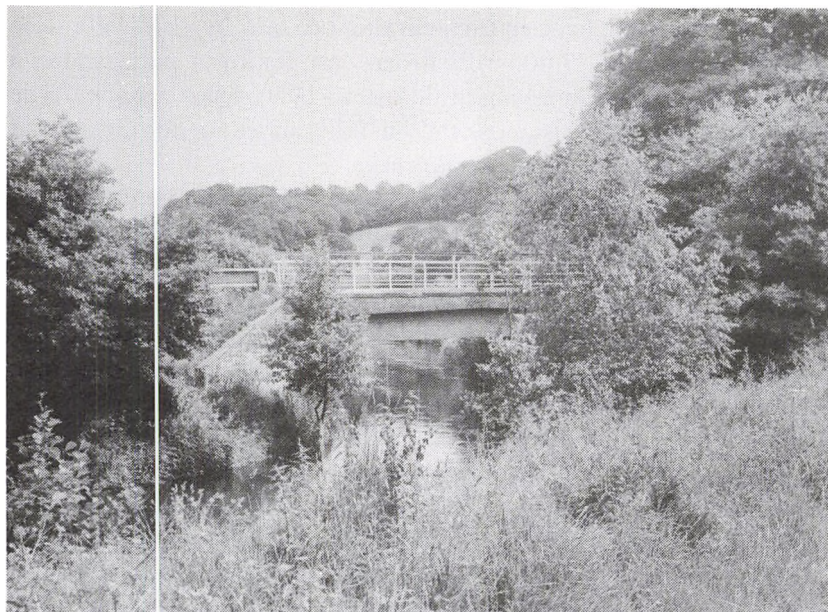
I forbindelse med større begivenheder opstår der let beretninger af mindre pålidelig art, f. eks. flg.: Da broen ved Vestergade blev bygget, skulle der afgraves et par småbakker lidt mod vest, men det blev der taget lempeligt på. Da entreprenøren skulle aflevere arbejdet, indbød han vejassistenten til en solid frokost. Efter den var vejassistenten tung i hovedet. Derefter blev broen beset, og vejassistenten fik påbud om at lægge sig ned og kikke ind under den smukke bro. Det gjorde ham endnu tungere i hovedet, så han fik ikke set nøjere på bakketoppene. – Over Skjærbækdalen skulle der bygges en ret høj vejdæmning, hvis højde var markeret med nedrammede pæle. Arbejderne klarede den lettere ved at hamre pælene længere ned!

1868 overtog amtet alene alt vejarbejde på de to landeveje til stor lettelse for lodsejerne, der pr. tønde hartkorn havde pligt til at vedligeholde fra 112 til 126 alen.

Tørskind, kaldet Klingebækbro, og Ballehulebro

Mølleåen mellem Refsgård og Tørskind er ret betydelig, og der var på strækningen om til Vingsted ingen anden mulig overgang over åen end Klingebækbro. 1558 var der kun et vadested, kaldet »Tørchenvad«. Hvornår den første bro er bygget, vides ikke, men det er antagelig sket længe før 1880. Vejen over denne bro var i Koldinghus lens tid en betydelig færdselsåre for en del af Tørrild herred, da bønderne dér var kronbønder og havde megen forbindelse med slotet. Indtil for ca. 100 år siden brugtes denne vej af bønderne i dele af nævnte herred, vel Tørskind i Bredsten sogn og Nørup i Tørrild herred.

Klingebæk bro blev 1847 ombygget, vistnok helt for amtets regning. I begge sider af åen blev opført svære kampestensfundamenter.

Fot. Emil Traberg.

*Klingeækbæbro = Tørskind bro. Til højre træer på Refsgård-siden.
I baggrunden træer på skrænterne ved Vork. Til venstre Tørskind.*

Selve broen blev 18 alen lang og 8 alen bred. Samtidig blev der udført et større arbejde op gennem den voldsomme bakke. Dette arbejde påhvilede hele sognet, men blev udbudt i licitation. Jordfylden fra det øverste af bakken kom til at danne en ny ophøjet vejbane langs den sydlige del af bakkeskrænten. Men også denne vej var vanskelig for færdseler.. På det mest stejle sted steg den 1 m for hver løbende 7 m. Der lød fra de omgivende landsbyer stadig klager over den uforholdsmæssige stigning på vejen. Beboerne arbejdede på en forbedring, og i 1878 blev der dannet et udvalg af folk fra omliggende sogneråd og af frivillige bidragydere. De mødtes med amtets folk, men amtet afslog at gøre mere ved sagen.

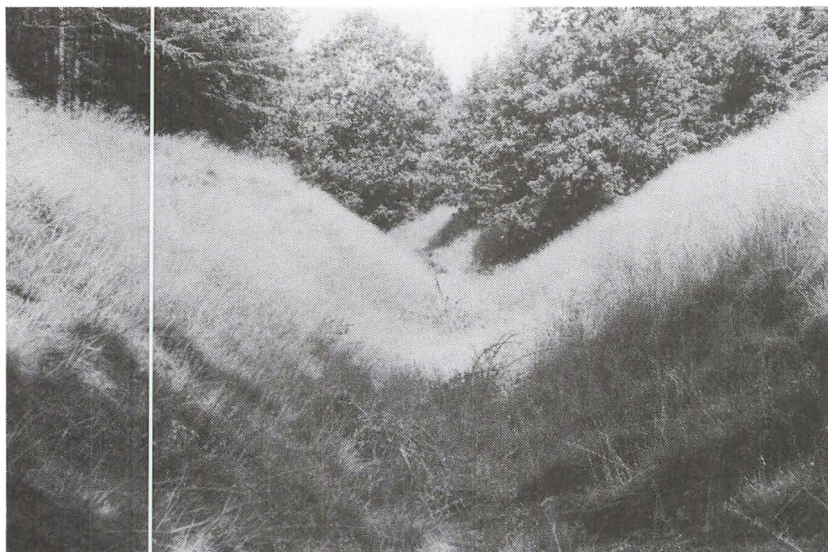
1970 er vejbanen op ad bakken rykket i en bue længere mod nord, så at den er blevet mindre stejl. Samtidig blev åen uddybet ved en regulering af engene. Det opdagedes da, at fundamenterne i broen hvilede på klæg. Det gav stødet til, at den nuværende bro blev bygget i samme længde (5 m) og samme bredde plus 30 cm ved hver si-

de. For at sikre sig, at fundamenterne kunne holde, nedrammede man granpæle under dem. Det kan tilføjes, at der længere mod nord blev bygget en »grødebro« med flange og gitter til at opsamle al løsslået grøde, f. eks. græs, og nord for Vork byggede man to »styrte« i åen for at tage kraften af den voldsomme strøm.

Over den dybe og smalle Ballehule har der sikkert fra gammel tid været en bro, da dalen til tider kunne være svulmende fyldt af vand. Påskedag 1873 kom der et voldsomt tøbrud. Vandet gik over broen og skyllede jorden væk fra enderne af den, helt til bunden; den blev kun midlertidigt repareret. 1885-86 blev der efter amtsvevinspektørens plan bygget en helt ny bro og udført et stort jordarbejde med afgravning af bakken mod nord til en ophøjet vejdæmning mod syd. Sognet skulle afholde udgifterne, hvortil amtet ydede et lån på 4000 kr. For at vandet ikke igen skulle ødelægge broen, blev der nedrammet svære pæle med en rambuk, betjent af 12 mand, delt i tre eller fire hold. Hvert hold skulle slå tolv slag under opsang af en god forsanger. Opsangen lød: »Først kommer jen – højt op med to – højere med tre, fire er god – så kommer fem – højt op med seks – højere med syv, otteren er god – så kommer ni, højt op med ti – lidt højere med elleve – og ved tolv sker det«. Jordarbejdet lededes af en formand med et sjak af »børster« under sig. Når trillebørerne var læsset, råbte fortrilleren: »Op«, og bagtrilleren svarede: »Lad gå!« Under sidste verdenskrig blev der bekostet en større udbedring af vejkrumningen syd for Ballehule.

Sognets offentlige biveje

Om sognets biveje før 1842 vides kun lidt. Det er dog så heldigt, at der er fundet en privat vejplan, udarbejdet af de tre lodsejere i Oustrup 1831 og 1842, og man kan gå ud fra, at planerne i de øvrige landsbyer har været tilsvarende. Da skulle hver by ved egne kræfter holde vejene ved lige og endda hjælpe til med de to store landeveje, der skar sognet. På Ribe-Vejlevej skulle Oustrup vedligeholde 10½ favn, ca. 25 m, øst for Amhedegård og 10 favne øst for Egtved by. 1839 udskiftede lodsejerne i Oustrup deres veje i mange små stykker. Til byen hørte da efter en gammel fortegnelse flg. veje: 1. Kirkevejen til Vork Kirkevej, 2. Møllevejen til Nybjerg mølle, 3. Præstevejen o-

Fot. Emil Traberg

Den gamle hulvej i Tågelund. Den var markedsvej mellem Egtved og Vorbasse og gik forbi Amhedegård og gennem Tågelund.

Det er mere end 100 år siden dette vejspor erstattedes af en nyere vej, og flere steder skjules den gamle vej af træbevoksning.

ver Råbjerg og Thyboforde, 4. Vejen til Vejlevej. Hver af disse veje var inddelt i småstykker under hensyntagen til vejens beskaffenhed, således at alle fik lige store besværligheder i arbejde og udgifter. Som eksempel kan vejen fra Oustrup til Vejlevej tjene. Den blev opdelt i 27 stykker, og Peder Jepsen fik f. eks. 27 + 10 + 34 + 14 + 27 + 23 + 29 + 40 favne. I alt fik hver 204 favne = 408 m. De andre veje deltes på samme måde. Det har krævet nøje kendskab til vejenes beskaffenhed at finde alle disse vejstumper. Desuden havde Oustrup et vejstykke i Egtved Skov.

Ved den store vejplanlægning i 1842 og på ny i 1847 blev der også udarbejdet et regulativ for offentlige biveje. Lodsejerne skulle pr. td. hartkorn vedligeholde fra 149 til 270 alen vej. Vejene skulle synes ved lejlighed eller efter klage. Til den bedste klasse biveje regnedes i 1842: a. Vejen fra Tørrild herred til Kolding fra Klingebækbro, til den støder sammen med Kirkevejen fra Vork, b. Kirkevejen fra Vork, der tillige er købstadsvej for en del af Tørrild herred, c. Vejen

fra Vork til Præsthule og d. Vejen fra Vork til Rugsted. 2. klasses biveje var: a. Vejen fra Hjelmstrup og Ballesgård til Egtved kirke, b. Vejen fra Bølling til Knudsbøl, c. Vejen fra Nordbæk og Tågelund til Nymølle (Nybjerger mølle), som er disse byers kirkevej, d. Vejen fra Bindeballe mark til Spjarup og Ringkøbing landevej, e. Vejen over Venborg til Brakker, f. Vejen fra Tudvad til Vejle landevej, g. Vejen fra Oustrup til Egtved, h. Vejen fra Oustrup til Ribe landevej, i. Vejen fra Ballesgård og Hjelmstrup til Kolding, j. Vejen fra Nybjerg mølle til Ølgård, k. Bølling kirkevej fra jordemoderhuset, l. Kirkevejen fra Amhede, m. Vejen fra Egtved Skovs østlige bebyggelse til landevejen.

Efter det nye hartkorn 1844 blev der tildelt 126½ alen pr. td. htk., men for den vestlige del af sognet, d.v.s. Spjarup, Tågelund, Vollund, Nordbæk og Li, hvor man ikke behøvede at indkaste vejene og altså ikke havde vejgrøfter, blev der tildelt det dobbelte antal alen. Desuden skulle lodsejerne her udbedre vejen i skellet til Bindeballe med lyng i bunden på en strækning af 300 alen meget løst sand.

1845 pålagde sogneforstanderskabet de otte beboere i Hjelmstrup at istandsætte den nordlige vej til Borlev gennem skoven, hvor træer skulle fældes, stubbe ryddes og vejen planeres på en lang strækning. Det magtede de ikke, og da sognefogeden blev sendt ud for at true dem med lejet hjælp for deres regning, sendte de en velskreven og berettiget klage til herredsfogeden. De fik åbenbart lov til at ordne vejen midlertidigt.

Om disse biveje kan fremdrages lidt mere:

Riis-Vork-Refsgård kirkevej blev 1847 karakteriseret som vel vedligeholdt, fast og god, hvorfor den som den eneste fik betegnelsen 2. klasses vej, mens de øvrige var 3. klasses. 1877 blev vejen mod syd i Vork by (Krånforte) optaget samtidig med vejen til Mølkjær kro, og lige først i 1890-erne blev vejen fra Vork mod Rugsted nærmest nyanlagt af vejassistent Jakob Wilhelmsen i Vork. Han ledede i 1897 det store arbejde med at anlægge en helt ny vej fra Vork til Raving station over Vejle å. Det bekostedes af Egtved og Bredsten kommuner samt amtet med hver en tredjedel. Vejen fra Vork langs sydsiden af engene mod Vesterby er kun en gammel engvej, som for længe siden er forlagt til den nyere vej forbi FDF/FPFs førertræningslejr. Vejen fra Vork til Eriksholms mølle og videre til Mølkjær kro findes ikke optaget i vejregulativet.

For Oustrups vedkommende blev vejen til Vejle landevej optaget

1847. Oustrup gamle kirkevej, den såkaldte »Præstevej« over Råbjerg og Thyboforste til kirken blev til en markvej 1851, og samtidig åbnedes fra byen en ny kirkevej, kun »et bøsseskud« fra Vork kirkevej. En i sin tid meget vigtig møllevej fra de nævnte byer til Nybjerg mølle blev efter megen tovtrækning i 1848 forlagt parallelt med, men sydligere end, den ældre og danner vejen ud over Egtved Holt. Tidligere udgik Møllevejen fra Vork Kirkevej lidt syd for Ballehule ud til Holtkrog, derfra mod sydvest ned gennem den store hulvej, »æ Tywgruu« og derfra langs foden af de store bakker til møllen. Den var ofte ufarbar om vinteren, når vandstrømmene fra de mange væld ved bakkernes fod frøs til is. Fra Holtkrog til »æ Tywgruu« var der en lang tid i møllevejens leje en sti, »æ Tywsti«; den er nu ikke mere.

Den nuværende vej fra Bøgvad mod Refsgård er en gammel møllevej, og for et par menneskealdre siden kunne den fortjene navn af Høvej. Når høet kørtes hjem fra Bøgvad og Refsgårds enge, kørte der ofte mange læs i række, og i tørt og varmt vejr i en mægtig støvsky.

1844 blev der forgæves søgt om en vej fra Spjarup til Refsgård med bro over Mølleåen, men først 1897 kom denne forbindelse i stand. Omkring en vej fra Spjarup by mod øst gennem Spjarup Krat med urskovens sidste rester af spredte træer og buske er der en ejendommelig landskabelig skønhed.

Ø. Thorsted ønskede en bedre vej til Nybjerg mølle med en bro over åen ved Tågelund. 1847 blev der optaget en ny vej, den nuværende fra Ribe landevej til åen ved Tågelund, men beboerne måtte forpligte sig til selv at vedligeholde den ret lange strækning. Der var ud-sigt til, at amtet ville betale broen. Dette skete først 1851. I mellemtiden var der tale om en træbro bekostet alene af Ø. Thorsted, men da prisen ville blive mellem 200 og 300 rdl., blev tanken opgivet. 1912 blev broen ombygget af Egtved kommune og Vejle amt med Kr. Holm, Egtved, som bygmester.

Tre gamle skovveje fra Kolding landevej til Egtved skov ønskede man ikke at optage, men da der i skoven var mange udflyttere, optog man vejen ad Baskjær banke gennem skoven. 1849 ønskedes en vej fra Bøgvad skov mod vest optaget, men herredsfogeden mente, at den kun havde betydning for en mose (Duulmose). Senere fik beboerne lov til privat at bruge en vej dér, og senere anlagdes vej fra skoven til Ormsdal. 1874 anlagdes eller grundforbedredes vejen fra Ribe landevej langs Bøgvad mark mod syd til Veerst sogneskel.

1903 anmodede en del beboere om at få optaget en vej fra Egtved

Fot. Emil Traberg

Vejen mellem Tågelund og Amhedegård. Til højre ses den gamle hulvej, som blev erstattet med det nye vejspor, der benyttes endnu.

skov som købstadsvej over Bølling (Bølling Tværvej). Sognerådet nægtede med den begrundelse, at trafikken skulle gå fra Egtved med jernbanen. Vejen fra »Bodilsminde« igennem den sydlige spids af Egtved skov var vistnok gennemført i 1870'erne. En vej fra denne mod Skjærsø blev efter anmodning fra Veerst-Bække sogneråd gennemført med udretning af en bue ved søen. Under sidste krig var søen blevet til et meget besøgt badested med kiosk eller cafeteria ved østsiden, alt til mindre glæde for lodsejerne. Pludselig opstod det rygte: »Søen er smittefarlig!«, og badelivet hørte brat op.

»Den elendige vej« fra Tudvad til Vejlevej blev optaget 1847, men blev slettet og optaget igen på foranledning af amtet og sognepræsten med den bemærkning fra sogneforstanderskabet, at de Tudvadbønder var rige og selv burde vedligeholde vejen.

Vejen over Hjelmstrup marker var 1847 opmålt til at være 5850 alen, hvoraf Ballesgård skulle overtage 2120 alen. Ballesgård fik yderligere tildelt en strækning på 1200 alen. Det kan ikke afgøres, hvilke strækninger disse mål omfattede. Måske var de 1200 alen vejen øst om Ballesgård til Vejlevej.

1877 androg beboerne fra Ballesgård, Hjelmdrup og Venborg Mark kommunen om optagelse af vejen, der fører fra Hjelmdrup mod Store Roed. Det blev tilladt mod, at ansøgerne selv betalte omkostningerne ved grundforbedringen før vejens optagelse. Vejen fra Venborg til Borlev blev samtidig mod betaling fra kommunen istandsat af to naboer til vejen. 1897 var der licitation over en vej fra Store Roeds have til Lille Roed. Vejbanen var 8 alen bred med en grøft på 1 alen i hver side.

1899 ansøgte 28 beboere af Bølling og Hjelmdrup om at få et stykke vej fra Bølling mølle til vejen, som går fra Bølling til Brakker, istandsat og optaget som offentlig vej, »da vejen ville få stor betydning som stationsvej for beboerne i det nordøstlige Bølling«. Sognerådet mødte velvilligt op til forhandling, men da beboerne ikke ville afgive jord, faldt sagen.

»Parkensbro« syd for Bølling og en bro ved en bæk på Jordrupvejen blev 1946 ombygget til rørbroer med 1,25 m åbning. Arbejdet blev udført af Ernst Bendtsen, Egtved.

Indtil for få år siden benyttedes stierne meget, da de altid førte direkte til målet. Der udvikledes efterhånden et fast system af offentlige kirke- og skolestier. 1851 optog kommunen flg. stier:

1. Sti fra Egtved Skov over Vinkelgårds mark til Egtved by.
2. Skolesti fra Fuglsang til Bølling skole.
3. Kirke- og skolesti fra Hjelmdrup Mark over V. Ballesgård Mark til en stænte lige øst for Egtved skole. Denne sti blev for nylig optaget som vej under navnet Hjelmdrupvej.
4. Skolesti fra Vork over Refsgårdslunds mark til Påskeborg og kirkens jorder.
5. Skolesti fra Spjarup til Tågelund (langs foden af bakkerne).
6. Sti øst om Spjarupgård til Nybjerg mølle.

1874 kom et nyt regulativ. Beboerne i Oustrup anmodede om en skolesti til Vork forbi nogle dybe mergelgrave. Hasselris på Refsgårdslund nedlagde en skolesti gennem gården, men blev tvunget til at anlægge en ny uden om gården. En af de mest brugte kirke- og skolestier førte fra Tågelund skole til en spang (et gangbræt) over åen ved den endnu synlige mølledam nord for Bøgvad mølle og videre i en bue syd om den store Bøgvad bakke. Fra denne spang er flere, bl. a. er gammel kone, drattet i åen. Langs Mølleåen mod nord

var der flere spange, mindst to nord for Klingebækbro. Den betydeligste kirkesti af god bredde førte fra kirken forbi Påskeborg til Egtved Holt, og den forkortede vejen meget; men da den gennemskar markerne, og da færdselen nu er motoriseret, blev den nedlagt først i 1970'erne.

Trafikken

De to landeveje, til Vejle og til Kolding, har altid betydet meget for Egtved sogn. Tidligere var de svære bakker ned til begge købstæder til stort besvær for færdselen, og der findes gamle beretninger om, at vejen mod Kolding var spærret »af flodens vande« ved V. Nebel, måske på begge sider af byen.

Nu er trafikken til de to købstæder omtrent lige stor, men dengang da bønderne var krontjenere under Koldinghus len, skulle de levere deres landgildeprodukter, f. eks. korn og smør, til slottet, hvorfor trafikken til Kolding overgik den til Vejle. Der var bønder, som foruden andre landgildeprodukter årligt skulle levere 20 læs kvas til slottet, og de måtte altså tilbagelægge den besværlige vej 40 gange.

Da bønderne blev rytterbønder under 2. rytterregiment, gik færdselen ligeledes mest mod Kolding. Fra 1743 kom Egtved sogn til at høre under Kolding herredsting med jurisdiktion dér.

Købstæderne var de eneste steder, hvor man kunne handle, indtil næringsloven af 1857 kom. Som nævnt under omtalen af broerne kørte en del af Tørrild herreds bønder også til Kolding med deres landgilde. Desuden var der en urimelig pligt- eller ægtkørsel. Der skulle køres kongeægter, køres med soldater på gennemmarch og under øvelser, med overordnede embedsmænd og med store udnævnte kommissioner. Den ene ægtkørsel fulgte efter den anden, når der foregik noget ekstra på Koldinghus. Efter at bønderne sidst i 1770-erne var blevet selvejere, indskrænkedes ægtkørselen til næsten intet.

I tidens løb er trafikken foregået til fods, til hest, med private hestekøretøjer, dagvogne, cykler, jernbane og biler af enhver art. Ældre folk fortæller om fodgængere, der gik både frem og tilbage til købstaden, f. eks. »den lille bødker« fra den nordlige del af sognet, der gik til Vejle for personlig at betale sin amtskat. Engang fik han en ekstratur. Da han på amtsstuen trådte frem til skranken, lagde han en skatteoprævning på den og spurgte, hvad det var. Det fik han be-

sked på. Derpå viste han en kvittering på samme opkrævning frem og spurgte, hvad det så var. Han fik mange undskyldninger, og idet han gik, sagde han: »Sådan noget skulle I holde jeres negle fra en anden gang«. Ryttere var sjældne. Alle, der havde heste, kørte selv til staden, solgte deres produkter og købte nødvendige ting, f. eks. salt, tjære og reb, men også husgeråd og håndværktøj.

Det er ikke helt klart, hvornår cyklen kom til Egtved sogn, men det må have været allerførst i 1890-erne. Tre mænd, vejassistent Jakob Wilhelmsen, Vork, læge Nielsen og urmager Mikkelsen, begge Egtved, var de første, der ejede en cykel. Den førstnævntes cykel havde meget smalle, massive gummiringe, de to sidstnævntes havde luft-ringe. Omkring 1900 ejede mange en cykel. Ved den tid skulle sognerådet udtale sig om en politivedtægt om cykler. I udtalelsen stod, at lygteføring om natten var uheldig, da den skadede de modkørende.

Om velocipeder eller »væltepetere« kendes kun flg.: kromanden havde en tid en omvandrende mand, Staffen Børre, i arbejde. En dag kom denne løbende hjem fra marken i hosesokker og erklærede, at han aldrig mere ville ud på marken, for han havde set den slemme komme kørende på hjul.

1911 var der to biler i Vork: hos vejassistent Jakob Wilhelmsen og hos smeden. Sidstnævnte brugte også sin til en slags udlejningsvogn.

1950 var det nye befordringsmiddel, knallerten, ret almindeligt i Egtved.

Der er ikke fundet skriftlige kilder, der kan fortælle, hvornår de to dagvognsruter til hhv. Kolding og Vejle er oprettet, men det kan betragtes som nogenlunde sikkert, at de var i gang i 1890.

Med dagvognskørslen skete der en forbedring af trafikken, især for dem, der ikke selv havde hestekøretøj. Men dagvognenes levetid blev mindre end 25 år, da de blev fortrængt af mere moderne trafikmidler.

Dagvognene både til Kolding og Vejle kørte fire gange om ugen med start fra Egtved kl. 8 og ankomst kl. 4 om eftermiddagen. Turen fra Egtved til købstæderne varede ca. 2½ time, og billetprisen var 75 øre for en enkelt, 1 krone for en retur. Før afgang eller langs ruten kom folk med anmodning om at få besørget ærinder i købstaden. Dagvognskusken kunne f. eks. blive bedt om at medtage nyfødte kalve, indsætte eller hæve penge i sparekassen, eller endog købe et korsset til en frue. Han skulle have en god hukommelse, eller

han måtte skrive en dosmerseddel! Når kusken ankom til Kolding eller Vejle, fik han fat i en trækvogn, lagde de varer, der skulle bringes ud i byen, på den og brugte den også til at transportere de varer, der skulle med hjem. På hjemvejen kom folk til vejen og fik det bestilte mod at betale 20 eller 25 øre, sjældent 50 øre i budpenge.

Trods den langsomme færd var en tur med dagvognen en oplevelse og en oplivelse, især for større børn, der betragtede købstæderne som det forjættede land. På turen til Kolding bedede man i V. Nebel kro, på turen til Vejle i Jerlev kro, hvor man kunne købe kaffe til medbragt mad. Mændene fik en »pons« - eller flere - til 10 øre pr. stk., bestilt på én gang dog 12 for 1 krone. Nogle mænd fik i løbet af rejsen for mange af den slags, men hvis de blev for ubehagelige i vognen, kom kusken og tog dem med ud foran på bukken.

Dagvognsruten til Kolding begyndtes og kørtes længe af en mand ved navn Olsen, der erindredes længe for sin store humor, og fordi han blæste lysteligt i horn, når han nærmede sig landsbyerne. Den næste ejer af dagvognen var den ugifte Christian Hansen fra Tudvad, der kom til at bo i det nyopførte Afholdshotel (nu Egtved Hotel). Han solgte ruten til Anders Simonsen på Afholdshotellet, hvis søn, John Simonsen, kørte den fra 1911 til 1913, da dens mulighed hørte op.

Foruden dagvognsruten til Kolding var der i slutningen af det 19. og begyndelsen af det 20. århundrede en daglig postvognsrute med plads til fire passagerer. (Se under »Postvæsenet« i 2. bind.)

Egtved-Vejle

Ruten til Vejle begyndtes af slagtermester Brun, Østergade, Egtved. Andreas Pedersen kørte en del år på ruten for ham og fik den så selv overdraget. Andreas Pedersen drev en ret omfattende forretning. To gange om ugen kørte han fragtkørsel til Vejle, mest med smør fra Egtved mejeri. Når handelsrejsende i manufaktur med store kufferter kom med jernbane fra Kolding til Egtved, lejede de ofte en let vogn med et spand heste og en kusk for at kunne besøge Bække, Vorbasse og Randbøldal. Sønnen, Julius Pedersen, der har meddelt dette, kørte i fire år mellem Egtved og Vejle. En mand ved navn Al-

*»Trekantsruten« Egtved-Vejle-Kolding! Bageste vogn model 1912.
Foran Egtved Kro.*

fred Nielsen, som også en del år havde kørt for Andreas Pedersen, købte omkring ved den første verdenskrigs begyndelse dagvognsruten til Vejle, men solgte omtrent straks hestene og købte hos fabrikken »Gideon« i Horsens den første rutebil med plads til ca. 15 personer. Da Karl Hansen i Vejle også åbnede en rute ad samme vej, erobrede han trafikken, da han udvidede ruten helt til Esbjerg med flere sidelinier, f. eks. til Vork og en kort tid til Fitting. Han ejede desuden en tid en rute fra Egtved over Gravens og Taulov til Fredericia. Karl Hansen solgte i 1975 Esbjerg-ruten til Vejle kommune.

Egtved-Kolding

1929 købte C. O. R. Dam og sønnen Steffen Dam Egtved-Kolding ruten af Duedahl. Efter Kolding-Egtved jernbanes nedlæggelse i 1930 fik de koncession på ruten, og samtidig indtrådte Kristian Dam, broder til Steffen, i firmaet. Det ledes derefter af de to brødre med en tredje broder, Peder Dam, som chauffør og med faderen, C. O. R. Dam, som rådgiver. I 1970 solgte de til Heinrich Pa-

puga i Vilstrup, som i 1975 videresolgte til Regnar Jørgensen, Egtved.

Gennem årene er der kommet flere anmodninger til Egtved sogneråd om anbefaling af påtænkte bilruter, f. eks. en fra Give over Egtved og sognene mod syd til Kolding og en anden fra Vejle over Egtved og Hovborg til Varde. Sidst anmodede Troldhedebanen om en rute fra Egtved over Lejrskov til Kolding. Alle nægtedes.

Endelig skal nævnes, at Regnar Jørgensen i skrivende stund med sine rutebiler Kolding-Egtved betjener Billund lufthavn fire gange daglig i hver retning om sommeren og to gange om vinteren.

Kro, Afholdshotel og Højskolehjem

Egtved Kro

De første oplysninger om en offentlig kro i Egtved er hentet fra private optegnelser fra ca. år 1800. 1857 fik kroen kgl. privilegium på gæstgiveri og krohold. 1. marts 1976 lukkede ejerinden kroen, og dermed var den nedlagt.

De to landeveje, Kolding-Ringkøbing og Ribe-Vejle, som århundredreder igennem har krydset Egtved, har sikkert i nogen grad bevirket, at langvejsfarende har måttet søge mad, drikke og natlogi hos private, hvor de kunne få det. Fra Hærvejens historie her i egnen har man beretninger om, at der f. eks. i Bække sogn var en meget gammel kro, og at der også blev åbnet plads på gårde i Kragelund og Asbo for de vejfarende, hvor de kunne få mad og drikke, og da Ølgård 1776 blev flyttet ud fra den tyske koloni i Frederikshåb, så blev den et tilholdssted ikke alene for studedrifter, men også for handelsfolk, med logi, mad og drikke som i en almindelig kro, skønt gården aldrig fik bevilling som sådan. I lange tider gik den under navnet Ølgård Kro. Der har sikkert også i Egtved by været gårde, som har modtaget vejfarende. Præstegården i Egtved har været et af de steder, hvor de bevisligt søgte ind, og da især overordnede gejstlige. Et par store kommissioner, f. eks. en synskommission efter Svenskekrigen tog med flere medlemmer, tjenere, heste og hunde dertil i 1660 og fik mad, drikke og logi i flere dage; men Jerlev herreds bønder måtte godt nok betale den store regning. Først i 1700-tallet siger præsten, at han er besværet af at bo nær en stor alfar vej.

I slutningen af 1600- og begyndelsen af 1700-tallet rasede en sand landeplage, nemlig den strengt forbudte »hjemmebrænding« af brændevin, som da var meget dyr i køb. Hjemmebrænding var strengt forbudt, og de, der udførte den, blev forfulgt af øvrigheden. Men bønderne i rytterdistriktet købte alligevel det kostbare brændevinssæt med tønne, hat og piber, hvormed de fremstillede kornbrændevin. En regimentskriver, bøndernes højeste overordnede, sagde engang, at bønderne ville have brændevin, om de så skulle hente den i Polen. Uvæsenet, der havde skabt en række smugkroer, blev bekæmpet af øvrigheden bl. a. med forordninger. 1689 udstedes en kgl. forordning om »kroerhold med stærk øl og brændevins forbydelse på landet samt brændevinskedlers og -hattes afskaffelse«.

24. april 1687 udstedte regimentsskriver Ditlefsen en forordning dat. Oustrup: »lød udi meningen, at alle bønder samt ryttere udi Koldinghus len befales at afskaffe alle kroer på tvende mile nær købstæderne saa og ingen at holde eller brændelade noget brændevin.«

Omtrent samtidig blev der udstedt bevilling til såkaldte konsumtionsforpagtere både i Kolding og Vejle. De fik eneret på at fremstille stærkt øl og brændevin, og på alle optænkelige og hårdhændede måder forfulgte de bønder, der overtrådte forbudet. Ofte kørte forpagterne med flere hjælpere ud til landsbyerne og gennemsøgte hver gård alle mulige steder, og tit fandt de brændevinskedler med hat og piber, konfiskerede dem og bragte sagen for retten, hvor lovovertræderen fik redskaberne konfiskeret, dømtes til at betale sagens omkostninger og fik en meget stor bøde, f. eks. 20 rdl. eller to hestes værdi. Tingbøgerne fra nævnte tid har en lang række af inkvisitions-sager, som kun kan refereres i korte uddrag:

31. juni 1699 oprulledes en drastisk retssag på Jerlev herredsting på Amhedegård i Egtved. Den senere sognefoged, Jens Andersen, der boede på en forlængst nedrevet gård sydøstligst i Egtved by og var blevet gift med enke Henrikke Antony Møllerdatter, der før havde været gift med oberauditor i hæren, Gosmann, på nævnte gård. Jens Andersen anklagede rytter Lorents Frandsen, boende i et rytterhus til samme gård, for at brænde brændevin, sælge den og holde smugkro. En halv snes vidner fra Egtved var indstævnet. En vidnede at have købt for 1 sk. brændevin, en anden at have købt en ret stor bimbel brændevin til et barns begravelse og jordefærd, andre havde hos rytteren set brændevinskedel med hat, piber og tønne, og atter andre havde set brændevinsskab dér og vidste, at rytteren solgte brændevin. Henrikke Møllerdatter havde sagt til Anders Joensen, at han som sognefoged i Kongens navn skulle beslaglægge rytterens brændevinstøj. Til stede var da løjtnant Brinche, kvartermester Beenfeldt og en vagtmester. Sidstnævnte lovede at straffe Lorents Rytter, som straks efter blev ført til gevaltigeren (arrestforvareren), vel på Nygård, hvor der var et gevaltügerhus. Under forhørene optrævledes et hårdt skænderi. Rytterkonen kaldte Henrikke Møllerdatter for »gegjort til knæene« og for »en forsuppet tæve og mær.«

De to kvinder beskyldte hinanden for overtrædelse af det 6. og 7. bud, men kvartermesteren lod dem ikke komme for retten.

Også højtstående folk gav sig af med hjemmebrænding. 23. april 1706 var oberstinde Ingenhaven i Ammitsbøl anklaget for at have

solgt brændevin. Hendes avlskarl vidnede, at da oberstinden ved sidste nytår lå i barselseng, sendte hendes søster et anker brændevin over til Peder Christensen og hans forældre og bad dem om at sælge det. I retten indrømmede de at have modtaget ankeret. Sagen omtales ikke mere i retsprotokollen, den er vel blevet ordnet i mindelighed.

30. april 1707 og følgende dage var der på Jerlev herredsting en sag, der fuldtud belyser den ivrige jagt, som konsumtionsforpagteren havde foranstaltet mod ulovligt brændevinsbrænderi og salg af brændevin. Den 6. maj samme år var forpagteren, tolder Hans Andersen sammen med tre hjælpere og en kusk i to dage kørt rundt i Vesterby, Nr. Vilstrup, Jerlev, Ødsted, Ammitsbøl og Rugsted. Det viste sig, at næsten alle bønder havde brændevinstøj med kedel, hat, piber eller part i sådant. Der blev ransaget hos syv navngivne mænd i Nr. Vilstrup og Tved, mindst tre i Ødsted, to i Vesterby, to i Rugsted, to i Ammitsbøl og én i Jerlev. Intet sted fandt de brændevinstøj over ilden, men brændevin, som skænkedes for tolderne. En bonde i Vesterby forklarede, at han havde købt den hos en købmand i Kolding, men kunne ikke navngive ham. I Ammitsbøl hævdede en mand, at han af den forrige forpagter havde fået lov til at brænde til egen fornødenhed. Værre var det hos kyradser Bartel Bille i Rugsted, hvor der var brændevin og sort tobak, som smugledes over toldgrænsen og var i tæt pladeform. I egnens kroer kunne der købes en pibe tobak af en kridtpibe, og ligeledes kunne man købe en skefuld brændevin. Regimentsskriverens fuldmægtig forsvarede bønderne ihærdigt og hævdede, at der ikke var fundet ulovlig brænding; men bønderne mistede alligevel deres dyre redskaber, der blev konfiskeret, ligesom der skulle betales mindre bøder.

11. juni 1717 stod for herredsretten to afdankede ryttere, Knud Henrik Støllen og Niels Skaaning, begge boende i Bølling, angående de ved inkvisitionen den 28. maj fundne brændevinsredskaber. Endvidere var indstævnet Anna Sørensdatter af Bølling angående den hos hende fundne brændevin samt krohold, og hvor hun havde bekommet sin brændevin. Begge steder var redskaberne uden brug. Hat og piber blev forseglede. Sognefoged Anders Iversen vidnede, at de to ryttere før havde brændt brændevin, men ikke holdt offentlig kro. De havde som ryttere tjent kongen i 28 år og var af krigen »raseret«, men fik ingen nådepenge eller havde noget at leve af i deres alderdom, hvorfor de allerunderdanigst henflyede til Hans kgl. Majestæts nåde.

»Vestergård«, senere »Egtvedgård«, set fra syd. Egtveds første kro.

I Koldinghus amtsstuedistrikt under rentekammeret om brændevin i forpagtning 1770 til 1775 hedder det: »Hans kgl. Majestæt gør vitterligt, at Poul Pedersen, Damsgård i Refsgård, ved den kgl. forordning af 3. maj 1768 om brændevinsforpagtning på landet uden for købstædernes frihedsdistrikter for seks år fra 1. januar 1770 til 31. maj 1775 har at betale i årlig afgift 4 rdl.« Denne kontrakt indeholdt flere betingelser, f. eks. måtte ingen andre brænde dér. Poul Pedersen fik ikke ret til krohold, ej heller til at udskænke brændevin, men kun til at sælge til folk inden for sit distrikt og ikke under en pot ad gangen. I et andet distrikt i Egtved sogn, omfattende Bølling, Fuglsang, Hjelmstrup og Ballesgård, fik købmand Andreas Møller i Kolding kontrakt.

For en snes år siden kunne ældre folk i sognet berette om, hvad deres forfædre havde fortalt om toldernes overraskende inkquisition, f. eks. i Oustrup og på Amhede, hvor man i sidste øjeblik fik brændevinstøjet gemt i en mose eller mergelgrav.

I Nybjerg mølle var der i en årrække stort brænderi (se nedenfor samt under »Vand og vejrmøller« i 2. bind.)

Egtved kro var oprindelig den vestligste gård i byen på sydsiden af landevejen. Den benævntes ofte »Vestergård«, siden 1911 »Egtved-

Egtved kro 1856–1976.

gård«. I 1856 byggedes den nye kro lige overfor på nordsiden af vejen.

Om *kroens ejere* kan følgende oplysninger gives:

Ca. 1800 Niels Jepsen, 1823 Nikolaj Wulf, 1841 Anders Hansen, 1845 Therkel Lauesen. Efter hans død giftede enken sig med Niels Frank Lund. Lauesen var der endnu 1852, Niels Frank Lund var der fra 1852–56 som ejer af gård og kro. I 1856 blev der bygget en ny krobygning på modsat side af vejen og helt skilt fra gården. Kroen blev solgt til Vilh. Molkte Jung, der 5. november 1857 fik kgl. bevilling til værtshushold, handel og bageri. Han forpagtede kroen ud 1871. I 1879 skøde til Anders Møller på kro med stald. 1902 fik Morten Møller Mathiasen bevilling, 1924 enken Marie Mathiesen, 1932 A. Nordestgård Jensen, 13. november 1947 Ole Nielsen Søndergaard, 12. januar 1955 hans enke, Karen Søndergaard, 6. februar 1958 Metha Søndergaard, der lukkede kroen 1. marts 1976.

Indtil 1857 var kroen stadig i gårdens stuehus, der dog blev ombygget i 1830-erne efter en brand; den står endnu og indeholder flere forretninger. Kromand Frank søgte om at få lov til at bygge et brændevinsbrænderi og blev anbefalet som »værdig« dertil af kammer-

herre Thulstrup, der selv havde brænderi i Nybjerg mølle. Det var dog en G. Thomsen, der byggede brænderi i gården og fik koncessionen, som han dog kort efter frasagde sig.

Kroens glansperiode var absolut i Anders Møllers tid. Da var der gæstgivergård, bageri, stor købmandshandel og posthus, og sognerådet holdt for det meste sine møder dér. På modsat side af vejen byggede han to huse, det ene den nuværende »Aktivbank«, det andet nabo-huset mod vest, og dér boede hans to døtre og passede posthuset og en manufakturhandel.

Anders Møller, der var gift med Peder Hansens datter fra Refsgårdslund, skildres som en stor mand med et stort fuldskæg og silkekalot på hovedet, tavs, men meget agtet. Hans gode kræfter indgød respekt. Engang tog han en urolig gæst, løftede ham over bordet og smed ham ud. Siden den tid behøvede han kun at vinke med tommelfingeren i retning af udgangsdøren, så forsvandt den urolige.

Ved næringsloven af 1857 blev han den første, der drev købmandshandel i Egtved sogn. Der var dog med amtets særlige tilladelse nogle enkelte, der havde fået bevilling til at drive mindre høkerhandel i Bølling og på Spjarup mark, »Høkergården«, og vistnok også i Vork. I Møllers butik kunne man få alle varer. En tobakstønde stod til kundernes fri afbenyttelse, mændene kunne få en gratis dram eller en bitter med et stykke hvidt sukker til. Til hjælp i butikken havde han en kommis, »Kro-Niels«. En karl hentede varer hjem fra Kolding, passede jorden og 4-5 køer, og en staldkarl rådede i kørestalden. En af disse, »Kro-Mads«, blev kendt som en filur. Engang i stærkt blæsevej, søgte en mand læ i kørestalden. Idet han kom ind, sagde han: »Det blæser nowed i daw!« »Ja«, svarede Kro-Mads, »lig før kom Thorstedsmeds ambolt flyvend her igjennem og føg i fuld fart efter Vejle til!« Møllers døtre hørte til »de fine« og talte »fint«, og i kroen spiste man i modsætning til andre steder på tallerkener.

I kroen har der ikke været drevet smugkro, og kun få har besøgt kroen så tit, at de satte deres økonomi over styr. Men stamgæster har der været nogle af, og som regel hyggede de sig ved kaffepuncher og øl, alt mens de fandt ud af, hvorledes andre, og særligt de styrende, burde have ordnet tingene.

Købmandshandelen i kroen var endnu omkring 1910 ret betydelig. Foruden kromanden var der hans broder, Hans Mathiasen, og en lærling, der kørte alle varer fra stationen med to heste. Handelen omfattede kolonial, isenkram, støbegods, foderstoffer, kunstgødning

m. v. Støbegodset var i et hus på modsat side af gaden. Til den østlige ende af kroen tilbyggedes butikslokaler, der bl. a. har været brugt af købmand Meldgaard; sidst af købmand Holm.

Egtvedgård matr. 4

Fæstere

Gården hørte oprindelig under Koldinghus, men blev som følge af Svenskekrigen og pesten lige efter midten af 1600-tallet øde ca. 1658-71.

Af fæstere kendes:

- ca. 1671-81 Søren Poulsen (4-0-1-0).
 1681-? Jens Christensen.
 (1698) Peder Pedersen og Frederik Mogensen.
 (1733) Peder Christensen.
 25. 5. 1763 Simon Jensen.

Ejere

20. 6. 1766 Simon Jensen får skøde på Egtvedgård (kort 1773).
 1789-1813 Peder Nielsen (4-0-1-0).
 1813-1823 Niels Jepsen, sælger skovskifte »Lille Fårkjær« til kroholder Peder Christensen Krøll. 1818.
 1822 Jens Laursen får auktionsskøde fra Niels Jepsens opbudsbo.
 1823 Jens Laugesens eftermand sælger til Nicolai Wulff (3-4-0-118).
 April 1840 Nic. Wulff i Egtved Kro mageskifter ang. parcel i Bøgvad.
 Ca. 1842 Nic. Wulff skøde til Therkild Laursen på Egtved Kro (3-0-3-1).
 (Niels Mathiasen af Egtved Kro købekontrakt til Anders Hansen, 3-4-0-8/9).
 1852 Therkel Laugesens enke gift med Niels Frank Lund.
 1856 H. P. G. Møller, Thomas Ernst og Fr. Martin hver $\frac{1}{3}$.
 1857 Karl Knapp forpagter Egtved Kro, handelsret og bageri. H. P. G. Møller køber de 2 andre ud.
 1874 Fra fogedretten til Adam Vilhelm Moltke Jung.
 1893 Enken, der sælger til Henrik Theodor Vilhelm Jung.
 1898 Enken Johanne Kathrine Buck sælger til stedsønnen Anders Buck.

- 1911 K. M. Hansen.
 1914 Hans Chr. Larsen.
 1916 A. E. Rothaus, Agersbøl.
 1918–47 Chr. Andersen.
 1947 Frederik Grundahl Andersen.

Egtved kro

- 1871 Jørgen Hansen af Horsens køber H. P. G. Møllers fallitbo og transporterer til Jung. Forpagter kroen ud til Anders Møller 24. 4. 1871. Ret til værtshushold, handel og hvedebrødsbageri, kgl. bevilling 5. 11. 57.
 1902 Morten Møller Mathiasen fra Anders Møller på 5 i, 67 a, 1 h.
 1923 Marie Mathiesen, f. Pedersen.
 1932 Anders Nordestgård Jensen.
 1947 Ole Nielsen Søndergård.
 1955 Skifteattest for Karen Søndergård.
 1958 Metha Søndergård 67 a.
 1. marts 1976. – Kroen lukkes.
- 1823–1879 Kroen sammen med Egtvedgård.
 1879 Skøde fra Jung til Anders Møller på krobygning med stald, købekontrakt af 10. 3. 1876.

Egtved Afholdshotel

Egtved Afholdshotel, nu Egtved Hotel, i Dalgade stammer fra det år, da Kolding–Egtved jernbane blev anlagt, nemlig 1898. Det var Anders Simonsen, der var hotellets første vært, og efter ham førte hans tre børn det videre. Så længe jernbanen eksisterede, blev hotellet flittigt besøgt. Det lå jo lige i nærheden af stationen. Det var et almindeligt samlingssted, mindre foreninger holdt deres generalforsamlinger dér, ligesom mange familiefester også henlagdes til Afholdshotellet. Efter jernbanens nedlæggelse i 1930 svandt de daglige gæsters antal ind, hvilket jo var meget forståeligt.

I 1967 solgte familien Simonsen hotellet til Vagn Larsen. Han åbnede det som »Egtved Hotel« d. 18. januar 1968 efter at have fået

moderniseret det og fået spiritusbevilling. I sommeren 1968 stod en tilbygning med 14 sengepladser færdig, og i 1972 blev hotellet udvidet med en sal til 75 spisende gæster.

Egtved Højskolehjem

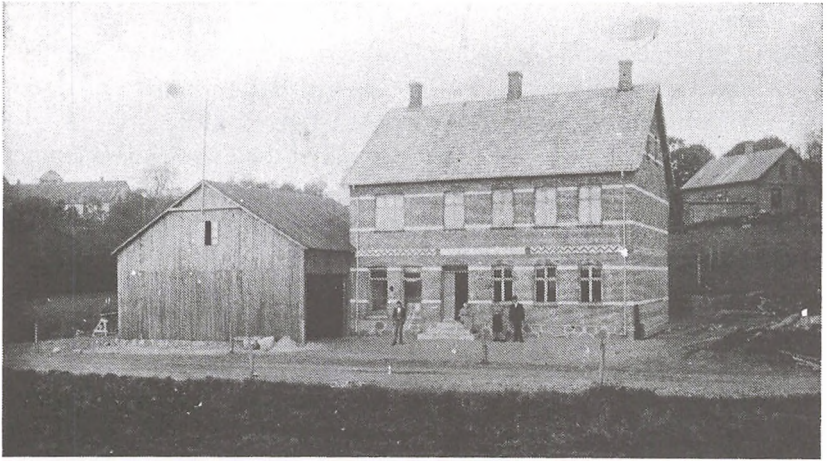
Ligeledes i Dalgade lå *Egtved Højskolehjem*. Håndværker- og Borgerforeningen købte i 1905 matr. 30 k af købmand Gunnar Madsen, hvis ejendom med købmandsforretning lå på nabogrunden mod vest (nu købmand Oxlund). Her opførte Håndværker- og Borgerforeningen så Højskolehjemmet.

Købmand Gunnar Madsens ældste datter, Anna, gift med vognmand Poul Nielsen, Kirkevej 15, har fortalt, at hendes morbroder, Christian Leth, og hans hustru Marie indtil ca. 1900 drev gæstgiveriet »Landbohjemmet« der, hvor købmandsforretningen senere kom til at ligge. Der var restaurant i stueetagen og balsal på første sal. I 1890'erne lejede Gunnar Madsen et par lokaler af gæstgiveren og åbnede dér en lille butik, hovedsagelig med mel og gryn. I 1899 købte han det hele, opgav gæstgiveriet, startede en rigtig købmandsforretning og giftede sig med Kirsten Sørensen, der var halvsøster til gæstgiver Christian Leth.

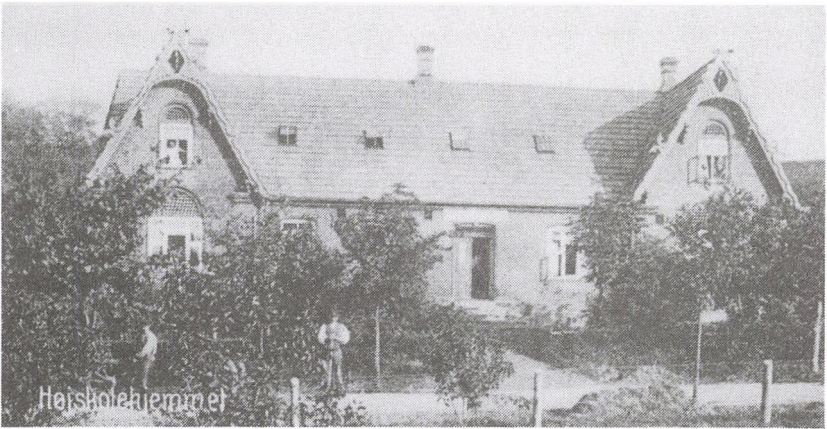
Håndværker- og Borgerforeningen ejede Højskolehjemmet, og som dets første bestyrer ansattes *Anna Eriksen*, der senere blev husbestyrerinde for pastor Jørgen Madsen og passede biblioteket. I starten var der spiritusbevilling, men den ophørte allerede i Anna Eriksens tid. De følgende bestyrere var *Poul Pedersen*, *maler Bertelsen* og hans hustru *Karen*, samt en *frøken Jensen*.

I 1916 solgtes Højskolehjemmet til *Anna Pedersen*, der stammede fra Gylling og derfor oftest kaldtes Gylling. Med hende fik Højskolehjemmet en opblomstring. Hun giftede sig i 1919 med *tømrermester Laurids G. Hansen*, og under dette ægtepars ledelse blev det et godt og meget søgt spisested, hvor de fleste familiefester og mindesamvær efter begravelser blev holdt. Desuden var der en del faste pensionærer, og i 1922 boede fem kunstmalere fra Odense dér. De var med til at restaurere kirken, og de betalte 85 kr. pr. måned for kost og logi!

På markedsdagene var der altid travlhed; da skulle man ind på Højskolehjemmet og spise suppe med tre slags boller, og dem havde Anna Hansen selv lavet og formet med en teske!

*Landbohjemmet.
Gunnar Madsens første butik ses til venstre for indgangsdøren.*

Højskolehjemmet.

Håndværker- og Borgerforeningen holdt alle sine møder på Højskolehjemmet, ligesom Sparekassen en dag om ugen holdt åbent i en stue dér, og da indtog Mads Ditlevsen og hans medarbejdere deres måltider på Højskolehjemmet.

Lige fra starten var der danseskole på Højskolehjemmet, først under ledelse af en frøken Grodian, senere af en danselærer Petersen. Og baller blev der afholdt til Jakob (Nielsen) Skomaggers inciterende

harmonikamusik. De skulle slutte kl. 01, men så råbte de danseglade: »En time mere!« og lod en skål gå rundt, hvori man lagde 1- og 2-ører, og så spillede Jakob Skomager endnu en time. For resten var Jakob Skomager også bælgetræder i Egtved kirke.

Anna Hansen døde i 1947. Hendes mand førte Højskolehjemmet videre i nogle år, men måtte så holde op på grund af sygdom. Han døde i 1976. Da overgik ejendommen til deres datter, og dermed var Højskolehjemmets historie ude.

Fot. Emil Traberg.

Bevoksning af ene i mange forskellige former på det fredede område ved Spjarupgård.

Stednavne

Stednavnene omfatter navne på sognets landsbyer, mindre lokaliteter, de gamle dyrkede marker og et utal af mindre enge og moser fra fællesskabets tid, samt terrænformer og gårde, navngivne efter steder.

Bække, søer og skove er omtalt andetsteds.

Gennem alle disse navne har hver plet fået stemme, men desværre er næsten alle de gamle navne gået i glemme, fordi de ikke mere er nødvendige som i fællesskabets tid, da hver gård havde sine jordretigheder på mangfoldige steder, hvis beliggenhed der krævedes nøje kendskab til. Kun få af disse navne kan nu stedfæstes. Gennemgangen af dem bliver derfor mest en tør opremsning. Men alligevel kan navnene være oplysende, da de fortæller noget om stedets karakter eller om noget, der har været knyttet til stedet.

I fællesskabets tid var alle dyrkede marker, enge og moser delt mellem gårdene, således at hver gård for retfærdighedens skyld fik del i alle slags jord. Derved kunne en gård få sit jordtilliggende spredt på mange steder, og det besværliggjorde arbejdet.

Fra 1683 er bevaret den såkaldte Markbog, et forarbejde til Matriklen 1688, med navn på alle indtægterne eller faldene eller vangene og alle agre med bonitet og numre. I Modelbogen 1685 vurderedes alle enge og småmoser i antal bundter hø og nævntes med navn. Disse navne havde da været i brug i flere århundreder. De fleste af dem er skrevet med den gamle stavemåde: hauge = have (indhegnet mindre stykke jord), may = mae = made = måde (lav eng), kier = kjær, sig (fugtigt eller vandflydende område).

I det følgende nævnes lokaliteternes navne i alfabetisk orden.

Amhede

Amhede skreves 1584 Amhiede, 1688 Amhedegård, ellers Amhede. Forleddet kan være »ami« = besværlig, vanskelig; en anden fortolkning er mandsnavnet Ammi.

1683 var marknavnene: Halv høys fald, Potlund fald, Huid fald og Søndermarkens fald. Skjærbækgård har navn efter den forbiløbende bæk; den kaldtes tidligere fejlagtigt Lille Amhede og udskiftedes før 1800. I det smalle område, som fra Amhedegård strækker sig mod syd til Veerst skel finder man ved Veerstvejen gården Ormsdal, hvis navn der ingen forklaring er på, og sydvestligst gården Bodilsminde (tidl. Vittenberge eller Vissenberge) med navn efter en dygtig kvinde.

Fra 1692 til 1718 var Amhedegård et meget centralt og meget søgt sted, idet den var tingsted for 3 herreder, 18 sogne.

Ballesgård

Ballesgård. Fra 1399 kendes navnet Arsbalik, som nu menes at være et stærkt forvansket navn for Ballesgård. I 1546 stavedes det Ballesgård, 1610 Ballisgaardt og 1721 Ballesgaard. Balle = bakke.

Mark- og engnavne 1683 og 1685: En lykke ved gården over 100 agre, et stykke jord var hede nord for Hjelmstrup skov. Der var tidligere et vist fællesskab i overdrev og skov mellem Ballesgård og Hjelmstrup. Måske udgjorde nævnte hede og skov en tredjedel af Hjelmstrup. Engskifter: Brøreng, Holmsager (nær ved Holm eller Jubelholm), Langmose, Bækmose, Pipelskier (det senere Pi-

melskjær) syd for kommunevejen i skellet mellem Ballesgård og Hjelmdrup, Bredmay, Siermay, Syderkier, Syder Bienkier eller Biønkier, d.v.s. Bjørnkjær, som Ballesgård engang i 1800-tallet fik i mageskifte med skov i Jubelholm. Fra Ballesgård er udskiftet Højhus, Sønderlund, Vesterlund, Nørrelund (nu Nr. Ballesgård), Hanstedlund og V. Ballesgård. Mod vest lå i mands minde »æ Krat« ind mod Egtved skel, vel rester af den tidligere mindre skov Jerlevhoved. Bakkepartiet danner dér et såkaldt hoved.

Bøgvad

Bøgvad strækker sig langs Amhedes østside, men går længere mod nord, helt til Egtved Holt, mod syd til Veerst sogn. Skriveformer: 1454 Bøgwadtj, 1479 Bøgewad, 1844 Bøgvad som nu. Navnet er sammensat af trænavnet bøg og vad. Vadestedet og en senere bro har været ved den bæk, der kommer fra Egtved by og skiller Bøgvad i to dele. De tre gårde i Bøgvad er højtliggende, nær sammen og lige ind til landevejen; de bærer stednavnene Skadbjerggård, Bøgvadgård og Højdalgård. De har før ligget nede ved åen, nær den endnu bevarede mølledam til Bøgvad mølle. Mod øst hedder den store bakkeknude Skadbjerg, mod syd Møllebakken. I den lange smalle strækning langs Bøgvad mose er der et fladt bakkestrøg, Mælkebjerg, hvor hyrden i fællesskabets dage drev køerne sammen til malkning. Syd derfor findes Duulbanke med Duulmose, der har givet en gård navnet Duulhus; den har nu det intetsigende navn Kastanielund. Sydligere ved kommunevejen byggedes først Sønderborghus, nu Sønderborg, hvortil der hørte en eng i skoven, Høgdal. Her i nærheden skal ejendommen Tinghus, nævnt 1831, have ligget. Måske boede her en mand med tilknytning til tinget på Amhede. I det nordvestlige hjørne af Bøgvad marker er der i den høje, stejle erosionsskrænt en dyb, snæver slugt, »æ Tywgrue«. Efter folkensnak har skøjere og natmandsfolk dér haft et godt tilholdssted. Endnu i mands minde gik møllevejen fra Nybjerg mølle til Vork gennem denne slugt. Resten af denne vej hen mod Egtved Holt kaldes »æ Tywsti«. Ordet »holt« betyder »en højtliggende, stenet, træbevokset grund«. I det store område Egtved Holt er træbevoksningen forlængst forsvundet. Mindet om en nu opgravet mose,

Fot. Emil Traberg.

Hulvej fra Egtved Holt til Ege-Tved Dambrug i dalen mellem Egtved Holt og Spjarup. Vejen benyttes endnu som eneste vej fra Egtved til dambruget.

Holtmose, er bevaret i gårdsnavnet Holtkrog. Egtved Holt er bedst kendt fra Egtvedpigens grav, der blev fundet i Storhøj.

Bølling

Bølling antages at være fra vikingetiden og har faktisk altid haft den samme skrivemåde. Første stavelse, bøl-, betegner »bolig, gård«; endelsen, -ling, angiver dens beboer. I forbindelse med de dyrkede indtægters navne angives, hvilke agerumre hver enkelt halvgård havde. F. eks. havde Poul Giermansen i Bølling 1683: Sleind indtægt 8-16-25, nogle agre opbrudt udi heden 1-1, Tidselager 1-8-10-21, Topholm 1-8, Kampbierrig 7-11-16, holmen vest for skoven 5-14-18-28-33-39-45, et enemærke 1-3-4-35, Sillebierrig indtægt 8-15-24-25-28-30-38-39-41-43-48, Kollding Krog sønden for Koldingvej 3-7-8-16-26, nogle agre udi dalen 8-13, Bretlig 3, nogle agre ved Koldingvej 8-16-26, Skaen ager 4-5-14, nogle småagre derved 1-14-16-18-30-34-42-45, Nørrelykke 4-8-10-25-28-33-42-40-41. Desuden var der agre i de mange tofter omkring gårdene. »Noget

hede, som ej kan tages i brug, er overkommet med lyng formedelst mangel på gødning og dens ubekvemmelighed.« Her nævnes Roedbjærge, sikkert der, hvor Store Roed og Lille Roed blev flyttet ud.

1683 havde Oluf Mortensen Bøgvad til den ene halvdel af Bølling Østergård ca. 80 agre foruden en del småindtægter og tofter spredt på lige så mange steder. Ritmester von Lindenquist havde på den anden halvdel af samme gård ca. 125 agre. Nogle af tofternes navne kendes: Træhauggårds toft, Hyrdetoft, Vadetoft med eng ved Bølling Østergård, Strøtoft, Hyveltoft, Stavertoft, Østertoft og Øster Vogsted toft med eng, vist øst for byen. Vog = hul, våge.

Eng- og mosenavne i Bølling og Fuglsang er talrige, men kun få kan nu stedfæstes. De lå spredt langs vandløbene, men fandtes også spredt i overdrevet, ja, midt i den dyrkede jord. De fleste var ganske små pletter, mange med halvgræsser, det dårlige »mosehø«. Ikke så få af dem var moradsagtige, så græsset måtte bæres til højere land for at vejres, stakkes og hjemkøres. Det skete, at folk med eller mod deres vilje tog fejl af de tæt sammenstående stakke og fik en retssag på halsen. Eng- og mosenavnene fra 1685 nævnes i en lang og tør remse med senere oplysning om nogle af dem:

Kjeldkier mose, Gammel Vedkjeld mose, Dalsig, Sjøkier, Bølling mayer mose, Bredekier, Rodenkier, Strausmose, Seyerkier (Sejerkjær), Bykier, Vyndkier, Katbæk may, Katbæk mose, Vredmose, Ansiger eller Aandsiger, Raddenkier mose, Smaremose sig, Markeskjeldsig, Fælligkier, Skidden kier, Tiufdal mose (Tyvdal mose), Kvældkrog mose, Høstersig, Skiddenkrog, Tyringsmose, Brixmose og Stakkelmose (øst for Troldmose).

Mølkier har sikkert været, hvor skvatmøllen lå, lige øst for voldstedet Mastigård, på gården Stigsmindes mark. Denne ligger på en stor banke, som kan være Kampbjerg, Kronbanken eller Store Banke, der var bevokset med krat, det meget vigtige gærdsell! Høvelkier har nok ligget tæt ved byens Høveltoft og Vesterkier. Tiufdal (Tyvdal) og Kvældkrog må have ligget ved bækken langs Egtved skov, ved hvis sydøstlige hjørne Faarekier og Maakier ligesom Hjortekier har ligget i det moseagtige område, som lå både i Egtved skov og ind i Bølling, og tæt derved i skoven Langsiger.

En mose med tre navneformer, Alispuddel, Allesmose og Al-

les vovovtaarer, har måske været i samme område. Navnene frister en til at tro, at de gælder en elsket og begrædt hunds grav.

Bølling Kroge skiftede navn ca. 1676, da de seks selvejergårde i Bølling lod bygge hver et husmandssted med ca. 1 ha jord til hvert. Der var da en englavning tæt ind til landevejen ved skovens nordøsthjørne med navnet Fuglsang, og det navn blev overført til den nye bebyggelse.

I Bølling Kroge var der foruden de nævnte et ejendommeligt navn med tre former: Taelbakke mose med Taelbakke skifter ved Nymark (de seks nye steder) og Taffelbo bakke, der lå i et område med navnet Tetjord, senere Tatkjær, sidst Tagkjær. Dette gav navn til gården Tagkjærhus, nu fejlagtigt kaldt Pilgård.

Det meste af dette område blev ved en langvarig jordstrid først i 1700-tallet tilkendt Egtved præstegård. I omtalen af den 15-årige strid nævnes i Tatkjær en bakke, hvori der fandtes rester af en bakkebolig, nemlig en murstensskorsten. 1683 nævnes Baistrup mark lige ind til skoven. Baistrup har været en torpbebyggelse, et såkaldt »bygger«. Senere i sognets historie nævnes to andre forsvundne »bygger«.

Ved bækken syd for Fuglsang var Stokmark ved Stokkebro. Nord for Fuglsang var Spillingshaug og Holmen, der senere kaldtes Jubelholm, med Holms mose. Søkie, Tyringsmose og Suerkie må have været i Lavningen mellem Jubelholm og Brudesøen. Ved sydsiden af Brudesøen ligger ejendommen Bergendal. Tykmose og Smedeeng lå i Bølling Sønderskov.

Til hver gård var der foruden tofterne en kálhauge. Ved en enkelt gård, Jens Madsens, var der tillige en hummelhave med 26 kuler. Alle gårde i sognet havde befaling til at plante pileymper og hummelkuler; men det meste af Egtved sogn unddrog sig med den undskyldning, at egnen var for skarp og sandig.

Egtved

For sognenavnet Egtved er der fundet ca. 40 skrivemåder, når tingbøgerne medregnes, spændende over ca. 650 år. Nogle af dem bringes her: 1330 Ekthyuf, 1480 Eytiff, 1544 Egtwetsogen, 1578 Eytvodt, 1688 Eyto og Egtued, 1844 Egtved som nu. Tingbøgerne har flere gange: Eito.

Forleddet er trænavnet »eg«. Sidste led er et gammelt ord, thiuf, der

ikke er overleveret i nordisk, men i middelengelsk *theve* = kratskov. Egtved betyder altså »egekrattet« (iflg. Kr. Hald »Vore Stednavne«). V. A. S. har en anden, men usikker fortolkning: Eg-tue.

Stednavne under Egtved by: De dyrkede marker var i 1683: rundt om byen: Østre indtægt, Kirkevang, Husdals fald, Hamp høys fald, Nørvang, Bramberg indtægt, Korsing indtægt og Raabjærg. Liden Goldenberg, Cederbergs fald, Gaasnæbs eller Gaasenæbs fald, Jerlevhoved haue. Det er nærmest kun formodninger, når der skal siges noget om deres beliggenhed. Østre indtægt har vel været øst eller nordøst for byen. Kirkevang øst eller nord for kirken og Husdals fald vest og nordvest for kirken med navn efter den højst ejendommelige kælderlignende, ret store, flade dal med bratte skrænter. Den kaldes også Kirkedal. Nørvang har vel været nord derfor, Raabjerg omkring højdepunktet af samme navn, Brambjerg øst for byen, hvor gården Bramberg nu er. Jerlevhoved haue ved landevejen til Jerlev må have været på det til tre sider fremtrædende bakkeparti, »hoved«, der i mands minde har været delvis træ- eller kratbevokset, »æ Krat«. Gåsenæbs fald var måske bakkepartiet sydvest for kirken.

I engtakseringsprotokollen 1685 står, at Egtved bys enge er i skoven, men der nævnes også små enge og moser i de dyrkede marker og haugerne, deriblandt Hymenshaue, Haagenshaue, Gierseff Søhaue og Rytterrotting, der vistnok alle må søges nordvest for Hejlskov. Bemærkelsesværdig er »Rytter Rotting«. Det er ikke usandsynligt, at en rytter er blevet afstraffet dér ved piskning med en rotting (et spanskrør).

Mange af disse enge og moser var ganske små pletter, som måtte medtages, da Egtved ingen rigtige enge havde. I skoven lå de på åbne pletter eller i langstrakte flade render, de såkaldte »ronder«.

Som allerede nævnt havde gårdene deres eng- og moseskifter spredt rundt omkring, hvad der var meget besværligt. Ca. 1800 havde præstegården sine skifter flg. steder: ét engskifte ved Hestkier, ét i Egtved skov kaldet Jegersmay, i skoven skifter i Voksmose, Birkemose, Troldsiger, Sigermosen, Andemosen, Humlegård mellem Ørvad og Holmen, Faarekier, Høstsiger skifter, et skifte ved Hejlskov, et ved Traversholt og et i Fuglsang. For disse fik præstegården i mageskifte Søderbergs skovskifte. Endvidere havde præsten en indhegnet toft sydvest for Egtved kirke tæt over for Husballe, en liden enghave og hummelhave nordvest for kirken,

som var indhegnet med grøfter på den søndre side og med diger på den nordre og vestre side. Ved en ronde, som løber ned i Husdal, havde han endnu et engskifte.

Stedfæstelsen af navnene i det følgende er mangelfuld og upræcis, i visse tilfælde kun en formodning.

Den sydligste trekant af Egtved skov er af kommunevejen afskåret fra den øvrige del af skoven. I denne sydlige trekant har engen Haarsig ligget. I det sydøstligste hjørne af Egtved skov og på begge sider af skellet mellem Egtved og Fuglsang ligger Faarkier, Maar- eller Moermose og Troldsiger. Længere inde i skoven ligger Langsiger og Brillerne, og i samme område må Søderkier, Høstsiger og Vindhauge antagelig have været. I vestsiden ved det meget store skeldige ind til Bøgvad skov ligger agerlandet »æ Breel«, (tidligere Brele). Længere mod nord finder man Traversholt, af egnens folk kaldet Travenholt, der oprindeligt var navnet på præstegårdens vestlige skovpart, men som nu bruges om ca. 10 ha land, der som græsningsskov er blevet opdyrket fra præstegården.

Omkring Hejlskov sø og videre mod øst i en lav dalsænkning om til Fuglsang var der en række eng- og mosenaavne: Vestkier, Hejlskov sig, Hejlskov kier (ved Hejlskovgård) og sikkert Baskjær, der har givet navn til Baskærbanke på kommunevejen op gennem skoven mod syd.

Langs den bæk, der østfra fører gennem en dyb dal med høje, stejle bakkeskrænter, har der tidligere været en del eng- og mosenaavne. 1717 blev gårdejerne i Egtved by enige om at dele strækningen fra den nuværende Ribevej om til Ørvig i 24 parceller, mindst to til hver gård. Af denne plan ses, at det store bakkeparti mellem Hejlskov sø og nævnte bæk i byen hed Hejlskov bjerge. Skråningen ned til bækken hed Rydningen, hvilket viser, at der før har været bevoksning af buske eller træer på dette sted. Den nordlige engstrækning langs bækken hed Rydeng, et navn, der nu er knyttet til en mindre gade dér. Hvor langt Rydeng har strakt sig mod øst, vides ikke, men det hed i 1685 Hestkier og strakte sig omtrent hen til Søndergade, hvor Tyrengen lå med en part på hver side af vejen. Længere mod øst var Gaaskjær og Ørvig med mose og »bundløs« sump – endda med et nedmanet genfærd! – og en eng, Ørvig-sig. Tillige var der et vadested, Ørevad, med Ørevadvåse. Våse eller vase er en opdæmmed vej over lav bund. Ør = grus. I dette område er for nylig opstået kvarteret omkring Ørvigvej.

Stiigssig har antagelig været i en af slugterne syd for bækken, måske ved en vej, der siges at have gået fra Ballesgård til Mastigård. Nærmere ved Holm var engen Hummelgård. Formodentlig skal Bedmose, Hugormekrog, Hjortdal, Trindhauge, Marskjeld og Kjeldmose søges i samme område.

Ved Tyreeng syd for omtalte bæk, nærmere betegnet bag det nuværende varmeværk, lå i mands minde den rektangulære dam Karpenhøll eller Corbenhøll. Den har engang været en bredning af bækken, men er senere blevet skilt fra denne ved en bred dæmning med indløb for vandet i nordøsthjørnet og udløb i nordvest, så at der altid var frisk vand i den. Ældre folk kan huske, at den var vaskeplads for byens koner og tumleplads for byens badende børn og for dem, der vogtede gæs i Gaaskjær. Om vinteren var der glad ungdom på dens is. Efterleddet -høll er betegnelsen for en dyb krumning i en å, hvor vandet hvirvler rundt. Når man talte om en brud med stor medgift, kunne man sige: »Hendes penge er nok druknet i Karpenhøll!« Forleddet stammer fra Kong Corbens Høj, en nu helt udslettet gravhøj med bronzegenstande, der var en fyrste værdige. Højen lå lige over for Karpenhøll på den høje bakkeskrænt, der strakte sig ud mod øst, Ronverbanken.

I den før omtalte parcellering af engene i byen kaldes det nordlige bakkeparti Trannisbjerg; her lå byens gårde og huse i en bue mod nordøst. Nogle af disse var meget gamle og havde navne. Præstegården har ligget på samme plads i 700 år. Sydvest for denne, lige over for den nuværende kro, lå Vestergård, hvori der i mands minde var kro. 1911 flyttede den ud sydvest for byen og fik navnet Egtvedgård. Lige nordøst for præstegården lå Baungården, senere kaldet Thybogården, der har givet navn til Thybofort. Nordøst herfor var Højvanggård og Egtved Overgård. De to navne er nyere. Højvang er den sidste af byens gamle gårde, der ligger på sin oprindelige plads. Den har bevaret sit gamle præg, men er nu fuldstændig indeklemmt. På modsat side skrås overfor lå Ørviggård. Den gamle gård matr. 5 på hjørnet af Søndergade og Østergade er flyttet helt ud syd for byen og har nu navnet Skovvang.

Gamle kort viser, at Vejlevej mødte Aftensang en byggegrund længere mod øst end i dag. I denne vejvinkel lå Vissensgård, lige vest for den nuværende kommuneskole, og i samme område må Svarretoften med degneboligen have været. En anden formodning er, at Svarretoften har ligget nær det nuværende apotek. Vissensgård blev i

Højbroen over Billundvejen.

1546 af kongen givet Vidi Vintersen i mageskifte. Hans slægt, der bredte sig til Bøgvad mølle, Oustrup og Refsgård, blev boende på Vissensgård, f. eks. Vide Hansen og Hans Videsen omkring 1700. Sidst i 1800-tallet var gården delt i to og kaldtes Hvidesgårdene. De blev senere flyttet ud øst for byen, den ene vest for Brambjerg, den anden nord for landevejen.

Også byens gamle veje og gader havde navne. Den eneste vej ud af byen mod syd, var Smalfort (fort = drivvej); den førte ud til overdrevet og skovene. Den var inde i byen et led af den meget gamle og lange Kolding-Ringkøbing landevej. Thybofort var den eneste vej, der førte nord ud af byen; den var drivvej for byens kreaturer til de nordligste marker samt kirkevej for Oustrup over Raabjerg. Den store hovedvej fra Århus, Horsens og Vejle til Ribe løb øst ind i byen mellem de to gårde Højvang og Egtved Overgård. Derfra gik den nord om byen hen til kirken under navnet Aftensang efter en bolig for præsteenker, »Aftensang«.

Den gamle hovedvej Århus-Ribe fortsatte fra Aftensang langs med det sydlige kirkegårdsdige gennem den endnu bevarede hulvej, ned over dalen og bækken og op i den vestlige skrænt i den meget

karakteristiske hulvej Røvenskælder, der nu er ødelagt af omfartsvejen med højbro over Billundvejen og dalen.

Aftensang blev i 1960 parallelforskudt mod nord, og i 1976 anlagdes nord for denne nye vej og parallelt med den en nordlig industrivej, Nydamsvej.

Omkring 1900, lige efter at jernbanen var kommet til byen, skabtes der nye gader. Regnet fra Kroen: mod vest Ribevej, mod øst Vejlevej, mod syd Koldingvej; de har nu for nylig skiftet navn til henholdsvis Vestergade, Østergade og Søndergade. Dalgade er samtidig med jernbanen.

Egtved kommune har i 1975 fået udfærdiget et særdeles godt og oplysende vejkort for hele kommunen med selv de mindste sideveje, der er blevet forsynet med navneskilte. På kortet er der en del helt nye stednavne. Samtidig har alle gårde og huse fået numre.

I den sidste menneskealder har Egtved by udvidet sig næsten eksplosionsagtigt. Først blev kvarteret syd for kirken mellem Billundvejen og Kirkevej udbygget. Tidligere var Kirkevej kun en sti eller mindre vej fra kirken til præstegården. Efterhånden som nævnte kvarter blev bebygget, anlagdes Frydsvej, Parkvej, Møllevej og Bakkevej. 1960 købte kommunen af menighedsrådet toften nord for præstegården, og her opstod en tæt bebygget bydel: Trannisvej med navn efter Trannisbjerg, Toftevej efter præstens toft og Tingvej efter vejen til Amhede tingsted. Langs østsiden af dette kvarter ligger Præstevænget, hvis navn er lidt ældre end de andre just nævnte vejnavne i dette kvarter.

1970 købte kommunen Ørviggård, og på dens jorder anlagdes Ørvigvej med ca. 80 huse. Kort derefter udbyggedes Baldersvej, der ligger lidt nordligere. 1973–74 købte kommunen den sydøstlige del af byområdet, hvoraf en del er bebygget med parcelhuse. Kvarteret hedder Doritshave efter en gartnerfrue, Dorit Thejlade, som levede dér omkring århundredskiftet. Den østlige del af dette område har i 1976 fået navnet Rosenhaven.

Gennem mange hundrede år, indtil udskiftningen sidst i 1760-erne, lå by- eller grandestævnet umiddelbart øst for præstegården. Her mødtes bymændene (eller granderne) og styrede byen efter deres egne love, »vider og vedtægter«. Pladsen blev i 1945 lavet til en smuk mindepark, der ikke alene minder om fred efter ufred, men også om byens fjernere historie. Den største grund blev skænket af menighedsrådet, en mindre langs landevejen af dambruger Georg Bund-

gaard. Den store mindesten og parken er omtalt i kap. »Krigene«. Grandestævnet dækkede hele mindeparkens område. I dens nordside er der en skrænt, langs hvilken en østlig vej førte ind i præstegården. Mellem skrånningen og landevejen er der en temmelig jævn flade på selve grandestævnets plads. Der markerer nu 10 sten i rundkreds grandernes pladser og én i centrum oldemandens. De oprindelige sten var meget større, så store, at man kunne stå op og støtte sig til dem.

På samme sted er der og har der altid været en rindende kilde; nu er den overdækket. I 1909 blev den efter overenskomst med den sydlige, nedre bydel anvendt til vandforsyning dér. Tidligere flød vandet fra den ned i Bydammen, der var i det sydvestre hjørne i vinklen mellem landevejen og opkørselen til præstegården, hvis kreaturer hver dag om vinteren blev drevet til vands dér. Bydammen måtte vige for en udvidelse af landevejen sammen med nogle meget gamle poppel- og asketræer. En kæmpepoppel, der stod i skellet mellem Georg Bundgaards og præstegårdens jord, blev skænket til anlægget, fældet, solgt for 800 kr. og lavet til tændstikker. En flere hundrede år gammel eg, sognets største, ved opkørselen til præstegården, blev fældet 1971.

Hjelmdrup

Hjelmdrup var en af sognets såkaldte enestegårde (gård med selvstændigt område uden for fællesskabet). Da Christian IV oprettede en dansk hær, blev denne gård vel som den bedste udlagt til officersgård, hvor efterhånden tre kaptajner boede med et stort militært område under sig. Nu er gårdens jorder delt i 14–15 gårde og ejendomme og nogle huse.

Hjelmdrup skreves i 1346 Hellemdrup, 1532 Hiælm-drop, på epitafiet i Egtved kirke 1622 Hjelme, 1664 Hiellendrup og Hielmdrupgaard, 1844 Hielmdrup og derefter Hjelmdrup. Forleddet er mandsnavnet Hialmi.

1546 nævnes Hielmdruplund bygge i betydningen bygning, hus. For en del år siden fandt man nogle hundrede meter nordøst for gården en hel del veltilrettelagte større og mindre sten, som sikkert er rester fra dette sted. Der var et vist fællesskab i mark og skov mellem Ballesgård og Hjelmdrup; hver af dem havde en tredjedel, og den sidste tredjedel har vel så hørt til Hjelmdrup bygge.

Marknavne 1683: Østre ager fald, en trapedium vesten for gården, Holimis fald og Maarsholt. Moseskifter: Langdam, Sydersig, Skiddenkier, Bjønkier, (også skrevet Biønkier, opr. Bjørnkjær), Gielkier lund og Vestersig.

Lunden, også kaldet Porrerne, var omkring århundredskiftet fuldstændig ryddet for skov, og gården Østerlund var bygget dér. Mosegård og Lille Østerlund er gårde bygget ind til den ret store, nu kultiverede Hjelmdrup mose. I de lavere liggende tidligere engarealer Nødkier og Gulkier er der nu gårde med samme navn.

Li

Li eller Liegård skreves 1579 Ley, 1610 Lij eller Lye, 1644 Lii, 1688 Liigaard og 1844 Lihe gaard. Li betyder fjeldside, skråning, og gården ligger oven for en stejl skråning. Marknavne 1683: Burdal og Faareagre. Af yngre navne er Høbjerg, en bakke tæt ved den snævre og smukke tunneldal Rosdam i skellet ind til Bindeballe. Lidt nordvest for gården, ind til landevejen, er Storbanken og på modsat side af landevejen Pinsebanken. Mon her har været brændt pinseblus? Der har ellers ikke været brændt pinseblus i Egtved sogn. Liegård har været en af de i areal store enestegårde. At der er så få marknavne skyldes, at der aldrig har været brug for dem. Gården havde sit eget område og har aldrig afstået eller modtaget jord. Hvad mere ejendommeligt er: den er måske den eneste gård i landet, der aldrig har haft matrikelnummer.

Nordbæk

Nordbæk hører til de fire gamle enestegårde vest for Mølleåen. Navnet har haft flg. skriveformer: 1547 Nørbeck, 1638 Nordbeck, 1688 Nordbeck og Nørbek samt 1844 Norbæk. De dyrkede marker hed i 1683: Vester agre fald og Nørre agre fald. Gården blev komplet øde under Svenskekrigen, men var allerede før næsten øde. 1660 lå Vestermarken, ca. 170 højttoppede agre, hen i høj lyng. Gården var fra gammel tid delt i tre helt udbyggede gårde, beliggende i hver sin toft med jorddiger imellem. De lå i en række syd for vejen langs vestsiden af den lille bæk. Af disse blev en ny gård rejst 1660. En tid var de to gårde, som de eneste i sognet, sammenbyggede, med fælles gårdsplads, der dog var delt midt igennem af et ris-

gærde. Omkring 1870 blev gården delt i fire lige store gårde. Førnævnte bæk løber mod syd ud i et sumpområde, Skræpvæld. Derfra fører en vej mod vest gennem Vejdal til Hærvejen, og ved denne har der ligget en gravhøj, Askhøj, i haven til Askhøjgård, en part af Nordbækgård. Lidt længere mod nord ligger en anden part af samme gård med navn af Mosegård.

Oustrup

Oustrup skreves 1531 Offstrup og Oustrup. Blandt mange tolkninger af navnet kan fremhæves mandsnavnet Ove. 1683 var markerne navne: Kirke høys fald, Nedre rolds agre (et navn, der er beslægtet med rod og at rydde, stedet var altså engang træbevokset), Ostre Rolds agre, Søndre Bidals agre, Nordre Bidals agre, Damberrig indtægt, Tyringsberrig indtægt, Damfald indtægt, Tuel indtægt, Langdal fald indtægt, Sandfald indtægt, Vestergyde indtægt og Korseng. Nogle englodder vest for byen kaldtes Videshaug (nu Videsdam), Trindkrog, Langhave, Kierkebierrig agre, Kroghaug, Ildhaug og Trindhauge. Rundt om byen lå Nordre Klepper og Søndre Klepper, Tværager fald, Vej fald, Mose fald, Nørberrig fald og Midt høj fald. Nogle små indtægter, der kun havde ringe høslæt: Videshaug, Elkiermay, Tvindkier og Rødkier.

Omkring Oustrup er der flere mindre dalsænkninger med vandløb. I området mod nordøst, i Smalvork, er sænkningen Fyle med Fylebæk, som løber gennem en lille dal ved Tappedelle ind i Store dal. Derfra ned i bækken øst for Ballehulebro og videre forbi Bidal og Bidalgård ud i den store Mølleådal. Lige øst for Oustrup by ligger Skansegården med navn efter Skansebakken; det var formentlig her, polakkerne havde lejr i 14 uger i 1659.

Dambjerg er et højdedrag ved de fire gårde i Oustrup, mellem Klingdal og Kildeeng. Det lille vandløb i Kildeeng begyndte i Karusdam, der nu er tørlagt, men tidligere var bydam. Stagedam, der ikke mere kan påvises, menes at have været en mergelgrav. Våsbro førte ved byen over Fylebæk mod øst (våse eller vase = ophøjet vejdæmning over lav bund). Videsdam er en lav sænkning langs vestsiden af kommunevejen et stykke syd for Ballehule (nævnt 1428).

Følgende steder er vanskelige at placere:

Tappedelle eller Tangbjergdalen, Storedal, Steneng, Klingdal (der har givet navn til broen over Tørskind å, Klingebækbro), Søren Lauridsens toft, Stagedam, Lilledam, Vadedam, Storksigt, Sore og Lille Trattersigt, Kjeldeng, Kalvehaven, Tingskovhave (med Tingskovhavegård) Smålyng, Brændtagre, Gammalgård, Sønderled tværagre, Svinetøjringen, Langdal, Toftemaden, Stavermose, Dyndmose og Tinghøj, en nu sløjfet gravhøj, hvor Jerlev herredsting skal have været holdt i gammel tid. En mand, der var født 1784, kunne huske, at der var sådan en køn stenbro på stedet, og stenene fra tingstedet skal ligge under gårdens huse. En mark nord for gården hed Tingvejsagre, og langs disse gik Tingvej i øst-vestlig retning. Den gamle kirkevej gik fra Oustrup over Råbjerg til Thybofort og Aftensang. Svinetøjringen var under matr. nr. 2 og var i fællesskabets tid indhegnet med et stort kampestensdige, inden for hvilket byens svin græssede. Siden græssede gårdsøen i tøjlr og med klaptræer på rundt ved vejgrøfterne.

Refsgård

Refsgård har haft skrivemåderne Ræfsgaarde (1488), Refsgaard (1479 og 1688) og Rævsgaard (1844). Forleddet er genitiv af mandnavnet Ræf. Marknavne 1683: Gielmose fald, Gielhøy fald, Worm høy fald, Stenne fald, Kirkedal agre fald, Enemærke agre fald, Stenbergs indtægt, Stiis indtægt, Koldingvejs indtægt, Tou høy fald, Tappedelle fald, Liden høys fald, Bidal stiis fald, Voldstedhaug fald, Nodsted haug, en liden haug kaldet Flugtholm og sydøst for byen en liden enghaug kaldet Moskier fald. Senere optegnede navne: Ballehule (en ret snæver og dyb tunneldal), Gjertruds Kammer, Borgestuen, Tatiervad, Taalevad (altså to vadesteder, men hvor?), Iversdal, Find have, Blæsningen, Brøndholm, Langkobbøl, Bilsted, Halkier, Markensdal og Aneks lod.

På Kildebakken findes endnu den gamle bybrønd, sat af kampesten og omgærdet med træærkværk. Der hentedes vand til gårdene i tørre somre, indtil byen fik vandværk. De meget svære bakker ned til Klingebækbro kaldes Ulvebakkerne. Før broen blev bygget, var der et betydeligt vadested, som 1558 hed Tørchendvad, og dér stod en af Frederik d. 2.s vildtbanepæle.

Hulvej i Spjarup.

Spjarup

Spjarup hører ligesom Oustrup til de mindre torpbyer fra kort efter vikingetiden. 1480 skreves navnet Spiervp (v = u), 1524 Sperdrup, 1546 Sperup, 1580 Spierup og 1582 og 1844 Spjarup. Navnets første del kommer måske af et gammelt dansk ord spiarri, identisk med jysk spjarre, en trekløftet gren fastgjort til leen ved mejning af korn.

De dyrkede marker 1683: Dammose fald, Rugbierrig fald, Moseholm fald, Hoel høy fald (hoel = hul), Staghøy agerfald, Trihøy fald, Langager fald, Blokager fald, Stagager fald og Mølbierrig fald.

Spjarup bys enge 1685: Rørkiell kier, Bøgvad skifter, Tran-kier enge, Tørskind kier, Tørskind enge, Bøgvad enge og Trankier. Syd for Tørskind ligger Sønderkjær og Sortebanke, »æ Swotbank«, som de spedalske efter et stedligt sagn i sin tid var forviste til. Spjarupgård, som lå sydligst i gårdrækken, blev omkring århundredskiftet flyttet til sin nuværende plads.

En stor del af Spjarups marker lå syd for Kolding-Ringkøbing landevej og var i sydøst begrænset af Tågelunds og i nordvest af Vol-lunds jorder. På gården Glasbjergs jorder lå tomten til Karbjerg

kirke, der også kaldtes Glasbjerg kirke p. g. a. sin beliggenhed. Kirketomten lå umiddelbart syd for den øst-vestgående kommunevej. På modsat side af kommunevejen og lige over for tomten er en ejendom, der nu kaldes Karbjerghus, men som før har heddet Høkergården; her boede en af de allerførste høkere i sognet. Vestligere er gården Glasbjerg, først kaldet Glasgård, med navn efter en endnu velbevaret gravhøj, Glashøj, med nærliggende ejendom, Glashøjhus. Frydenlund og Mosegård længere mod vest er nyere gårde. I Spjarupområdet har der – som det tredje sted i sognet – været en navngiven, men forlængst forsvunden bebyggelse. 1531 hed den Strølund, 1532 Strøland og 1548 Strøland byggested. Sidstnævnte år fik en gård i Spjarup byggestedet i mageskifte med kongen for en part i Nybjerg mølle. Det har ikke været muligt at påvise dets beliggenhed. Måske er det jorden oven for Nybjerg mølle; en anden, men svagere mulighed er Liegård, der nævnes første gang senere end Strølund. Navnene Tågelund, Strølund og Volland beviser, at der engang har været skov i den del af hedesletten.

Thorsted

Thorsted var indtil omkring ved »Den sorte Død« (ca. 1340) et selvstændigt sogn med egen kirke. I mere end 200 år var sognet nærmest øde, kirken var sunket i grus, og sognet havde intet bestemt tilhørsforhold, indtil det i 1573 blev delt mellem Veerst og Egtved sogne og fik navnene Vester og Øster Thorsted. Thorsted har haft omtrent samme skrivemåde hele tiden, f. eks. 1454 Torstedh, 1480 Torstet, 1664 Thorsted, 1774 Torstedt, 1844 Ø. Taarsted by og nu Thorsted. Forleddet er enten gudenavnet Thor eller et deraf afledt mandnavn, gl. dansk Thorir, Thorsten eller Thorth, og stedet har efter al sandsynlighed været et kultsted for Thor.

Mark- og engnavne 1683: Aækiel indtægt, Vejager fald, Brunagre fald (ved vejen øst for byen), Lergraf ager fald, Trimangs indtægt, Skowifsgruue indtægt (der har givet navnet til Thorsted Skovgård), Sydertoft enge, Vaadsted indtægt (vel ved et vadested) Veldgraf mose, Skierbæk mose (med navn efter vandløbet Skjærbæk, der også har givet navn til Skjærbækgård på modsat side af bækken, før fejlagtigt kaldet Lille Amhede), Skjærbækbanke med et vejsving lidt syd for Skjærbækgård, Skudsgraf mose, Sandskifte mose, Oldemors toft og Ulfgraf mose

(måske var der her en dyb grav til at fange ulve i). Grå Munke indtægt kan have noget at gøre med tiggermunkeordenen Gråbrødrene. Marken omkring den sunkne kirke hed 1683 Odde kirkes indtægt (odde vel = øde). Nord for kirken lå f. eks. Kirkemosen. De to gårdnavne i byen, Ø. Thorstedgård og Østerbygård, er ligesom navnene på de to fraskilte gårde, Nordhøjgård og Højgård, yngre navne.

Tågelund

Tågelund er gennem tiderne blevet skrevet omtrent ens, dog finder man i tingbøgerne fra ca. 1700 ofte Takkelund. Navnet opræder allerede i 1480 og er let gennemskueligt: tåge + lund. Efter den folkelige forklaring var kongen på jagt dér; under jagten blev det tåget, hvad der gav stedet navnet Tågelund.

Marknavne 1683: Nørdams fald, Nørfald, Tuer fald, Tangfald (ved de nu kendte Tangbanker), Højtoft fald, Langdals fald og Synderfald. En fraskilt gård hed først Grønlund, nu Grøndal. I Tågelunds nordligste banke ind til åen syd for Nybjerg mølle ligger Paradiset og Løjtnantshaven, der har sit navn efter møller Thulstrups svigersøn, der var løjtnant. Står man på den stejle skrænt og ser ned over åen og dalen til de modsatte bakker i tunneldalen, føler man, at navnet Paradiset er berettiget. Den nu udstykkede Tågelundgård var en af Karbjerg sogns fire enestegårde. Nær den var den nu nedlagte Tågelund skole, der efter store udvidelser er blevet Musikhøjskolen, Egtved, og Musikhøjskolens Forlag. Ved siden af ligger professor Robert Jacobsens hjem og atelier, »Skovgården«.

Venborg

Venborg, 1664 og 1844 Wenborg, senere Vendborg eller Venborg. Den hører gejstligt til Starup, verdsligt til Egtved og har haft jordtilliggender i begge sogne.

Vollund

Vollund skreves 1478 Voldhun, 1547 Vallun, 1579 Vollunde og 1664 Wollund. Navnets forled er måske navneordet Wal = stok,

Fot. Emil Traberg.

Græssende kreaturer på mark ved Vollund.

Her var lynghede til omkring 1900, men er nu skovkranset ager.

rund kæp, bøjelig gren. Vollund var også en af det forsvundne Karbjerg sogns enestegårde, der alle var omtrent lige store. 1616 boede her så betydelig en mand som Jerlev herreds tingskriver. Senere ejedes den af slægten Beenfeldt, kendt fra Kronborgs overgivelse til svenskerne. Vollunds marknavne må søges under Spjarup, da disse to gårde tidligere havde jord- og engfællesskab.

Vork

Vork, 1430 Aarcke, 1434 og 1454 Worke, 1544 Vorcke, 1664 Worck, 1844 Work og derefter som nu Vork. Navnet er beslægtet med værk, virk og ørke. 1683 var de dyrkede markers navne: Jels agre, Bøghs agre, Liden Dværg høys agre, Langagre og Giel høys agre. Intet af disse marknavne kan stedfæstes, men det kan derimod de fleste engnavne fra 1685: øst for Ravingvej i retning mod Vesterby, Skiddenkier, Trimay (nu Tremåde) og Slapkier. Fra Ravingvejen mod vest langs Åsbanken og Koldborg omtrent i flg. orden: Brixmose, Pugkier, Hestehauge (nu Hestehaven),

Fot. Emil Traberg.

Udsigt fra bakkerne i Vork mod Vesterby i Ødsted sogn.

Birkholm og Honningpotten, en lille god eng i den nordligste og midterste del af byen. Derfra fører en slugt mod nord ned gennem Åsbanken under navn af Miilstedrende, som munder ud i Miilsted eng ved Miilsted krog. Navnet minder om brænding af trækul. Ved siden af ligger Elschoumay (nu Ellehaven), en lille dyb sump, omkranset af elletræer, ved foden af bakken, af ældre folk kaldet Hølleds-elle. Hølléd har andre steder i egnen betydningen helvede. Anvigen eller Aandvigen og Brixmay ligger nær Pugkier og Horskier. Brixmay og Anvigen deltes ved udskiftningen i hver 14 stykker til byens gårde.

Vestligst inde i byen lå et tidligere enemærke, tilhørende hele byen; men ved udskiftningen i 1770-erne blev det tildelt den fælles bysmed og udvist ham i Skovholt ved Åsbanken, lige ind til skoven ved Ravningvejen. Kun et par navne på tofter kendes. Vest i byen lå Hummelgårds toft, tilhørende Riisgård. Desuden var der ved siden af Riisgård en større selvstændig toft, Plundgårds toft. På denne byggedes senere en gård, som kom til at høre under Riisgård.

Vork var sognets største landsby og har endnu bevaret sit gamle landsbypræg. En gammel vejstrækning fra Vork nedlagte forsam-

lingshus forbi Vork skole til vejen fra Riisgård kaldes Kraanforte eller Kraanvej. Ved den ligger et meget gammelt hus, Krumborg kaldet, nær ved bydammen.

Blandt byens meget gamle gårde er Vestergård, der nævnes allerede 1404, og som tidligere lå lidt nærmere byen. Også Rodbjerggård er meget gammel, og den har altid ligget på samme sted. Ved udskiftningstiden hed den Østerlund, men dette navn har dog intet at gøre med gården Østerlund sydøst for byen. Rodbjerggårds bygninger solgtes i 1966 til Det danske Pigespejderkorps. Nu ejes de af Sct. Georgsgilderne. Østergård, som ligger østligst i byen, er ca. 200 år gammel. Krassingård, tidligere Kosinggård, Kossinggård eller Kaassingård, er ca. 150 år. De øvrige navne, Vorkgård, Højstrup og Vork Nygård, er alle yngre. Ved kommunevejen sydvest for byen, lige over for højgruppe Mangehøje, ligger gården Mangehøje (på jysk Mannehøje), og nær ved den Trehøjgård, i hvis udhuse der sidder mange store kampesten fra tre sløjfede gravhøje. Nær ind til byens sydøstside ligger Riis eller Riisgård. Den ene del af Riisgård har altid været selveje, men den anden har ligesom de øvrige 14 gårde været fæstegård med to fæstere.

Ligesom navnene Riis og Riisgård har også Lille Riis, Riis Ladegård og Kratgård tilknytning til byens østlige område, de store krat- og risbevoksede bakkedrag. En del af bakkerne omtales simpelthen som Risene, fordi hele byen i dem havde de dengang så nødvendige ris til gærdsel om tofterne. Risene eller krattet bestod mest af hassel – eller som de dengang kaldtes – hessel. Denne form har givet navn til Hesselbjerg og Hesselhøj. Som nævnt under »Krigene« var der under Den Store Nordiske Krig (i begyndelsen af det 18. århundrede) rejst en bavn, et svært tømmerstillads, på Hesselhøj. Sidst i 1800-tallet var der igen rejst en bavn, denne gang af 18 alen høje meget svære træstammer med en platform foroven, hvorfra Generalstaben målte til andre højdepunkter. Senere var der et muret skorstenslignende tårn – ligeledes 18 alen højt – med en udvendig trætrappe omkring og med en platform foroven.

På et kort over Vork bys overdrev fra 1773 nævnes en del stednavne i det ovenfor omtalte bakkedrag mod øst, der har sognets højeste punkt, Hesselbjerg, 102 m, og hvor også den nu sløjfede Hesselhøj lå. Lige nord for Hesselbjerg fører Kirkedal, en lang snæver slugt med en ensporet vej, mod øst ned gennem bakkerne til Eriks-holm mølle. Kortet har på nordskrænten af Kirkedal Ravnholt, et

Fot. Emil Traberg.

*»Kirkedal«, den gamle hulvej fra Vork til Eriksholms mølle.
Blev benyttet til mællekørsel helt frem til ca. 1940.*

udpræget skovnavn, hvad der viser, at der har været rigtig skov her. Lidt længere mod nord går endnu en slugt ned gennem bakkerne, nemlig Junkerdalen. Nordvest for Kirkedal er Langmose med afløb mod øst ned til møllebækken til Eriksholm mølle. Længere mod nordvest Rødmose med afløb til Brunmose. Denne har afløb til Gammeldam, en nu tørlagt mose, og derfra nord-nordvest til Vejle å. Nord for bakken mellem Rødmose og Brunmose er Ulvehaven og Undmosen med afløb mod nordøst til Møllebækken. Forstavelsen und- eller ond- kendes fra andre stednavne i betydningen besværlig, vanskelig.

Krigene

»Fra gammel tid« stod der en bavn på »det store bjerg mellem Vesterby og Vork«, d.v.s. den 102 m høje bakke, Hesselbjerg, der tidligere kronedes af den nu sløjfede Hesselhøj (se »Stednavne«). Et bål på dets top kunne ses vidt omkring, og når det observeredes fra den næste bavn i linien, tændtes denne, og budskabet om krig og ufred bares videre. Systemet var organiseret før historisk tid, og for at det kunne fungere, måtte bavnene til stadighed holdes ved lige. Under Den Store Nordiske Krig blev der i 1713 pålagt hver af herredets gårde at levere en bjælkelignende planke og opbygge en bavn på Hesselbjerg, hvor to bønder fra herredet skiftevis skulle holde vagt krigen igennem under opsyn af en vagtmester i Vork. På bavnene, hvis højde man ikke kender, har der sikkert stået en tjæretønde. Fra Hesselbjerg skal man, før plantagerne blev anlagt, have kunnet se 27 kirketårne. I rytterdistriktets tid (det 17. og 18. årh.) holdt rytterne manøvrer i dette stærkt kuperede terræn.

Det 86 m høje Råbjerg nordøst for Egtved skal også have været benyttet som bavnehøj. Ifølge en oplysning fra 1921 skal der et par år forinden ved vejarbejde på bakketoppen her være fundet spor af et ildsted, sat med store flade sten. Systemet fungerede endnu i 1864, men hvor mange gange det har været brugt, er ikke til at sige.

Christian IVs milits 1614

Den 17. november 1614 befalede Christian IV, at der af kronens gods skulle udlægges 4000 gårde til soldaterhold, deraf de 2000 i Jylland. Fæsteren på en sådan gård skulle enten selv være rede til krigstjeneste eller lønne en kraftig karl dertil i sit sted. Til gengæld skulle han være fri for skatter. Allerede i 1615 kunne dette nye nationale fodfolk mønstres. Det deltes i 18 kompagnier, hvoraf de 8 i Jylland udgjorde et af de 3 regimenter. Dets første chef var *Mogens Kaas til Støvringgård*. Kaptajns- og løjtnantsposterne besattes med officerer fra de hvervede regimenter, der var blevet aftakket efter Kalmarkrigens afslutning. De lønnedes med gårde, der for kaptajnernes vedkommende svarede til fire bøndergårde, for løjtnanternes til

to. Ordningen viste sig ikke holdbar. Efter få års forløb klagede bønderne over, at den var for trykkende.

Lægd

I 1621 blev da i stedet bøndergårdene talt op, og af hver ni gårde dannedes et lægd, der skulle stille en soldat, som skulle tjene i tre år og derefter være fri. Lægdet skulle så stille en ny. I fredstid skulle soldaterne tjene hos en af lægds mændene, men møde om søndagen til ekcersits. Denne foregik ved kirken, hvor en korporal indøvede 50 mand i brugen af musket og spyd, som så bagefter blev låst inde i kirken våbenhus. Øvelserne foregik efter gudstjenesten. Koldinghus len blev lagt i lægd af *Albert Skeel*, *Ulrik Landberg* og *Otto Brahe*, ni gårde i hvert lægd, af hvilket en ungkarl udskreves.

Af Jerlev herred dannedes i alt 19 lægd. I begyndelsen deltes kommandoen over de 373 mand mellem kaptajn *Johan Morre* (200 mand næst ved slottet) og kaptajn *Anders Ørum* (173 mand længst fra slottet). *Anders Ørum* fik en gård i Egtved sogn, kaldet Hjelmdrup, som *Morten Hansen* påboede, kvit og frit. Han skulle årlig betale 3 fjerdinge smør, 1 ørte rug, 1 brændsvin og 1½ rdl. i penge. *Morten Hansen* havde ca. 1590 betalt stedsmål (indfæstning) med 100 daler, men dem fik han nu igen. I 1619 blev *Anders Ørum* afløst af kaptajn *Jens Rasmussen*, der ligeledes fik Hjelmdrup. Han betalte ifølge lensregnskaberne de samme naturalier som *Anders Ørum*, men 10 rdl. i penge. *Jens Rasmussen* var i mange år en af Egtved sogns matorer. Han blev enkemand i 1619, men giftede sig i 1622 med en adelig dame, *Kristine Iversdatter Mund* af Merringgård.

Hvad han og hans bondesoldater har betydet i Kejserkrigen (1627–1629), vides ikke, men i 1630 oplyser kaptajnen, at han »i denne vældige tid har været fra og på andre steder i hans Majestæts tjeneste.« Han trådte nu over i den mere professionelle del af hæren, de hvervede (gevorbne) tropper, men fik lov at blive boende på Hjelmdrup, som han hidtil havde haft »for sin bestillings skyld«. Han fik nu gården i fæste af kongen og gav i fæstepenge kun 35 rdl., da den var »meget fordærvet på bygning såvel som på avling« og ligefrem kaldtes øde. Det samme gjaldt adskillige andre gårde i sognet, efter at østrigske tropper havde opholdt sig dér i mere end 1½ år.

Christian IV's deltagelse i 30-årskrigen blev dyr for disse egne. Da

de fjendtlige tropper trængte op gennem Holsten og Slesvig i slutningen af 1627, flygtede den danske afdeling, der stod ved Kolding, op i Jylland. Det var hvervede tropper, næppe ret mange af mændene var danske, og de plyndrede så godt som nogen fjende. De ankom til Vejle den 18. september, men måtte hurtigt afsted igen, for den 2. oktober indtog de kejserlige byen og besatte den med to kompagnier ryttere med 300 heste og to kompagnier fodfolk på i alt 600 mand. De forskansede sig og indrettede sig på at blive, mens byens egne indbyggere flygtede. En mængde soldater blev indkvarteret i omegnen, hvor de tog for sig af, hvad bønderne havde, især deres heste og kvæg. Hos Hans Albrechtsen i Vork lå en østrigsk rytter, en »salvegarde«, der for god betaling skulle beskytte gården mod udplyndring; men »beskytteren« bemægtigede sig selv en hest. Hans Albrechtsen blev vred og truede med at slå rytteren ihjel, når han fik lejlighed til det. Det fik han nu ikke, for han blev pludselig hentet til Vejle og indsat i rådhusårnet. Kort efter blev han uden videre omstændigheder hængt.

Den 4. juni 1629 udråbtes freden højtideligt, og fjenderne drog efterhånden bort »uden mord og brand«, men de efterlod sig et forarmet land. Det havde kostet den jyske befolkning omtrent 400.000 rdl. om måneden at underholde de 20–30.000 mand fjendtlige tropper. Kongen befalede lensmændene på Koldinghus og Riberhus, *Albert Skeel* og *Gunder Lange*, at træde sammen til en kommission og finde ud af, hvad der kunne gøres for at hjælpe landet på fode igen. De mødtes i Holstebro den 4. oktober med ridefoged og skrev og gjorde op, hvad hver enkelt gård havde sået det år, hvad de havde tilbage af heste og »fæmon«, og endte med at stille forslag om at eftergive bønderne restancer og årlig landgilde.

Egtved og Bølling skulle slippe med at betale halv landgilde, dog skulle de yde den normale afgift af svin og hø; Søren Iversen, Vendborg, ligeledes halv afgift. Thorsted, Tågelund, Spjarup, Ballesgård, Vollund skulle ligeledes slippe med halv skyld; det samme skulle Nybjerg mølle. Vork mentes at kunne yde tre fjerdedele af det normale og Lie og Amhede ligeledes tre fjerdedele. Nordbæk måtte nøjes med en tredjepart, undtagen Mads Jepsens gård, som var »slet øde og skulle være helt fri i år«. I Refsgård var Vide Niensens og Søren Svendsens gårde afbrændt. De skulle være helt fri det år og give halv skyld næste år. Hjelmstrup var øde og fordærvet og skulle være fri det år. Bøgvad mølle kunne heller ikke give noget det år. De tre

første skatter, der påbødes, skulle bønderne være fri for. Den 25. januar 1630 befalede kongen, at tiender, som ikke var betalt under krigen, skulle eftergives i Ribe stift, »efterdi bønderne ved fjendernes beskatninger i forleden åringer ilde er medhandlet og på en del steder kornet på marken nedtrådt og opædt overalt i Koldinghus len.«

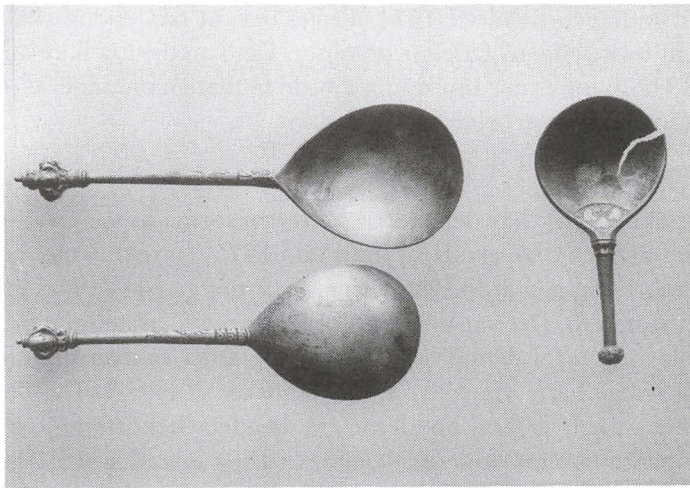
Torstenssonkrigen 1643–1645

13 år efter stod der atter en fjendtlig hær i Sønderjylland. Svenskerne, som havde overtaget danskernes rolle som forkæmpere for de tyske protestanter, stolede ikke på Christian IV's neutralitet, og uden nogen krigserklæring rykkede general Torstensson pludselig ind i Holsten i efteråret 1643. Han erobrede både Holsten og Slesvig, og den 9. januar 1644 gik han ind i Nørrejylland, hvor han nåede helt op til Hjørring og Sæby. De mange gennemmarcher medførte udplyndring af sognene langs svenskernes vej, og selv efter fredsslutningen i 1645 fortsattes plyndringerne endnu nogen tid. Også denne gang blev det nødvendigt at eftergive landgilder og skat af de øde gårde.

Den 16. august 1646 blev bønderne i Koldinghus len stævnet til slottet og spurgt, om de havde givet slotsskriveren landgilde for 1644. De svarede, at det havde de ikke »formedelst fjendernes overvold, eftersom de da var landet mægtig«. Nogle få havde dog betalt deres skatter. For regnskabsåret 1. maj 1645–46 slap mange med at betale en tredjedel landgilde eller slap helt fri. Det konstateredes, at Nygårds afgrøde i to år var opædt og udslæbt og fordærvet af svenskerne.

Svenskekrigen 1657–1658

Freden i 1645 havde været dyr, og da svenskekongen i 1657 var indviklet i en krig i Polen, kunne Frederik III ikke modstå fristelsen til at erklære ham krig for om muligt at genvinde det tabte. Den 20. juni modtog den svenske konge krigserklæringen, og den 23. august opslog han sit hovedkvarter i Kolding. Medens hans hovedstyrker begyndte en belejring af Fredericia, spredte resten af den svenske hær sig over hele Nørrejylland. I modsætning til de tidligere angribere, der ikke havde kunnet komme over til øerne, lykkedes dette for Karl

*Sølvskeer fundet i bakkskrænten nord for Liegård.
»J. H.«, som er indgraveret på dem, må være navnet på
ejereren af Liegård, Jens Hansen, der døde under Sven-
skekrigen. Han må have gemt skeerne,
og hans efterkommere har næppe vidst det.*

Gustav, idet han som bekendt førte sin hær over isen. Den 26. februar sluttedes freden i Roskilde.

Nationalt rytteri

Straks efter sin tronbestigelse i 1670 gik Christian V i gang med at oprette et nationalt rytteri. Til dets finansiering udlagdes krongods rundt om i riget, til sidst ca. 14 pct. af alt landets hartkorn. I disse rytterdistrikter skulle der stilles en rytter af hver 8 tdr. htk., helst en af gårdfæsterne. Desuden blev en del af det uddannede folk, der havde udgjort det hvervede rytteri, indkvarteret på landet og underholdt af en vis mængde kron- og proprietærgods. De kaldtes sogneryttere og skulle udgøre stammen i de nye regimente. Af disse fik 2. jydsk rytterregiment sit gods i Koldinghus amt.

Der var ikke mange gårde i Egtved sogn, der havde 8 tdr. htk.; de fleste var på 2–3. Disse lagdes så sammen i lægd à 8 tdr. htk. For eksempel havde sognepræsten Søren Jensen en lod på $\frac{1}{2}$ otting, d.v.s. 1 td. 1 sk., hvoraf 1 td. blev tildelt ét lægd, 1 sk. et andet. Forordningen om rytteriet er dateret den 5. oktober 1670 og lover, at en rytter skal nyde sin gård fri for landgilde, ægt, arbejde og enhver art af

skatter undtagen tiende. I 1671 tilføjes der, at han endog skal være fri for at føre kongens fadebur på rejser. Det varede dog ikke længere end til 1680, før en ny anordning gjorde så mange undtagelser, at friheden for ægt og arbejde blev værdiløs.

De gevorbne

Rent økonomisk har det sikkert været en fordel at være rytterbonde. Men da Den Skånske Krig brød ud i 1675, og regimentet blev taget i brug i kampen mod svenskerne, hvor det gjorde en god indsats, led det store tab. Det var uheldigt for landbruget, at netop gårdmændene blev udsat for denne risiko, og man gik derfor over til at hverve løse og ledige karle, danske og udenlandske, til ryttere. De blev indkvarteret enkeltvis hos bønderne på lægdets bekostning, omtrent som sogneryttere før i tiden. Disse blev i 1688 erstattet med almindelige gårdryttere. Skønt en rytters fulde forplejning, ild, lys og foder til hans hest samt 8 rdl. kontant, beløb sig til 35–40 rdl. om året, kunne det stadig betale sig at være rytterbonde. Men det var ikke altid lige morsomt at måtte dele hus med et fremmed menneske, som måske endda havde både kone og børn med. (Læs om Lorens Frandsen under »Kroen«.)

National fodfolkshær

Blandt de fordele, rytterbønderne nød, var, at de blev fritaget for at tjene den nationale fodfolkshær, som siden 1664 udskreves med 1 mand af hver 60 tdr. htk. Foruden at gøre eksercits om søndagen efter gudstjenesten skulle regimenterne samles i øvelseslejre om foråret, for at de ikke skulle »forskimle udi ørkesløshed«. Udtrykket er Griffenfelds. Efter hans fald forsvandt det nationale værn. Det blev genoprettet af Frederik IV ved forordning af 22. februar 1701. Nu skulle der udskrives en fodsoldat af hver 20 tdr. htk. Han skulle tjene i 6 år og måtte i den tid ikke forlade sognet. Tjenesten bestod i øvelser, som afholdtes ved kirken om søndagen og de fleste andre helligdage, om sommeren i to timer, om vinteren i én. I høst- og sâtiden øvedes der kun hveranden søndag. Uden for øvelsestiden tjente soldaterne hos bønderne og fik deres løn af dem.

Nationale dragonregimenter

Egtved sogn lagdes under Ribe nationale fodregiment, hvis chef var generalmajor til fods Johan Peter Ingenhaven. Det var en udtryk-

kelig forudsætning, at dette værn ikke skulle bruges uden for Danmarks grænser. Alligevel ville de unge karle gerne slippe, og mange tyede derfor ind på ryttergodserne og gjorde tjeneste dér. Følgen blev, at der den 31. december 1701 kom en forordning, som oprettede nationale dragonregimenter, »for at rytterbøndernes sønner og det unge mandskab, som tjener på ryttergodserne, kan blive undervist i øvelser, tjenlige til landets forsvar«. Bestemmelserne var de samme som for fodsoldaterne, 1 mand af hver 20 tdr. htk., og de skulle eksercere sammen med fodsoldaterne. Heller ikke dragonerne, der i modsætning til rytterne skulle kæmpe til fods og kun benytte hesten som transportmiddel, skulle benyttes uden for landets grænser. Til felttog i udlandet skulle de hvervede regimenter bruges.

Bertel Viol

Dragonerne og rytterne kom ikke alt for godt ud af det med hinanden. Det 2. jydsk rytterregiment, der gik i lysegrå kjoler med mørkeblå besætning, blev i 1701 forsynet med sort kyrads af jernblik, hvorfor rytteren Bertel Viol, der i 1704 logerede i Thorsted, benævntes kyradser. Han kom den 21. februar gående ind til sin kvartervært, Laurids Jensen, med to blågarnslagener og trakterede husmoderen med adskillige hårde trusselsord, da han ikke mente, lagenerne var »dygtige« nok. Hun gav ham endnu et lagen, men sagde, at hun kun var pligtig at levere ham ét. Nu kunne han tage, hvilket af de tre han ville. Da han imidlertid blev ved med onde ord og sagde, at han ville kaste dem på ilden og opbrænde dem, blandede dragonen Christian Jensen af Spjarup, der havde noget hjulerarbejde at forrette for Laurids Jensen, sig i samtalen med et: »Kammerat, giv dig tilfreds og tag ikke så hårdt fat; efterdi I jo nu haver tre lagener, må der vel være én deraf, som I kan vel betjenes med til jeres seng«. Men kyradseren begyndte nu at skælde dragonen ud: »Hvad kommer det dig ved, din hundsvot?« og udæskede ham til at møde sig med en degen (en kårde). Dragonen havde intet våben på sig, men kyradseren løb ind og hentede sin blottede degen og angreb dragonen. Denne søgte at væрге for sig med et stykke træ. Kyradseren slog til og huggede pegefingern af dragonens venstre hånd og skamferede armen fra håndleddet op til albuen. Der kom nu folk til og fik dem skilt ad, men forinden havde kyradseren haft fat i håret på dragonen og slået ham i jorden. Retssagen førte ikke til noget, for Bertel Viol havde gjort sig usynlig. Han »lod sig ikke finde«.

Frands Joensen

Også dragonerne kunne volde besvær. Søndag den 16. december 1708 indfandt to underofficerer af egnens dragonkompagni, nemlig fourer Rohde og korporal Sivert Evensen, sig i Bølling. Sidstnævnte var indkvarteret på Ballesgård. Han var et års tid forinden blevet udlagt som barnefader, og pigen Mette Nielsdatter af Egtved havde måttet udstå kirkens disciplin, men han var iflg. forordningen fritaget herfor. Den nævnte søndag kom de to mænd ridende til Peder Sørensens gård i Bølling, hvor en del piger og koner var samlede i anledning af, at Peder Sørensens kone ville gøre sin »kirkegang«. De to underofficerer ville have gårdskarlen Frands Joensen taget i ed som dragon, men hvorfor det netop skulle være på en søndag, er ikke godt at vide. Det skete imidlertid uden videre vrøvl inde i huset, og da de var kommet ud igen og steget til hest, skænkede Peder Sørensen for dem. Foureren kan imidlertid ikke have haft rigtigt styr på sin hest, for med dens tøjle stødte han bonden i næsen, så hans hue fløj af.

Så red de to ud af gården, men kom straks ind igen og befalede Frands Joensen at forføje sig væk. Han gik så ind i sin fars, Joen Grises, gård. Men da han hørte tummel i Peter Sørensens gård, gik han tilbage. Så kom korporalen med en dragen kårde og drev ham ind i loen. Siden, da han kom ud igen, så han de to gå ind ad Peter Sørensens dør, hvor naboen, Niels Sørensen, nu også var kommet til stede. Foureren tog fat på ham og slog ham i jorden. Nu kom alle ud i gården, og de tilstedeværende koner søgte at »styre til fred«, men uden resultat.

Bonden og karlen værgede sig med en fork og en lang stang bag en vogn. Men to gange jagede foureren Frands Joensen fra vognen med dragen kårde. Niels Sørensens hustru slog ham ned under hesten to gange, og både Niels Sørensen og Peder Sørensen måtte flygte ind i huset, mens foureren huggede efter dem med kården. Da Frands Joensen, som foureren også huggede efter, råbte om hjælp, kom de to mænd ud igen og søgte fred med det gode. Men foureren huggede Peder Sørensen i hovedet og i to fingre. Endelig red de to underofficerer ud af gården.

To synsmænd, Giermand Poulsen og Mikkel Andersen, som samme dag synede de sårede, konstaterede, at Niels Sørensens hustru var såret i begge hænder og befandt sig meget ilde, og at der over Peder Sørensens arm ved leddet, over tre fingre og oven i hans hoved be-

Fot. Emil Traberg.

*Spor af den gamle hulvej mellem Spjarup by og Nybjerg mølle.
I forgrunden vejen over det fredede område ved Spjarupgård.*

fandtes et hug og på hans venstre ben et stort slag, gult og blåt. Også hans hustru havde lidt overlast. Den 11. januar behandledes sagen ved herredsretten. Foureren var mødt op og prøvede at spille uskyldig: Bøllingmændene havde udfordret dragonerne og råbt efter dem. (Der findes ingen oplysninger om, hvad det blev til).

Lorens Frandsen

Affæren i Bølling havde jo fundet sted inden kirketid, og det lykkedes de to voldsomme krigere samme dag at opleve endnu et slagsmål. Fra Bølling red de til Egtved, og der blev foureren »uforårsaget« voldeligt overfaldet i sit hus og på gaden. Hans modstandere var korporal Sivert Evensen, den samme som havde været hans ledsager i Bølling, og to kyradserer af velbårne major Meyers kompagni, nemlig Mourits Unthiet og en, der hed Andreas, begge indkvarteret i Egtved. De var altså tre mod én, og det blev et drabeligt slagsmål, som endte med, at foureren måtte bringes hjem til sit kvarter af dragon Niels Mikkelsen fra Jerlev. Da han blev synet den 22. december af to synsmænd fra Jerlev, fandt de et stort blåt slag på hans venstre arm, fire rifter i ansigtet, og hovedet ophovnet af et slag. Han havde desuden beklaget sig over at være tilføjlet mere skade »på andre steder, som han af sær årsag ej kunne for synsmændene fremvise«. Sagen kom for herredsretten den 11. januar 1709, men da ikke færre end ti tilskuere, deriblandt Lorens Frandsen, var stævnet som vidner, nåede man ikke til ende med den »formedelst aftenens og nattens påhængende mørke«. Ugedagen derefter var de indstævnedes ikke mødt, og sagen udsattes til den 1. februar.

Ved denne lejlighed havde Lorens Frandsen åbenbart kun fungeret som tilskuer, én blandt mange, men den 9. maj samme år var han så uforsigtig at indlade sig på et slagsmål, hvortil der ikke var andre vidner end deltagerne selv. Det fandt sted i hans hus i Egtved og resulterede i første omgang i, at han blev arresteret og anbragt på Koldinghus. Den 16. maj stod stævningsmændene Mads Pedersen og Niels Sørensen for Koldinghus slotsport. De talte med Lorens Frandsen selv og stævnedes ham til at møde for herredstinget den 31. maj, men det ser ikke ud til, at Lorens Frandsen har kunnet få orlov fra fængslet. I hvert fald blev sagen udsat til 7. juni og igen til 14. juni. Imidlertid er der blevet afholdt et krigsforhør den 5. juni. Da havde der foreligget en attest fra feltskærer mester P. Danmann om den kyradser Mourits Unthiet af Lorens Frandsen tilføjede »starvemåls og

skades beskaffenhed. Hans lemmer havde været lydte, ja ganske kontrakte, så godt som følelseløse og døde.«

Den 14. juni mødte postmester Knud Jørgensen af Kolding som anklager mod Lorens Frandsen og krævede ham dømt til at betale processens omkostninger og 24 rdl. til feltskæreren »for liv og helbred at kurere«. Herimod protesterede forsvareren, regimentsskrive-rens fuldmægtig Bendix Funk. Han kunne ikke godkende de vidner, der var optrådt i krigsretten, nemlig korporal Sivert Evensen og tambour Niels Eriksen. De havde selv været med i gerningen og så godt som autor til dens handling, og deres vidnesbyrd kunne derfor ikke have nogen kraft. Han anmodede dommeren om at tillade Lorens Frandsen personlig at komme til stede og aflægge en benægtelsesed imod de andres vidneudsagn. Loven siger, at det skal være enhver tilladt, som voldelig overfaldes med slag, hug eller sting at værgе sig selv, sit eget liv og gods med hvad værgе han mægtig er.

Der var sket det, at Lorens Frandsen havde opbevaret noget brændevin for de andre. Nu havde han (»i vildelse«, mente forsvareren), for betaling skænket dem en drik brændevin af deres eget. Derfor havde de ikke behøvet at overfalde ham med hug og slag, for loven siger: »Ingen må tage sig selv ret, men enhver skal tale og dele sig til rette.« Han krævede ikke alene Lorens Frandsen frikendt, men også at de personer, der havde overfaldet ham i hans eget hus, skulle dømmes efter loven og desuden yde ham erstatning for tort og skade og betale sagens omkostninger. Anklageren følte sig ikke overbevist, men fremlagde på næste tingmøde den 28. juni en regning på i alt 81 rdl., hvoraf de 18 rdl. var bøde, de 24 rdl. betaling til regimentfelt-skæreren, 12 rdl. for ly og kost og sagens omkostninger, bl. a. 12 rdl. til papir.

Denne gang var Lorens Frandsen mødt på tinget og afleverede en skrivelse på stemplet papir, hvis indhold desværre ikke kendes. Sagen blev atter udsat, denne gang i 14 dage. Endelig den 12. juli krævede anklageren dom, men sagen udsattes endnu en gang i håb om et mindeligt forlig. Først den 26. juni faldt dommen. Den gik ud på, at »Lorens Frandsen udi Egtved den 9. maj næst afvigte udi hans eget hus uden saglig årsag (havde) med en degen stukket og bleseret kyradser Mouritz Unthiet i hans ryg, idet han ville gå ud af døren til gaden«. Nævnte kyradser havde i nogen tid »med mærkelig bekostning måttet ligge under badskærers hånd og kur«, og »fornævnte Lorens Frandsen for sådan af hannem gjorde såremål og skade bør at

betale både badskærerløn, starvemåls dom, den beskadigedes underholdning og denne proces' omkostninger«. Forsvareren krævede en genpart af dommen for at kunne appellere den til landstinget. Det vides ikke, om dette skete, og det er det sidste, vi hører til Lorens Frandsen. Det oplyses ikke, hvorfor han overhovedet opholdt sig i Egtved i disse år, da hans regiment i øvrigt var i Frankrig.

Hvervede tropper i fremmed tjeneste

I modsætning til landmilitseren kunne de hvervede tropper anvendes til krigstjeneste uden for landets grænser. Af dem var mere end to tredjedele tyskere. Når der ikke var brug for dem i Danmarks egne krige, blev de udlejet til krigsførende lande. Således overlodes i år 1700 ikke mindre end 8.200 mand til den tyske kejser og året efter 12.000 mand til England og Holland, som de skulle hjælpe i kampen mod Ludvig XIV. Det 2. jyske rytterregiment var med i Frankrig. Det bestod af én dansk og elleve tyske officerer, 171 danske underofficerer og menige og 217 tyske. Mange af dem blev derude, og den 15. juni 1706 faldt regimentets chef, oberst Uttervig, der boede på Hjelmdrup, i kamp mod hertugen af Marlborough. Først efter 13 års forløb vendte resten af regimentet hjem, men blev i 1715 sendt til Rygen, som erobredes efter en hårdnakket kamp. Efter krigen fik regimentet et andet rytterdistrikt og kom ikke tilbage til Koldinghus amt.

Kong Frederik IV fik disse soldater særdeles godt betalt, men systemet med hvervede soldater gav også gode penge til hververne, nemlig 10 rdl. for hver soldat. Det skete, at hververne anvendte de grimme og hårdeste metoder. For eksempel forsøgte Peter Sørensen, en korporal, der om søndagen eksercerede med soldaterne ved Egtved kirke, ved falskhed og vold at presse en karl fra Ammitsbøl i soldatertrøjen. Det var i 1703. (Se P. Eliassen: »Historiske Strejftog i Koldingegnen«).

Store Nordiske Krig

Den Store Nordiske Krig, som varede fra 1708 til 1720, mærkedes i Egtved mest i form af krav om ægtkørsel med soldater. I begyndelsen af februar 1713 ankom 4–5.000 norske soldater til Fladstrand (det senere Frederikshavn) og skulle køres ned gennem Jylland. Fra Vejle skulle hver bonde i Vejle amt, som havde hestevogn, køre for

dem. Mange af dem stod tiltalt for herredstinget fem år efter for forømmelse i denne forbindelse.

Jens Hansen, Refsgård, fortalte, at han var tilsagt af sognefoged Niels Andersen i Egtved til at køre med de norske soldater fra Vejle til Bække. Han passerede gennem Egtved en time over middag og bedede ved kirken en time eller halvanden, men havde ikke set nogen vogne fra Egtved sogn, hverken på hen- eller tilbagevejen. Tre mænd fra Bølling var kørt ud for at være ved Vejle ved solopgang, men nåede kun til Jerlev. Der blev de holdende, til de norske tropper kom forbi. Så drak de en pægl mjød eller to i Peder Orloffs gård og kørte hjem til Bølling, hvor de var ved sengetid. Andre Bøllingmænd var simpelthen blevet hjemme.

Den 16. maj 1713 måtte en 11.000 mand stor svensk hær, der lå indesluttet i Tønning ved Ejderen, overgive sig til den danske hær. Det var meningen, at svenskerne skulle udveksles med danske krigsfanger; men det trak ud. Da der forefaldt en del optøjer, blev størstedelen af fangerne indkvarteret på landet og anvendt til offentligt arbejde. Men det gav også ekstra arbejde til bønderne, som måtte sørge for deres transport.

Den 7. december 1714 behandlede herredstinget en klage fra de Vork bymænd mod regimentsskriver Søren Haxen på Vranderup Hovgård. Han havde beskyldt dem for at have siddet en ordre til at køre med svenske fanger overhørig. Jep Christensen og Strange Nielsen fra Tiufkjær fortalte, at da de ved Mikkeldagstide i 1713 var ved at køre fangne svenskere fra Kolding og skulle til Bredsten, havde de ved stenbroen mellem Kolding og Bramdrupdam mødt Vorkmændenes vogne. Da havde en svensk oberstløjtnant angrebet Vorkvognene og med magt tvunget Mads Christensen, Vork, til at tage Jep Christensens læs og køre med det til Balle præstegård. Selv havde Jep Christensen måttet køre oberstløjtnanten til Dons, hvor han havde forlangt af den danske vagtmester, at denne skulle sende to ryttere tilbage efter Vorkvognene og få dem til at hjælpe de øvrige, som var forlæst. På tingmødet blev Vorkmændene, undtagen Mads Christensen, dømt til at betale regimentsskriverens udlæg til de lejede vogne, og i omkostninger hver 1 mark.

Flere år efter befandt der sig endnu svenskere i landet. To af dem, Kristoffer Brydelsen og Anders Persson, havde i over et år været i tjeneste hos provst Peder Hansen Storm i Egtved. Men ved Olufsmarkedet i Kolding i 1716 mødte »Kristoffer Svensk« Simon Sørensen

fra Hjelmdrupgård, som foreslog, at han skulle komme over til ham og tærseke resten af hans rug og tage sin kammerat med. Bonden gav dem øl og mad og samme løn, som de havde fået hos præsten. Denne anlagde sag for herredsretten, men Anders Persson var den eneste, der mødte, og han fortalte, at han ikke anede, hvor Kristoffer var. Det var otte dage siden, han havde set ham. Sagen blev udsat 14 dage fra den 21. august 1716.

Under krigen var man gået over til at inkvartere rytterne i ladegårde og barakker. Derom minder endnu stednavnet Brakker, oprindelig Nygårds barakker. Rytterbønderne måtte så svare rytterholdspenge eller portionspenge i mønt, naturalier eller arbejde. Efter freden i Frederiksborg 1720 fulgte en lang fredsperiode, og noget af det første, Christian VI gjorde efter at være blevet konge, var den 12. oktober 1730 at ophæve det nationale fodfolk, landmilitseren, som han mente var det unge mandskab til »stor og snart utålelig besvær og byrde«. Samtidig opløstes de nationale dragonregimenter.

Forskellen mellem rytterbønder og andre bønder blev stadig mindre. Fra 1732 måtte rytterbønderne svare skatter og landgilde lige med jordgodsejerne i Danmark i stedet for de sædvanlige portionspenge. Og da landmilitseren blev genoprettet i 1733, kom den også til at omfatte rytterdistrikternes unge, der altså ikke som før blev udskrevet til dragoner. Som bekendt lod Christian VI sig overtale til at indføre stavnsbåndet ved denne lejlighed. For de fleste beboere i Egtved sogn fik dette ikke megen betydning. Den 30. januar 1765 solgtes nemlig alt krongods i Koldinghus amt ved auktion på Koldinghus, hvorved Egtved, Bølling, Hjelmdrup, Refsgård, Amhede og Oustrup købtes af beboerne, Vork og Riis af overauditør Seidelin. Af tre gårde i Høllund købte Engelsholm den ene, beboerne de to. Der var således ikke mange fæstegårde tilbage.

Værnepligt

Fra nytår 1765 var de særlige landmilitserregimenter ophævet. Der skulle fremtidig stilles én soldat af hver 32 tdr. htk., og disse landsoldater blev stukket ind i de hvervede regimenter. Halvdelen indkaldtes årlig til tjeneste i 5 uger; senere (1776) kom hele hæren i en lang årrække skiftevis i lejr i 21 dage hvert tredje år, den nørrejske del af hæren ved Horsens. Da stavnsbåndet blev ophævet i 1788, ophævedes samtidig godsejernes pligt til at levere folk til hæren. Fra nu af

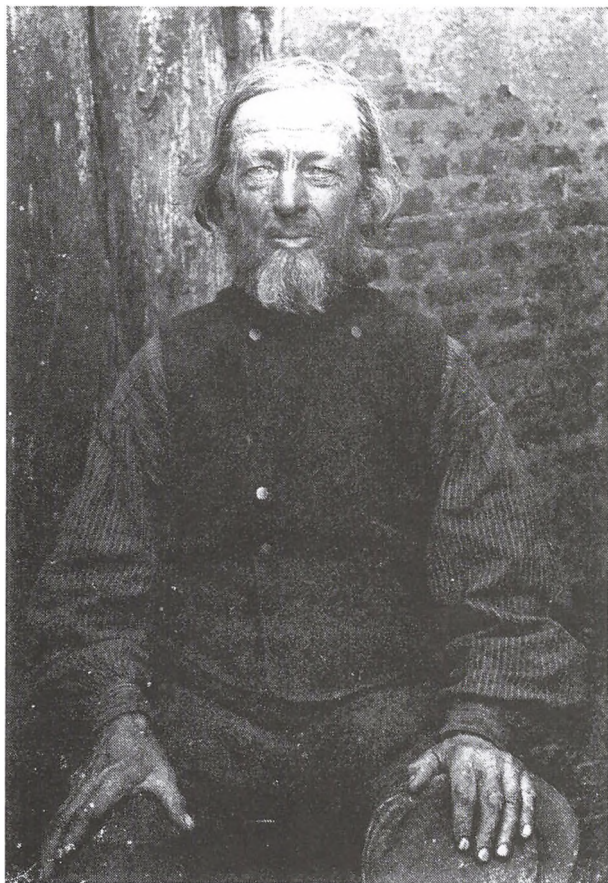
var forsvaret af fædrelandet en almen personlig pligt, der dog kun hvilede på landalmuen.

Således gik det til, at sognerådsmedlem Peter Hansen Jepsen i Oustrup og Poul Jensen på »Solvang« i Bølling på deres gamle dage kunne fortælle om ungdomsbedrifter i Holsten, hvor en dansk hær i sidste øjeblik forsøgte at støtte Napoleon mod et enigt Europa; og da Danmark i sidste omgang støttede sig til Napoleons fjender, var Bent Sørensen Storm fra Venborg, senere gårdejer i Refsgård, med i Frankrig.

Treårskrigen 1848–1850

»Slavekrigen«

Hen på formiddagen den 29. marts 1848 kom en af de piger, der gik til konfirmationsforberedelse i Egtved og derfor havde været til onsdagsprædiken, løbende hjem til sine forældres gård øst for Egtved. Hun fortalte, at en af mændene i byen havde stået uden for sin dør og grædt, og han havde fortalt hende, at Kjeldkær skov var fuld af røvere, og at Egtved sikkert snart ville få besøg af dem. Nu gjaldt det om at hjælpe sig selv. Hendes far var for gammel, og hendes brødre for unge, men byens våbenføre mænd beredte sig på at give fjenden en varm modtagelse. Kvinderne fik travlt med at gemme deres værdigenstande: de gravede dem ned. Der blev sendt bud til de nærmeste landsbyer, og snart stævnedes mændene derfra og fra Egtved, udrustet omtrent som i vikingetiden. En havde en buløkse på en 6 alens stage, andre forke og grebe eller leblade, der var rettet ud og sat på stage. Kun få havde geværer. Hele skaren samledes på Råbjerg, hvorfra der var en milevid udsigt, og spejdede ud mod synskredsen, men forgæves. Resten af »hæren« samledes i sandgraven i Egtved, hvor nu kroen ligger. Smeden havde haft travlt med at rette leblade ud og smede spyd, og nogle mænd, der havde været soldater, påtog sig at indøve mandskabet på markerne overfor. De brugte alle de kommandoord, de kunne huske. Rygtet ville vide, at røverne var slaver fra tugthuset i Rendsborg, som de slesvig-holstenske oprørere havde sluppet løs. Dagen efter kom to store hestevogne kørende fra Randbøl, fyldt med bevæbnede mænd. De havde hørt, at slaverne huserede omkring Kolding, og ville nu stille sig til rådighed for forsvaret dér. De nåede kun til Egtved, hvor de hjalp den lokale styrke med at gennemsnøge Egtved skov. En dreng på 15 år deltog i ekspeditionen, bevæbnet med en gammel ryttersabel, hans far havde fra sin soldatertid.

Hans Ebbesen, Egtved Holt, veteran fra Treårskrigen.

Denne såkaldte »Slavekrig« rasede over hele Jylland, helt op til Skagen, og det er aldrig blevet opklaret, hvordan rygtet er opstået. Det kan muligvis hænge sammen med de såkaldte friskarer, en broget flok, der havde meldt sig for at befri de betrængte brødre i Sønderjylland og Holsten.

Inden prinsen af Nør havde nået at få tilstrømningen standset, var der mødt ca. 3.000 mand. Til deres store skuffelse blev de ikke modtaget med særlig stor begejstring af befolkningen, og da slesvig-

holstenerne havde sejret ved Slesvig den 23. april 1848 takket være hjælp fra kongen af Preussen, blev friskarerne sendt mod nordvest over grænsen. General Wrangel ønskede ikke at samarbejde med dem. Han gav ordre til, at de skulle gå op i Nørrejylland over Foldingbro, hvorfra et korps gik til Vejle, et til Harte, et til Lejrskov, et til Bølling og Egtved og endelig et under kaptajn Aldosser til Nybjerg mølle. Det var meget varmt, den dag de ankom, og en lille dreng, de havde hentet ud af en gård i Egtved og givet en håndfuld kobberskillinger, for at han skulle vise dem vej, fortalte senere, at de fleste af mandskabet kastede tøjet og sprang i mølledammen. Men møllens ejer, kammerherre Thulstrup, blev vred og sagde: »Din snottede hvalp, skal du komme her med sådan noget pak!« Tyskerne havde ikke andet at foretage sig end at være til så meget besvær som muligt for omegnens folk, som efterhånden dårligt nok turde færdes på vejene. Til sidst blev det den for meget. De planlagde et natligt overfald på møllen, men planen blev røbet og måtte opgives.

En linnedvæver i Spjarup, Christian Johannsen, blev mistænkt for at have sladret af skole, fordi han var fra Haderslev og slesvig-holstener. Da bønderne ville afstraffe ham, flygtede han til møllen. Bønderne ville nu have fat på hans familie og gav sig til at belejre hans hus, hvor Stine, hans kone, forsvarede sig. I sidste øjeblik kom der hjælp fra møllen. Fire af de ivrigste af angriberne blev tvunget til at flytte for væveren til Haderslev og kom først hjem efter tre ugers forløb. Det kan ikke have været alle beboerne, der stod bag aktionen, for da Stine gik rundt for at sige farvel, kom hun hjem med et stort forråd af skinke, flæsk, ost m. m. Det tomme hus i Spjarup måtte Thulstrup købe.

Fra Egtved fortælles der om en mand, der havde købt tømmeret fra et nedbrudt hus, men så kom friskarefolkene og huggede det i stykker og brugte det til brændsel. Da han beklagede sig, forlangte tyskerne næste dag fem vogne, som de kørte ud til Frederikshåb plantage med. Hele dagen fældede de træer, og om aftenen afleverede de fem læs tømmer til manden.

Den 2. maj 1848 besatte preussiske tropper Kolding. Ca. 2.000 mand blev indkvarteret hos borgerne. Borgmesteren lod trommeslageren bekendtgøre, at de skulle bespises af kvarterværterne. Mere end 5.000 mand, som marcherede gennem byen, skulle også bispises. Den 5. maj var der ikke mere mad i byen. I alt fik Vejle amt og dele af Ribe amt indkvarteret ca. 20.000 mand. Officielt drejede krigen sig kun om Slesvig og Holsten, men ved at gå over Kongeåen vil-

le Wrangel opnå at få »noget i vor magt, hvorved vi kan tvinge fjenden til at slutte fred«.

Den 4. maj 1848 modtog amtmand Hoppe i Vejle en skrivelse om, at Wrangel ønskede forhandling med ham om besættelsehærens underhold. Amtmanden var syg, og toldinspektøren i Vejle mødte i stedet for ham tillige med de tre herredsfogeder fra det besatte område. Mødet afholdtes i Kolding den 5. maj. Tyskerne krævede magasiner oprettet i Kolding, Fredericia og Vejle, hvorfra der allerede den næste dag skulle udleveres, hvad tropperne behøvede. Oplandets bønder og byens købmænd skulle forsyne magasinerne. Bønderne skulle stille 100 vogne ved de tre magasiner, blandt andet for at køre varerne ud til kantonnementerne. Hvis disse ting ikke blev leveret, ville tyskerne »efter krigsrettens regler i fjendtligt land tage sig selv til rette«. Det gjorde friskarerne jo allerede. De ikke alene stjal, men optrådte også meget uforsigtigt. På Roedsgård i Bølling tændte de en aften et stort bål uden for døren til den stråtede stuelænge og sad der og støbte kugler. Når de gik på jagt efter fjerkræet, skød de, så folk ikke vidste, hvor de turde være. Det hændte da også, at en mand fik en kugle gennem hatten.

Dagen efter mødet i Kolding skrev herredsfogeden, kancelliråd Quistgaard, til general Wrangel og bad om at få friskarerne fjernet ufortøvet, »da de ikke alene indkvarterer sig selv, hvor de drager omkring og efter eget forgodtbefindende tiltager sig af beboernes ejendom, hvad der behager dem, men også tager heste og vogne fra de vejfarende, som de ikke engang i flere tilfælde har taget i betænkning at true på livet, ja endog at skyde efter. Således har denne usikkerhed til følge, at beboerne for en stor del ikke tør forlade hjemmet med heste og vogne, hvoraf atter flyder, at man snart hverken kan tilvejebringe de forlangte befordringer eller de til armeens brug nødvendige levnedsmidler.«

Samme dag som herredsfogeden skrev dette, havde han givet sognefogeden i Egtved ordre til næste morgen at sende vogne til Kolding. I stedet fik han en meddelelse om, at en talrig friskare, som var ankommet til Egtved om aftenen og havde »huseret på sædvanlig måde«, hindrede ham i at komme ud af huset, og at det derfor var ham umuligt at efterkomme rekvisitionen. General Wrangel, som ikke selv sympatiserede med friskarerne, gav dem ordre til at forlade kongeriget, og den 9. maj begyndte de at marchere gennem Kolding, ét korps om dagen. Da korpset fra Egtved skulle af sted, krævede de vogne til at køre nogle våben, de havde beslaglagt. Men nu sagde de

tilsagte bønder nej. Hestene var på arbejde i marken og havde ikke tid til sådan noget. Andre sagde rent ud, at de ingen heste havde; dem havde fjenden taget. Korpset skulle inden et bestemt tidspunkt være gennem Kolding, hvor det ikke var velset, hverken af danske eller tyske. Så måtte de marchere af uden bagagen. Præsten forsikrede, at bønderne ikke kunne. Sognefogeden kunne heller ikke gøre noget. Først da officeren truede med, at der ville blive lagt en slesvig-holstensk bataljon i hans gård, kom han i tanker om, at heste og vogn var skjult i skoven, og fik dem hentet hjem.

Man kom altså af med friskarerne, men preusserne blev her og stillede deres krav. for eksempel skrev herredsfogeden den 10. maj 1848 til sognefoged Søren Thomsen i Spjarup og oplyste ham om, at fra og med den 12. skulle Spjarup fogederi hver morgen kl. 8 levere til det magasin, der var oprettet på Staldgården i Kolding, 375 pund hø, 375 pund halm, 125 pund brød, 18 pund smør eller 36 pund flæsk og $1\frac{1}{4}$ td. havre. Der skulle føres bog over, hvad enhver leverede. Sognefogeden lovede at levere de forlangte brød, men af de andre varer var det ikke muligt at levere noget, »da samme ikke forefindes«, og at det derfor var ham umuligt at efterkomme rekvisitionen.

Kørsel for tyskerne voldte meget besvær. Refsgård fogderi opgjorde siden at have kørt 498 mil for dem. Det var ikke alene madvarer og foder, tyskerne forlangte, men de beslaglagde, hvad beboerne havde af våben og ammunition under trussel om at arrestere dem, der ikke afleverede, og føre dem til Rendsborg. Bønderne afleverede nogle rustne musketter og piker og prøvede at skjule, hvad de havde af gode våben. I Egtved beslaglagde tyskerne 6 pistoler til en værdi af 24 rdl., og de krævede at få leveret 300 heste inden den 15. maj. Da fristen udløb, begyndte de at tage selv. Bonden på Vollundgård havde to gode skimlede heste (Morenhopper). De blev bragt i sikkerhed ude i hedebakkerne, hvor der blev lavet nogle huler, overdækket med lyng. Der blev også stadsvognen og kister med linned og sølvtøj anbragt.

Så en middagsstund holdt 4 preussiske husarer uden for døren. Den ene holdt alle hestene, medens befalingsmændene og de to andre gik hen til døren. Bonden gik imod dem og rakte nogle nøgler frem som tegn på, at de kunne komme ind. Straks fik de øje på klukflasken, der stod godt fyldt på en væghylde. Officeren gjorde tegn, og bonden tog flasken og glasset og skænkede, men de ville ikke røre det, før han selv havde drukket. Så tømte de flasken og gik alle stuer rundt for at se, hvad de kunne bruge. Alt spiseligt tog de med, noget

flæsk, nogle æg og et enkelt fårelår. Laden blev eftersat, men der var intet korn. Officeren skældte ud på tysk, som bonden selvfølgelig ikke forstod et pluk af. Så steg de til hest og red ud i porten. Der så de, at der var faldet en tavl ud af staldvæggen, og derindenfor lå en høne og lagde æg. Det så en af de menige, og han råbte til befalingsmanden, at de skulle se at fange hønen og måske redde sig nogle æg. Det viste sig så, at der var en sæk under hønen. Med sablerne stak de hul på sækken med det resultat, at der strømmede boghvede ud. Der havde godt nok været lagt halm over sækken, men det havde hønen skrabet bort. Tyskerne blev rasende, trak sablerne og lavede krydshug over bondens hoved så sablerne hvinede i luften. Så gjorde de ham forståelig, at kornet skulle køres til Liegaard samme eftermiddag. Derfra ville det så blive transporteret til magasinet i Kolding. Bondens 9-årige søn overværede hele aktionen.

Foruden leverancerne til Staldgården måtte Egtved og Spjarup underholde 216 mand, der blev indkvarteret den 12. maj. Pastor Bøving alene måtte anvende 38 rdl. 8 sk. til indkvartering. Da han skiltes fra de ubudne gæster, sagde han til dem, at han ikke ønskede at se dem igen.

At Egtved sogn blev af med dem forholdsvis hurtigt, skyldtes en ordre fra Berlin, som general Wrangel modtog den 25. maj: han havde at rømme de besatte områder nord for Kongeåen. Ordren skyldtes et tryk fra den russiske zar, som af forståelige grunde ikke kunne fordrage oprørere. Wrangel var rasende, men måtte parere ordre. Da preusserne drog bort, medtog de 156 heste, »overvejende af ikke særlig god kvalitet.« Flere havde de ikke kunnet få fat på.

Pastor Bøving blev forskånet for at se flere tyskere i sit hjem, da han døde den dag i 1864, da Egtved atter blev besat.

Justitsministeriet sendte den 29. maj 1848 et cirkulære til amterne betræffende forsørgelsen af de familier, hvis forsørger var indkaldt til militærtjeneste. Dette videresendtes af Vejle amt til kommunerne, og Egtved sogneforstanderskab var straks rede til at drage omsorg for disse familier uden refusion til fattiggassen.

Krigen 1864

Trods de årelange forhandlinger efter Treårskrigen lykkedes det ikke at få det slesvig-holstenske spørgsmål løst. I november 1863 begyndte krigen igen, og denne gang fik vi det os stærkt overlegne

Preussen imod os. Natten mellem den 5. og 6. februar 1864 led vi det første store nederlag, da vi måtte rømme Dannevirke. Størsteparten af den danske hær lå i flankestillingerne Dybbøl og Fredericia. Men 4. division under general Hegermann-Lindenchrone ankom den 7.-8. februar til egnen omkring Kolding. Den fik den 9. februar ordre til at holde den jyske grænse besat, så vidt som dens kræfter tillod det. Både mænd og heste var trætte efter det anstrengende tilbagetog fra Dannevirke. Nogen forstærkning ankom fra Fredericia og blev anbragt dels i Kolding, dels i Bramdrup og Nr. Bjært. 4. division rykkede tilbage bag Almind hule. En eskadron var sendt vestpå til Estrup for at få fjenden til at tro, at der lå større danske styrker derude. Den 17. februar meddeltes det, at der lå fjendtlige styrker, fodfolk, rytteri og artilleri, i Christiansfeld og Lunderskov. I løbet af dagen trak danskerne sig tilbage mod Viuf og Nr. Bjært. Så snart fjenden opdagede det, blev Kolding besat.

Man kunne nu hver dag vente fjenden til Egtved. Hegermann-Lindenchrone tog stilling i Vejleådal. Den 22. februar holdt nogle få danske dragoner øvelse ved præstegårdshaven, og oppe i møllehaten sad der en og spejdede med en kikkert. Møllersvenden råbte flere gange, at han skulle komme ned. Preussisk rytteri var nemlig rykket ind syd i byen. Men han kom først ned og sluttede sig til de andre, da fjenden var nået til Karpenhøll. Tyskerne kom stormende op i møllen, greb svenden i brystet og truede ham med sabelen. De beskyldte ham for at have givet signal med møllevingerne og ville have ham til at fortælle, hvor danskerne var skjult. De var redet nordpå til Mangehøje i Vork, men det fortalte svenden ikke noget om. Om aftenen gik han ned til mølleren og forlangte sin afsked. Det var især, fordi han i længere tid havde lagt mærke til, at en mand, som var stærkt mistænkt for spioneri, gik og luskede i nærheden af møllen. Han blev senere nappet og indsat i arresten i Vejle, men blev løsladt, da tyskerne erobrede denne by den 8. marts. Tyskerne stillede deres forposter op på Råbjerg nord for Egtved. De danske holdt kun et par kilometer nordligere, på Mangehøje.

En dag så beboerne i Refsgård en afdeling tysk rytteri på vej til Mangehøje. De danske dragoner opdagede dem i tide og trak sig tilbage over Vejle å, hvor de afbrød Klingebækbro og søgte tilflugt i gamle Trillinggård i Tørskind. Fjenden standsede ved åen, men sendte nogle geværsalver op efter gårdene. Kuglerne raslede i toppen af de høje popler, og en gik gennem vinduet i Anders Kristensens

gård og ind over bordet, hvor familien netop sad og spiste, men der skete ingen skade. Fjenden trak sig så tilbage til Egtved igen.

Efter forpostfægtningen ved Blåkærskov den 28. februar kom to dragoner, der hørte til samme afdeling som Niels Kjeldsen, men var blevet skilt fra de andre, ind på en gård i Oustrup. En af sønnerne måtte så i hast på ryggen af en hest og vise dem vej. Det var voveligt, for der stod stadig tyske forposter på Råbjerg. Men de slap lykkeligt ned i dalen ved Nybjerg mølle og videre bort.

Egentlige krigshandlinger fandt ikke sted i Egtved sogn, men efter rytterfægtningen ved Vorbasse den 29. februar blev der sendt en dragon med melding til den danske afdeling, der lå i Nybjerg mølle. Han var såret og syg og gik i vildelse til angreb på en bonde, der kørte ad samme vej. Det gik stærkt, men det lykkedes bonden at holde dragonens hest tilbage ved at slå den i hovedet med pishen. Sådan kom de ned i Møllegården, hvor dragonerne overmandede krigsmændene og visiterede ham, så hans melding blev fundet og sendt videre. Men han selv blev først behandlet efter et døgn forløb.

Også i 1864 tog tyskerne heste i hele egnen, men folk søgte at skjule dem. Fra Nordbæk og omliggende gårde førte de hestene ud i en lavning ved Fitting. Da prøjserne så kom til Nordbæk, fandt de kun en gammel hest, der var så ringe, at de ikke ville have den. Men de kunne ikke forstå, at så stor en gård kun havde sådan en elendig krikke. En mand har fortalt, at hans fader flere gange har siddet på gårdens heste i en tør mergelgrav under bakkerne i Stenengen i Oustrup.

Engang havde beboerne som så ofte før fået befaling til at møde med deres heste i Vork, for at fjenden kunne udtage dem, de ville have. En mand fra Oustrup mødte med en dejlig følhoppe, og en mand fra Refsgård med en hingst. Den slog sig løs og løb omkring og gjorde de andre heste urolige. Også hoppen kom løs og satte af sted i fuldt firspring ad hjemmet til. Fjenden prøvede at indfange dem, men forgæves, og mændene glædede sig.

Der fortælles om en gammel mand på en gård syd for Egtved. Hans to ældste sønner var indkaldte, den yngste, som kun var halv voksen, tog fjenden og satte til skansearbejde. Alt det havde han tålt, men da de også kom og hentede hans heste, græd han og sagde: »Nu kan jeg næsten sige som Job: Nøgen kom jeg af moders lov, og nøgen vender jeg tilbage.«

Klog af skade fra sidste krig forsøgte man, så godt man kunne, at

gemme fødevarer og hvad man ellers nødig ville miste. En husmand fra Vork har fortalt, hvordan først hans broder fra Egtved, senere hans nabo bad ham gemme aftærsket korn, kød og flæsk for dem. Det kom op på loftet, og tyskerne har vel ikke ment, det var umagen værd at ransage det lille hus.

På en gård i Refsgård fyldte de kød og flæsk i en slagbænk og gravede den ned. Da de senere var bekymret over, at en lille pige på seks år havde set det ske, beroligede hun dem: »I skal ikke være bange, at jeg skal fortælle det til nogen.« Senere gravede hendes fader sine penge ned i laden. Men naturligvis lykkedes det ikke at skjule dem. Engang kørte nogle og tyve vogne i rad, fuldt belæssede, til Kolding. Samme dag trak en dreng en ko derind. Den blev dog betalt med 16 øre pundet.

Efterhånden som tyskerne rykkede op i Jylland, blev forbindelsen til øerne afbrudt.

Den unge søn på Vollundgård, der som 8-9-årig havde set sit hjem blive plyndret af tyskerne, var nu, 16 år senere, taget til infanteriet, men var ikke blevet indkaldt, inden tyskernes ankomst.

Hans søn, skovfoged Rasmus Rasmussen på Gjerndrup, har senere fortalt, hvordan det gik til, da indkaldelsesordren kom. Hans fader skulle møde i Odense. Alle de unge karle, der var indkaldt, ville af sted. De lejede en vogn med en del halm, de kunne ligge i. Så kørte de ved nattetid ad den gamle studevej over Randbøl. Kusken benyttede reb i stedet for jernkobler, for at de ikke skulle lave spektakel. De kørte nat efter nat og nåede omsider til Aalborg. Der opdagede de, at der var mange andre på vej. Nogle dage efter kom de så alle om bord i et dansk krigsskib og sejlede ud ved midnatstid. Uden uheld nåede de til København og kørte så med toget til Korsør. Det var deres livs første jernbanerejse. Endelig nåede de til Odense, tre uger efter at de var taget hjemmefra. Så skulle de til at være soldater, men uniformer var der ikke til dem, så den første uge eksercerede de i deres eget tøj. Efterhånden fik de noget gammelt militærtøj og geværer, og efter tre ugers forløb var de udlært og skulle så mod tyskerne. Disse stod på Fænø, og man ventede en landgang på Fyn. Men natten gik, uden at der skete noget, og næste dag blev der våbentilstand.

Den Første Verdenskrig, 1914-1918

I denne krig undgik Danmark at blive indviklet i selve krigshandlingerne, men krigen mærkedes på andre måder: stærkt stigende pri-

ser, mangel på varer (især udenlandske), stærk rationering af en hel række fornødenheder og dertil knyttede rationeringskort, maksimalpriser og tvangsaflevering af en del brændsel, mælk, korn og kartofler. Ældre årgange af værnepligtige blev flere gange indkaldt til 2½ måneders tjeneste, så at de ældste årgange i alt kom op på ca. tre års soldatertjeneste. I en periode havde Egtved by indkvartering af feltartilleri med heste og kanoner.

Den Anden Verdenskrig, 1939–1945

Også i denne krig undgik Danmark at blive direkte indblandet i krigshandlingerne. Dog mistede nogle få danske soldater livet den 9. april 1940 om morgenen i kamp mod de indtrængende tyske besættelsestropper. Det skete, inden der indløb ordre til at standse al modstand.

Modstandsbevægelsens folk udførte under hele besættelsen et dygtigt og velorganiseret arbejde. Herom kan man læse i særlige beretninger for hele landet. Her skal vi holde os til Egtved sogn.

Den tyske besættelse

Tidligt om morgenen den 9. april 1940 vækkedes det danske folk af larm fra tyske flyvemaskiner, der overfløj landet i lav højde. Danmark blev besat af det nazistiske Tyskland, og dermed begyndte en tid med spænding, uhygge og uvished for fremtiden. Samme dags eftermiddag rykkede endeløse rækker af tysk militær nordpå gennem egnen, og allerede samme aften var mørklægning af alle vinduer påbudt. Hurtigt blev der indført rationering af en lang række varer, da man forudså mangel, især på udenlandske varer. Rationeringen blev efterhånden mere og mere omfattende og voldte mange besværligheder. Gennem alle krigsårene forsynede tyskerne sig med danske varer, og leverandørerne fik betalingen prompte, hvad enten det var bønder, handlende eller håndværkere. Alt betaltes af staten.

Livet i Egtved sogn fortsatte temmelig roligt. Aviserne var under censur og bragte næsten kun nyt om tyskernes mange sejre. Om den egentlige styrelse af Danmark, og hvad der foregik under overfladen, fik man intet at vide. Men der dannedes rundt omkring mindre kredse, der fik forbindelse med vidende mennesker, som informerede dem i streng fortrolighed. Her i sognet havde man en sådan forbindelse med lektor Karl Olsen, Kolding (senere rektor for Viborg Katedral-skole).

En række illegale blade spredtes blandt folk, nogle til skræk, andre til håb om voldsherredømmets ophør. Den engelske radio sendte daglig på dansk indgående oplysninger om de faktiske forhold, og til den lyttede alle danskere, der ville høre sandheden. Stemningen mod tyskerne blev stærkere og stærkere.

Af direkte krigshandlinger var der et par.

Den 8. februar 1945 tabte en engelsk maskine en meget kraftig bombe, som ramte en ejendom vest for kommunevejen nord for Ballehule, tilhørende Ernst Skovsgaard (nær ved den senere opførte ejendom »Nyvirke«). Hans kone lå på sygehuset, og netop denne nat var børnene flyttet ind i faderens soveværelse. Det blev deres redning. Bomben ødelagde børnenes værelse og knuste kostalden.

En anden gang var der luftkamp over Egtved skov. En engelsk og en tysk maskine blev skudt ned. Nogle mennesker cyklede derind og så den engelske pilot og den engelske skytte ligge dræbt ved deres maskine. Den tyske maskine blev de jaget bort fra.

Det skete også, at en bombe blev kastet i nærheden af »Snoghavegård«, og mange vinduer blev knust.

Et års tid efter, at den tyske værnemagt havde fjernet den danske regering og rigsdag, kom turen til det danske politi. Det var den 19. september 1944. Politiet sad under resten af krigen i tyske koncentrationslejre. Dermed begyndte for Danmark »den lovløse tid«. Departementscheferne påbød da den 11. oktober 1944 kommunerne at oprette vagtværn, så at borgernes liv og ejendom kunne blive beskyttet mod bander af retsløse personer. Egtved Borger- og Håndværkerforening påtog sig dette, og et vagtværn på 180 mand fra hele kommunen blev oprettet. Vagtstue med chef fik plads i kommunekontoret (den tidligere stationsbygning). Fra kl. 10 aften til kl. 6 morgen var 12 mand på vagt. Seks mand sad i vagtstuen rede til hurtig udrykning. De andre seks patruljerede to og to i nærmere angivne gader. Efter to timers forløb byttede de to 6-mands hold om. Alle var forsynede med stålhelm og gummiknippel.

En lang tid var der udgangsforbud fra kl. 20.30 til kl. 5.30. Traf vagtværnet folk ude i den tid, skulle de føre dem til forhør på vagtstuen. Cykler, der stod på gader og veje, bragtes ligeledes til vagtstuen. Havde man fået dispensation til at holde bal eller lignende, skulle vagtværnet være til stede. Desuden skulle de bevogte truede mennesker, finde ophavsmænd til trusselsbreve o. m. a.

Når der var tyske soldater indkvarteret i byen, mødtes danske og

Fot. Emil Traberg.

Mindeanlægget i Østergade.

tyske patruljer ofte i gaderne. Det var beroligende for byens borgere at vide, at der var værn mod tyve og skarnsfolk i den lovløse tid, og de var taknemmelige for vagtværnet, der virkede indtil kort efter 5. maj 1945.

En dag i februar 1945 kom der ordre til indkvartering af tyske soldater. De fik bl. a. anvist pakhuset ved stationen, gymnastiksalen, skolerne, missionshuset, forsamlingshuset, højskolehjemmet og en stor tom lejlighed, som havde været beboet af en lokal stikker. Han havde i længere tid gjort tjeneste hos Gestapo på Staldgården i Kolding. Anvisningen af stikkerens lejlighed medførte, at han sammen med flere gestapofolk gik til sognerådsformanden og var meget provokerende; bl. a. truede han ham med at sende ham til Frøslevlejren.

Den 4. maj om aftenen, da den engelske radio bragte budskabet om, at tyskerne havde kapituleret, blev der en jubel uden lige. Folk omfavnede hinanden på gaderne, man tændte levende lys i vinduerne, venner og naboer søgte sammen, og kager og hengemt kaffe kom frem. Således var det også i sognerådsformandens hjem; men han fik at føle, at freden ikke var kommet endnu. Kager og duftende kaffe stod på bordet, da der blev banket, først på fordøren og derefter på bagdøren. Det var to mænd, der instændigt bad sognerådsformanden om straks at gå under jorden. Efter nogen overvejelse rykkede han og hans familie i skjul hos nogle venner. Pastor Anker Jensen og læge Pedersen, der flere gange havde været væk fra hjemmet, flyttede også andetsteds hen.

Den 5. maj om morgenen, da alle flag var hejst, og stemningen var høj og fredfyldt, indtraf der en dramatisk begivenhed, som var ved at bringe Egtved by i alvorlig fare. Lidt op ad formiddagen kørte en tysk officer med to tyske kvindelige passagerer ind i byen. Hans bil var fyldt med cigarer og vin. I Vestergade blev officeren standset af en kvindelig frihedskæmper, Mona Andersen, der med pistol i hånden arresterede ham og fik ham ført til vagtværnet under stor protest. Blandt andet sagde han, at han havde gjort hele krigen med, at hele hans familie var blevet dræbt af bomber over Berlin, og at han nu havde mistet sin militære ære ved at blive arresteret af en kvinde. Han blev anbragt i forvaring på Egtved Overgård. Under alt dette havde hans to kvindelige passagerer telefoneret til det tyske militære kvarter i Vandel, hvorfra der straks blev sendt flere lastvogne med soldater og maskinkanoner til afspærring af byens udfaldsveje, og der blev udtalt stærke trusler mod byens befolkning. En af de tyske

5. maj 1945. Tyskere i Vestergade på vej hjem.

biler standsede på Bøgvadvej en cyklist, den senere kævner Karl Pedersen, og tvang ham ind i bilen. Lige efter blev en anden mand, »Prinsen«, også tvunget ind i bilen, som kørte til Egtved Overgård. Her krævede den tyske officer øjeblikkelig udlevering af den kvindelige frihedskæmper, der havde taget ham til fange. I modsat fald ville Egtved by blive bombet! Den daværende sognerådsformand og sognefoged, Søren Olsen, kunne ikke findes, og så måtte tyskerne køre igen. De satte kævneren af på Bøgvadvejen, hvor de havde taget ham. Da han kom ind i byen, stumlede folk sammen om ham, og de blev hurtigt enige om at sende ham ind til Kolding til samtale med politiet, som nu var vendt tilbage. En rutebilchauffør stillede straks sig selv og sin vogn til rådighed. Hvordan den uhyggelige situation blev afblæst, står ikke helt klart, men det skete i den tyske overkommando i Silkeborg, sikkert ved amtmand Herchends mellemkomst.

En sabotørgruppe, der hørte hjemme i Jordrup, sprængte i Egtved by et par lastbiler, som kørte for tyskerne på Vandel flyveplads, i luften. Men nogle timer før bankede en mand på døren til vagtværnets

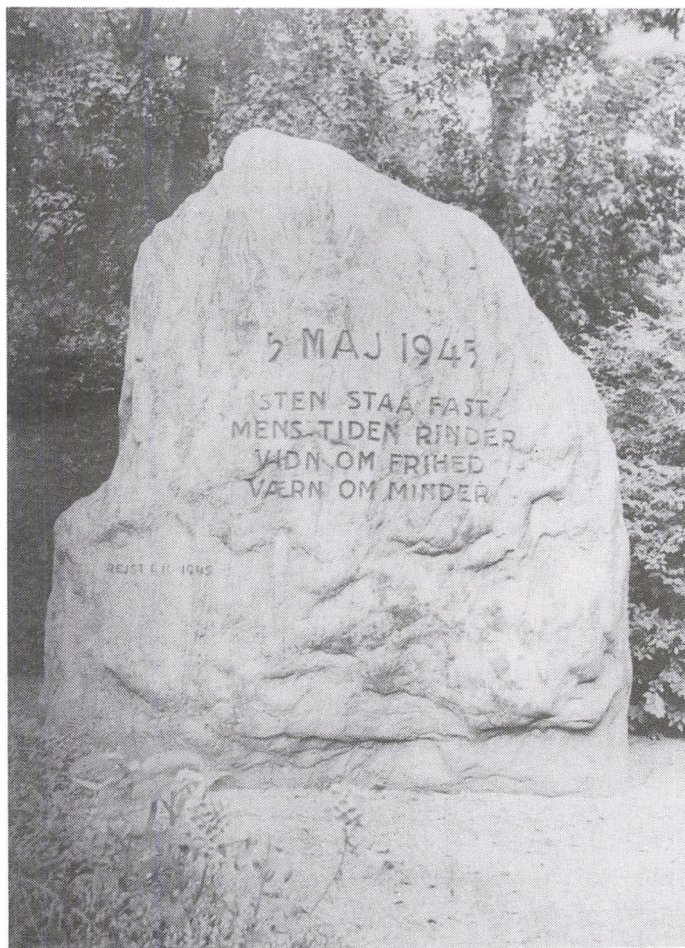
5. maj 1945. Tyskernes »elendighedsmarch«.

lokale for at melde, at sprængningen ville finde sted. Da vagtchefen lukkede op, holdt manden en pistol frem imod ham. Men han skulle blot underrettes.

Kristi Himmelfartsdag 1945 rullede biler med engelske soldater op foran kroen i Egtved. De bad om at få en engelsk- og tysktalende mand med som tolke til Vandel, hvor englænderne forlangte at få flyvepladsen overgivet. De to tolke fra Egtved blev sognerådsformand Chr. M. Kastbjerg og Alfred Andersen, kobindselfabrikken »Dan«. De to oplevede således flyvepladsens overgivelse til englænderne.

Kort efter kapitulationen begyndte flere hundrede tusinde tyske soldater deres hjemmarch, deres »elendighedsmarch«, som de selv kaldte den, og det var det i sandhed. Ingen måtte hjælpe dem med med noget som helst, selv om de var nok så elendige og ynkverdige.

Der var forskel på deres ind- og udmarch.

5. maj-stenen i anlægget i Østergade.

Folkeminder

En egen verden bor i bondens hjem.
Hvo klare øjne har, kan snart den finde.
Nu kommer den tit sky og dæmpet frem,
men se kun rigtig til – den er derinde!
Og har du hjerte så for, hvad du så,
den lille verden vil til hjertet tale
og snart så broget rig for tanken stå,
som nogen digter kan få lyst at male.

(Plattysk digt af *Claus Groth*,
fra H. F. Feilberg: Dansk Bondeliv).

Folkeminder er beretninger om tidligere tiders forhold, sæd og skik. De forekommer her i meget sammentrængt form.

En meget stor forandring i århundreders levevis skete i slutningen af 1700-tallet, da markerne udskiftedes af fællesskabet, og gårdene udflyttedes. Fra den tid er der ingen mundtlige beretninger, men en nøje gennemgang af tingbøgerne giver et ganske godt billede af sæd, skik og levevis før udskiftningen.

En anden mærkbar forandring skete i den sidste fjerdedel af 1800-tallet, da det danske landbrug gik over fra korn- og kvægavl til forædling af landbrugsprodukter, og fra tiden deromkring er en del af det følgende stof hentet.

Man kan nogenlunde følge bygningshistorien næsten 200 år tilbage og se, om der var lerklinede stolpehuse, bindingsværkshuse eller grundmurede huse, med angivelse af antal fag og arten af tag. Bønderne i Bølling, der var selvejere, havde alle grundmurede gårde før andre. På enkelte fæstegårde kunne der være både to og tre fæstere, som hver havde sin lille beboelse. Deres største rum havde åben skorsten og var både køkken og spise-, sove- og opholdsrum.

I den økonomiske fremgangstid fra ca. 1835 til 1880 byggedes der mange udmærkede stuehuse, hvoraf nogle står endnu. I 1870-erne byggede man f. eks. i Bølling stuehuse med stor lofthøjde og mange flere værelser, end man nu har brug for.

Fot. Oscar Wils, Kolding.

Ane Marie Nissen.

Kvindernes arbejde og vilkår

Kvindernes domæne var stuehuset med alt dets inventar. Et sådant, som det normalt var mellem ca. 1875 og 1900, da en del gammelt faldt, og nyt kom til, skal her gennemgås i hovedtræk med alle dets arbejdskrav til kvinden.

Stuehusene havde – for solens skyld – næsten altid gavlene i øst-vest og havde mindst to indgangsdøre på en af langsiderne. Hovedindgangsdørens forstue bestod kun af ét fag. Til højre for denne var storstuen, hvor kister og skabe stod. Som regel var det en trefagsstue og gerne med et gæsteværelse bagved. Bag forstuen var en mindre dagligstue, der benyttedes, når der kun var få gæster. Til venstre for forstuen lå næsten altid en tofagsstue i hele husets bredde, og i dens ene ende var en panelvæg med to alkover, der kunne lukkes

med fløjdøre eller forhæng. Videre mod vest og i solsiden var der et tofags køkken med et mindre spisekammer ind til; mod nord derfor bryggers med bageovn og måske et lille kammer eller en mælkestue, eventuelt kælder med saltkar og øltønder m. m. Mindre ejendomme havde færre rum i stuehuset og ofte derfra adgang til foderloen og kostalden.

Som loft i stuehusene huskes kun brædder; væggene var hvidkalkede, i køkkenet røde. De lerstampede gulve var på retur for bræddegulve gennem flere slægtled og var helt borte omkring år 1900. I forstue og bryggers holdt den pikkede stenbro sig lidt længere. Bortset fra eventuelle brude- og begravelsesvers i storstuen var der indtil århundredskiftet få eller ingen billeder på væggene, men de kom ligesom de første gardiner frem ret hurtigt derefter.

Fra gamle papirer ved man, hvor elendig fattigt indboet tidligere kunne være. Ved et syn hos mølleren i Bøgvad mølle efter svenskekrigen fandtes der en skive (et bord), en bænk, et par stole, en jerngryde, en seng med et tæppe og nogle gamle klude; og i en gård i Vork samtidig en skive, en bænk, et par stole, en kiste og et hænge-skab; kistens låg og skabets låge var ituslået af polakkerne. En menneskealder senere, 1677, er der fra et skifte i en gård i Refsgård beretning om et hjem, der var meget rigeligt forsynet med al slags inventar.

Af brugsgenstande skal nævnes: til bagning dejtrug og skødsel, til brygning en tønde på karstok (lavet af en kløftet gren sat på tre ben), et stort kar og øltønder; til mælke- og ostebehandling stripper, sikar, kærne, smørtrug, løbetønde og ostekop; til slagting en saltbalje; til spinding heglar, karter, tøjkurve, spinderok, hør- og blårholdere, garnvinde og vindepinde; til vask bygetønde, baljer, bankeskammel og tærskel; til rulning manglebræt og manglestok, senere den store trækrulle, desuden spiseskeer, grydeskeer, skærebrætter m. m.

Fra oldtiden og til midten af 1800-tallet har lervarer af forskellig størrelse og form været i daglig brug. De afløstes af ildfaste lervarer, porcelæn og glas. Blandt de gamle lervarer anvendtes jydepotterne til kogning og stegning; de større »sætter« til bagning af bygmels- eller hvedemelskager; de mange af mindre størrelse f. eks. til opbevaring af fløde. Tinkander, tinfade og tallerkener, der var sat i »rien«, en tremmehylde som regel på dagligstuevæggen, kom ligesom det sjældne sølvtøj kun frem ved festlige lejligheder. Nogle steder havde kobber- og messinggenstande gammel hævd, f. eks. kobbergrueked-

ler, mindre messingspande, varmbækkener, mortere med støderen, lysestager m. m.

Rengøring.

Så længe de lerstampede gulve holdt sig, kostede rengøring ringe arbejde. Der blev flyttet lidt med støvet ved fejning med en revlingriskost, men da der efterhånden kom bræddegulve i de fleste stuer, og i hvert fald gulvet i storstuen skulle hvidskures, blev det til et slid. Nu kunne man ikke mere som før gå ind og ud med træsko eller spytte på gulvet. Mændene spyttede utrolig meget dengang, måske kun af vane, måske fordi man dengang spiste meget saltmad og derpå hyp-pigt drak øl af ølkruset, der altid stod på køkkenbordet.

Måltiderne

Den daglige madlavning af den spartanske, ensformige kost krævede dengang mindre arbejde. Fra midten af februar til november spistes fem gange daglig. Folk var tidligt oppe. Davren, der serveredes omkring ved kl. 6, bestod for det meste af kold grød, overhældt med varm mælk og anrettet i et stort lervad midt på bordet, og én eller to rundtenommer rugbrød med fedt. I 1890-erne afløstes mælkegrøden af kaffe og fedtet af margarine. Mellem kl. 8 og 9 spistes formiddagsmellemmad: et par rugbrødsmellemmadder med ost eller kød på; under hårdt arbejde fik daglejerne en dram. En gårdmand i Oustrup gav hver halve dag sin mergelkaster en pægl brændevin. »Onnen« bestod næsten som fast ret af boghvede- eller byggerød. Her som så mange andre steder berettes der om, at på enkelte gårde spiste man grød 21 gange om ugen. Der veksledes dog med grønkåls- og hvidkålssuppe, vælling, pandekager, råmælksbudding m. m. Efterretterne var gerne røget eller saltet stegt flæsk og i slagtetiden fersk kød. Kl. 4.30 spistes eftermiddagsmellemmad, lig formiddagens. Kl. 9, når alt arbejde var endt, spistes nadver: mælkegrød eller »nyskøgt« boghvedegrød.

Ved spisning sad man på en gård i flg. orden: manden på en kort bæk for bordenden. På langbænken langs vinduet: forkarlen, andenkarlen, tredjekarlen, daglejeren, drengen. På modsat side af bordet alle stående: madmoderen, ældste pige, lillepigen. Røgteren sad på en skammel for den nederste bordende. Børnene sad enten på kvindesiden eller ved deres eget lille bord (fra »Landbokvinden«).

Fra de fjerneste tider, indtil kaffen og teen kom frem, var øl den

eneste drik; mælk havde man så godt som ingenting af, i hvert fald ikke om vinteren før mejeriernes tid. Før sukkeret kom frem, var sødet mad en stor sjældenhed, da man kun havde den sparsomt hjemmeavlede honning at søde med. Kartofler kom til egnen med kolonisterne i 1760, men vandt ikke indpas før et hundrede år efter.

Anretningen af maden var nem. Grødfadet eller stegepanden blev sat på bordet, og alle langede til grødfadet eller dyppede kartofflen i »duelsen« i panden uden gaffel. Skulle der skæres kød i stykker, skete det på bordet eller på et træbræt, og mandfolkene brugte deres egen lommekniv. Ved århundredskiftet havde næsten alle en tallerken, og samtidig forsvandt den skik, at kvinderne skulle stå op under spisningen. Opvasken var også let. Manden og karlene havde hver sin egen ske, som de efter endt spisning tørrede af på ærmet og satte i vindueshaspen eller ind ved bjælken. Gryder, fade og pander blev sat ud på bryggersgulvet. Skal man tro gammel snak, gjorde hunden sit bedste for at slikke tingene rene, før pigerne vaskede dem af i et lerfad.

Anden kvindesyssel

Det var umådelig store arbejdsbyrder, der var lagt på kvinderne. Foruden rengøring og madlavning var der bagning, brygning, slagting, malkning, fremstilling af smør og ost og lysestøbning, fremstilling af al slags tøj, hjælp i slæt og høst, og var der så en opvoksende børneflokk, så var det et evigt slid at være pige eller husmoder. Det halve af året fik mandfolkene en god middagssøvn, men kvinderne aldrig, og det siges, at de kun om lørdagen fik tid at rede håret. Hvis kvinderne havde særlig travlt med at spinde, kunne de ofte begynde så tidligt, at de måtte have et stykke mad. I et hjem i Oustrup stod moder og døtre op, længe før det blev lyst, og satte sig til rokken. Når de havde spundet et stykke tid, fik de et stykke sigtebrød med honning på; så gik de ud at malke, og så var det davretid.

Bagning foregik i små fritliggende ovnhuse af hensyn til brandfaren, men da gårdene blev om- eller nybygget imellem 1830 og 1875, opførtes den store bagerovn i bryggerset. Almindeligvis bagtes der af tre skæpper rugmel, hvad der som regel gav brød nok til 3–4 uger.

Dejen blev lagt i dejtruget om aftenen, helst i det lune køkken, dækket godt til med lagen og dyne. Om morgenen, når surdejen havde gennemsyret den, æltede kvinderne den med næverne, slog den op i en halv snes ca. 6 kg brød. Ovnens skulle været fyret hvidglødende,

før den ragedes med ovnrugen og fejedes, hvorefter brødene sættes ind med skjødselen. Kun til jul bagtes hvede- og sigtebrød samt pebernødder til de tre helligaftener; men ved århundredskiftet var det skik at spise et stykke hvedebrød søndag morgen. Lige i begyndelsen af det 20. århundrede spistes der til hverdag ét stykke hvedebrød om morgenen og et kl. 4.30. Allerede da var der ved gilder mange slags bagværk af hvede til kaffen. Omkring 1925 kunne der ved kaffeborde serveres op til 13 slags kager.

Brygning. I hver landsby var der én eller flere såkaldte malkøller, d.v.s. små huse, hvor byg blev sat »i støb«, spirede under opvarmning og blev til malt. Malten blev sammen med humle, der var indkøbt hos omrejsende fynske humlemænd, lagt på halm i en høj tønde med et taphul, der blev reguleret med en lang tilspidset stok. Det aftappede fra bryggertønden blev varmet op i gruekedlen og spandevist fyldt i det store bryggerkar, hvor man tilsatte ølgær. Efter gæringen fyldtes øllet i én eller to tønder, hvorfra man kunne tappe det daglige forbrug.

Bryggegær opbevarede fra den ene gang til den anden. Der var som regel to øltønder i hver gård, og der bryggedes ret ofte. Det meget stærke »gammeltøl« huskes knap nok her.

Næsten al *slagtning* var kvindearbejde; de slagtede selv høns, ænder, gæs, kalve og får. Det var et ubehageligt arbejde, der faldt dem tungt, da de selv havde været med til at passe og pleje dyrene, fra de var små. Om efteråret slagtedes 2 eller 3 får og igen et par før jul. En hjemmeslagter slagtede svinene, almindeligvis et før jul og et om foråret. Når et stort svin skulle slagtes, kunne arbejdet vare fra kl. 5 morgen til midnat. Slagteren stak, skoldede og parterede grisen, og alt imens havde han og manden på gården fået både »æ stikdram« og »æ skraavdram«. Det tog lang tid at hakke kød til pølser, først med økse, derefter med krumkniv, rense tarme med kalkvand og stoppe kødet gennem pølsehornet med fingrene. Blodpølser lukkedes med en pølsepind af slæntjørn. Næsten al indmad gjordes i stand. Da kødhakkemaskinen kom frem omkring 1890, blev arbejdet lettere. Efter ældgammel skik blev der givet slagtemad bort til venner, naboer og fattige. Slagteren betalte en tid med slagtemad; men da man begyndte at betale ham med penge, var der en kone, der nægtede også at give ham kød. Slagteren, en lun mand, erklærede, at han bestemt ville have hoved og tær med hjem, og det holdt han stædigt fast ved, indtil konen fattede meningen. Det meste af slagtingen skulle saltes, røges eller tørres for at kunne holde sig.

Lysestøbning. Talg af køer og får støbtes til præse og lys til vintrens brug. Det var strengt nødvendigt at spare på lys, hvorfor der blev holdt mørkning, indtil den sidste smule lys forsvandt, og imens kunne man kaste lidt tørvesmuld på gløderne på den åbne skorsten eller lukke kakkelovnslågen op og få et lysskær ud i stuen. Man færdedes meget i mørke; det gjorde ikke sjældent børnene mørkerædde. Da petroleumslampen holdt sit indtog i 1890'erne, var det en stærkere overgang, end da det elektriske lys kom.

Malkning og mælkens behandling var fuldstændig overladt til kvinderne. Før 1900 var der i sognet så godt som ingen mandfolk, der ville nedlade sig til at malke. I fællesskabets tid, da der var 3 eller 4 køer på hver gård, som næsten altid var »sene« om vinteren, var det ikke noget særlig stort arbejde, men lige før mejeriernes oprettelse, da mælkemængden var i stigning, var det en daglig og ikke ringe pligt at malke og kærne smør. Især voldte smørkærningen bryderier, hvor der skulle samles fløde for flere dage, og mislykkedes kærningen, ja, så var den forhekset, og en klog mand måtte hentes med råd, skønt urenlighed var den rette årsag. På de lidt større gårde fik man indrettet kærning ved hestekraft.

Ostelavning fandt sted på alle gårde, mest om forsommeren, når der var rigeligt med mælk. Mælken samledes i en større kedel og blev opvarmet til godt lunken. Derefter blev der tilsat løbe, købt på flasker; men for hundrede år siden lavede kvinderne i Egtved den selv ved at tage løbe fra ved kalveslagting. Tarme blev skåret i stykker og lagt i salt i en tallerken en kort tid, hvorpå vædsken kom i en vidhalset flaske med valle i. Til en ost brugtes ca. et snapseglasfuldt, og så blev flasken med løbe atter spædet op med valle. Fra gammel tid var det pligt at levere mælk eller ost til præsterne, og fra Egtved kender man en voldsom strid mellem provst Peder Hansen Storm og bønderne i Bølling. Flere havde ret til ost, f. eks. jordemoderen, som var den sidste, der nød den gunst.

Den ældste form for *storvask* var at »byge« tøjet: en temmelig stor tønde, »bygetønden«, sattes op på en karstok. Tøjet lagdes i tønden, der fyldtes med kogende vand tilsat bøgetræsasse. Den derved dannede lud var eneste vaskemiddel. De svære blå- og hørgarnslagener kunne ikke vaskes ved håndkraft, men blev banket med en »tærskel« på et bræt. Om vinteren vaskede man to gange, nemlig før jul og hen på foråret.

Om manglerne ved den personlige renlighed findes der mange fæle

beretninger. En forfærdelig ulempe var det, at der for hundrede år siden kun fandtes få nødtørftshuse, så folk var nødt til at søge til stalde eller bag huse og haver.

Spinding og vævning. Bortset fra den allertravleste sommertid og fjorten dage om julen var kvindernes evige arbejde at spinde uld, hør eller blår. Indtil for godt hundrede år siden, da alt gang- og sengetøj var hjemmelavet, skulle der årlig på hver gård fremstilles ca. 30 m vadmél, 16 m tosel og 60 m hør- eller blårlærred. Fårene blev vasket og klippet forår og efterår. Efter efterårsklipningen begyndte spindingen. Omkring 1900 var der på Koldingvej i Egtved et »kårhus« (kartehus), hvor ulden kartedes i »tøjer« (luftige ruller). Husmoderen og til tider også pigerne sad ved spinderokken, som altid var i gang fra om morgenen til ud på aftenen, når ikke andet arbejde optog dem. Manden eller børnene vandt om aftenen garnet fra tenen over på garnvinden og derfra i nøgler på en vindepind. Uldspindingen skulle være færdig til jul; resterede der noget, skulle konen have det med til kirke juledag. Efter jul spandtes hør og blår. For godt hundrede år siden ophørte den sparsomme høravl i sognet, og efter den tid købtes hørren. Samtidig begyndte man at blande tvist i det meste tøj. Strogen var tvist, det påslåede uld eller hør. Uld og tvist sammen var hvergarn, der efter strengenes antal benævnedes tosel, firsél eller femsel. I den følgende menneskealder skiftede linnedvarer fra hør til tvist og kvindernes ydre beklædning fra vadmél til hvergarn. Det var ikke nær alle gårde, der selv spandt så meget; mange kvinder levede af at spinde. En del af garnet gik til strikkevarer, også her var der private strikkere at søge til. Den allerstørste part af garnet sendtes til en af sognets mange vævere.

Efter vævningen måtte tøjet yderligere behandles, før det var færdigt til syning. Hør- og blårlagener skulle bleges længe ude i solen. Undertøj og dynevår blev stampet hjemme, og fra sidst i 1840'erne i stamperiet på Nybjerg mølle. Mændenes daglige tøj var gerne ufarvet, selv pastor Knud Storm (ca. 1840) gik til fleres forundring i ufarvet vadmélstøj. Farvningen kunne foregå hjemme; brunt ved hjælp af mos, indigoblåt i den ubehagelige lødgryde, »æ slem gryd«, som indeholdt en blanding af urin og blåsten. Mændenes stadstøj sendtes altid til en farver for at blive farvet mørkeblåt, stampet, kradset og over-skåret, medens kvindernes vadmél eller tosel, der kunne være vævet i striber eller tavl, kun blev farvet og presset.

Fot. Julie Boldsen, Vejle.

*Mette Kathrine Frederiksdatter og Anders Poulsen Damsgaard,
ejere af »Damsgaard« ved Vork, og deres børn.
Bagest fra venstre: ældste søn, Poul Damsgaard, Frederik Andersen, Lene
Andersen (f. 1857), Margrethe Andersen.
Mellem forældrene: Magdalene Andersen.*

Klædedragten

Skræddere og sypiger vandrede rundt fra hjem til hjem og syede for folk; ofte syede de en klædedragt og noget undertøj til hver af familiens medlemmer.

Kun få af sognets kvinder har gennem tiderne haft andet end hjemmegjort tøj. De gik ikke med bukser, men til gengæld med 2-3 forskellige farvede underskørter – røde, gule, grønne. Der er vidnesbyrd nok om, at de både af mændene og af sig selv har været fremhævet som »det smukke køn«. Gamle papirer, som f. eks. skrifter ved dødsbo, tyverihistorier o. a., viser, at kvinderne for halvtredje hundred år siden var veludstyret med kåber, klædestøj silkekjoler i røde og andre stærke farver, hvide og røde strømper m. m., i 1870erne kunne man træffe kvinder i krinoline og falbelader, d.v.s. rundgående, ca. 10 cm brede garneringer på nederdelen eller over hele kjolen. Nogle ejede det store franske sjal med den smukke brede bort. Til stadsbrug havde man hvide lærredsforklæder eller sorte silkeforklæder; til daglig vadmel-forklæder. Kåber og overstykker blev sent hver kvindes eje.

Til brug i den kolde tid havde man det trekantede strikkede skulderklæde; til udebrug det store vævede yderklæde, der i dårligt vejr kunne dække både hoved og krop.

Kvindernes hovedtøj var til daglig et bomuldsklæde, lagt i trekant og bundet under hagen som nu. Den sirlige kappe, sort til daglig, hvid til fint brug, bares her i sognet til omkring århundredskiftet. Ved højtidelige lejligheder blev der foran over panden indsat en hvid pibestrimmel, en »storre«. Den mørkeblå konehue pyntet med guldbånd og den tilsvarende røde for piger var på dette tidspunkt gået af brug. Kysen var meget yndet; ved udendørs brug var den overbundet med et klæde i to farver, enten rød og hvid eller blå og hvid.

Mændenes pæne tøj var af mørkeblåt vadmel: skødefrakke, lange benklæder med opbrættede slag over fedtlæderstøvlerne, sort krave, silkehalstørklæde, høj hat eller silkekasket med blank skygge. En tid havde yngre mænd til søndagsbrug indigofarvede korte trøjer, lig husartrøjer.

Forhen gik folk nøgne i seng. Før 1860 var undertøjet af ufarvet vadmel. Strømper var lange og valkede. Overfrakker kom sent frem; men de svære kørekapper har været nødvendige.

I den økonomisk gode tid i midten af 1800-tallet blev adskillige gårdfolk så velforsynede, at de havde kister og skabe fulde af linned og tøj.

Læderfodtøj var forbeholdt de mere velstillede og var kun til stadsbrug. Til daglig gik alle i træsko, gerne med flettede halmviske i,

kvinderne enten i hvidskurede træsko med blankpudset messingkrampe over vristen eller i de berømte lette »Egtvedtræsko« af røget elletræ med den smukke gyldne farve.

Livets fester

Bryllup

Når et ægteskab i ældre tid blev indgået, var det vel for det meste som nu om dage sympati og kærlighed, der førte de unge sammen. Men i tidligere, fattige tider spillede pengene tit en afgørende rolle, så at forældrene ikke sjældent greb ind for at sikre deres børn de bedste økonomiske kår, og det kunne bedst ske ved, at de unge ikke giftede sig under deres egen stand. Der er vitterlig en del beretninger om, at det virkelig var vanskeligt for en gårdmandssøn at gifte sig med en husmandsdatter eller omvendt. Hvis det kneb for den unge mand at finde en ægtemage i sin bekendtskabskreds, gik eller rettere red han på frieri.

En ung gårdmand i Oustrup fik af sine tjenestefolk anbefalet en gårdmandsdatter på Fredericiaegnen. Han friede til hende, fik ja, og ægteskabet blev lykkeligt og godt (*S. P. Sørensen*). En anden ung gårdmand fra den østlige del af sognet fik opspurgt, at der på en gård i Nørup sogn var et par giftfærdige døtre. Han red over og fremførte sit ærinde. Faderen spurgte, hvilken af døtrene han ønskede. Frieren svarede, at det kunne være lige meget. Han fik en af dem til fælles lykke. Mindre heldig var en gårdmandssøn fra et af nabosognene, der kom på frierfærd til en gård i Bølling, hvor han blev vel modtaget og fik forevist alle herlighederne. Til sidst spurgte han rent ud, hvor meget datteren skulle have i medgift. Et par dage efter fik han bud om, at han ikke skulle komme igen. Blev en kone enke på en gård, var det næsten altid nødvendigt af økonomiske grunde, at hun hurtigt giftede sig igen. Det varede kun kort, så var pladsen udfyldt på tilfredsstillende måde.

Når et ungt par havde bestemt sig for ægteskab, samledes de og deres forældre i den unge piges hjem, gik til præsten og fik brylluppet aftalt, tog hjem og holdt en mindre fest, »jagilde« (= troløvelse), hvor alle enkeltheder ved festen aftaltes. Ved denne lejlighed var det skik i nogle slægter, at den unge mand gav sin forlovede »fæstensgave«,

Fot. E. C. Jensen, Egtved.

Marie og Niels Larsen, »Nylykke«, Vork, 1899.

I bageste række fra venstre: Peter, Maren, Dorthea, Lars. Stående foran fra venstre: Jensine, Anna, Thomas. På faders skød sidder Jens.

f. eks. et par sølvskeer eller endnu flere, måske et såkaldt hovedvandsæg eller en lugtedåse, der ved bryllupsmiddagen gerne blev sendt rundt til kvinderne, for at de skulle lugte til den liflige parfume.

I betimelig tid blev der sendt en bydemand ud med indbydelse til slægt, venner og naboer. En sådan indbydelse, udsendt i 1828 af sognefoged Niels Jørgensen i Refsgårdslund, lyder sådan: »Da det har behaget den alvise Gud at stifte en kærlig ægteforening imellem velagtede ungkarl Peder Nielsen, Nyborg af Brakker, og agtværdige pige Ane Nielsdatter af Refsgård, hvilket ægteskab de agter at lade fuldbyrde løverdagen den 6. juni 1828 i Egtved kirke om formiddagen kl. 9.30, så er derfor brudgommens venlige begæring til eder, at I samme dags morgen kl. 7 ville indfinde eder hos Peder Nielsen, Nyborg, Brakker, for derfra at ledsage ham til brudehuset hos Niels Jørgensen i Refsgård og følge det hele respektive selskab til kirken, høre

brudevielsen og forene eders bønner med deres, at deres ægteskab må lykkelig begyndes, heldig fremdrages og engang salig fuldendes, og når kirketjenesten er endt da at gøre selskab med andre gode venner og ledsage brudeparret til brudehuset for at nyde et tarveligt måltid, siden blive og fornøje eder efter behag. – Sådan æresbevisning lover de igen at aftjene og forskyldte.

Vil I være så god at gøre selskab!»

Indbydelsen er forfattet af degnen.

Der blev lyst til ægteskab for de unge tre søndage i træk. Samtidig med indbydelsen blev det bekendtgjort, hvornår der i bryllupsgården modtoges »fon« eller »send« fra naboer og venner. Det var f. eks. smør, fløde, høns, ænder, gæs m. m. Dette gjorde de store bryllupper en del billigere. I dagene forud gik skafferen med medhjælper rundt og lånte borde, bænke, fade, tallerkener og andet, der skulle bruges.

Midt om formiddagen ankom gæsterne. Hvert køretøj blev hilst med et blæseinstrument. Skafferen stod ved indgangsdøren og bød mændene en dram og kvinderne vin eller mjød. En stor frokost med både varme og kolde retter og rigeligt med brændevin blev indtaget. Der spistes i flere stuer eller i laden. I en årrække omkring århundredskiftet blev der ved større bryllupper rejst et stort telt i gården, og det brugtes både ved spisning og til dans. En ældgammel skik med forridere, yngre mænd fint pyntede og til hest, brugtes til henimod århundredskiftet. Disse forridere foretog altid et halsbrækkende ridt. De skulle ride foran til kirke, vende, ride tilbage, hilse på brudeskaren og derefter igen ride til kirken og paradere der, når brudeskaren ankom. På hjemvejen samme omgang med brudens hjem som mål.

Brudeskaren kunne være ordnet forskelligt, men følgende orden synes at have været almindelig brugt: første vogn musikanterne, derefter bruden med brudesmykkerne, så brudepigerne, brudgom med brudgomsførere, den nærmeste familie og til sidst de almindelige gæster. På hjemvejen kørte brud og brudgom sammen.

Når gæsterne skulle til bords, havde skafferen et særdeles vanskeligt arbejde med at få dem på de rigtige pladser. Præst og degn havde fast plads lige over for brudeparret, og det var omtrent påbudt, at sognefogeden skulle sidde øverst for bordenden. Der var altså en slags rangforordning også for de øvrige pladser. Denne gamle værdighedsskik er ikke helt forsvundet, men nu bruges ofte bordkort. Af beskedenhed eller påtågen beskedenhed holdt gæsterne sig tilbage,

indtil de blev nødt til at modtage en plads ved skaffernes nøden og pressen.

Ved enkelte lejligheder brugte skafferen magt til at slæbe en gæst på plads, og ét sted gik det så vidt under håndgemængtet, at kakkelovnen væltede, men der var heldigvis ikke ild i den.

Maden var fersk suppe med suppekød, længere frem i tiden steg og svesketærte, og rigeligt med brændevin. Bruden dansede den første dans, enten med sin broder eller med skafferen, næste dans dansedes af brud og brudgom. Hvis der var gæster langvejsfra, dansedes der til langt ud på natten, tit også på andendagen. På tredjedagen var der gilde for opvarterne, som ellers arbejdede gratis. Vielsesringe kendtes ikke i ældre tid, men bruden fik en lugtedåse eller et forgyldt hovedvandsæg af form som et æg eller et lommeur. Alle gæsterne gav gaver, gerne sølvtøj med giverens navn indgraveret. Bruden fik medgift af forskellig slags, tit dyr, men som regel tøj eller særligt linned. En pige fra Egtved havde 36 hørlærredssærke med sig til sit nye hjem.

Før måltidet rejste degnen sig og sagde: »Skal vi så efter god gammel skik bede en bordbøn«, hvorpå han fremsagde et eller andet salmevers, som passede til lejligheden. På væggen bag brudeparret var ophængt i glas og ramme et såkaldt navnebrev, hvorpå var anført brudeparrets navne, dato og årstal for brylluppet samt et brudevers omslynget af farvede, tegnede blomsterranker (*S. P. Sørensen*).

Et sådant fra ca. 1850 citeres her (teksten noget usikker):

»I dag fra slægt og venners bryst
 en stille bøn sig hæver.
 Til ham, som hører hjertets røst,
 vort hjertes bøn opsvæver.
 Vi ønsker dig, o brudgom tro,
 alt med din hulde kvinde,
 I leve må i fred og ro
 i ly for barske vinde.
 Gud signe jeres ægtestand
 med guds frygt, fryd og ære,
 med blomster små fra fredens land
 til brudekrans den kære.
 Da kan I vandre glad og fro
 på dydens skønne veje.«

Navnebrevet fik siden en hædersplads på væggen i de nygiftes hjem. Det brugtes aldrig at pynte festbordet med blomster, men de smukke, gamle sølvbægre, både familiens egne og de lånte, prydede bryllupsbordet. Efter bordet gik gæsterne rundt, trykkede hinanden i hænderne og sagde »Va'albekom!«

Barsel

Engang har der været overtroiske regler for handlinger, som en vordende moder måtte undgå, f. eks. at kikke ved dørsprækken, så ville barnet blive skeløjet; at læne hænderne mod begge dørkarme, så ville hun selv få »dørspænd«, en vanskelig fødsel; i forskrækkelse at gribe sig selv f. eks. på hånd eller kind, så ville barnet få et modermærke det tilsvarende sted. Ved fødsler blev jordmoderen assisteret af nabokonerne, der få dage efter kom til barselkonen med letfordøjelig mad, f. eks. smørgrød, og senere igen samledes flere koner med f. eks. suppe i barselpotten. Ved disse såkaldte konegilder gik det ofte løssluppet til, og det skulle gå ud over mændene. Indtil begyndelsen af dette århundrede var det skik, at barselkonen ikke måtte gå ud i marken eller i andres hjem, og hun »sad indendørs«, indtil hun en søndag i kirkens våbenhus ved en bøn af præsten »blev løst«, mens menigheden sang salmen for kirkegangskonen.

Barnedåb

Ved barnedåb var moderen ikke med i kirken. Barnet blev båret til dåben af gudmoderen ledsaget af »hende te aa tej æ lue« og sommetider af »æ patkoen«, der skulle give barnet bryst. Dåbsfesterne kunne være temmelig store med en snes faddere, der ofrede, mens følget nøje vogtede over, at de bar sig rigtigt ad. Ved festmiddagen indtog gudmoderen hæderspladsen. Hun havde foræret dåbskjolen, med røde bånd for piger og blå for drenge. Senere gav hun sit gudbarn gaver, f. eks. konfirmationskjolen. Som regel blev der kun holdt tale af degnen.

Konfirmation

Før konfirmationen havde børnene både i skolen og hos præsten lært hele katekismen og en mængde salmer udenad. Havde de ikke

fået det lært, nægtede præsten at konfirmere dem. I præstearkivet finder man flere eksempler på afvisning; det grelleste, at en stakkels pige blev afvist, til hun fyldte 20 år. Pastor Bøving var en af de meget krævende præster; han afviste ofte og forlangte endnu en forberedelse. Det kunne dog hjælpe, hvis konfirmanden gav sig i tjeneste hos ham. En gårdmandssøn i Bølling var blevet henvist til at gå om igen. Næste år, da drengen mødte, stod der en stud mere i præstens stald og så lykkedes det at få drengen konfirmeret.

Indtil ca. 1890 stod konfirmanderne ved konfirmationen efter dygtighed, de dygtigste øverst på kirkegulvet. Alle var i sort tøj, pigernes kjoler nåede ned på skoene, og for første gang var håret sat op på hovedet som hos voksne. En menneskealder senere kom de hvide kjoler frem. Konfirmationsdagen var en alvorlig dag, som regel uden fest i hjemmet og uden konfirmationshilsener og gaver.

Begravelse

Ved sygdom og død blev der fra alle sider vist deltagelse og ydet hjælp. I de små samfund vedkom alle hinanden. Dødsvarsler var der en udbredt tro på. Pastor Tilemann besøgte en mand i Bøgvad, så dér en ligkiste og sagde til manden: »Jeg ser, De tænker også på døden!« »Ja.« svarede manden, »det har jeg gjort i mange år.«. Indtraf et dødsfald, blev der meget at ordne på kort tid. Hos præsten skulle der aftales tid og træffes bestemmelse om ligprædikenen; hos degnen om salmer og måske om at få ham til at skrive den afdødes levnedsskrivelse, et såkaldt testimonium. Hos snedkeren skulle en ligkiste bestilles. Den meget vigtige kogekone måtte findes, da der i hvert fald på gårdene skulle spises en stor frokost før begravelsen og serveres middag for slægten efter. En stor lettelse var det, at alle naboer og venner var villige til at hjælpe, og at der også her blev sendt »fon« eller »send«. Degnen mødte gerne op for at synge liget ud af hjemmet. Var det en stor begravelse, gik to agtværdige mænd med store flormsvundne lys foran kisten til kirken. Disse lys sad i et hylster bag på et lavt blikskjold. Lysene blev stående på alteret, indtil de var brændt ned. Der blev klaget over, at de osede figurerne på altertavlen til. Den afdødes navn var malet på disse blikskjolde. Ved særlig højtidelige begravelser gik der sørgepiger bag kisten. Præsten holdt en ligprædiken, og det sagdes, at det kunne høres på ham, hvis den var aftalt til en god pris. Degnen kunne være bestilt til at oplæse et

testimonium. I dødebøgerne fra sidst i 1880'erne er der af degnen indført en fuldstændig beskrivelse for hvert dødsfald af ældre.

Af tingbøgerne kan man se, at det engang har været skik, at de pårørende til den døde selv kastede graven og ringede med kirkeklokken.

I 1880'erne brugtes sjældent blomsterkranse, men moskranse, eller kranse lavet af vokspapir. Ofte forfattede degnen et mindevers, der kunne hænges op ved siden af bryllupsversene, og, siger en beretning, selv om de var meget sentimentale, så var de dog bedre end de dengang moderne tyske religiøse farvetryksbilleder. Den ældgamle tankegang, at man ikke måtte sørge for meget over de døde, da de havde det godt hos Gud, kendes også her.

Årets fester

Julen har gennem tiderne været fejret som kirkens og i stigende grad som hjemmets største fest med bedre mad og mindst muligt arbejde. Alle forberedelser med slagtning, brygning, bagning og rengøring inde og ude var truffet. Alle redskaber var bragt i hus, for at »Jerusalems Skomager« ikke skulle sætte sig til hvile på dem og derved forårsage misvækst.

Her følger en beretning om højtiden, som den fejredes i et almindeligt mindre hjem i 1880'erne: »Dagene før jul var travlheden og forvirringens tid, da alt stod på den anden ende på grund af den rengøring og oprydning, som skulle være tilendebragt, inden helligfreden sænkede sig over land og by juleaftensdag. Når vi var nået så langt, vaskede vi os og tog pænt tøj på. Når vi kom ind, var der lagt hvid dug på bordet, og den pyntelige hængelampe var tændt. Til daglig fik vi maden skåret og smurt i køkkenet, men juleaften kom der sigte- og hvedekage på bordet tillige med ost, rullepølse og fårelår. Rugbrød spistes ikke, så længe julen varede. Maden blev smurt ved bordet, og vi kunne til vor forundring selv pege på, hvad vi ville have. Til indledning af måltidet fik hver en lille kage og et glas vin eller saft, og far sagde: »Skål og glædelig jul!«.

Efter måltidet legede vi med pebernødder (»Effen og ueffen«, »Min gris er løbet i skoven. . .« eller »Hjorte her, hunde der. . .«). Slikkeri og knas kendtes ikke. Far læste juleevangeliet, og vi sang et par sal-

mer. Kl. 8 blev der malket, og så spiste vi det egentlige julemåltid: fersk suppe med tre slags boller og ovenpå kødet. Så læste far:

Vort måltid er til ende,
vort bord nu dækkes af;
til dig vi os nu vende,
som os det gode gav.
Med tak af hjertens grund
dig lov, o Gud, vi sjunge;
du læskede vor tunge.
du mættede vor mund!

O, se til hver, som sukker
for brød til dig, o Gud!
Din hånd du aldrig lukker,
den aldrig tømmes ud.
O Gud, til alle se,
at tusind, tusind munde
dit navn velsigne kunne!
O Herre, lad det ske!»

(S. P. Sørensen).

I julen og »den halvhellige jul« indtil helligtrekonger holdtes julegilder, så hver aften kunne byde på fest. Julegaver, julekort og juletræ kendtes ikke, men i 1880'erne kom der til alles forundring juletræ i skolen i Egtved. Der var nogle af sognets beboere, der en halv snes år før havde været til juletræ på Frederikke Pios højskole på »Engvang« i Tørskind.

Gammel tro eller overtro var knyttet til højtiden: intet måtte dreje sig rundt i denne tid. Spinding gav nødslagtning; gik slibestenen rundt, ville man komme til at flå døde kreaturer; smurte man seletøj, kom man til at smøre øvrigheden hele året; hængte man vask til tørring, skulle man klæde lig i fasten, og hvis man syede, fik man bulne fingre.

Nytårsaftens spisning lignede juleaftens, men i stedet for fersk suppe spiste man sødsuppe og æbleskiver. Resten af aftenen var viet nytårs skydning og gavtyvestreger. Børnene begyndte i tusmørket og igen nytårs morgen af afskyde fænghætter på en ispig eller løbe rundt med rumlepotten, en oppustet svineblære, hvori der sad et stykke af en gåsefjer, der ved at trækkes op og ned kunne frembringe en fæl jamren. Mænd og karle skød med jagtgeværer, men brugte også rumlepotten eller en skåret potte fyldt med aske; den skulle kastes mod yderdøren, og helst hvor konen blev gal i hovedet. Alle skyderne gemte sig, men det var en ufravigelig regel, at de skulle findes og beværtet med kaffe, kager, æbleskiver og måske en dram.

Sofus Madsen, Refsgård, fortæller følgende eksempler på løjerne:

»I Refsgård havde en mand rumsteret med sin rumlepote flere steder hos naboen. Til sidst løb han op på loftet. Med et tændt lys i hånden fandt konen i huset ham efter længere tids søgen på loftet bag skorstenen. I samme øjeblik var en anden nabo ad en stige nået op til gavlvinduet for at komme ind på loftet og dér få en medbragt hane til at skrike ved at klemme på den. Han så konen med lyset, gik ned og krøb ind af sovekammervinduet og ind under sengen, hvor han fik hanen til at skrike.

I en gård i nabolaget svøbte sønnerne et får ind i en malet sæk, bandt den til naboens dør, skød og løb væk. Manden i gården kom og ville lukke yderdøren op. Da han mærkede, der blev holdt igen, råbte han: »Jeg skal love jer, at jeg nok skal få jer ind!« Da han endelig fik døren åbnet på klem, så han ind i et fårehoved.«

Mindre løjer som f. eks. at flytte trille- og møgbøre, havelåger og vogne eller ombytte kreaturer var almindelige. Nogle steder dreves grovere løjer.

Forhen tog man varsler af vejret de tolv juledage og af nytårsnyet, ligesom man festligholdt helligtrekonger. Man slog katten af tøndem, holdt ringridning og tændte Sct. Hansblus.

Den største kirkelige fest var påsken med skærtorsdag som en alvorstung dag med altergang, hvortil man forud var indtegnet hos degnen, og skriftemål et par dage forinden, altså en søgnedag. Præsten vågede ret nøje over folks altergang, og han skulle skrive i tjenestefolkenes skudsmålsbøger ved fraflytning, hvor mange gange de havde været til alters under tjenesten i hans sogn.

Mikkelsaften spiste man kommenskringler og drak mjød. Mortensaften fejredes snarere mindre end nu. Gamle folk kan huske, at deres forældre nævnede helgendage, når de skulle betegne en bestemt tid, og det samme træffer man ofte i tingbøgerne, f. eks.: »Det var en uge før Povlsdag«. Også kyndelmisse, Gjertrudsdag, 40 riddere, Mariæ bebudelsesdag, Allehelgensdag, Allesjælesdag, Stefansdag o. fl. brugtes som tidsangivelser. Markedsdage var tit lagt på helgendage, f. eks. Olesmarked (Sct. Olavsdag den 29. juli) eller Mikkelsmarked i Kolding (den 29. september). Mikkelsdag var af stor betydning; da skiftede tjenestefolk plads, og den var termin. Om gæld hed det: »Kan du ikke betale før, så kan du betale til Mikkelsdag!« Spøgefuldt sagde man: »Jeg vil betale den sidste Mikkelsdag!«

Eneboeren Bøtke og hans hus mellem Vork bakker.

Originaler og løsgængere

De fleste sognebeboere har gennem meget skiftende levevilkår lært at leve et arbejdsomt og regelmæssigt liv; men her som andre steder var der også originaler. Nogle af dem var selvstændigt tænkende og handlede efter eget behov. Andre var småt udstyrede eller ønskede at leve som frie fugle; hver havde sin måde at klare sig på, men ofte blev deres liv ret kummerligt og forhutlet. Deres rigtige navn skal ikke nævnes, kun kendingsnavnene.

Omkring 1850 levede der på gården Svanbjerg ved Fuglsang skov en mand, der var kendt under navnet »*æ gammel Svaan*«. Han var en stor original, der ikke havde meget samkvem med andre mennesker. To interesser dyrkede han med stor dygtighed, den ene jagt, den anden biavl. En af hans jagthistorier er, at han engang jagede en hjort i Egtved skov. Den gik fra ham vestenud af skoven. Han gik hjem, lavede sig et par vinger, spændte dem på armene, kravlede op på huset og hoppede ud; men det gik ikke bedre end, at han faldt ned

på møddingen og brækkede den ene vinge. Så tog han sin bøsse, fandt hjortens spor og fulgte det ud til Vesterhavet og fik den jaget tilbage til skoven, hvor han skød den. En lignende historie fortælles om en anden stor jæger, Poul Stoffer, smed ved Bøgvad skov. Han jagede en hjort helt op til Viborg. Der lykkedes det ham at få den vendt. Han kunne godt have skudt den deroppe, men han ville have, at den selv skulle gå tilbage til Egtved skov, hvor han så skød den.

Der er også et par historier om bier. Engang gik nogle folk fra en gård i Oustrup ind til deres skovskifte i Egtved skov. På Baskjærbanke så de i en busk en sværm bier. Dengang var det skik, at den, der fandt en bisværm, havde lov at tage den. De gik så op til Svanbjerg for at låne en bikube. Den gamle Swaan sagde: »Den sværm vil a se!«. Han fulgte med, og da de kom til sværmen, sagde han: »A vil ha jen af dem!« Han rakte ind og tog en. Kort efter fulgte hele sværmen efter ham. Det var dronningen, han havde taget. Som gammel mand kom han til at bo i et hus ved apoteket. En dag kom en mand kørende der forbi med en vogn forspændt med to køer. Da han så, at den gamle gik og ordnede sine bier, standsede han for at spørge ham til råds om sine egne bier. Den gamle ville ikke snakke med ham, men satte en sværm bier på kørerne, der bissede, så vognen og tørvenerne væltede ned ad Smalfort. Den gamle boede alene og ville nødig tale med nogen, men da det kneb ham med mad, blev der fra Højgård i Egtved bragt ham mad daglig, men han spiste den aldrig, når nogen så derpå. (*Sofus Madsen*).

En søn og en datter af æ gammel Swaan søgte at leve så frit som muligt næsten uden arbejde, men det medførte, at de mest levede af tiggeri og havde ophold på fattiggårdene. Egentlige forbrydelser havde de ikke begået og var ejheller onskabsfulde. Sønnen, »*Swaan-Dres*« var en tid sømand, og i den periode havnede han på Sundholm. Derfra skrev han til Egtved sogneråd, om det ikke kunne sende ham 5 kr., så han kunne købe noget tøj og igen komme ud at sejle, men de krævede ham hjem og sendte ham på tvangsarbejdsanstalten i Horsens. Det blev sagt om ham, at han en tid havde levet som fredløs i skovene i Norge, måske undveget fra soldatertjenesten. Efter en af sine langture kom han hjem med et langt fuldskæg, der ikke gav patriarkerne noget efter. Han blev gift med »*Skrub-Birrits*« datter »*Blind-Line*«. Med hende fik han et par sønner, David og Benjamin, der altid var holdt pænt i tøjet. Han var næsten altid ude på tiggeri. Engang kom han ind på Bølling Ladegård. Det var ved

middagstid, og de skulle have sødsuppe til middag. Han spurgte, om han ikke måtte få noget sødsuppe i sin spand, det måtte han gerne, men fik så øje på noget kogt flæsk, der lå på bordet og spurgte høfligt – for han var altid meget høflig – om han også måtte få noget af det? Husbestyrerinden spurgte, hvor han ville have det henne? »Aah«, sagde han, »det kan vi jo lade glide ned i æ sødsup!« – Ofte fik tiggerne deres spand eller pose fyldt med forskellige slags: mel, gryn, et stykke flæsk, et stykke kød, en hel kylling og brød.

Blind-Line kunne ikke lide grønkål. Engang havde Swaan-Dres været så uheldig at få grønkålssuppe i sin spand flere gange i træk, så det kneb med at få den spist op. Han føjede ikke konen og ville ikke gå ud at tigge, før kålen var spist op. Så tog han og tørrede grønkålssuppen og bagte den i pandekager, men det ville Blind-Line slet ikke spise. Hun blev helt kalkunsk og gik hjem til sin mor.

Datteren, »Swaan-Mætt«, var i fattighuset eller på fattiggården det meste af sin tid, men hun gik på »handel«. Om foråret gik hun rundt og skar de lange torne af slænbu, tørrede og skrabad dem for senere, særlig i slagtetiden, at sælge dem i bundter for 10 øre. De brugtes til at lukke sorte pølser med. På den måde kom hun rundt og fik noget at spise og flere slags spisevarer, som hun fyldte i sine meget dybe skørtelommer. Da hun havde flere lag skorter på med godt fyldte lommer, var hun en vandrende bylt. Alle hunde rasede imod hende, og hun var meget bange for dem. Hun hadede dem, men alligevel ynkedes hun over dem og sagde: »Æ hund, de haaer ingen forniwels, de kommer hverken til kirke eller til bryllup!«. Til bryllup kom sognets tiggere, de stod uden for kirkegårdsdiget, når brudeskaren kom ud, og – som en mand sagde – så måtte vi ofre anden gang. Anden eller tredjedagen efter brylluppet kom de fattige og blev bespist i bryllupsgården. I fåreklipningstiden var tiggerne altid ivrige efter at hjælpe, for da vankede der gode mellemmadder og uld.

Swaan-Mætt havde en datter, »Swaan-Stien«, som først var på fattiggården i Kolding, senere i Egtved, men ellers altid på vandring. Det bedste, de havde at gå rundt med, var bynyt, og det gav bonus. En fortæller beretter: »Min gamle husbond, Jørgen Jensen på Skovhøjgård, kunne flere træk om deres emsighed, når der skete nyt i sognet. Engang, da de på gården sad ved deres middagsmad, hørte de, at døren i porten blev lukket op. Swaan-Stien kom ilende over gårdspladsen. »Nu,« sagde Jørgen Jensen, »får vi fremmede!« Og Stien er der som en mus, men i døren kommer han hende i forkøbet, han stik-

ker sit hoved ud mod Stien: »Haaer do hør 'et. Jens Hansen haaer hæænd sig!« »Nå, I ved et allered!« råber Stien og smækker døren i og forsvinder i stor hast for dog at komme tidligt nok til næste sted. Stien gik engang til hånde hos pastor Tilemann. Efter at han var flyttet til Odense, blev Stien indbudt til at besøge præstefamilien. Hun gik til fods derover, men de syntes, det var for hårdt for hende at gå hjem igen, og gav hende penge til en togbillet. Hun gik så til jernbanen og så »bæstet«. – Nej, den ville hun ikke med, den kunne køre galt, og hun kunne omkomme, så hun tog igen vejen hjem til fods.

Efter mejeriets oprettelse blev hun spurgt, om hun kunne lide skummet mælk, »futmælk«: »Nej!« sagde hun, »den mælk, der har været igennem kørifugen og plejeristen, ka a æt li!« En sygeplejerske, der plejede hende som ældre, sagde til hende: »Du har da vist været køn engang?« »Ja-a, hejsen haed a da æt faat saa manne bøen!« efter sigende seks, alle uden for ægteskab.

»Ull-Mætt«, der med sin mand boede i nærheden af Brudesøen, vandrede også med pølsepinde og bynyt. Engang var hun på sine vandringer kommen ud til Ann Bødgers syd for Bøgvad skov. Det var allerede i skumringen, da hun kom, og da hun var en gammel kone, sagde Ann Bødgers, der var et godt menneske, til Mætt: »Du kan ikke finde igjæmmel æ skov, nu det bliver mørkt. Vil du bliv her i nat, saa maa du det!« Det ville Mætt gerne, og hvis Ann Bødgers syntes det, så ville hun gerne hen at lægge sig, hun var træt efter dagens vandring. Hun fik så lidt at spise, og Ann viste hende, hvor hun skulle sove. Da Mætt begyndte at klæde sig af, slog der en hæslig skræk ned i Ann Bødgers; hun trippede rundt og fikserede Mætt. Anns skræk tog til. Kjolen så ud til allehånde, uldklokken ligeså. Hvis det var sådan, skulle Mætt sandelig ikke i hendes gode seng, og så kom det fra Ann i en bøs tone: »Du æ vel da ren?« Ved det spørgsmål mente man i gammel tid, om de var fri for utøj, lus. Mætt følte sig ikke stødt, men svarede sagtmodigt: »Du ka jo se mæ atter!« Så vidt kom det nu ikke, for jo mere tøj Mætt lagde, des renere blev hun, og da de kom til linnedet, var det lige så rent som Ann Bødgers eget. Det var ellers ikke de vandrende folks stærke side at være rene. Det hed sig engang, at de farende landevejens børn helst skulle have noget utøj, lus eller lignende, ellers blev de syge.

Øst for Oustrup i det sydøstlige hjørne af Stavermosen boede »Staverskrædderen« i et usselt hus indtil lidt efter år 1900. Han vandrede i sine yngre dage fra sted til sted og syede klæder. På mange måder var

Fot. Georg Burcharth, Kolding.

*Jensine Pedersen, f. Larsen (se familie billede p. 176), 1888-1972.
En meget fin fortæller og en af denne bogs flittigste meddelere.
Moder til professor Olaf Pedersen, Århus.*

han et geni, dog ikke til skrædderhåndværket, det havde han aldrig fået lært. Derimod var han intelligent og veltalende ud over det almindelige. Ved gilder var han skaffer og sørgede godt for, at brændevinsflasken løb rundt. Han blev respekteret fra alle sider, og det blev fortalt, at han drev en omfattende forretning som ægteskabskommisær og bragte mange giftermål i stand. Desværre kunne han ikke selv holde sig fra flasken og blev med årene et vrage, der ikke bestilte andet end at gå fra hjem til hjem og redde sig et måltid mad og en tår over tørsten. Sin veltalenhed bevarede han til det sidste. Kort efter, at pastor Kampmann var kaldet til præst i Egtved, mødte skrædderen stærkt omtåget i kirken. Han havde sat sig i en af de nederste stole, hvor han en tid sad roligt og hørte på pastor Kampmanns prædiken. Da præsten et øjeblik stoppede op, som om han ledte efter et ord, tog

skrædderen fat og søgte at lede præsten på sporet igen og sagde som fortsættelse: »Ja, og hele menigheden!« Ordene passede udmærket, der hvor præsten var stoppet op, og lidt efter rettede han præsten i et udtryk, som han syntes skulle have været anderledes. Efter den tid kom skrædderen ikke mere i kirke. Der blev holdt øje med ham, at han ikke kom til at forstyrre præsten. (*Jensine Pedersen*).

»Nord-Nis« boede sammen med »Munk-Ane« i en ussel hytte nord for Oustrup, hvortil faderen var kommet fra Norge omkring år 1800. De arbejdede vist ret hårdt, men de forsømte aldrig noget marked. Der var jo også noget at høre og se. Nord-Nis drog af sted i en gammel afdanket rytterkappe og med en lædden kabuds på hovedet og store, stærke træskostøvler på fødderne; Ane med bomuldsforklæde og sirtses hovedklæde. På markedet sørgede Nis altid for at samle opløb. Han havde en forfærdelig kæft, og der var altid nogen, der ville spendere på ham, for at han kunne blive ved med sin snak. På den måde fik han en ordentlig rus uden udgift. De havde mange døtre; da den sidste af dem var blevet konfirmeret, sagde han: »Ja, no haaer a da faaet dem afpræstet, haaed a no haaed dem afkastet!« Hans ønske gik i opfyldelse. Alle døtrene havde tidligt børn uden for ægteskab. Nis og Ann var ikke altid gode venner. Da han var død, sagde Ann: »No kan jen da komm te dig, det var æt saadan, da do vill ring mi tarmen om de Oustrup skorstene!« (*Sofus Madsen*).

Følgende fortælles om en mand, der just ikke var en original, men forstod at udnytte sin situation på en original måde. Han var noget døv, og det bødede han på ved at agere »veldøv«. Det er der adskillige beretninger om. Her er en enkelt: engang, da han var på sædvanlig handelsfærd med hjemmelavede revlingrislimer og karskrubber, var han som sædvanlig så heldig at komme ind på en gård lige før middag. Han falbød sine limer og koste til konen, og hun sagde da: »Jamen du har jo lige solgt os to.« Han sagde: »Nå! Do vil ha toe. Do æ no en god konn. A tætnt åsse nok, do vild gerne handel mæ mæ!« Konen var klar over, at han stod og ventede på at få middagsmad. Han stod så efter egen mening lidt for længe og ventede. Så spillede han igen veldøv: »Såed do sopp?« Og så satte han sig ned ved bordet og fik selvfølgelig en ske. Han langer til det fælles suppefad, der havde et brændende varmt fedtlag over suppen, får fat i en bolle og brænder sig, vender sig på bænken ved det åbentstående vindue og spytter bollen ud. Just i det samme svinger en samlet flok smågrise om hushjørnet. En af dem snupper bollen, giver et vræl fra sig og

slipper den. En lille hanekylling farer til, tager den i næbbet og giver et himmelhøjt spring. (*Fortalt af flere*).

Der var flere andre i Egtved sogn, som ikke havde gode kår. De var født ind i de fattigste samfundslag. De fleste af dem var anbragt i fattighuset eller på fattiggården, hvorfra de af og til gik på arbejde. Men det var sjældent af lang varighed, da de tjente penge straks skulle omsættes i brændevin. For det meste gik de rundt og ville sælge et eller andet ubetydeligt. »Den grå avis«, sladderen, var deres bedste salgsvare, og med den gjorde de desværre fortræd ved at skamskænde andres navn og rygte. Hvis man ikke af sig selv kom og forærede dem noget, havde de mund og mæle til at kræve ind. De nøjedes ikke med at gå i Egtved sogn, men gjorde strejftog langt ind i de omliggende sogne. Når de var hjemme i fattighuset, var der ofte et farligt leben med skænderi og slagsmål. Engang, da pastor Brummer kom gående på gaden, traf han et par, der var kommet i et gevaldigt skænderi. De indankede deres sag for ham, råbte op og troede, at det var indlysende, at den sidst talende havde ret. Han hørte tålmodigt på dem en tid, men sagde så: »Gå hjem, børn, og forliges!« Og så gik han. (*Jensine Pedersen*).

En del af denne flok havde øgenavne. Foruden de nævnte var der »Bolle-Jens«, »Simon ved bækken« og »Smidt-Ditlev«, en temmelig rå person, der bl. a. under stor halløj satte sin gamle mor ud at sejle i en vaskebalje i Karpenhøll. Af udensogns vandrende var der to med navnet »Tumbe-Lavs« og én, der foregav at være handelsmand, »Højen-Hans«; han gik rundt med en violin i en kalveskindspose på ryggen. Gav man ham en dram, så kom violinen frem, og så spillede han og markerede kraftigt takten med fod og ansigtsmuskler. En tilbagevendende langvejs vandrende mand havde en ring på hver finger og navnet på lige så mange kærester.

Blandt kvinderne kan nævnes »Kråg-Karoline«, »Skrabalder-Gunde«, »Skrub-Birrit«, »Næse-Karen« o. fl. En af dem blev anset for ret ondskabsfuld. Hun brugte f. eks. at udfritte en flok skolebørn om hendes øgenavn, og i uvidenhed var der nogle, der nævnede det, hvorpå hun sporenstrengs gik til barnets forældre og klagede. En dreng fik derfor en hård dragt prygl af faderen. Det bør nævnes, at en del af de nævntes efterkommere blev gode borgere.

Efter socialloven af 1933 blev det en god tid for landevejens evigt vandrende folk. De kunne efter loven gå til den stedlige sogneråds-

formand og få en såkaldt natteseddel, der gav dem ret til aftensmad, natlogi og morgenmad på fattiggården. Næste dag kunne de trygt vandre videre til næste fattiggård. Den sidste bestyrer på fattiggården i Egtved, Peter Hansen, og hans hustru, Karen, var gode mod disse elendige mennesker. På tomandshånd kunne de som regel lære hele deres tragiske skæbne at kende. Mellem disse vandrende var der både folk af de mest småtskårne og af de mest kultiverede, der ved egen skyld var blevet knyttet til landevejen.

Spøgeri

Anna Hansen Bundgaard, Egtved, har den 6. februar 1975 fortalt følgende. Hendes farfar hed Lars Peder Hansen og faderen Theodor Hansen. De ejede Nørre Ballesgård.

For fire slægtled siden var det rent galt med spøgeri i Nørre Ballesgårds stuehus, som da lå sydligst i gården. Om aftenen kunne man i stuen høre en lyd, som om en skæppe blev skubbet i en dyng korn på loftet, og det kunne blive ved. De sagde også, at der sommetider sad en fugl lig en and på hanebjælken. Rent galt var det, når folkene var kommen i seng. Så blev der et forfærdeligt spektakel, det var nærmest, som om der kørte en barnevogn hen over loftet. Stod folkene op af sengen og satte fødderne mod gulvet hørte spøgeriet op; men det begyndte igen, så snart de lagde sig i sengen. Svigerfaderen troede ikke på spøgeriet, men blev overbevist, da han havde sovet en nat i gården. De blev så enige om at bygge et nyt stuehus nord i gården, og derefter hørte spektaklet op. Det siges, at en kvinde havde født i dølgsmål og derfor var blevet muret inde i stuehuset. Spøgeriet har så været varsel til forløsning af kvindens fængsel.

Anna Hansen Bundgaards mand, tidl. fiskeriejer Georg Bundgaard, fortalte dagen efter om den vestligste gård i Oustrup:

»Før midten af 1800-tallet boede »Gammel-Ann« på den vestligste gård i Oustrup. Hun var enke. Gården skulle bygges om, og hun traf aftale med en bygmester om arbejdet på den måde, at alt det aftalte skulle være der, når arbejdet afleveredes. Da det skete, viste Gammel-Ann bygmesteren et sted, hvor der manglede en trænagle – hun havde i hemmelighed selv fjernet den. – »Ja, så skal jeg jo ingen løn have; men må jeg så ikke få lærred til en skjorte?« Det fik han,

foldede det sammen, tog en stor økse, huggede et eneste hug, tog lærredet frem og sagde: »Så sandt som her er skåret en skjorte, så sandt er det, at alt var til bygningen!« og så gik han hen og hængte sig. Men med Gammel-Ann gik det meget værre. Hun går igen i gården til megen skræk.«

Smedemester Sofus Madsen, Egtved, har fortalt, at han som stor knægt besøgte en kammerat på gården en aften. De var ene hjemme, og da de skulle skilles sent på aftenen, skulle de give hesten det sidste foder; de fik det ikke gjort, ingen af de to unge turde af skræk for Gammel-Ann gå ind i stalden. Der skal endnu være en lem eller dør til kælderen i stuehuset, som ikke kan lukkes; den står og klapper. Det er Gammel-Ann, der sidder nede i kælderen og puster på den.

Neden for Egtved er der en lille dal, som kaldes Rumlepotten. Det må være den dybe, snævre kløft bag Søndergades vestlige husrække. Her går det ikke ganske rigtigt til. Ved aftenstid kan man ofte se en hare komme løbende hen ad vejen gennem byen (ved sammenligning med andre beretninger fra egnen må man antage, at denne hare er en heks). Folk har mange gange forsøgt at slå den ihjel, men det er aldrig lykkedes. Den ænser det ikke, om der så bliver slået efter den, men fortsætter roligt sit løb, indtil den kommer ned i dalen. Dér springer den over hegnet og løber hen til en tjørnebusk og forsvinder. (E.T.K. VII p. 22. Meddeler: S. Brun.)

Der har længe gået beretninger om spøgeri i Ballehule, og folk var ikke glade for at gå derigennem ved aftenstide. En tømrersvend fra Egtved havde fået arbejde i Bredsten og gik derover i håb om at kunne nå hjem gennem Ballehule inden aften. Men han blev forsinket og nåede ikke frem inden mørkets frembrud. Da han gik ned ad bakken til Ballehule, fik han bagfra et voldsomt stød, der kastede ham omkuld. Hurtigt fik han fat i sin store tømrerøkse og stod over for et ubestemmeligt gråhvidt spøgelse. Med et drabeligt øksehug ramte han spøgelse, der faldt død om med kløvet hoved. Spøgelse afsløredes som en vædder.

»*Det fede lig*«.

Engang blev der kastet en grav på Egtved kirkegård. Da stødte de på et helt lig. Kisten var så rådden, at den smuldrede, men liget så

ud, som om det kun var få dage siden, det blev jordet. Det var en mand fra Thorsted, der havde været jordet i nogle år, og han havde haft en kæreste, der boede i et hus i Egtved. Det var lige ind under jul, og så blev liget lagt på ligbåre oppe i kirken og skulle da ligge der i juledagene.

De berettede da sagen til præsten. Men så skete det juleaften, da folkene i præstegården havde spist, at det med liget kom på tale. Så lovede de en gammel halvstjampet røgter, som gerne ville have en dram, at hvis han ville gå op i kirken og give det her lig en skefuld risengrød, så skulle han få en pægl brændevin. Dengang han så kom derop og bøjede sig ned over liget, slog det armene om halsen på ham og sagde til ham, at nu skulle han bære det ned til et hus i Egtved by, netop det, som hans kæreste boede i. Da de så kom derud, bankede den døde på vinduet, og en kone kom hen og lukte op for ham. Så siger han, om hun ville række ham sin højre hånd, for det havde hun gjort engang før. »Du har givet mig din hånd på, at du ville have mig, men det holdt du ikke!« Nu skulle hun altså give ham hånden igen, men det turde hun ikke, og så løb hun op til præsten og spurgte ham, hvad hun skulle gøre. Han sagde, at hun ikke skulle række ham hånden, men sin højre handske på en kæp. Røgteren blev stående med den døde mand på ryggen imens. Så fulgte hun præstens råd, og da hun tog kæppen tilbage, var handsken trykket helt i smuld. Derpå sagde hun til røgteren, at nu kunne han tage den døde og lægge ham op, hvor han havde taget ham. Det gjorde han, og juledag, da folk kom til kirke, var de jo nysgerrige efter at se liget. Men da de kom derhen, var der kun en lille håndfuld muld. Nu havde han fået fred. (Fortalt af *Kristen Kabels moder*, Egtved. E.T.K. D.S. 5. bd. afd. 4, p. 254, nr. 902).

Det fantastiske sagn indeholder elementer af ældgammel gængangertro og er særlig interessant med hensyn til de fysiske forhold med liget. Det er en kendt sag, at lig p. g. a. særlige naturforhold kan omdannes til en stearinlignende masse, »fede lig«. Folketroen mente, at det skyldtes, at den døde havde et eller andet uopgjort regnskab. Når det var gjort op, fik den døde fred, og liget smuldrede hen.

Helmisser

Et andet og ligeså uhyggeligt og dunkelt sagn er knyttet til selve kirken: »En skrædder og hans søn, som boede i Egtved og var naboer med os, kom en aften om ved kirken, og så ser de, at der er lys der-

inde. De går da op til degnen og siger, at han har glemmt at slukke i kirken. Ja, det kunne jo godt være, og så gav han dem nøglen til kirken og bad dem om at gå derop og slukke. Da de kom derind, brændte alterlysene, men da de kom op til alteret, slukkedes de. Så ville folkene gå ud igen, men det var bælgmørkt, og de kunne ikke finde ud af kirken. Det var, ligesom den var fyldt af døde *helmisser*, skindet var taget af, og de mødte og spærrede for dem. Hele gulvet var fuldt. Da folkene ikke vovede at træde på dem, tog skrædderen sin store skræddersaks frem. Den slog han op og lod den skræve ud, og han holdt den nu for ved sig. Da blev der en revne i helmisserne, et spor så stort, som saksen kunne skræve, og som de så kunne følge, for den var jo af stål. Den revne gik de ud ad, den ene efter den anden, og siden kom de ud, og sådan har de fortalt os det.« (Medd. af *Kristen Ebbesen*, Egtved mark til E.T.K. II p. 281).

Mange beretninger om spøgeri drejer sig om hunde. Her følger nogle af dem.

Den store hund ved Skadbjerg.

Knud Kristensen fra Bøgvad, kaldet Store Knud, kom en aften ridende hjemad fra Egtved. Ved »Røvenskjælder« ved foden af Skadbjerg i Bøgvaddalen lå der dengang et hus, som nu er nedbrudt. Da han kom til huset, så han ved siden af sig et stort dyr – som en stor hund – der blev ved med at følge ham. Han talte store ord til den, men den svarede ikke. Så lagde han mærke til, at den begyndte at vokse. Jo længere han red, des større blev dyret, og da han kom til Bøgvad by, var den lige så høj som han og hesten. Da blev han for alvor bange. Han var nu heldigvis ved sin gård og skulle dreje af fra vejen. Hunden fortsatte efter Nybjerg mølle. Knud gik hen og kiggede ned i brønden, det er jo et godt råd, når man har set noget særligt, og da han kom ind, ville han på ingen måde have lyset tændt. Først næste dag fortalte han konen, hvilket følgeskab han havde haft. (Medd. af lærer *Andersen*, Mejsling).

Ved Store og Lille *Baskjær banke* i Egtved skov spøger det meget slemt omkring ved midnatstide, og folk færdes her ikke gerne. Nogle har set, at der brændte store bål, andre, at der færdes en rytter på vejen med hovedet under armen; atter andre har hørt underlige lyde, og andre igen har hørt, at et træ falder og slår andre træer om, så det

giver genlyd på den anden side af Hejlskov sø (medd. af lærer Andersen, Mejsling).

»Min fætter Oluf Poulsen gik en nat fra Fuglsang og fulgte skovene om ved den gård, som hedder Svanbjerg. Dér i skovkanten kom han forbi en banke, som hedder Baskjær banke, hvor det har spøgt, så længe som nogen kan huske. Det var månelyst vejr og sne og rim på træerne. Da han så kommer ned i en hulvej, kommer en lille hund, han havde med, farende ind mellem hans ben og piber. Så kunne han se, den var ræd. Han så sig lidt omkring, men der var ingenting at se. Et øjeblik efter lød det, som om der væltede et træ tæt ved ham, og så væltede ét længere inde. Det lød for ham, som om det ene træ slog det andet ned i en lang, lang række og helt ovre i bankerne på den modsatte side af Hejlskov sø. Han blev ved med at forske, men kunne slet ikke opdage synlige spor af det, han havde hørt. Ingen træer var faldne, og i sneen var ingen spor.« (Medd. af Peder Hansen, Mejsling).

Man ved, at gamle træer i stærk frost kan slå revner under store brag, og desuden menes det, at isen på Hejlskov sø under visse vejrforhold kan slå lange revner, der fremkalder den omtalte længe bragende lyd. Der går endnu en hund med ildglødende øjne i skoven på Baskjær banke. Den er en nat for nogle år siden set af en mand her fra egnen og for få år siden af et ægtepar en meget sen nattetime. Den gik hen til dem, stod lidt og forlod dem så.

Hans Jepsen født i Knudsbøl, men død nu, har fortalt til sin broder, Johannes Jepsen, boende i Egtved, at han engang på Baskjær banke mødte en hund med store ildglødende øjne. (3. december 1973 J. Kv.).

»Pjalt-Peder« og hans kone, der havde tjent penge ved at høste, kom en aften over Ørvig vadested, hvor sagnet siger, at magister Peder Hansen Storm var blevet manet ned af »Svarredegnen« Ole Jensen. De gik tværs over engen hjem, for de boede dér søndenfor. Da kom der noget spøgeri efter dem, og det tog den hund, de havde med, så de aldrig så den mere.

Den lille hund ved kirkestien.

På en sti, der fører fra Egtved kirke sydefter, gik hver nat en lille sort hund. Næsten alle folk kendte den, og de var ikke bange for den. Men en nat kom der en mand, der syntes, det skulle have en ende

med der hund, og så sparkede han til den. Den gav et hyl, og så røg manden langt ud over marken. Siden så man ikke noget til hunden.

(Medd. af lærer Andersen, Mejsling, til E.T.K. 2.s. V, 18).

Mellem Fuglsang og Bølling var det galt med spøgeri. Mange troværdige folk, om det så er vor sognefoged, har fortalt, at der ved midnatstid kom et dyr – som en stor sort hund – og fulgtes med dem et stykke vej. Det følger ikke vejen lige frem, men krydser den; går snart på den ene side, snart på den anden side af vejen. Derfor tør mange mennesker ikke færdes på det sted om natten.

(Lærer Andersen, Mejsling).

Bjergfolk og deres skatte

I nogle jyske egne har troen på bjergfolk og deres underjordiske skatte levet ret længe. Om dem fortæller Kr. Ebbesen, Egtved (E.T.K. 2.s. p. 3): »Bjergfolk avlede børn med menneskene. De var halvt mennesker halvt bjergfolk, nej trolde, for indbyrdes kunne de ikke avle. Nu siden børnene blev døbt og konfirmeret, dør de ud. Noget skidt har det vel været, tror a nok. Det samme har været tilfældet med kærfolk og ellefolk, men de var værre at komme i med. Bjergfolk kunne man da komme fra, men det var ikke sådan med kærfolk.«

Om ellefolk og kærfolk er der intet bevaret, og om bjergfolk kun lidt om deres skatte. Et sagn om »*Den lange Hest*« handler om disse væsener. Her er det fortalt af Kr. Ebbesen (E.T.K. 2. s. p. 163): »Syv koner ville følges ad til en barselkone, og så skulle de over et vand (måske Mølleåen). De klagede over, hvordan de skulle komme over, men i det samme så de en hest, der stod ved siden af vandet, og nu da de fik kig på den, ville de ride over. De tog deres hosebånd og bandt sammen til en tøjle, og så begyndte de at sætte sig op. Da der var kommet én op og to op, blev den så stor, at der var plads til dem alle syv. Da de nu rider ud i åen, siger én: »Jøsses kors! Da har vi aldrig set så stor en hors!« og så gik hesten midt i stykker og blev henne, og de stod i åen og holdt i hosebåndene.« I et lignende norsk sagn siges det, at hesten var en trolde.

Man ved, at der flere steder har været bjergfolk. Engang begyndte

man at bygge en gård nord for Oustrup. Det harmede bjergfolkene i Refsgård. De kastede så en sten mod gården, men den havnede i en bæk i Oustrup, hvor den lå til 1945, da den blev rejst i anlægget ved præstegården den 5. maj. Bjergmandshøj ved Gråhøjgård og Liden Dværghøj i Vork minder også om bjergfolkene.

Mellem Egtved og Bøgvad ligger en mægtig bakke, som hedder *Skadbjerg*. Her siger folk, at bjergfolkene havde deres tilhold. Man har set dem danse omkring højen i måneklare nætter. En kone i Bøgvad fortæller efter sin bedstemoder: »Mens hun ejede gården, var der engang blevet et par kalve borte for hende. Hun blev ved med at lede efter dem til langt ud på aftenen. Da traf hun tæt ved Skadbjerg et par småbørn med en blank kedel i hånden. »Hvor skal I små stakler hen så sildig?« spurgte hun. I det samme kom månen frem, og hun så da, at de så helt gamle ud i ansigtet. Det var da straks klart for hende, at det var bjergfolk, som skulle ned til bækken efter vand.«

I Vork by havde man længe tænkt på at grave efter bjergfolkenes skatte i *Mangehøje*. De gav sig i lag med det, men da så de, at der var ild i Vork by, og så løb de hurtigt fra gravningen. Det var bjergfolkenes koglerier, der narrede dem, og de blev klar over, at der var nogle, der havde større ret til skattene end de. Gravrovere har dog siden grundigt plyndret disse og mangfoldige andre høje i sognet.

Engang lykkedes det dog at fravryste bjergfolkene en stor skat, og det er ikke mange menneskealdre siden. Karoline Brummer fortæller:

»Vesten for Egtved kirke ligger en høj, som kaldes *Følhøj*. I den har en ung karl, Hans, i de sidste år fundet forskellige oldsager under ret mærkelige omstændigheder. Højen ligger lige op til hans hjem. For mere end 30 år siden var hans fader ved at bygge et lille udhus. Han gravede da noget ind i højen for at få grus og sand, men just som han en aften var i lag dermed, kom der en sort kat frem og strøg sig op ad hans ben og gav en lyd fra sig, som når man »klodrer« for høns. Manden blev så underligt til mode og holdt helt op med at grave, og se, da har han været lige ved at finde noget. I mange år lå højen urørt hen, men alligevel var det tit i folks tanker, at der vist var gemt en skat deri. Tit hørte de underlige knald derindefra, som når man smækker et kistelåg i. Hans' gamle bedstemoder sagde tit til

ham som dreng: »Ja, lille Hans, du skal vistnok få lykke fra Følhøj!« Da han blev voksen, tænkte han ofte på at grave i højen, skønt den var uhyre stor, og han måtte slide hårdt med arbejdet. Men tre helligaftener i træk drømte han, at han fandt guld derinde, og den sidste nat så han tydeligt, hvor guldet lå. Han skyndte sig at grave i den frosne jord, og inden en halv time var gået, fandt han to gulds spiralringe. Siden har han fundet et smukt bronzesværd, som han alt har sendt til Det Oldnordiske Museum.«

Underligt nok er der ikke knyttet sagn til *Storhøj*, Egtvedpigens grav, men det var almindelig tro, at man gik vild, når man ved aftenstid skulle forbi den. En ældre kone, der boede tæt ved, for vild og måtte flere gange søge ind for at spørge, hvor hun var. Hun var af den faste mening, at der ved den høj var noget, som engang skulle åbenbares. Hun anede rigtigt!

Skjulte skatte.

I Egtved sogn er der som næsten alle vegne sagn om skjulte skatte.

Der er i *Egtved skov* en stor kæmpehøj, hvor der skal være en skat begravet. Den tilhører en gård i Egtved (matr. 5 på hjørnet af Østergade og Søndergade). På gården står der en gammel kiste. I den er der to rum. I det ene ligger der et stykke papir, hvorpå der står, at der ikke må blive åbnet for højen, før der bliver fattigdom på gården. I det andet skal der være papir på, hvad der ligger gemt i højen, men dette rum er forseglet og må heller ikke blive åbnet. Der går et sagn om, at om natten svømmer vildænder i en sø, der ligger ved siden af højen.

En skat har været skjult i *Jubelholm skov*. Kr. Ebbesen fortæller: »Der er noget skov på Ballesgård mark. Det kaldes nu blot Holm, men hed i gamle dage Jubelholm. Min bedstefader har ejet det. Ballesgård var i gamle dage en herregård, og så hørte skoven også under den. På min bedstefaders tid ejedes den af Anders Dyhr, og da boede der en skytte i den skov. Han hed Christen Skytte. En aften, da han gik hjem, så han en genganger gå foran sig, og han blev nysgerrig efter at se, hvad han gik for. Gengangeren gik hen og så ned i et hult træ. Skytten gik så hjem med den besked, men andendagen derefter ville han hen til træet for at se, hvad det indeholdt. Da han kommer til at ransage det, er der en sæk med penge. Den tager han på ryggen og går hjem, men da han kommer tæt hjem, ser konen ud ad vinduet, og så råber hun, at han skal bie, for der går en grove stor hund bagef-

ter ham. Det første hun sagde det, sprang hunden op og rev ham ihjel, og så blev pengene liggende. Men den næste morgen tog skyttekonen dem, og så blev hun så rig. Skytten gik igen, siden han var død, og de så ham flere gange. Men man ved ikke, hvad det er blevet til med ham.«

Stedsagn.

Lidt vest for Bølling by i en spids vinkel mellem bækken og en til-løbende grøft ligger et formodet voldsted, kaldet *Mastigård*. Efter sagnet skulle Marsk Stig have ejet det og have boet der. Det er et meget løst sagn, og hvis det er et voldsted, men det kan der være stærk tvivl om, så har det været af ubetydeligt format. Det har dog stadig været genstand for bevågenhed. I 1815 blev det opmålt og tegnet af herværende pastor J. P. Købkes søn, premierløjtnant ved Slesvigske Dragoner, og det har været beskrevet i Vejle Amts Årbøger, 1912, p. 41-42 og 1913, p. 107-110.

Sydøst for Vork, i de stejle bakker ned mod Eriksholms Mølle, er der en snæver og dyb hulvej, som måske er en naturlig rende, der har været møllevej. Den hedder *Kirkedal*. Den skæres vinkelret af en vej nord-syd, kaldet »Koldingforte«, og nær ved skæringen skal der efter sagnet have ligget en kirke. Sagnet nævnes i Both: »Danmarks Sogne 1871«, og det er meget levende endnu. Måske findes baggrunden senere? Midt i Kirkedal ligger en hvid sten. Står man op på den og stamper, kommer der en hovedløs hest. Der går også en vædder, og ve den, der træffer dem.

På vejen mellem Vork og Eriksholms mølle går der, nær ved møllen, en lille hvid hund. Ser man den om aftenen, skal man vogte sig for at gå ind til tændt lys, for så bliver man syg. Møllen bærer også navnet *Sverrigs mølle*. Efter hvad en stedlig entreprenør i Vork, Jakob Wilhelmsen, har fortalt, fik den dette navn, da en fornem svensk kvinde, der for at skjule sin skam over at skulle føde et barn, var flygtet hertil.

Besyderligt nok er der ingen sagn om kirketomterne i Øster Thorsted og Karbjerg, ja, de var så godt som glemt, indtil fundamenterne til dem blev udgravet for omkring en menneskealder siden.

Omtrent det samme er tilfældet med tomten af *Yding kirke* nord for Rugsted, men her danner sagnet en forbindelse med en af gårdene i Oustrup. S. P. Sørensen fortæller: »I stuehuset til matr. 2 i Oustrup, min faders fødegård, sad der flere egebjælker, 14 tommer i

firkant og så lige som et lys. Disse bjælker stammede fra Yding kirke. En mand, der endte sine dage i Ammitsbøl fattighus, havde i sine unge dage tjent i Oustrup, da tømmeret en nat blev stjålet fra kirken. Den pågældende nat spøjte det i stalden. Hestene sloges og tumlede og var helt vilde. Tømmeret blev senere solgt til en ejendom på Egtved Holt, der brændte ca. 1910.«

Varsler, synskhed, småhekseri o. l.

Det er før nævnt, at fattigdom, sult, sygdom og overtro har plaget de hedengangne slægter. I det følgende skal vi se, at troen på varsler, småhekseri og gengangeri eksisterede til henved år 1900.

En gammel kone, der døde i Bøgvad for nogle år siden – de kaldte hende Marie Vestergård – kunne se alting og kunne nok sige, når der kom ligskarer og brudeskarer; men dem holdt hun ikke af at se på, især forriderne, for savlet hang om munden på hestene, og det lyste som gloende ild, og det var ikke noget rart syn ved nattetid.

(E.T.K. 2.s. 399, medd. *Kr. Eriksen*).

For nogle år siden gik to brødre ad en vej norden for Egtved. Den ene kom til en ligskare, men den anden ikke. Der var en 5–6 vogne, og han kunne se dem på vognene.

(E.T.K. 2.s. 363, medd. *Kr. Eriksen*).

Man bar jo ellers forhen ligene hen i stedet for at køre dem. Når en om aftenen gik på midtvejen og kom til en ligskare, tog den en med. En mand her fra Egtved kom imod et forvarsel til en ligskare, og så tog de ham med til kirken og hængte æ byrre (byrden) på ham, så han bar sig fordærvet og duede ikke siden. Han døde noget efter. Dengang var det ikke godt at møde en ligskare.

For omkring hundrede år siden var en ung pige og hendes kusine fra Oustrup kørende med deres fætter til Vejle. De blev dér efter megen betænkelighed enige om at gå ind til en spåkvinde for at få lidt at vide om deres fremtid. Den unge pige blev spået, at hun ville blive gift med den mand, hun var forlovet med, og hvis hun ikke allerede havde fået en specie af ham, så ville hun få den i en nær fremtid. Hun havde allerede fået en specie af ham, så til hendes store forundring passede det. Da de kørte hjem, oplevede de noget, som de be-

tragtede som en gudsstraf: da de kom til den nordlige del af Egtved sogn, holdt deres fætter, som jo var kusken, pludselig stille ved vej-kanten og kunne ikke få hestene til at gå videre (de var synske). En tid efter kørte han igen ud på vejen, og da de unge piger spurgte, hvad der havde standset hestene, sagde han: »Så I ikke, at der kom en ligskare forbi?«

En kone, der var i familie med smeden i Ballehule, hørte en aften, da hun var gået i seng, at dagligstuebordet blev trukket hen ad gulvet til udgangsdøren. Hun rejste sig og så efter, men bordet stod på sin plads. To dage efter kom der et par mænd for at låne bordet til et begravelsesgilde hos en nabo, hvis kone var død, og de trak netop bordet hen til døren på samme måde.

En gammel mand i Egtved Skov har fortalt, at da han sad i mørkningen, mens hans kone var syg, så han pludselig en mørk skygge gå forbi vinduet. Aftenen efter, da han sad på samme sted, gik der på ny en skygge forbi vinduerne, og samme nat døde hans kone. (E.T.K.)

En udvandrer, Søren Kristian Mikkelsen, Iowa, USA, har fortalt, at hans fader, Mikkil Hansen fra Vester Thorsted, og hans nabo, Jens Mikkelsen fra Nordbæk, for en del år siden fulgtes ad til Kolding i hvert sit hestekøretøj. På hjemvejen fulgtes de ad til Fuglsang. Her tabte Mikkil Hansen sin nabo af syne og blev først indhentet af ham, lidt før de nåede Egtved, da han kom kørende i rasende fart. Mikkil Hansen spurgte: »Hvor blev du da af?« Og naboen svarede: »Hvad? Så du dem ikke? Så du ikke alle de mennesker, der kom ud fra Jeppes gård i Fuglsang? Just som jeg nåede Jeppes gård, blev jeg nødt til at standse, for ud derfra kom den ene vogn efter den anden, og næsten før jeg vidste et ord deraf, befandt jeg mig i en formelig trængsel. Hvor længe jeg holdt stille, ved jeg ikke; men så snart der blev en smule ryddelighed, forsøgte jeg at knibe ud. Jeg gav min hest et par smæk af pisken, hvad jeg atter og atter måtte gentage. Jeg syntes, at både den og vognen løb baglæns, og«, tilføjede han, »der vil snart dø én der på gården. Det er ikke første gang, jeg har set en sådan ligbegængelse!« Kort tid efter døde Jeppe i Fuglsang.

(E.T.K. 2.s. p. 471).

Varsler, forvarsler eller, som det kaldtes, »vårstavn«, var der mange forskellige slags af. Der var f. eks. varsler om dødsfald. Hørte man trippende lyde ved huset i den sære puslende tid, da mørket falder på, så kunne det være helhesten eller lighesten, der var ude at varsle

det næste lig. På Egtved Holt hed det: »Der gik en hel fra hus til hus, og det var forløber for pesten«. (E.T.K. 2.s. 326).

Forvarsel for dødsfald hos smeden i Bølling:

Der var en smed oppe på Bølling Mark, som kaldtes »*Bunkesmeden*« (bunke = banke). En aften ville ind til smeden, hørte på nogen afstand, at det klingrede fra armbolten. Det var, ligesom han smedede derinde, for det lød altsammen så naturligt. Manden gik hen og fik den øverste halvdør lukket op, men det var helt mørkt derinde. Så gik han ind til familien, fordi han var blevet noget ræd. »Hvad, sidder du dér, og det smeder i smedien?« »Ja, det gør det så tit«, svarede smeden, »og så skal a jo til at slå ligsøm!«

(E.T.K. 2.s. 338. Medd. skrædder *Peder Hansen*, Mejsling).

Endnu et forvarsel for dødsfald:

En familie, der boede inde i Egtved skov, var en aften tre dage før jul samlet inde i stuen. Da hørte de alle ligesom noget, der gik og puslede oppe på loftet. De undrede sig over, hvad det kunne være. Men så om foråret døde manden, og da han skulle lægges på strå, gik sønnen op på loftet og hentede noget ligtag. Da hørte konen inde i stuen den selvsamme lyd, som de hørte den aften før jul. Tre år derefter, da samme kone lå i sin seng, hørte hun ude fra køkkenet en røst, der tre gange kaldte hendes navn. Hun kunne høre, det var hendes mand, der kaldte, og hun var vis på, at hun skulle dø, inden året var omme. Men hun levede alligevel flere år derefter.

(*Lærer Andersen*, Mejsling).

John Madsen i Oustrup blev gift med en datter fra gård matr. 4 og fik en parcel af den. I de første år var det galt med spøgeri på gården. Der var om natten et spektakel og en rumsteren i storstuen, så ingen kunne sove. Endelig besluttede de sig til at undersøge sagen lidt nøjere. En nat, da det var galt igen, rejste John Madsen sig, kaldte på sin kone samt pigen og karlen og bevæbnede dem alle fire. Da de åbnede døren til storstuen, kunne de ikke opdage noget usædvanligt. Men senere mente man, at det var forvarsel for de mange lig, der i John Madsens tid kom til at ligge på strå i denne stue: fire voksne døtre, hans hustru, han selv og to originaler. (*S. P. Sørensen*).

Den hvide hest i Smalfort.

»En bette pige skulle en aften op for at hente sin dagløn hos Bertel Kaarbjerg, og hendes fader gik med hende. Ilav de nu kom ned i en

dyb hulvej, der hed Smalfort, som førte ned til deres hus, tog pigen fat i sin faders kjole og rykte ham af vejen. Han slog til hende: »Slip min kjole!« Men hun blev ved med at rykke, til de kom et lille stykke hen. Så siger hun: »Far, så du ikke den store hvide hest, der kom forbi os?« Nej, han havde ikke set noget. Da de kom hjem, blev pigen syg og kom straks i seng.« (E.T.K., medd. *Kr. Ebbesen*). Var det mon helhesten?

Iver Laursen i Egtved ville køre sin syge kone over til den kloge mand i Sillesthoved i Ringgive sogn. Da de havde fået hende læsset op, kom der et svin løbende imod dem. »Det var ikke noget godt mod!« sagde Palle, der var kusk. Ved Vingsted mølle blev hesten sky og var nær løbet i åen med dem. Da de kom til Sillesthoved, sagde den kloge mand til dem: »Naa, I har nok ikke haft noget godt mod i dag,« og fortalte om de to tildragelser, skønt han ikke havde talt med nogen, der kunne have givet ham disse oplysninger. Et svin, en kat eller en hare foran et køretøj betyder, at der nok er en heks med i spillet, altså et varsel. Konen døde kort efter. (E.T.K. 2.s. p. 563).

Karbjerg kirketomt.

Et lille stykke nordvest for et hus, der nu har navnet Karbjerggård, og som ligger lige ind til vejen over for kirketomten, har der været en korsvej. Engang kom en karl og hans lille broder gående fra Glasbjerg og så da ved denne korsvej, som om der sad 7–8 grå karle på rad i det nordre hjulspor, og i det andet sad lige så mange kvindfolk med hvide klæder over hovederne. »A troede, det var nogle unge folk fra Spjarup. A trak over for at se, og min broder gik med den højre side ind imod dem. Da hoppede han et meget stort skridt og fo'r om på den anden side af mig. Nu gav det et stort skrald derhenne, så det gav genlyd i bankerne, og med ét var det hele forsvundet.«

(Fortalt i *Tågelund uden navneangivelse*).

Mon det var et by- eller grandestævne fra gamle dage?

Fra krigen 1848 kendes et par forvarsler. Fra Vibehus i Bølling: »Farmor sad en sen aftenstund og spandt. Da hører hun pludselig hestetrampen og sabelraslen i den stenbrolagte gård. Da hun kom ud, var der intet hverken at se eller høre. Senere på aftenen, da hun var ved at gå i seng, kom hun igennem, bryggerset, hvor hun syntes, at hun vadede gennem et tykt lag halm, der var bredt ud over hele gulvet. Men da hun fik tændt lys, var der intet at se. Farmor var meget

ængstelig ved denne oplevelse; hun troede, at det varslede et eller andet, der snart måtte komme, men da hun fortalte det til farfar, lo han og sagde, at det havde intet at betyde. Men så kom krigen, og farfar måtte med, og farmor blev alene tilbage på gården. En sen aften sad hun og pigen ved tællepråsen og spandt. Da hørte de den samme lyd af heste og sabler, som farmor før havde hørt. Det var tyskerne, som drog ind i gården. Farmor blev tvunget til at sætte mad frem for de fjendtlige soldater; og de beredte sig på at blive på gården natten over. Hen på natten, da soldaterne var faldet lidt til ro, ville farmor liste sig gennem bryggerset til sit kammer. Hun syntes da igen, at hun vadede igennem et tykt lag halm. Denne gang var det virkelig sandt: det var soldaterne, som dér havde indrettet sig et sovested.«

(Meddelt af *Niels Kristian Jepsen*, Guldbergsminde Mark, og hans søn, skovfoged *Jepppe Jepsen*, Gerndrup).

Der findes en lignende beretning fra Vollund om tre små søskende, der en aften lå i deres senge og med skræk hørte nogen gå oppe på loftet og slæbe noget hen til trappen og ned ad den. En tid efter, da faderen skulle køre i ægt med de sårede, gentog lyden sig: seletøjet blev slæbt ned fra loftet.

Der er set forbrand for flere gårde i Egtved sogn, men ikke alle er fuldbyrdet. En mand, der boede i Refsgård, så forbrand på gården. Han sagde da: »Brænder du nu, så brænd ikke, så længe der er nogen af den familie på gården, som nu ejer den.« Siden døde familien ud, og så slog lynet ned og brændte de tre huse, men stuehuset blev reddet. (*Kr. Ebbesen*, E.T.K. 2.s. II, p. 453).

Ser man en forbrand og lige efter den ser på den ting, der er nærest (d.v.s. den første ting, man får sigte på), siger man: »Brænder du nu, brænd så ikke igen, så længe det (træ, dige, dam o.s.v.) står.« Så er branden sat hen, så længe de ting er.

(*Kr. Ebbesen*, E.T.K. 2.s. II, p. 460).

Der var engang tale om, at Egtvedbanen skulle forlænges til Randbøl eller Vandel, og det siges, at der var nogen, der så et forvarsel: et tog med lys foran, som fór hen over denne strækning.

Hekse

I hele den kristne tid, tæt op til vore dage, har der dulgt under overfladen været rester af hedensk tro og tankegang, det vi nu kalder

overtro. Denne overtro kunne give sig udslag på mangfoldige måder og var en sand rædsel for vore forfædre. Værst af alt på dette område var hekseprocesserne. I sidste halvdel af 1500-tallet og i den første del af 1600-tallet rasede de i Mellem- og Nordeuropa, og tusindvis af mennesker, især kvinder, blev brændt på bålet. Processerne nåede også til Danmark, ja selv til Egtved sogn.

I Landstingets dombøger i Landsarkivet i Viborg er der beskrevet en stor hekseproces, der begyndte i Egtved og løb som en kædeaktion gennem en halv snes landsbyer fra Jerlev herred til Anst, Malt og Slaugs herreder med en række processer, hvor mindst 12 kvinder blev dømt til bålet.

Processen er historisk udarbejdet i foredragsform af nu afd. lektor ved Kolding Gymnasium, Karen Margrethe Carstens. På grund af dens længde kan kun nogle enkelte træk fra Egtved bringes her. Andre dele af den er behandlet i Valdemar Andersen: »Læborg sogn« samt i John Kvist: »Veerst sogn« og i godset Estrups historie af H. K. Kristensen kan man finde fyldige beretninger fra overtroens og hekseprocessernes område.

Denne store hekseproces stammer fra 1619 og 1620 og begyndte hos et par forhutlede folk, som havde til huse på Ballesgård øst for Egtved, Anders Madsen og Karen Anderskone. De lå i strid med folk, han endog i slagsmål. Engang var de gået op til Egtved by og stod ved en kålgård og råbte til folkene på gården, at da de havde taget livet af deres søn, ville de gøre gengæld og tage livet af gårdens søn. Engang kom deres datter forbi en drift kreaturer, som Mads Brun i Bølling drev ud til en svigersøn i Spjarup. Hun roste dyrene, og kort efter blev de syge og døde.

Ros og trusler fra folk, som blev anset for at kunne hekse, var lige farlige for begge parter.

Mads Brun i Bølling blev engang syg og så elendig, at han ikke vidste, hvor han skulle være, og han mente da, at Anders Madsen havde påført ham sygdommen. En svigersøn til Mads Brun traf Anders Madsen i en købmandsgård i Kolding og sagde til ham, at hvis han ikke straks standsede denne sygdom, ville han blive anklaget på herredstinget. Men heldigvis blev Brun snart efter rask.

Engang havde Karen Anderskone været ovre i Møgel-Gjesten (V. Gjosten) for at hjælpe sin datter, Ane Peders, med en syg, som imidlertid døde. I den dødes sengehalm fandt man to nye knive, hvad der toges som tegn på, at de to kvinder havde øvet trolddom. Datteren, Ane Peders, var en af de værste hekse i den store proces, og vist også

den første, der blev brændt på Anst herredsting. Karen Anderskone var bl. a. også med til at øve trolddom mod en syg på en ejendom nær Engelsholm.

I den samme proces blev Else Mortens på en af Bøgvadgårdene mistænkt for at være heks. Hun havde som de fleste hekse en »dreng« (nærmest en slags lille hjælpedjævel), der kunne bringe hende, hvorhen hun ville. Hans navn var »Gråmand«. Andre af de anklagede havde »dreng« med navne som »Sortensvend«, »Ravn« eller »Krage«. Else Mortens var af en stærk slægt, Bøgvadslægten, hvoraf tre blev borgmestre i Kolding. En af hendes sønner blev af præsten betegnet som »navnkundig«, og med rette. Han vil blive omtalt andetsteds.

Det var langt fra alle de anklagede, der var uskyldige. En stor part af dem havde efter datidens forestillinger flittigt givet sig af med hekseri og trolddomskunster, alt for egen lykkes skyld.

En anden kategori af mistænkte var de meget fattige kvinder, der vankede rundt på tiggeri, vel vidende om folks syn på dem. Man passede nøje på, at de ikke kom til at se på dyr, da de havde »onde øjne«. For at komme af med dem gav man dem rigeligt i pose og spand.

En anden hekseproces, begrænset til Egtved sogn, er udtaget af Landstingets dombog C 1637. Meget forkortet og i almindelig fortælleform skal den gengives her:

Først i 1630erne boede Christen Skrædder med sin søn og sin kone, Maye Christens eller Maye Skrædderkone, i Vork. Samtidig var Maren Christens kone enten på Østergård eller Rodbjerggård i Vork. Hun fratog Maye Skrædderkone et trendebord med rum til flere garnnøgler, hvorfra trådene kunne tvindes sammen af et stort hjul. Maye Skrædderkone sagde ved den lejlighed i vidners nærværelse, at Maren Christens efter dette hverken skulle lykkes eller trives; det var en af de farlige trusler.

Anden torsdag efter påske 1635 begyndte en af Maren Christens' høns, en brun høne, at gå rundt i gården og te sig mærkeligt. Den fløj til skovs og var væk i otte dage, kom tilbage og opførte sig lige sælsomt, hvorefter den blev fanget. Det var klart, at Maye Skrædderkone havde forhekset hønen! Dens sære adfærd bevirkede, at Maren Christens blev syg, lå til sengs i længere tid og døde. Hun skulle have sagt, at hun ikke havde været før (rask), siden hun tog det trendebord fra Maye Skrædderkone.

Efter Maren Christens' død gjorde hendes børn og andre pårørende, hvad de kunne, for at få Maye Skrædderkone dømt som heks.

Maren havde en stor slægt: sønnen Peder havde slægtsgården, en datter var gift på en gård i Vork, Marens svoger havde ligeledes en gård i Vork, en datter var gift i Limskov, anden nær familie boede i Brakker og i Mørup. Alle disse mennesker anklagede nu Maye Skrædderkone for at have øvet trolddomskunst mod Maren Christens, som de havde besøgt flittigt under hendes sygdom. Til dem alle skulle hun have udtalt sin beskyldning mod Maye Skrædderkone.

Umiddelbart efter Maren Christens' død greb hendes søn Peder til en meget dristig handling: han fængslede Maye Skrædderkone og lagde hende i lænker i sin egen gård. Under fængslingen blev hun spurgt, om hun kendte nogen, der kunne fremføre noget til hendes forsvar. Men det var umuligt at få fat i nogen, så længe hun sad fængslet.

Sagen kom for Jerlev Herredsting flere gange: den 26. april og den 3., den 17. og den 24. maj 1637. De tolv herredsnævninge mente ikke at kunne frikende Maye Skrædderkone, og selv om sagen kunne ende i Landstinget i Viborg, var hendes udsigter ikke lyse, da domsafgørelser her som regel fulgte herredstingenes.

Men nu må der være vokset en voldsom reaktion frem mod den dom, som Jerlev Herredsting havde afsagt. Umiddelbart efter domsafsigelsen fremkom der vægtige beedigede vidneudsagn til forsvar for Maye Skrædderkone fra mænd som Jes Staffensen i Egtved og Søren Jensen i Rugsted, der begge havde haft Christen og Maye boende i et par år og kendte hende som »en from, ærlig dannekvinde« og aldrig havde hørt andet til hende, end »alt det, som ærlig og godt være kunne«. På samme måde udtalte Christen Hansen fra Ammitsbøl og hans 24 »medfølgere« sig, og nogle af dem havde endda kendt Christen og Maye i op til 20 år.

Sagen kom til sidst for Landsretten i Viborg. Her skete det meget sjældne, at Landsretten ikke fulgte Herredsretten. De just nævnte vidneudsagn må have vejet tungt, men der var også andre ting, der gjorde anklagerens stilling svag. Dels at Maren Christens ikke havde nævnt sin beskyldning for præsten, der beredtede hende, inden hun døde; og dels at anklagerne ikke havde fremsat deres påstand »på ferske fod«, men havde ventet, til Maren var død, og de havde fået samlet en flok venner og slægtninge til støtte for deres sag. Disse »sammensankede« vildige Vork-vidner virkede nok i sidste instans imod deres hensigt. Maye Skrædderkone blev frifundet!

Selv om hekseforfølgelserne hørte op for ca. 300 år siden, blev hek-

setroen ved at leve – om end i meget afdæmpet form – helt op til ca. år 1900. Følgende beretning er fra slutningen af 1800-tallet.

»En klog mand ville engang vide, hvor mange hekse der var i Egtved sogn. I den hensigt strøede han hørfrø foran kirkedøren hver søndag og lagde så mærke til, hvem af kvinderne der måtte krybe over kirkemuren, (hørfrø standser heksenes færd og magt). De, der krøb over, vidste han så, var hekse. Men da han havde gjort det nogle gange, traf det sig, at han en aften kom op ad Husdalsbakke vest for kirken. Allerbedst som han gik, kom der en mængde sorte katte med gloende øjne ud fra kirkegården. De anfaldt manden med et sådant raseri, at han umuligt kunne værgе sig. Han slap først fra dem, da han mere død end levende lovede ikke mere at strø hørfrø foran kirkedøren og ikke at røbe, hvad han havde opdaget,«

(E.T.K. VII, 100. Medd. S. Brun).

»*Proust-Lavs*«, der boede inde ved Egtved skov, havde en kone, som man ikke var glad for. Man mente bl. a., at hun engang imellem lavede sin mand om til en hane, der fløj oppe på loftet og galede. Engang stod en mand og arbejdede i mergel sammen med andre mænd, da nævnte kone gik forbi. Hun spurgte dem da: »Hva mon I kunne se, da a kom her hen ad æ vej?« En af arbejderne var uforsigtig nok til at se hen mod det sted. Det skulle han ikke have gjort. Fra det øjeblik blev han utilpas og måtte gå hjem. Han var klar over, at konen havde forvoldt det, og han blev næsten krøbling. Omsider søgte han og fandt en anden klog kone, og det viste sig, at hun var den stærkeste.

På Vork Mark boede på samme tid en kone, der også fik skyld for lidt hekseri, og hendes broder, der boede i nærheden, var nok af samme slags. Konen kogte ved gilder og lignende, så der var rig lejlighed til at øve kunsten; men der kendes ikke tegn derpå. Engang havde en pige fra nabolaget været et ærinde hos hende, hvorefter hun blev meget syg. Med megen ulejlighed og bekostning fik hun forbindelse med en endnu klogere kone, og denne vidste straks, hvad der var i vejen. Hun kunne til pigens store forundring fortælle om alle enkeltheder ved nævnte besøg, bl. a. at pigen havde tabt et stykke brød på gulvet og samlet det op igen og spist det. Det skulle hun ikke have gjort. Det var derfra, ulykken stammede. Hun blev imidlertid hjulpet med råd; hvori det bestod er usikkert. Folk siger ikke det samme. Hun skulle vistnok kaste vand på et hus og så tørre det op igen.

(*Sofus Madsen*).

»I begyndelsen af 1880'erne købte en af mine onkler en parcel fra gård matr. nr. 1 i Oustrup og byggede selv bygningerne. I de første år, han ejede gården, havde han bestandig uheld med sine kreaturer; de svandt ind til skind og ben. Der blev søgt råd; men intet hjalp. Så hentede han den kloge mand fra Silleshoved i Ringgive. Da han kom og hørte de nærmere omstændigheder, var han ikke i tvivl om årsagen. Kreaturerne var forgjorte. Nu blev der samlet nogle mænd, der skulle stå vagt, for at ingen uforvarende skulle nærme sig ejendommen. Den kloge mand foretog sine eksperimenter. Hvad han tog sig for, er der ingen, der rigtig ved, men vinduerne i køkkenet blev tildækket og så kogte han en gryde mælk, hvoropaf der kom en stor sort boble, som for op i skorstenen. Den kloge mand spurgte ejeren, om han ønskede at se den, der havde gjort fortræd; så ville han få vedkommende til at indfinde sig i et eller andet ærinde. Men det ønskede ejeren ikke. Den kloge mand satte så onskaben eller sygdommen over på gerningsmanden. Hvordan det nu hænger sammen, så blev en husmandskone syg og lå i sengen i længere tid. Folk sagde, at hun var som skoldet over hele kroppen. Efter den tid fejlede kreaturerne ikke noget. Min far har fortalt mig det. Han var med til at gå vagt om gården.« (S. P. Sørensen).

Slog man hekse på næse og mund, så blodet flød ned på jorden, var hekseriet ovre. Men de holdt gerne deres forklæde for, så blodet ikke kom ned på jorden.

Endnu i mands minde har der været nogle gamle koner, der blev anset for at kunne hekse lidt. Rygtet havde de fået, fordi de var noget kantede og mærkelige.

Sagn

Til sognets sagnomspundne steder hører *Amhede* eller Amhede-gård, der er en af de syv meget gamle og større enestegårde i sognet. Den har endog fået tilknyttet et kongenavn med forskellige skrivemåder: Amlund, Amling og Amler. Kongen skal ligge begravet i Amlinghøj, Kongehøj eller en af de to Kongehøje, som har ligget lige ind til landevejen syd for gården. Der skal være holdt slag på de vidtstrakte marker, der endnu hører til gården. Mellem denne og Kongehøjene har der været en løngang.

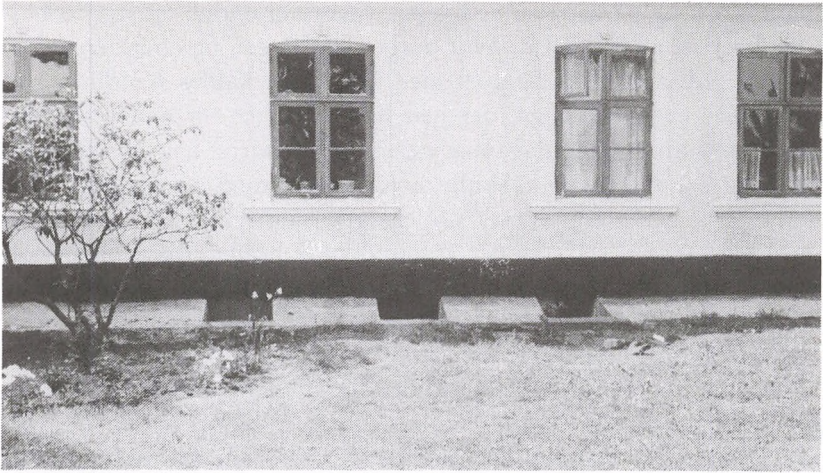
Fot. Emil Traberg.

Amhedegård.

E.T.K. beretter om to løngange: 1) fra Amhede mod syd til Kongehøjene og 2) fra gården mod nordøst. Denne løngang begyndte under en karm vinduer midt i stuehuset, gik forbi et lindetræ, som endnu står i haven, og endte i tunneldalens stejle skrænt. Der er blevet kastet ned efter den ude i toften, men man kom kun 8 alen ind. Løngangen var »akkurat som en kælder at komme ind i og sådan, at en karl kunne stå op derinde, men der kunne ikke brænde lys i den, og de to, der kastede, blev syge og måtte holde op. Lige ud for den karm vinduer har man nytårsaften og nogle andre aftener set tre hvide jomfruer. De har vel brugt løngangen, når de ville ud at forlyste sig.«

(Kristen Kabels moder).

Også ved nedgangen til den løngang, der førte fra gården mod syd til Kongehøjene, har man en aften set tre hvide skikkelser. Sagnet fortæller, at ejeren af Amhede engang skulle drage i krig. Før han rejste, lukkede han sine tre døtre inde i løngangen og forsynede dem med mad og drikke for en tid. Men kongen faldt i krigen, og de tre døtre led hungerdøden, da ingen vidste, hvor de var. (E.T.K. V 139, 530 og VI 11-12, *Kristen Kabels moder, Kristen Ebbesen, Karoline Brummer, Egtved*).

Fot. Emil Traberg.

*Amhedegård set fra haven.
Fra de tre kældervinduer skal der være forbindelse til løngange.*

Flere folk fra egnen har i nutiden givet nogle meget løst underbyggede beretninger om endnu en løngang, der skulle have gået fra gården mod nordvest (*J. Kv.*).

En kort tid, nemlig 1687–1718, var Amhede et centralt sted, da den var tingsted for Anst, Jerlev og Slaugs herreder, d.v.s. 18 sogne. På en vej der i nærheden, Bodil Amhedes vej, går der om natten tre rådsherrer, som engang har været ansat ved tinget. Engang mødte en mand dem. De bad om ild til deres piber. Det fik de, men manden gik vild og kom først ud af skoven om morgenen. Sådan går det alle, som vildledes. (*S. Brun*).

Der boede på Amhede en uretfærdig herredsfoged, som havde et hus i skoven (sikkert Bøgvad skov), hvor skovarbejdere holdt til. En datter af en skovarbejder skulle en formiddag bringe middagsmad til sin fader, der brændte kul oppe i skoven. Da mødte hun den onde herredsfoged, som var iklædt en grøn fipkjole, der var »lang æbag og ligesom en trøje æfor, sådan som soldaterne havde det forhen«. Da havde han øjne så store som tallerkener, og pigen blev så ræd, at hun ikke mere turde gå derop.

(*E.T.K. v/ Kristen Ebbesen, Egtved. Bd. 3, p. 334, bd. 5, p.139*).

»Der har været en *røverborg* her lige østen for Tørskind tæt ind

imod Vork og på østre side af vejen, og der er endnu en stor forhøjning begroet med egekrat, hvor borgen har ligget, og en indkørsel til borgen sydfra er også begroet med krat. Den kaldes *Koldborg*, og her boede en røverkonge, der hed Kold. Så lige for enden af Tørskind sø, som i gamle dage har været meget større, har der været en opkastet skanse, hvor de skulle holde udvig mod vestersiden. Men den er i de seneste år blevet sløjfet og jorden fyldt ned i lavningen nordvest for. Fra selve slottet kunne de nok holde udvig, både mod vest og nordvest, men lige forbi slottet delte dalen sig, og de kunne ikke se ind i den søndre dal«. (*Peder Olesen, Tørskind*).

En anden version lyder:

Nordvest for Vork by i Vejleådalen umiddelbart ind til Vejle å ligger Koldborg, som er beskrevet før (V.A.Å. 1952, p. 158–170). Sagnet siger, at for mange, mange år siden gik Vejle fjord helt ind til Vork, men nu er der kun en bred dal med en å i bunden. Koldborg var dengang beboet af sørøvere, som havde deres tilflugtssted her. En halv mil fra Koldborg ligger en gammel, forfalden herregård, Haraldskjær. Omkring søen, pladsen og gården findes en muret, underjordisk gang. Denne gang har røverne benyttet, når de blev overrasket af fjender. Ejeren af Haraldskjær var helt i sørøvernes magt og måtte årlig ofre kreaturer til dem for at kunne være i fred.

Kom der vejfarende forbi ved nattetid, blev de overfaldet af røverne og plyndret for alt, og derefter kom deres krop op at dingle i galgerne på Koldborg. Man skulle helst se at slippe ubemærket forbi. Røverne havde spændt en snor tværs over vejen, og til denne var der fastspændt en klokke, som ringede, når nogen rørte ved snoren. Så snart røverne hørte denne lyd, var de ikke sene til at være der. Deres vigtigste næringsvej var sørøveri på fjorden, som de drev i stor stil. – Sagnet lyder helt igennem usandsynligt og er da sikkert også et vandsagn.

Gengangeriet på Østerbygård, jf. E.T.K. 2. s. V 313–314.

Ovenfor er der fortalt om overtro, der er knyttet til steder, tilting, til dyr og mennesker.

I det følgende skal der berettes om *Jeppe Larsen, Østerbygård*, som på fantastisk måde blev hvirvlet ind i den mørkeste overtro, men hvis uskyld kunne bevises.

Østerbygård i Ø. Thorsted er en af sognets største gårde, og dens ejer, Jeppe Larsen, var i sin velmagt omkring 1850. Hans fader og

farfader havde også ejet gården. Han var gift tre gange og havde fem børn i hvert ægteskab.

De først indsamlede sagn er fra slutningen af 1890'erne (jf. E.T.K. VI, p. 197, nr. 55).

»Der var en mand, Jeppe Larsen i Thorsted, Egtved sogn, der havde med fanden at bestille. Han var før fattig, men blev nu rig. Det gik sådan til, at han lavede et hul ude i toften med græstørv over, og der gik han ud og hentede penge. Han var ellers gift og havde mange børn. Man kunne ikke begrunde, hvordan det kunne være, for han lå altid ene i sengen, og så var der endda to lejer i den. Sovekammeret, han havde, var en stor sort hund. Vinduet kunne han heller aldrig holde lukket, det stod altid på klem. Denne her Jeppe Larsen kunne altid gøre, hvad han ville. Engang var han kommet i tanker om, at han ville brænde sin søsters hus af om natten, mens de lå og sov i sengen. Det var Nordhøjgård, som var blevet fraskilt Østerbygård til søsteren og svogeren. Grunden var den, at han ville have jorden, som hørte til den; den lå lige ind til hans gård. Når han nu fik huset af vejen, kunne han jo sagtens få marken. Det var efter gammel skik, at hans søster og hendes mand altid lå uden linned. De kom ganske nøgne ud. Manden blev så forbrændt, at han aldrig kom sig, men gik krum al sin tid.

Ildebranden hjalp ikke noget, for manden ville ikke af med jorden, men kom i tanker om at bygge huset op igen. Folk der i byen var gode imod dem og gav noget til det. Så var han i Kolding en dag, og Jeppe var med. Svogeren havde nogle papirer med om sin ejendomsret og sin adkomst til huset, og dem gemte han i sin hat. Det havde Jeppe Larsen set, og da de kom ud på marken, slog han hans hat af, så papirerne blæste væk. Ligeledes var Jeppe slem efter hans kreaturer, og enden på det blev, at de måtte lade ham få huset alligevel. Svogeren døde et par år senere, og hans enke kom på fattiggården. Siden skulle Jeppe Larsen da også dø, men han kunne ikke, så de måtte have ild under ham. Endelig døde han, men de blev ikke fri for ham endda. Han kom hver eneste aften over toften og kravlede immer ind ad det vindue, som han havde haft til at stå åbent. Det blev ved, så længe nogen kan huske. Han gik også ind til konen, og hun blev helt sindsforvirret over aldrig at være fri for ham.« Den gård, han boede i, ligger allersønderst og vesterst i Thorsted. (*Ane Marie Pedersdatter, Egholt*).

I årene omkring 1950 er indsamlet et andet lag af sagn fra samme

sted. To steder er der fortalt om et omfattende spøgeri, der satte hele egnen i skræk og rædsel. Det var om en myrdet kræmmer, der skulle være begravet i V. Thorsted mose lige ind til skellet mod Østerbygård. 1913 fandt man et lig dér, og det satte skub i den mørke overtro og knyttede også sagnet til Østerbygård.

Egnens folk forstod det ikke, hvorfra Jeppe Larsen havde sin rigdom, men fandt nu forklaringen i mordet på en rig kræmmer, »æ hvid Kræmer«, moseliget.

Den gamle røgter Peder Frandsen så en dag henimod aften, at en kræmmer red ind på gården. Hen på natten hørte han, at hans hest gik ud af stalden, og den blev siden funden ved Nordhøjgård, nogle siger i Jordrup, hvor den skal være blevet solgt på auktion. Kræmmeren så man aldrig mere i levende live. Det hed sig, at Jeppe Larsen havde slået ham ihjel, beholdt hans penge og gravet hans lig ned i V. Thorsted mose. Liget var bleven slæbt ad en sti mod sydvest. »Den sti kan man ikke finde frem ad om aftenen, den bliver væk for en,« og uhyggelige udådsvidner som lygtemænd hopper langs den.

Gårdens piger havde set noget mystisk, nemlig gennem nøglehullet, at Jeppe Larsen var i færd med at brække et gulv op, men om det var for at skjule penge eller lig, det vidste de ikke.

Kræmmeren og hans hest går også igen, han rider ad landevejen fra dalen i amtsskellet mod øst til vejen ved Østerbygård. Ca. 1910 kom to mænd fra V. Thorsted en måneklar aften kørende sammen fra Egtved. Da de havde passeret vejen hen til Østerbygård, mødte de en rytter, der red med slappe tøjler og havde den ene hånd i siden. Idet de troede at kende rytteren, råbte de: »Hvor skal du hen, Jakob?« og nok engang det samme; men de fik intet svar. De så nu, at rytteren svingede ind mod Østerbygård, og så fattede de, hvad det var for en karl, de havde mødt. Kusken rykkede ivrigt i tømme, gav ivrigt tegn med tungen og sagde hastigt: »Nu er det bedst, vi kommer hjem!« og han tilføjede: »Vi haaed æt engang faaet en pons!« Nogle dage senere mødte den samme mand igen rytteren på samme sted. Just i det samme kom en nabo med sin kone forbi, og han spurgte dem, om de kunne se rytteren, som red tavs med et udslukt blik; men det kunne de ikke. Da rejste hårene sig atter på hans hoved.

Jeppe Larsen blev beskyldt for flere grove forbrydelser: En af hans tjenest drenge var kommet ulykkeligt af dage under en harve, som hestene var løbet løbsk med. Det blev til, at Jeppe Larsen havde pryglet ham ihjel, smidt ham under harven og givet hestene nogle pi-

skeslag, og sådan havde man fundet ham død under harven. Grovere var det, at han beskyldtes for at have slået sin anden kone ihjel med en kølle ude i haven. Han havde truffet hende med en madkurv på armen, mod hans forbud på vej til nogle fattige. Han havde så stillet hende op ved gennemgangen af et stendige. I virkeligheden havde hun søgt læge for en hjertelidelse, og det var den, der havde forvoldt hendes død. På den plet, hvor hun døde, vil der ikke gro græs.

En broder til Jeppe Larsen boede på »Rosenhøj« i V. Thorsted; han havde nogle meget smukke døtre, hvis stads og gilder kostede ham for mange penge. Han fik da Jeppe Larsen til at brænde gården af. En rytter red om natten over til gården med ild i en jerngryde.

Jeppe Larsen var en tavs og myndig mand, ikke mindst mod sine egne. En dag kom han ud i marken, og i utilfredshed med datterens arbejde gav han hende nogle slag med en tyrepisk. Avlskarlen sprang til, rev piskan fra ham og pløjede den ned i en plovfure. En dag i en travl tid bad hans kone om at få en vogn for at køre til Kolding med æg. Jeppe Larsen indvilligede tøvende. Vognen blev forspændt, æggene, konen og kusken kom op på vognen. I det samme lukkede Jeppe Larsen porten, stillede sig på trappen, tog en pisk og slog det ene smæld efter det andet. Hestene blev bange og for med vognen rundt og rundt i gården, og da de standsede, var alle æggene knust. Efter den tid blev der ikke forlangt køretøj i travle tider.

Naturligvis fik alt dette følger for Jeppe Larsen: folkene på gården vidste nok, at han hver aften eller nat skulle ud i stalden. »Han haaed nowed der, han skuld snak mæ æ dæwel om!« Han var også frimurer, og hver torsdag nat var han væk. Flere havde prøvet på at følge ham, men det kunne de ikke. Efter sin død gik han igen i gården. Der var flere, der havde set ham i hans grønne skødefrakke og altid med høj hat på. Hans tredje kone, Maren, gik aldrig ud ad fordøren om aftenen, mens hun var enke, da hun var bange for at møde ham; og da hun påny blev gift, var der flere, der så Jeppe Larsen i porten. Karlene var en aften i kostalden hos en ko, som skulle kælv. Den gamle røgter Christen Frandsen gik ind i laden for at hente et knippe halm, men han kom ligbleg tilbage efter at have mødt Jeppe Larsen. De to gamle brødre Christen og Peder Frandsen havde set ham i gården ud for deres vinduer kl. 12 nat, og de kunne kende hans stemme. Tjenestefolkene skulle nok sørge for at komme hjem inden klokken 12 midnat. Ved den tid var der en hund, der tudede forfærdeligt i gården. Jeppe Larsen havde en smedje ved landevejen nær gården,

og dér hørte de ham smede om natten efter sin død. Fra hundehuset og ned mod engen går der et spøgelse. I karlekammeret kan det om natten høres, at der slæbes med seletøj, i kostalden går et par bundløse træsko, og ild farer hen foran stuehusets vinduer. – »Væver-Stine« så, at skufferne i stuerne alle fløj op, og fårene på marken rejste sig alle på én gang. En senere ejer og hans søn kom en aften kørende ind i gården og så da lys i alle vinduer, men da de kom nærmere, var der intet lys, og gårdens folk påstod, at der slet ikke havde været tændt lys. Jeppe Larsen gik igen ude ved et markskel, hvor han gik og puslede med skelsten, han skulle have flyttet på plads.

Endnu et sagn om Jeppe Larsen. E.T.K., D.S. 6. bd. »Skjelsætning«, side 313, nr. 822:

Der var engang en gårdmand i Thorsted, der hed Jeppe Larsen. han havde en stor gård og 19 børn, for han var gift 2 eller 3 gange. Bank-smeden havde 20 børn, og han, Larsen, ville også have drevet det så vidt, at han kunne have fået det 20., men det fik han nok ikke. Så døde han og gik igen, og de så ham flere gange.

Han gik og puslede ude ved markskellet med en gammeldags høj hat og en lang, grøn kjole, sådan som han til daglig havde gået med. Så mente folk, at han gik og skulle have et skel rettet, som han havde flyttet. For dengang bestod skellet jo af store kampesten, der lå hen ad skeldiget med et hundrede alen imellem. – På gården tjente et par gamle brødre, Peder og Christian Frandsen, og de forsikrede, at de havde set ham. Det var en nat, det var månelyst. Da kom Jeppe Larsen hen til røgterens vindue og talte til ham. Han stod op og så ud ad vinduet og kunne kende Jeppe; han stod der med hans høje hat og lange kjole. Endelig går han hen til vinduet, så ser han Jeppe gå over gården og hen til staldkammeret og kalder også der. Peder var jo staldkarl og Christian røgter på gården, og de kunne kende ham begge, og de tykte også, det var hans røst. De så ham altså begge den nat. Jeppe var jo en gammel særling, mens han levede, og han havde altid for skik, før han døde, aldrig at trække af hans klæder og gå i seng, uden at alle folkene var i seng, og da først lagde han sig i seng med hat og kjole på, og så lå han der, til de andre var kommet til ro. Så rejste han sig og gik rundt om gården, og når det var til side, var det først, han trak klæderne af. Så troede de også, at han gik sådan efter hans død, og Joppes kone og børn troede fuldt og fast, at han gik og puslede dér om natten. Derfor kunne de aldrig gå ud ad

gangdørene ved aftenstid, for ikke at komme imøde med ham, men gik ud ad en endedør. Tjenestefolkene turde heller ikke være ude længere end til kl. 12 om natten, for ved den tid kom han, og da skulle de nok sørge for at være i seng. En stor, sort puddelhund, der stod bundet i gården, gav sig til at tude hver nat kl. 12.

»A var der flere gange og hørte det om natten, for a var i lære dengang for min mester, der arbejdede der. Han gik selv hjem og blev hjemme om natten. Vi var der i fjorten dage ad gangen, og a lå oppe i en endestue og hørte flere gange, at hunden tudede ved midnatstid. A var jo tit ude ved folkene om aftenen, saa a faldt ikke i søvn inden midnat; men folkene skulle nok passe at komme i seng inden den tid. Konen var ogsaa ræd for det, det mærkede a tydeligt. Jeppe kunne smede noget og havde en lille smedje, der laa noget fra gaarden henne ved landevejen, og dér hørte de ogsaa, at det smedede henne om natten.« (Fortalt af skrædder *Peder Hansen*, Mejsling).

Disse beretninger, der er vandret fra mund til mund, er sikkert i tidens løb vokset og blevet mere og mere sagnagtige, som det ofte sker om folk af større format. Man forstod ikke, at hans rigdom skyldtes hans dygtighed som landmand. Her er man i det sjældne tilfælde, at man ved materiale fra arkiverne kan tilbagevise alle grove beskyldninger mod ham og fremhæve Jeppe Larsen som en af egne store foregangsmænd. I Landsarkivet i Viborg under beskrivelse af hedeopdyrking er der fundet en ansøgning, som Jeppe Larsen i 1854 har sendt til Det Danske Landhusholdningsselskab om at få anerkendelse for sit landbrug. Heri beskriver han, hvordan han har opdyrket 30 tdr. ld. hede, hvordan han har kørt morjord op på sandknuderne, så at han standsede sandflugten, hvordan han er begyndt at staldfodre alle kreaturer om middagen, da det gav mere mælk og mere gødning, og endelig, at han allerede i 1830'erne er begyndt at så græsfrø – noget absolut nyt.

Sagn og beretninger om den gejstlige stand

Gennem overleveret stof om præster og degne får man bekræftet, at overtroen var stor.

Der var en præst i Egtved, der hed *Mads Buch* (1531–1581). Han

kørte en søndag til sognets annekskirke i Ødsted, og da lå der en ulv i ageren. Præsten tog en sten og slog efter den og ramte den også. Men karlen måtte dog hjælpe med vognkæppen, før de fik bugt med den. Så lagde de den døde krop i vognen og tog den med hjem. Præsten skrev da på stenen: »Med denne sten og bøgegren blev dræbt gråben i agerren!« Vognkæppen var af bøg. Den sten blev i præstegården i lang tid.

Samme sagn tillægges også Peder Hansen Storm. Mads Buck sagde i en prædiken til sin menighed: »Når Vorherre på dommens dag kalder mig og siger: »Mads!« så dukker jeg mig. Men kalder han atter på mig og siger: »Mads!« så siger jeg: »Herre, her er jeg!« »Hvor har du dine får?« Hertil svarer jeg: »Herre, du gav mig ingen får. Du gav mig kun stinkende bukke!«

(Medd. sognefoged *Niels Terp* i Viuf. E.T.K. p. 182, nr. 493).

Ang. sagn om gejstlige er en enkelt person dominerende her, nemlig *præst og provst, magister Peder Hansen Storm* (1696–1733). Foruden det, der er fortalt om ham i kapitlet om præsterne, kan tilføjes, at han var en evnerig og handlekraftig personlighed, en rigtig sognekonge med flere og store stridigheder med bønderne, der vel mest frygtede hans store lærdom, som satte ham i stand til at mane ved hjælp af de orientalske sprog. Det var nok disse stærke hemmelige kræfter, der gjorde ham til en af de værste gengangere.

Om denne mand er der en mængde sagn, som fortæller, at han stod i ledtog med den onde. Der ligger en høj på Tudvad mark, som kaldes Galgehøj, fordi der på den stod en galge, hvor alle de dødsdømte fra egnen blev henrettet. Det siges, at pastor Hansen Storm kørte ud til denne høj hver nytårsaften. Kusken måtte imens holde på vejen med køretøjet og fik af præsten besked om, at han ikke måtte køre, selv om et menneske, der lignede præsten, kom og satte sig i vognen, men først når der blev sagt: »Kør, i Guds navn!« Så var det præsten.

Det samme sagn er senere tillagt pastor *Knud Storm* (1842–1864), og i det tilføjes det, at kusken kunne se præsten gå op til højen med en bog under armen. Deroppe var han sammen med to andre mænd, men hvad de talte om, det fik han ikke at vide.

»Præsten (Peder Hansen Storm) havde en tærsker, som hver aften tog en skæppe korn med sig ud ad en bagdør. Det opdagede præsten, og en aften, da tærskeren havde fået sat et par skæpper op i lugen og var ved at tage dem på nakken, kunne han ikke komme videre, men

måtte stå der til andendagens formiddag, da præsten var kommen op og ud til ham. Præsten sagde, om han nu ville lægge kornet ind i ladden igen og så for eftertiden hytte sig for at tage noget af hans korn. Det gav dyb respekt for præsten«. (E.T.K. IV. p. 330.)

Peder Hansen Storm havde bygget en bolig for præsteenker, »Aftensang«. Den brændte, pastor Storm kom til, gik rundt om ilden, og så slukkedes den uden vand, og det skabte yderligere respekt for ham.

Der er et par beretninger om, at Peder Hansen Storm kørte på tre hjul. Engang, da han og kusken var ude at køre, standsede hesten, og det meldte kusken. Præsten befalede ham at tage det højre vognhjul af og lægge det op i vognen og så køre. Da de kom hjem, befalede præsten, at vognen skulle køres hen i møddingpølen. Ud på natten bankede kusken på præstens vinduer og sagde, at det lugtede forfærdeligt i gården. »Nå,« sagde præsten »lad ham så slippe for denne gang!« Hjulet blev sat på plads og »den slemme«, for ham var det, der havde været fjerde hjul, slap fri. Engang da både præst og degn var ude at køre, skete det sammen, men da måtte vognen ikke komme ind i gården, for så var den slemme ikke til at få ud igen. Den blev så sat i toften. Næste morgen var der i hjulets plads kun en rådden pind.

Degnen maner et spøgelse fra Vork.

Degnen Ole Jensen, også kaldet »Svarredegnen«, fordi han boede i »Svarrehuset« i Svarretoften, havde engang været til gilde sammen med præsten, Peder Hansen Storm. Da de kom om ved Rugstedlund, hvor den gamle landevej går forbi, så råber Ole Jensen en mand op fra Rugstedlund, som han engang havde manet ned dér. Der var slået en pæl over ham, og ældre folk kan godt huske, at der var slået et søm igen i den. Så siger han til kusken, at han skal tage det højre forhjul af og lægge det op i vognen. Der var jo en lundstykke for, og så kommanderede han ham derefter til at køre hjem. De kørte rask, og da de kom i nærheden af præstegården, måtte han ikke køre vognen ind i gården, men skulle spænde fra i toften, for hvis han først havde fået gengangeren ind i gården, så havde han ikke kunnet få ham derfra igen. Dengang karlene kom op om morgenen, da var der blot en rådden pind, som var en spærre. Den tog de fra og satte hjulet ind over igen, for nu var gengangeren gået sin vej. Men den mand, der var manet, det var en gårdmand i Vork, der var gift med en enke-kone fra samme by. Hun havde mange sønner, og lav de

blev større, gjorde de nar af ham og bandt frøer og skrubbtudser på ryggen af ham. Så kunne han gå med det, og så gik han til Rugstedlund og hængte sig dér. Han kom løbende hjem om aftenen som et gloende hjul, og ingen kunne være i gården for ham. Da blev Ole Jensen hentet for at mane ham op, når han havde manet ham ned, og det gjorde han. (*Kristen Ebbesen, Egtved*).

Spøgeri i Egtved præstegård.

I Egtved præstegårds gamle og meget store bindingsværksstuehus har det spøgt ret slemt.

I præstegården har der været et dødningehoved i mange år. Folk, der kom der, så det snart på en dragkiste, snart på en hanebjælke, og der var hår på hovedet. Undertiden kunne man høre det komme rullende hen ad loftet. (E.T.K. D.S. p. 154, nr. 411).

Der var auktion efter en gammel præst, der var død, og da lå dødningehovedet på et klædeskab, der stod i en gang. Så blev det solgt tillige med noget andet skrammel til en mand inde i Egtved Skov. Han tykte, at han skulle have nogen nytte af hovedet, og så brugte han det som sømkasse. Men så blev der sådan et spektakel i huset, at de ikke havde fred, hvorpå han måtte bære hovedet tilbage til præstegården. Så prøvede folk at begrave det oppe på kirkegården, men måtte hente det igen og sætte det på loftet i præstegården. Så murede de det ind ved skorstenen. (Medd. *Peder Hansen, Mejsling*).

Efter min forespørgsel hos den forrige præstekone har jeg fået bekræftet, at hovedet virkelig blev muret ind.

(E.T.K. 2. rk. IV. p. 154–155)

Følgende sagn giver måske en forklaring på, hvis hoved det har været: E.T.K. »Forskelligt spøgeri og genfærd, dødningehoveder« p. 124, nr. 489. (*Kr. Ebbesen*):

Der har været et lille, sort kammer i Egtved præstegård henne i den vestre ende af stuehuset. Det var omtrent 1½ alen i kvadrat. Pastor Bøving lod denne ende af stuehuset tage ned, og så kom kammeret også væk. Dér sad en ritmester, og hans hoved har ligget på loftet. Denne ritmester er tit kommet ridende fra vest ind i gården. I gamle dage var den eneste indgang til præstegården i den sydlige (sydvestlige) del af gården, og så kom han om for døren. Men når så folk kom ud, var der intet. Sådan gik det med den gamle Jens Jensen (eller Jepsen), der tjente i præstegården for avlskarl så længe, pastor Storm levede. Da ritmesteren nu kom ridende om for borgerstuevin-

duerne, til ilden fløj fra skoene på hesten, så gik Jens Jensen ud, og da forsvandt han. Jens Jensen blev tit narret, når han sad derinde om aftenen, og de andre unge karle var borte i byen. Han var gift og boede ellers i et lille hus tæt ved. Karlene har så tit båret det hovede ned på kirkegården og begravet det, men når de kom hjem, så var det der igen. Ved den sidste auktion var det kommet ned og lå på pigernes dragkiste i gangen. Min søster gik hen for at se på det og tog det, men da faldt det fra hende og ned på gulvet. Da de kørte hjem om aftenen, blev hun så syg, at hun aldrig har været så syg, og så troede man, at det var af det hovede. De sagde, at Bøving murede det inde, og siden har man ikke hørt noget om det«.

(*Kristen Ebbesen, Egtved*).

Da Tilemann blev præst, ville han ikke have, det hoved skulle ligge dér længere, så han lod det mure ind i skorstenen i kælderen. Dér sidder det endnu.

Magister Peder Hansen Storms død, begravelse, gengangeri og nedmanen.

Beretningen herom findes i flere versioner, hvoraf nogle skal nævnes i det følgende. Peder Hansen Storm var præst i Egtved 1696–1733.

»Da han blev syg, sagde han til sin datter, at hun ikke måtte lade degnen (Ole Jensen, »Svarredegnen«) komme med til hans begravelse. Han og degnen var engang røget uklar, og siden kunne de ikke enes. Da degnen hørte det, sagde han: »Det gør ikke noget, jeg skal nok komme med alligevel«. Præsten var ikke syg i ret lang tid, og så døde han. De lagde ham på strå som andre døde, men hans liglagen kunne de aldrig stille over hans ansigt. Mens han lå på strå, ville hans svigersøn derind for at hente en bog. Da rejste præsten sig op og grinede ham lige op i ansigtet, og han måtte trække sig baglæns ud, for ellers var præsten hoppet op på ryggen af ham og havde knust ham.

Sml. E.T.K. V. 209–212 og 2. s. V. 135, 163. Efter at præsten var blevet begravet i kirken, og følget var kommet hjem, ville hans datter endnu en gang gå ind og se efter i storstuen, om bordene var rigtigt dækkede. Da hun åbnede døren, så hun faderen gå i slåbrok og ryge på en lang pibe. En anden beretning siger, at han sad for bordenden. Hun slog hænderne sammen og sagde: »Herre Jesus, det er jo vor

faar (far)!» han gjorde nar af hende og gentog vrængende: »Huha! det er jo faar!» De ville have gennet ham ud, men kunne ikke, og når de andre sagde til ham: »Rub dig ud, her er ikke din plads!» så sagde han akkurat ligesådan med brægende stemme. Da siger datteren: »Lad os endelig få bud efter degnen!» Så sagde han det samme vrængende. Der gik bud efter degnen, der tog alle sine bøger med og sagde til præsten: »Før har jeg været din tjener, nu er jeg din overordnede!» Præsten rejste sig hurtigt op og slog til degnens bøger, så de røg rundt om, men omsider lod han dog være. Så siger præsten: »Du behøver ikke at være så vigtig imod mig. Da du var i kongens tjeneste, stjal du en toskillingskage« (vistnok under kampe i Holsten). Så siger degnen: »Det kan godt være. Men jeg var så sulten, og jeg havde ingen penge, så jeg kunne ikke få noget at spise!» Han tog så en toskilling op af sin pung, smed den op over hovedet og sagde: »Nu er det betalt!» Degnen forlangte en synål og en silketråd, og den trak han gennem næsen på præsten. Så fik han ham også med og manede ham ned i Ørvig sydøst for Egtved, hvor der var en bæk med mange moradser og vældhuller, og der var næsten bundløst dér. Sagnet er endnu knyttet til det sted, og det har siden spøgt dér.

Han blev nok manet ned, men ikke på anden måde, end at han måtte komme igen hver femte juleaften. Når han kommer, er der sådan en tummel, at de ikke kan være i gården. Der viser sig en sort skikkelse ligesom en stor hund, og den herper alle døre op og i, og så stiller den sig på den plads, som præsten sad på oppe midt for bordet. Når et stykke tid er gået, så lusker den ud igen.« (Fortalt af *Ane Marie Pedersdatter* i Egholt, gift med Christen Lassen på Aakjærhus. Jeg husker hende fra min tid som hyrdedreng. *J. Kv.*).

En beretning siger, at præsten blev manet ned i Vognporten i den vestlige ende af salshuset.

Adskillige nulevende folk kender større eller mindre stykker af pastor Storms gengangeri, og for få år siden var der endog tre mænd, der gengav beretningen, men hævdede, at Storm efter begravelsen ikke sad for bordenden, men i ovnskødet. Sådan havde de altid hørt det.

Hos E.T.K., bd. V, p. 16, nr. 435, kan man læse flg. version: Der var en præst i Egtved, der hed hr. Pejter (Peder Hansen Storm), og degnen kaldtes »Svarredegnen«. Han boede i en toft, der i min fars tid endnu kaldtes æ Svarretoft. Præsten forbød, at degnen måtte komme med til hans begravelse, af den årsag blev han ikke bøj;

men lav de så havde begravet præsten og kom hjem, da sad Pejer for bordenden. Så skikkede de bud efter degnen, men han ville ikke komme for det første bud, for han sagde jo, at han var ikke bøjen. Så kom der bud ned til ham igen, og så fulgte han med. Da han var kommen derop og gik ind til præsten, så siger Pejer, hvad han ville her, han var jo ikke bøjen. Jo, han var bøjen nu, om han (præsten) ville følge med. Nej, det ville han ikke: »For du er en tyveknægt«, siger præsten. Ja, han havde ikke stjålet andet end et franskbrød. Det var engang, han trængte til det, og så smed han en lybsk skilling på ham, så var det betalt. Nu måtte præsten med, og degnen skal have manet ham ned ude i en port.«

(*Jørgen Peder Jørgensen, Egtved Skov*).

E.T.K. side 33, nr. 1044, IV, 330: »*Præsten Peder Hansen Storm* har her i sognet været kendt som en grumme lærd mand, der også befattede sig med manen. Folk var også bange for at gøre ham imod. En karl kom ind og skulle have sit skudsmål påtegnet til afgang, og det skulle også anføres af præsten, om man var værdig til at modtage kirkens goder andetsteds. Så lod præsten ham vide, at han ikke kunne give ham en sådan god antegning. Karlen gav ondt af sig derfor, men præsten sagde ikke noget til ham, og så gik karlen sin vej. Da han kom ud i gården, var han helt vild og gik omkring et par gange uden at kunne finde gårdsledet. Endelig åbnede præsten sit vindue og keg ud, så stift på karlen og lukkede igen. Dermed var karlen blevet sig selv.«

Her er historien om, hvorledes pastor *Knud Storm* med højt humør indgød folk stor skræk for at stjæle æbler i hans have. En efterårsaften hørte folk i Egtved by et menneske råbe og jamre. Da de kom til, så de en mand sidde med nogle æbler tværs over præstens havedige, og han slap først løs, da præsten kom og læste over ham. Præsten havde lovet, at han nok skulle vænne tyvene af med at stjæle æbler i hans have. Der blev da heller ikke denne gang stjålet flere. Manden, der blev grebet på fersk gerning, bekendte på sit dødsleje, at præsten havde givet ham et par skæpper korn for det nummer.

Et sagn siger, at pastor *Tilemann* fra 1864 til 1875 havde en kapellan, der drev et genfærd fra Egtved til Kolding og ikke kunne magte det. I Låsbygade i Kolding drev han det ind i købmand *Oxbøls* port, men dér blev det stående. Kapellanen kunne ikke forstå det, men

omsider kunne han huske, at han som barn havde røvet en toskillingsskage fra en fattig kagekone. Kapellanen lod sig imidlertid ikke forbløffe, men rev resolut sin pung op, tog en toskilling og kastede den i hovedet på genfærdet. Så var det forbi med dets modstand, og det blev manet ned i porten. Kapellanen blev omsider den stærkeste. (Sikkert et vandresagn og derfor værdiløst).

Brudesøgnet

Følgende sagn om Brudesøen er måske det ældste i sognet.

(Jf. E.T.K. 3. s., p. 343-344.)

Fra Egtved strækker sig et lavt engdrag, hvor Egtvedbanen senere kom til at gå, og det fortælles, at der engang har været en sø dér. I gamle dage skal der på dette sted have ligget en borg, som ejedes af en viking, der hed Rikardt Bøll. Han og hans svende drog på vikingetog fra Kolding fjord, og når de om efteråret kom hjem, tvang de bønderne til at køre sig og det røvede gods hjem til borgen. Vikingerne for grusomt frem mod alle.

Tidligere boede der på Vollundgård en hr. Åge. Han havde en datter, Grethe, der var forlovet med ridder Alf fra Lie. En sommeraften, da de red hjem fra Haraldskjær, blev de overfaldet af en flok af Rikardt Bølls svende på Bøgvad bakke. De røvede Grethelil og førte hende til Bøllingborg. Da de kom til borgen, blev de overrasket af en mand med et frygteligt udseende. Han stod alle steder, hvorhen de så, så at de helt glemte Grethe, og hun gik roligt ud af borgen. Hun mødte snart sin brudgom og hans venner, der kom for at befri hende. De så da til deres skræk, at borgen langsomt sank, og at vandet steg op fra grunden. Fra dybet lød en røst:

»Ej disse sunkne svende vi finde skal,
før de tvende holder bryllup i Bøllings riddersal.«

De blev alle rædselsslagne, og derfor turde ingen nærme sig søen.
(Fortalt af *Niels Aage Pedersen*, Mosehøj, Egtved).

En anden version af samme sagn lyder (jfr. E.T.K. 2. s. p. 119): »På Bølling Mark er der i den seneste tid fundet rester af en borg, som sagnet fortæller har ligget dér. Dér boede engang en herremand, som havde en ung, smuk datter. Tæt ved Egtved ligger en temmelig stor gård, som hedder Ballesgård, og dér boede en rig herremand, der havde en søn. Borgherrens datter skulle giftes med herremandens

søn, men jomfruen holdt af sin faders kusk. Ham måtte hun selvfølgelig ikke få. Brylluppet med herremandens søn var bestemt, og kusken skulle køre jomfruen til kirke. De skulle forbi en sø, og det var ved vintertide, så der var sne og is på jorden. Der, hvor vejen gik forbi søen, var der en stejl skrænt, og da brudefølget kom derhen, blev hestene ustyrlige, og vognen skred ned ad skrænten og ud i søen, hvor de alle druknede. Da man fandt ligene, lå jomfruen og kusken tæt omslyngede. Det mentes, at kusken med vilje var styret ud på isen. Fra den tid hed søen Brudesøen.

Den mest farverige version af brudesøsagnet er fortalt af Jensine Sørensen, 83 år gammel, enkeboligen i Vejle; den er nedskrevet af H. Sørensen: »Store Mikkels datter var den smukkeste pige i hele egnen. Mange raske ynglinge sukkede i løndom for hende og ønskede hendes kærlighed. Ja, pigen var lig en vårblomst, som bly nedfælder sit første smil til morgensolen. Faderen ønskede, at hun skulle eje og have en rig mand, og søgte længe efter en sådan til hende. Peder, en rask ungersvend, var lige så fattig, som pigen var rig. Han var den eneste af hendes tilbedere, som nød den gunst at blive genelsket. Men alt dette foregik bag ryggen af den grumme, strenge fader, og mangen sen natte time mødtes de unge under træernes tunge, grønne kroner. En aften blev alt opdaget. Faderen lod da datteren indelukke i et trangt kammer, alt imens han fandt den rige mand, som skulle ægte datteren, Ane. Faderen og den unge mand ordnede alt til stor bryllupsfest og stort gæstebud. Det skulle være et bryllup uden lige. Da brylluppet skulle stå, hentede de med hårdens hånd bruden, der kom ravende ud af kammeret. Med magt iklædte de hende brudedragten og trykkede brudekransen på den blege, forgrædte bruds hoved. Så førte de hende ud til brudekaret, som holdt for døren, og kørte i et langt tog med fuld musik til kirken, hvor vielsen foregik. Derefter kørte de mod hjemmet. Dog – mens musikken og glædessangen tonede, blev det til en dødssang. Alt var de den halve vej, da der trak en klar sky op under et frygteligt brag. Himlen åbnedes, jorden gynge, og de sank alle sammen – både mennesker, heste og vogne – i Brudesøen. Kun ikke den sidste vogn. Folkene i den kørte alt, hvad de kunne, hjem til gården og fortalte, hvad der var sket. Pludselig blev der en jamren og hujen uden lige, og alle gårdens folk gik ud til fællesgraven. Deres tårer faldt dér, og de strøede blomster på graven. Et øjeblik stod Peder og så ned i Brudesøen. Pludselig sprang han

derned, og dér redtes hans og Anes brudeseng. Gud ved, at Mikkell fandt ikke ro eller fred i graven. Hver nat ved midnatstid rumler og skrumler det i Brudesøen, og da er det Mikkell, der ikke har fred for sin ugerning. Den kaldes den dag i dag Brudesøen ved Grønholm (dette navn kender ingen nu).«

Brudesøsagnet findes i mangfoldige versioner. Nedenstående følger to af dem.

»Poul Krat er født på Ballesgård. Han har fortalt mig, at der virkelig har ligget en borg der, hvor Bølling sø har været, og den hed Bølling. Den var opkaldt efter Rikardt Bøll, som var en viking og ejede det hele vidt omkring. Han havde mange vilde karle, men da han blev gammel, kunne han ikke holde styr på dem. De lå i krattet ved Røvenskælder, og der røvede de en jomfru fra Vollund og førte hende hjem. Hendes elsker red ved siden af, men kunne ikke forsvare hende. Så red han bag efter dem til Bølling. Men da de kom dertil, så stod der en frygtelig skikkelse ved hver udgang fra borgen, og de blev bange ved synet af dem. Elskerens kom så uden modstand ind og greb jomfruen i favnen og tog hende ud. Da lød der en røst, som sagde: »De sunkne svende skulle ikke vige, inden de to holder bryllup i Bøllings riddersal.« Så sank borgen, og elskerens sank med de ord. Dér holder de så bryllup. Siden var der ingen borg at se i søen, men nu er den rigtignok groet efter. Der er fundet stumper af borgen dér i søen.«

(*Jens Christian Jakobsen, Randbøldal. E.T.K. 4. bd. p. 191, nr. 31*).

»Herren til Vollund, hr. Aagaard, havde en datter, som hed Lena, og hun var forlovet med junker Alfs søn på Lie. Det var nemlig to herregårde dengang. Så var de engang ridende ned på Haraldskjær og havde flere svende med sig. Da de nu en dejlig sommeraften red hjem og kom lige over Refsgårds bakke, hvor Vollund krat og Aagaards enge er nedenfor, da lå der en røverbande skjult og overrumplede dem. Jomfru Lena tog de med til Bølling til deres røverflok, og sønnen fra Lie og hans svende red ud og kom i bløde i engene. Men de blev dog kvit og kom ikke med røverne. Da samlede sønnen fra Lie sin styrke og ville hen og befri hans kæreste. Hun var ene fruentimmer blandt røverne, og uden for hver dør, hun kom til, stod der en mand med sære øjne, så hun ikke kunne slippe ud. Så kom hendes kæreste og frelste hende, og hun kom ud af slottet, der sank med

det samme. Der hørtes en røst fra dybet, og en bog kom sejlene til land. Det var den, hun havde haft med sig fra hjemmet.«

(*Uden meddelerens navn*, E.T.K. side 401).

I mindst én version af brudesøvsagnet fortælles der om, at der er gravet dele af vognhjul, nav og vognringe, op af mosen, men intet er bekræftet. En tidligere ejer af Ballesgård, J. P. Johansen, har på sin mark ved den nordre del af Brudesøen fundet en del ret store sten lagt nærmest i række. Rester af en borg har det næppe været, men måske rester af en fårefold. Det siges – ligeledes uden troværdig baggrund – at Bøllingborg har ligget ved vejen fra Hjelmstrup sydpå, forbi Lille og Store Roed. Egtved sogns store folkemindesamler, Søren Peder Sørensen, havde engang besøg af arkivar Hans Ellekilde, Dansk Folkemindesamling. De besøgte sammen Brudesøen, og arkivaren udtalte som en formodning, at sagnet var opstået, fordi der engang kunne være ofret en brud.

Nedenstående afskrift af »Brudesøvisen« er efter optegnelse foretaget i København i årene lige efter 1900 af biblioteksstuderende Knud Peter Jørgensen Lie, søn fra Liegård i Egtved sogn, død som ung. Efter hans død blev hans optegnelser skænket til familien Johansen på Store Ballesgård i Egtved sogn. Hvor K. P. Jørgensen Lie har optegnelserne fra, vides ikke.

Brudesøvisen

fra Bølling i Egtved sogn

Mel.: Vift stolt paa Kodans Bølge.

1

Hvor Jyllands sorte Hede
I Milestrækning laa,
Den gamle Bølling knejste
Med trende Spirer paa.
Dens ejendom var samlet
Af brune Lyng og Korn,
Og hist og her i Skellet
Stod hvasse Hørfros-Torn.

2

Med borgens rige Herre,
Den grumme Rikardt Bøll
Saa mange stærke Svende
Drak Mjød og Gammeltøl.
Om vaaren ud de droge
Til grumme Vikingfærd,
Og mangan Yngling blødt
For deres hvasse Sværd.

3

De spotted Enkers Klage.
 Saa mangt et Barn blev dræbt,
 Og mangan kjærlig Fader
 Til slaveriet slæbt.
 De brændte Bondens Hytte
 Og røvede hans Gods,
 Og haanede den arme,
 Som grædende stod hos.

4

Naar Efteraarets Storme
 Dem jog fra Kampens Ruus,
 De styred ind paa Fjorden
 Til gamle Koldinghus.
 Paa Bølling Bønders Vogne
 Blev blodigt Bytte lagt
 Og under højen Jubel
 Til Rikardts Borg hjembragt.

5

De Vinterdage runde
 Ved alskens vilde Fryd,
 De krænked Bondens Hustru
 Og røved Møens dyd,
 Ej kom for deres Øren
 Forbandelsen, som lød;
 Ved fyldte Horn de spotter
 Ulykkeliges nød.

6

Saa runde mange Dage,
 Saa visned Snese aar,
 Og Rikardts Isse graaned'
 Af sølverhvide haar.
 Den matte Haand ej længer
 Kan føre tunge Sværd.
 Da endelig ophører
 Den grumme Vikingfærd.

7

Det nu til dobbelt Plage
 For Godsets Bønder blev;
 De tøjlesløse Svende
 Rundt om i Egnen drev.
 Og grusom Vold bevise
 De skadelystnes Spor.
 »Gud frels os dog fra disse«,
 Saa lød hver Bondes Ord.

8

Hr. Aage sad saa rolig
 Han sad paa Vollundgaard,
 Var blid mod sine svende
 Og aldrig Bonden haard.
 Han havde sig en Datter,
 Som Freja blid og skøn,
 Og mangan Yngling sukked
 For Grethelil i Løn.

9

Men hendes Haand og Hjærte
 Var ikke længer fri
 Knap atten aar forlovet
 Med Junker Alf på Lie.
 Saa ren som Solens Lue
 Var deres Kjærlighed.
 Og Himlens Engle smilte
 Til disse ædle ned.

10

Dem fulgte otte Svende
 Med brede hvasse Sværd,
 Da de en Sommeraften
 Red hjem fra Haraldskjær.
 Igennem Aages Enge
 Der slynger sig en Aa,
 Og bag ved den i Krattet
 En flok fra Bølling laa.

11

De Heste gik saa langsomt
 Ad Bøgvad Bakke ned.
 De elskende så glade
 Tæt ved hinanden red.
 De sladrede og smilte
 Og var så hjertefro,
 Og alt engang de svore
 Hinanden evig tro.

12

Alt jævnes Vejen mere
 I Dalens dybe Skjød,
 Da fjorten hvasse Pile
 Igennem Krattet brød.
 Og alle Heste trufne
 For rasende omkring,
 Til de sad fast i Dyndet
 Paa Aages bløde Eng.

13

To Svende ej var samlet,
 De sade hist og her.
 Knap hver sig selv kan redde
 Af bundløs Hængekjær.
 De Røvere nu ilte
 I Hast til Grethelil,
 Og fluks med hende jøge
 Ad gamle Bølling til

14

De fore op paa Borgen,
 Men saa med største Skræk
 En sælsom Mand at stande
 Med frygtelige Træk.
 Han stirred' paa dem alle
 Med giftigt Lueblik.
 Paa hver af dem han stirred'
 Fra Sans og Samling gik.

15

De fore rundt på Borgen,
 Men overalt han stod.
 Han stod ved hver en Indgang,
 De styrede imod.
 Forbavst den arme Grethe
 Paa disse Svende saa,
 Skjønt intet hende hindred',
 Hun glemte dog at gaa.

16

Nu mindes hun sin Elsker
 Og nævner ømt hans Navn
 Og ud af Borgen iler
 Og styrter i hans Favn.
 En Skare bag ham følger
 For Grethe at befri.
 Han hende ensomt møder
 Paa vildsom Markesti.

17

I salig Glæde knuger
 Han Grethe mod sin Barm,
 Og Øjeblikket lader
 Ham glemme Hævn og Harm.
 Og medens de nu taler
 Om Nattens Fryd og Sorg,
 Til de med Skaren standser
 Ved Rikardts skumle Borg.

18

Forfærdede de skuer
 I tavse Midnatsstund
 Den gamle Røverrede
 At synke i sin Grund.
 Der lød en Røst fra Salen,
 Som fælt i Natten lød,
 Mens mer og mer den synker
 Dybt ned i Jordens Skjød.

19

Og Vand fra Grunden stiger,
 Det naar den øvre Rand.
 Der lød en Røst fra Dybet
 Som brusende Orkan:
 »Ej disse sunkne Svende
 Nu Hvile finde skal,
 Før tvende holder Bryllup
 i Bøllings Riddersal.«

20

De hørte alle Røsten,
 Og Rædsel greb enhver.
 At nogen dér faar Bryllup,
 Jo ingen Sinde sker.
 Saa talte bange Skare
 Og hjemad skyndte sig.
 Gud, frels os fra det onde,
 De bad andægtelig.

21

I lang Tid ingen voved'
 At gaa til Søen hen,
 Saa prøvede man Dybden,
 Og fandt ej Bund i den.
 Naar blege Skygger snege
 Sig langt omkring dens Bred,
 Man skotted' tavs til Siden
 Og skyndte sig af Sted.

22

Saa runde mange Dage.
 Ja, fire Sekler randt,
 Og gamle Bøllings Sage
 Ej mere Tiltro fandt.
 Paa Gaardens søndre Marker
 En yndig Landsby staar,
 Og lykkelige Bønder
 Blandt gyldne Agre gaar.

23

De raske Møer binde
Saa mangt et gyldent Neg
Og samle sig om Vintren
Til Lystighed og Leg.
Den lange Nat fordrives
Med alskens muntre Styr,
Og Bøllings Sagn fortælles,
Men kuns som Eventyr.

24

Tit Fogdens hulde Lene
Ved Eventyret lo.
Saa underlig Fortælling
Hun vilde aldrig tro.
Men saa man dybt i Hjertet
Og kendte Tanken ret,
Saa var det ikkun hende,
Der stadig troede det.

25

Fra Ballesgaard en Junker
Traad ind på Friersko.
Han bejlede til Lene,
Bød hende Haand og Tro.
Den kolde Sti han fulgte,
Ej Elskovs Blomstervej.
Med Fogden alt var afgjort,
Men Lene gav ham nej.

26

Og Junkeren sig vender,
Til Faderen han gaar.
»Hvad stikker Jomfru Lene,
At hun min Haand forsmaar?«
Forbitret Fogden raabte:
»Hør, Lene, kom herind!«
Frimodig gaar den hulde,
Dog ængstelig i Sind.

27

»Jeg hører, kjære Datter,
Du Junker Hans forsmaar,
En Ære, som jo aldrig
Din Ligemand opnaar.
Hvor højt mon du vil stige,
Sig, hvad attraar du vel?«
Mon nogen Bondedatter
Kan ønske større Held.

28

Med Blyhed i sin Mine,
Med øm, vemodig Røst
Gjenmælede nu Lene:
»Sligt Held er ej min Lyst,
Her Guld og Rang vi lægge
Paa Elskovs Tungebaand.
Den, som mit Hjerte vinder,
Tilhører og min Haand.«

29

»Da sig mig, hulde Lene,«
gjenmælte Junkeren,
»Hvorledes jeg skal vorde,
Det dyre Hjertes Ven?«
Den blide Lene svarte
Med fasthed i sit Blik:
»Hver Stund, De dertil brugte,
Til ingen Nytte gik.«

30

Med Grumhed i sin Mine
Nu Faderen fremstaar.
»Jeg ved, du elsker Vilhelm,
Men ham du aldrig faar.
For dig skal aldrig bindes
Den skønne Brudekrans,
Hvis ej du mig adlyder
Og ægter Junker Hans!«

31

Nu hvert et spor af Rødme
Den huldes Kind forlod;
Thi hvad han én gang sagde,
Urokket altid stod.
Og under det trods Taarer
Forsvor den hulde Mø,
Før Junkeren hun ægter,
Langt hellere vil hun dø.

32

Med svag usikker Stemme
Hun mælede et Ord:
»Jeg kender Fadervældet,
Jeg ved, hvad Fader tror,
Men tvinges jeg til Kirken,
Mit Ja fremtvinges ej.
For Alteret skal lyde
Fortvivlet Piges Nej.«

33

Nu Junkeren sig fjerned,
 Og Fogden følger med,
 Og Brylluppet bestemmes,
 Og Lene det ej ved.
 Og Junkeren blev trøstet,
 Thi snilde Foged tror,
 Naar Bryllupsdagen kommer,
 Hun glemme vil sit Ord.

34

Saa stod det hen i Dage,
 Ja, vel i Uger tre.
 Kun sjældent de forelskte
 Hinanden fik at se.
 Skjønt Vilhelm var paa Gaarden,
 Dens Avling forestod,
 Den gamles skarpe Øjne
 Dem knap et Blik tillod.

35

En Søndag Morgen træder
 Til Lene Faderen
 Og beder, hun sig smykker.
 De skal til Kirken hen.
 Og Vilhelm gives Ordre
 At faa de brune for,
 Skjønt Is og Sne har dækket
 Det gamle Kjørespor.

36

De elskende alt aner,
 Hvad Faderen har for,
 Skjønt de ej mer hinanden
 Kan tale tvende Ord.
 Med Øjet Lene sværger
 Sin Vilhelm evig Tro.
 Nu for de raske brune
 Afsted med disse to.

37

Tæt ved den gamle rider.
 Han følger Skridt for Skridt
 Og skænder slemt paa Vilhelm,
 Der kører fejl saa tit.
 Omkring ved Søen slynger
 Sig Bøllings Kirkevej,
 Og Sneen Søen skjuler,
 Og Vilhelm ser den ej.

38

Ud over Isens Flade
 De brune iler nu.
 De kommer midt paa Søen,
 Da Isen gaar itu.
 Og Vilhelm favner Lene:
 »Kom, vi forenes skal,
 Og Døden, den os vier
 I Bøllings Riddersal.«

39

Og Fogden ser dem synke
 Og ikke reddes kan.
 Til Ballesgaard han iler
 Berøvet sin Forstand.
 »Se, hisset Bruden kommer.
 Hun alt formælet er.
 Ha! Spil os Dødningsdansen!
 Hvi er saa stille her?«

40

Det varede saa længe,
 Før man ham ret forstod.
 Man ilte ned til Søen,
 Men sorgfuldt den forlod.
 Saa ofte fandt man siden
 Et Spor af sunken Vogn.
 Og Brudesøen findes
 Endnu i Egtved Sogn.

Styrelsen

I Koldinghus lens tid, da så godt som alle sognets bønder var fæstere, kronbønder under lenet, styredes de fra Koldinghus. Det direkte forbindelsesled var oldermændene eller sognefogederne. Fra 1671 til 1767 var bønderne »rytterbønder« under 2. jyske rytterregiment med regimentsskriveren som overordnet og sognefogeden som bindeled.

Fra ældgammel tid havde hver landsby i verdsligt fællesanliggende hver sin styrelse på by- eller grandestævnet med egne love, de såkaldte »Vider og Vedtægter«, hvoraf desværre ingen er bevaret i Egtved sogn. Men man ved, hvad der i almindelighed blev truffet bestemmelse om under oldermændens ledelse: leje af byhyrde og bysmed, stationering af bytyr og -orne, fastsættelse af bøder for skader forvoldt på anden mands mark og idømmelse af bøder for forseelser.

Kun to steder i sognet kender man pladsen for grandestævnet: i Vork var det ved Bydammen, i Egtved lige øst for præstegården, nu markeret ved en rundkreds af kampesten lige neden for »5. majstenen«. Hver bonde havde sin bestemte sten, som han stod ved eller sad på. Stævnet holdtes gerne om søndagen, og der var mødepligt. I tilfælde af dårligt vejr flyttede man ind i en gård.

I tingbøgerne finder man ofte beretninger om skænderier og voldsomheder på grandestævner, men kun meget få fra Egtved sogn. Ved grandestævnet i Spjarup var der engang en mand, der skældte en anden ud for en ronnevædder. En retssag på herredstinget blev følgen heraf. I Vork er der et eksempel på, at manden på Riis blev anklaget for at være kommet for sent til bystævnet. Nogle undskyldte ham med, at han ikke havde hørt byhornet kalde, men sagen kom alligevel for herredstinget.

Man havde på grandestævnet i Vork en firkantet stok med fire afsnit på hver side, altså 16 afsnit i alt, ét for hver bonde. Når de blev idømt en bøde, blev der skåret et mærke i kæppen. Når året var omme, blev bøderne gjort op og omsat i øl eller brændevin, og der blev da – som så tit – drukket tæt. Man blev engang enig om ikke at omsætte bøderne i øl, men lave en ligelig fordeling af bødepengesummen. Efter delingen var der en grande, der skyldte oldermænden for

Fot. Emil Traberg.

*Markeringen af grandestævnet i anlægget over for apoteket.
De oprindelige sten var så høje, at granderne kunne sidde på dem.*

uretfærdig fordeling, angreb ham og tumlede i slagsmål med ham rundt på gulvet.

Grandestævnet var formålstjenligt i jordfællesskabets tid, men upraktisk efter udskiftningen af jordene, hvorfor det afskaffedes. Det havde betydning ved, at bønderne lærte at styre deres egne anliggender på denne demokratiske måde og absolut ikke tålte indblanding fra andre instanser. Det menes at have givet bedre forudsætninger, da styrelsen af hele sognet blev indført.

En lov af 1803 påbød, at Egtved og Ødsted, der var ét pastorat, skulle have fælles styrelse.

Ved lov af 1841 oprettedes sogneforstanderskabet, og dermed indførtes kommunalstyrelsen. Hidtil havde skole-, vej- og fattigvæsenet haft hver sin administration under amtet. Nu samledes de under én kommunal administration. Se nærmere under de enkelte afsnit.

Sogneforstanderskabet havde sognepræsten som selvskrevet medlem (indtil 1855).

Som valgte medlemmer indtrådte fra fire til ni uberygtede sogne-

mænd, der ejede mindst 1 td. htk. eller bygninger af mindst 1.000 rdl. værdi (de såkaldte privilegerede), og de valgtes af folk, der opfyldte de samme betingelser. Valgene gjaldt for seks år, men således, at halvdelen afgik skiftevis hvert tredje år, første gang efter lodtrækning. Forstanderskabets opgave blev: sammen med præsten at styre fattigvæsenet samt under herredsfogedens ledelse at søge vejene forbedret og ordne skolernes økonomi.

Valgene til sogneforstanderskabet fandt sted sidst på året. Valgmåden var meget enkel, idet vælgerne blot sagde til listeføreren, hvem de ville stemme på. Opstilling af kandidater brugtes ikke, hvorfor valget ofte bød på spænding og overraskelser.

Ved det første valg, den 7. december 1841, var der 120 valgberettigede. Af dem afgav 82 deres stemme. Der valgtes 9 til sogneforstanderskabet, hvoraf de 5 var fra Egtved, de 4 fra Ødsted. Hver vælger kunne stemme på 9 personer. Udover de 9 var der 33, der fik stemmer. – Erik Rasmussen på Højgaard i Egtved stemte f. eks. på Thulstrup i Nybjerg mølle, Hans Roed, Niels Madsen, Søren Thomsen, Kristian Mejsling, Knud N. Nielsen, Mads Christensen, Laurids Nielsen og Jens Andersen.

Junigrundlovens gode valgret til rigsdagen var langt bedre end den, der i 1841 var givet det lokale styre. Dette forhold ændredes ved en ny kommunallov af 1867, iflg. hvilken sogneforstanderskabet forøvrigt fik navnet »sogneråd«.

Til den ene (mindre) del af sognerådet blev der valgret for alle ustraffede, skatteydende mænd over 25 år, som ikke stod i privat tjenesteforhold. Valgretten til den anden (større) del var derimod forbeholdt den højstbeskattede femtedel af den hele vælgerklasse.

Egtved og Ødsted kommuner skiltes i 1870, og Egtved var således alene i 100 år, idet Egtved storkommune oprettedes i 1970.

Sidst i 1890'erne begyndte sognerådsformanden at få en meget beskedent løn.

Indtil 1907 skulle hvert sognerådsmedlem opkræve og udbetale penge i sit eget distrikt, men fra dette år ansattes der én kasserer for hele kommunen.

I valgretten til sognerådet skete der en forandring i 1909, da den nu gældende ordning indførtes. Den privilegerede valgret bortfaldt, og kvinderne fik ligeret med mændene.

Den 1. april 1909 udvidedes Egtved sogneråd fra 9 til 11 medlem-

mer, og samtidig kom valgperioden til at gå fra 1. april; hidtil havde man fulgt kalenderåret.

Valgene foregik i Egtved kro, og mødernes tid og sted bekendtgjordes på kirkestævne. De forløb som regel i fred og fordragelighed, men lidt tovtrækkeri kunne der nok være mellem de to sogne (indtil adskillelsen i 1870) og mellem de politiske partier. Sognerådsmedlemmerne var mindst lige så nøjeregnende med kommunens sager som med deres egne; det er der talrige vidnesbyrd om, både hvad angår fattigvæsenet og skolevæsenet.

Efter Kolding-Egtved jernbanes nedlæggelse købte Egtved kommune dens stationsbygning i Egtved og anvendte den som administrationsbygning indtil 1973. Da stod det nye rådhus ved Thyboforte færdigt. Indvielsen fandt sted den 12. november 1973, og ved denne lejlighed modtog kommunen flere gaver, bl. a. af personalet et træskærerarbejde forestillende Egtved byvåben, af entreprenørerne en collage og af underentreprenørerne et abstrakt maleri.

Oversigt over kommunale udgifter i Egtved kommune

Den første oversigt over Egtved kommunes udgifter stammer fra 1871 efter adskillelsen af Egtved og Ødsted kommuner.

År	Vejvæsen	Skolevæsen	Fattigvæsen	Andre udg.	
1871	67	1655	1876	42	} Uddrag af Amtsråds- tidende
1881	972	8861	5277	1916	
1890	756	5844	5768	845	
				Andre udg.	Aldersdoms- understøtt.
1891	316	5377	3902	3484	(½ år) 774
1896	480	5422	4877	3423	1784
1902	886	7096	3655	1082	4766
1920	13.272	25.880	4.721		13.878
1930	21.881	21.678	22.062		15.312
1940	21.706	15.519	19.175		56.846
1950	149.322	45.816	32.780		133.731
1960	585.246	262.956	50.578		978.849
1970	518.485	1.208.559	78.538		3.263.545

Af Egtved kommunes regnskab -
Oversigt over formue og gæld i tiden 1920-1960.

År	Balancesum	Skatteudskrivn.	Formue	Gæld
1920/21	120.284	83.417	221.450	145.500
1930/31	182.158	122.820	386.677	66.994
1940/41	256.207	132.976	392.950	51.750
1950/51	736.583	439.237	738.151	18.250
1960/61	977.946	926.555	3.033.659	2.163.181

Egtved sogneråd

Møller C. Thulstrup, Nybjerg	1842-1845 og 1851-1854
Gdr. Niels Madsen, Oustrup	1842-1845
Gdr. Hans Roed, Bølling	1842-1848
Gdr. Poul Jørgensen, Høllund	1842-1848
Gdr. Niels Thomsen, Tudvad	1842-1845
Gdr. Erik Lauridsen, Rugsted	1842-1845
Gdr. Erik Rasmussen, Egtved	1842-1845
Gdr. Mads Knudsen, Vesterby	1842-1848
Gdr. Poul Damsgaard, Refsgård	1842-1848
Gdr. Christen Christensen, Riisgård	1845-1848
Gdr. Søren Thomsen, Spjarup	1845-1848
Gdr. Søren Jespersen, Tudvad	1845-1848
Gdr. Erik Nissen, Egtved	1845-1848 og 1856-1859
Gdr. Peder Anthonson, Ødsted	1845-1848
Gdr. Christen Jensen, Vork	1848-1854
Gdr. Anders Thomsen, Bølling	1848-1854
Gdr. Hans Augustinussen, Ammitsbøl	1848-1854
Gdr. Asmus Nielsen, Ødsted	1848-1854
Gdr. C. Buch, Rugsted	1849-1854
Gdr. Mads Lauritsen, Amhede	1851-1856
Gdr. Poul Pedersen, Ballesgård	1851-1856
Gdr. Laurits Nielsen, Høllund	1851-1856
Hans Chr. Buhl, Ammitsbøl	1854-1859
Jens H. Østergaard, Vork	1854-1859
Niels Frank, Egtved	1854-1859

Jørgen Christensen, Ødsted	1854–1859
Anders Christensen, Tudvad	1856–1862
Anders Andersen, Mølkjær	1856–1862
Christen Christoffersen, Tågelund	1856–1862
Niels Hansen, Egtved	1859–1865
Peter Christensen, Vork	1859–1865
Knud Nielsen, Vesterby	1859–1865
Rasmus Thomsen, Rugsted	1859–1865
Niels Pedersen, Nordbæk	1859–1865
Gdr. Stephan Madsen, Høllund	1862–1868
Gdr. Christen Johnsen, Ballesgård	1862–1868
Gdr. Peder Poulsen, Venborg	1862–1868
Gdr. Jeppe Mikkelsen, Ammitsbøl	1862–1869
Gdr. Laurits Chr. Knudsen, Amhede	1867–1871
Gdr. Jørgen Jensen, Egtved	1865–1871
Gdr. Mads Thomsen, Spjarup	1865–1867
Gdr. Christen Mortensen, Vork	1865–1868
Gdr. Poul Madsen, Vork	1868–1871
Gdr. Jørgen Frederiksen, Tudvad	1865–1871
Gdr. Peder Hansen, Vesterby	1865–1871
Gdr. Jakob Fisker, Bølling	1868–1874
Gdr. John Madsen, Oustrup	1868–1874
Gdr. Jens Chr. Nielsen, Tudvad	1868–1871
Gdr. Peder Nielsen, Ødsted	1868–1871
Gdr. Hans Conradsen, Bølling	1871–1877
Gdr. Iver Jensen, Bøgvad	1871–1874
Gdr. Rasmus Eriksen, Egtved	1871–1877
Gdr. Jens Jepsen Jensen, Vork	1871–1877
Gdr. Nicolaj Bruun, Vork	1874–1880 og 1886–1892
Gdr. Peter Chr. Koed	1874–1880
Gdr. Jens Jensen	1874–1880
Gdr. Jens Madsen, Egtved	1874–1880
Gdr. Marius Andersen, Vollund	1874–1880
Gdr. Poul Madsen, Egtved	1874–1877
Husm. Kristen Ebbesen, Egtved	1877–1883
Husm. Søren Sørensen, Vork	1877–1878
Gdr. Kristen Sørensen, Vollund	1877–1883
Gdr. A. Hansen, Venborg	1877–1883
Gdr. Jørgen Ladegaard, Vork	1878–1883

Gdr. Peter Skovsen, Bølling	1880–1886
Gdr. Jens Jørgensen, Bøgvad	1880–1886
Gdr. Poul Terkelsen, Egtved	1880–1886
Gdr. Jesper Sørensen, Vork	1880–1886
Gdr. Jens Møller Olsen, Vork	1880–1886
Gdr. Niels Peter Kristensen, Vollund	1883–1889
Gdr. Kristian Nissen, Bølling	1883–1889 og 1895–1901
Gdr. Hans Nielsen, Ballesgaard	1883–1889
Gdr. Anton Kristensen, Hjelmdrup	1883–1889
Gdr. Hans Sørensen, Egtved	1886–1892
Gdr. Søren Thomsen, Spjarup	1886–1892
Gdr. Asmus Gerthsen, Fuglsang	1886–1889
Gdr. Jens Pedersen Jensen, Vork	1886–1892
Husm. Niels Jørgensen, Vollund	1889–1895
Husm. Hans P. Hansen, Egtved Skov	1889–1895
Gdr. Sejer Andersen, Hjelmdrup	1889–1895 og 1904–1909
Husm. Knud Jensen, Bølling	1889–1895
Gdr. Jens Madsen, Egtved	1889–1892
Gdr. Hans M. Hansen, Bøgvad	1892–1896
Gdr. Vilhelm Johansen, Egtved	1892–1898
Gdr. Jens P. Kristensen	1892–1898
Gdr. Peder P. Hansen, Vork	1892–1898
Forp. Jens Hansen, Bølling	1892–1898
Gdr. Mads Ditlevsen, Egtved	1895–1921
Niels P. Sørensen	1895–1901
Mads Thomsen	1895–1901
Gdr. Anders Jørgensen, Liegaard	1896–1898
Gdr. Hans Danielsen, Vork	1898
Gdr. Søren Mortensen, Bøgvad	1898–1904
Gdr. Mads Sørensen, Vork	1898–1904
Gdr. Rasmus Olesen, Hjelmdrup	1898–1904
Husm. Kristian Sørensen, Oustrup	1898–1904
Gdr. Jens Chr. Møller, Vork	1898–1904
Hans Jensen	1901–1907
Jørgen Hansen	1901–1907
Chr. Nielsen	1901–1907
Gdr. Peder Madsen, Vork	1904–1906
Gdr. Jens Fr. Jensen, Spjarup	1904–1909 og 1913–1921
Gdr. Johannes P. Sørensen, Oustrup	1904–1909

Husm. Jens Sørensen, Vork	1904–1909
J. Vilhelmsen, Vork	1906–1913
Urm. M. J. Mikkelsen, Egtved	1907–1909
H. M. Jensen, Bølling	1907–1913
Gdr. Hans Nissen, Bølling	1907–1921 og 1929–1933
Husm. Chr. Jensen, Bøgvad Mark	1909–1913
Husm. Kristen Nielsen, Nordbæk	1909–1913 og 1921–1925
Gdr. Andreas Vinkel, Amhede	1909–1917
Pastor Jørgen Madsen, Egtved	1909–1913
Gdr. Kristen Dam, Oustrup	1909–1913
Gdr. Kristian Alminde, Refsgaard	1909–1913 og 1917–1921
Købm. Gunner Madsen, Egtved	1909–1913
Gdr. Jens Jepsen Knudsen, Vork	1913–1921
Husm. Hans Kaltoft Nielsen, Egtved Skov	1913–1917
Gdr. Søren Olesen, Hjelmstrup	1913–1933 og 1943–1946
Købm. Terkel L. Jensen, Egtved	1913–1917
Slagt. Hans Bruun, Egtved	1913–1921
Gdr. Daniel Ebbesen, Vork	1913–1917
Gdr. Chr. Lund, Oustrup	1917–1925
Husm. Peter Jepsen Hansen, Oustrup	1913–1925
Gdr. Hans Sørensen, Egtved Skov	1917–1921
Tømrerm. Marius Sørensen, Egtved	1917–1925
Mejlb. H. P. Sørensen, Egtved	1921–1925
Gdr. Jens S. Østergaard, Vork	1921–1933
Husm. Thomas Thomsen, Egtved Skov	1921–1929
Gdr. Johannes Thomsen, Bøgvad	1921–1925
Husm. Henrik Johansen, Bølling	1921–1925
Gdr. Hans P. Skovsgaard, Vork	1925–1943
Gdr. Peter Østergaard, Egtved	1925–1929
Gdr. Lars Chr. Andersen, Egtved	1925–1933
Snedkerm. Carl Daugaard, Egtved	1925–1929 og 1946–1950
Uddl. Thomas Jakobsen, Egtved	1925–1929
Gdr. Hans P. Kristensen, Vollund	1925–1933
Husm. Peter Hesselballe, Bøgvad	1925–1929
Gdr. Henrik Poulsen, Egtved	1925–1933
Gdr. Hans P. Hansen, Egtved Skov	1929–1943
Bagerm. J. P. Lyng, Egtved	1929–1933
Gdr. Anton Rødtness, Bølling	1929–1943

Husm. Peter Terkelsen, Vork	1929–1937
Gdr. A. Sejer Andersen, Hjelmdrup	1933–1943
Gdr. Peter Styrbæk, Spjarup	1933–1946
Gdr. Niels S. Nielsen, Ø. Thorsted	1933–1937
Gdr. Marius Mortensen, Ballesgaard	1933–1946
Gdr. Jens Have, Vork	1933–1943
Tømrerm. Chr. Rolver, Egtved	1933–1943
Bliksl. N. P. Mortensen	1933–1943
Husm. Aage Brødsgaard, Bølling	1933–1946
Fiskej. Smidt Nissen Jøker, Spjarup	1937–1943 og 1946–1954
Gdr. Karl Knudsen, Vork	1943–1954
Købm. Chr. M. Kastbjerg, Egtved	1943–1954
Husm. Hans Kristensen, Egtved Skov	1943–1950
Gdr. Jørgen Mogensen, Egtved Skov	1943–1954
Købm. Karl Pedersen, Egtved	1943–1945
Gdr. Peter Kjær Nielsen, Hjelmdrup	1943–1950 og 1958–1962
Husm. Søren J. Sørensen, Bølling	1943–1958
Tømh. N. B. Thygesen, Egtved	1945–1946
Arbm. Viggo Mikkelsen, Egtved Skov	1946–1958
Gdr. Sejer Jensen, Egtved	1946–1954
Uddl. Jørgen Knudsen, Egtved	1946–1958
Forp. L. Knudsen, Liegaard	1950–1970
Asst. Jens P. Pedersen, Egtved	1950–1954
Malerm. Knud Bruhn, Egtved	1950–1954
Gdr. Jens Møller, Vork	1954–1970
Gdr. Aage Jensen, Vork	1954–1958
Gdr. Hans Korsholm, Bølling	1954–1962
Gdr. Ernst Skovsgaard, Egtved	1954–1962
Gdr. Ejner Have, Egtved	1954–1966
Gdr. Rasmus Clausen, Ø. Thorsted	1954–1962
Lærer Johan Nielsen, Egtved	1954–1958
Polbt. Johs. Villadsen, Egtved	1958–1966
Husmod. Christine Laursen, Egtved	1958–1966
Gartn. Ejner Hansen, Egtved	1958–1962
Gdr. Hans Jensen, Spjarup	1958–1966
Gdr. Hans Andersen, Egtved	1962–1970
Gdr. Anders Hviid Pedersen, Refsgaard	1962–1970
Murerm. Ernst Bendtsen, Egtved	1962–1970
Gdr. Svend Nielsen, Bølling	1962–1970

Gdr. Kr. Jessen Hansen, Hjelmdrup	1962–1970
Fru Margrete Møller, Egtved	1966–1970
Gdr. Mads Larsen, Vollund	1966–1970
Lærer Verner B. Anderson, Egtved	1966–1970
Gdr. Frederik Andersen, Egtved	1966–1970

Formænd

For sogneforstanderskabet:

Gdr. Hans Roed, Bølling	1842–1847
Gdr. Asmus Nielsen, Ødsted	1848
Gdr. C. Buch, Rugsted	1849. 1851. 1854–1855
Gdr. C. Thulstrup, Nybjerg	1850. 1852–1853
Gdr. Frank, Egtved	1856
Gdr. Jens H. Østergaard, Vork	1857
Gdr. Hans Conradsen, Bølling	1858–1859
Gdr. Niels Hansen, Egtved	1860–1863
Gdr. Peder Poulsen, Venborg	1864
Gdr. Steffen Madsen, Høllund	1865–1867

For sognerådet:

Gdr. Peder Hansen, Vesterby	1868
Gdr. Jørgen Jensen, Egtved	1869–1870
Gdr. Rasmus Eriksen, Egtved	1871–1872
Gdr. Hans Conradsen, Bølling	1873–1875
Gdr. Jens Madsen, Egtved	1876. 1878. 1889–1891
Gdr. Nikolaj Bruun, Vork	1877. 1879. 1886–1888
Husm. Kristen Ebbesen, Egtved	1880–1881
Gdr. Peter Skovsen, Bølling	1882–1883
Gdr. Jens Møller Olesen, Vork	1884–1885
Gdr. Jens P. Christensen, Vork	1892–1894
Gdr. Kristian Nissen, Bølling	1895–1897
Gdr. Mads Ditlevsen, Egtved	1898–1910
Pastor Jørgen Madsen, Egtved	1910–1913
Gdr. Søren Olesen, Hjelmdrup	1913–1924. 1943–1946
Gdr. Jens S. Østergaard, Vork	1924–1933
Gdr. Hans P. Skovsgaard, Vork	1933–1943

Købm. Chr. M. Kastbjerg, Egtved	1946–1950
Uddl. Jørgen Knudsen, Egtved	1950–1958
Polbtj. Johs. Villadsen, Egtved	1958–1962
Gdr. Jens Møller, Vork	1962–1970

Kasserere

Gdr. Jens Madsen, Egtved	1873–1875
Gdr. Nikolaj Bruun, Vork	1876
Husm. Kristen Ebbesen, Egtved	1877
Gdr. Poul Madsen, Egtved	1878
Gdr. Jørgen Ladegaard, Vork	1879
Gdr. Peter Skovsen, Bølling	1880–1881
Gdr. Jens Møller Olesen, Vork	1882–1883
Gdr. Jesper Sørensen, Vork	1884
Gdr. Anton Kristensen, Hjelmstrup	1885–1888
Gdr. Søren Thomsen, Spjarup	1889–1890
Gdr. A. Sejer Andersen, Hjelmstrup	1891–1893
Gdr. Hans M. Hansen, Bøgvad	1894–1895
Gdr. Mads Ditlevsen, Egtved	1896–1905. 1909. 1911–1912
Gdr. Jens Fr. Jensen, Spjarup	1906–1908. 1913–1918
Gdr. Chr. Dam, Oustrup	1910
Gdr. Jens Jepsen Knudsen, Vork	1918–1921
Mejeribest. H. P. Sørensen, Egtved	1921–1925
Gdr. Søren Olesen, Hjelmstrup	1925–1933
Gdr. A. Sejer Andersen, Hjelmstrup	1933–1941

Egtved storkommunes styreform efter 1. april 1970

Udarbejdet af kommunaldirektør *Børge Hvid*, Egtved.

I 50'erne og 60'erne skete der en fantastisk økonomisk vækst i hele landet. Denne økonomiske vækst medførte også, at befolkningen stillede større krav til den offentlige service. Man ønskede et stærkt udbygget undervisningssystem, daginstitutioner, plejehjem og institutio-

ner for ældreforsorgen. Landet var inddelt i 1387 kommuner af meget forskellig størrelse. Såfremt kommunerne skulle løse de store opgaver, som en stigende del af befolkningen ønskede, måtte man have en kommunalreform, som sigtede mod større og mere bæredygtige kommuner. Der var i de folkevalgte forsamlinger almindelig bred enighed om, at så mange opgaver som muligt skulle løses af kommunerne.

I 1958 nedsatte indenrigsministeriet en kommunallovskommission. Denne kommission skulle foretage en nærmere undersøgelse af kommunernes forhold med henblik på at finde frem til en mindste størrelse for en kommune, for at den på tilfredsstillende måde kunne varetage de vigtigste primære kommunale opgaver. Man undersøgte især, hvorledes skolevæsenet, ældreforsorgen og hjemmesygeplejen var tilrettelagt. Man undersøgte også mønstret omkring de kommunale fællesskaber, som havde dannet sig omkring disse funktioner. Nogle fællesskaber var også dannet med henblik på at løse almindelige, administrative funktioner. Nævnes kan regnskabscentraler, skatteopkrævningsforbund og udpantningscentraler.

Kommissionen barslede med en betænkning ca. 1965. Af betænkningen fremgår det, at en kommune ikke burde være under 6000 indbyggere. Med henblik på at skabe debat blev der udarbejdet forslag til fremtidige kommuneinddelinger. Der foregik en meget livlig debat overalt i landet. Modstanden mod at sammenlægge kommunerne tog af. En sådan ændret holdning skal nok ses i relation til alternativet, nemlig at de store, vigtige opgaver fremover så skulle løses af amtskommunerne og staten.

Arbejdet i kommunalreformkommissionen førte frem til, at folkettingen vedtog en ny lov af 31. maj 1968 om kommunernes styrelse. Mens vi tidligere havde haft en landkommunal lov og en købstadkommunallov, fik vi nu en samlet kommunallov. Kommunerne skulle nu styres efter de samme principper, det vil sige, at også købstæderne kom med ind under det amtskommunale regie. Indtil 1970 havde købstæderne intet med amtsrådene at gøre bortset fra fællesskabet om sygehusene. Købstæderne var alene i tilsynsmæssig henseende henlagt under indenrigsministeriet.

Problemet var nu så vidt muligt at finde frem til en frivillig sammenlægning af landets kommuner, således at man kunne nå en passende størrelse med rimelig bæredygtighed og helst uden tvangsmæssige foranstaltninger. Det lykkedes ikke helt. En del kommuner hav-

de frivilligt fundet sammen, allerede før vi fik den nye styrelseslov. Men langt den overvejende del, nemlig 1097 kommuner, havde ikke fået deres forhold afklaret. Kommunalreformkommissionen bistået af de stedlige amter gjorde et stort stykke arbejde for at rådgive og vejlede kommunerne med henblik på at få gennemført sammenlægningerne.

For Egtved kommunes vedkommende forsøgte man at forhandle med Ødsted, Vester Nebel og Øster Starup kommuner. Det førte ikke til nogen resultater. Tiden nærmede sig 1. april 1970, og der var endnu intet sket ad frivillighedens vej. Det blev derfor en fuldbyr-det kendsgerning, at indenrigsministeriet i en skrivelse af 28. november 1969 meddelte en tvangssammenlægning af følgende sognekommuner: Bredsten, Egtved, Jerlev, Nørup, Randbøl, Vester Nebel, Ødsted og Øster Starup. Der var mange opgaver af praktisk karakter, der nu skulle løses, inden den nye Egtved storkommune kunne fungere. Hvor skulle administrationen være? Hvad skulle kommunen hedde? Hvilke medarbejdere skulle forestå hvilke opgaver? Opgaven kunne måske nok synes håbløs, men alligevel må man bagefter konstatere, at der var en fantastisk vilje trods tvangssammenlægningen til at få den nye Egtved storkommune til at fungere.

Så snart indenrigsministeriets meddelelse var offentliggjort, trådte sognerådsformændene i de 8 sognekommuner sammen til et fælles møde. Det drejede sig om følgende sognerådsformænd:

Bredsten kommune: P. Ruskjær.

Egtved kommune: Jens Møller.

Jerlev kommune: Johs. Larsen.

Nørup kommune: N. Skouenborg.

V. Nebel kommune: Johs. Ravn.

Randbøl kommune: Kr. Thomsen.

Ødsted kommune: Holger B. Juul.

Øster Starup kommune: Marius Kyed.

Hver kommune nedsatte et tremandsudvalg, som samlet for alle kommuner udgjorde sammenlægningsudvalget. Der blev udpeget personlige stedfortrædere for disse medlemmer.

Følgende personer udgjorde sammenlægningsudvalget:

Fra Bredsten kommune:

P. Ruskjær, Harald Johnsen, Kristen Olesen.

Fra Egtved kommune:

Jens Møller, Kr. Jessen Hansen, Hans Andersen.

Fra Jerlev kommune:

Johs. Larsen, Johs. Husballe, J. P. Bjerre.

Fra Nørup kommune:

K. Enevoldsen, N. Skouenborg, Hans Jørgensen.

Fra Randbøl kommune:

Kr. Thomsen, P. Hammer, Henning Nielsen.

Fra V. Nebel kommune:

Johs. Ravn, Bent Sørensen, S. Christensen.

Fra Ødsted kommune:

Holger B. Juul, Jørgen Jensen, Georg Hjortkjær.

Fra Øster Starup kommune:

Marius Kyed, J. E. Mortensen, Kr. Nielsen.

Den 13. december 1969 afholdtes det første møde i sammenlægningsudvalget. Sognerådsformand Marius Kyed blev valgt til formand for fællesudvalget og blev senere, med virkning fra 1. april, den nye storkommunes borgmester. Dette møde drejede sig primært om navngivning af den nye kommune.

Der fremkom følgende navneforslag:

Vingsted kommune.

Egtved kommune.

Engelsholm kommune.

Ødsted kommune.

Nybjerg-Ådalens kommune.

Ved den efterfølgende afstemning blev resultatet, at 16 stemte for navnet Vingsted kommune, 7 stemte for navnet Egtved kommune, og 1 undlod at stemme. Ved næste afstemning blev resultatet, at 16 stemte for navnet Vingsted, og 8 stemte for navnet Egtved.

I samme møde valgtes kæmner Karl Pedersen som sekretær for udvalget, hvilket arbejde han udførte indtil 1. marts 1970, da kommunaldirektør B. Hvid Nielsen overtog hvervet.

Randbøl og Jerlev sogneråd fik bemyndigelse til at forhandle med henholdsvis Billund og Vejle kommuner om vilkår for overflytning af for Jerlevs vedkommende 2 ejendomme til Vejle kommune og for Randbøls vedkommende Almstok-området til Billund kommune.

Disse vilkår blev godkendt på et senere møde i sammenlægningsudvalget (den 12. februar 1970).

Fot. Emil Traberg.

Egtved Kommunes Administrationsbygning.

Sammenlægningsvilkårene blev ikke godkendt i første omgang, alene på grund af uenigheden om kommunenavnet. Udkastet blev indsendt til kommunalreformkommissionen uden underskrifter. Indenrigsministeriet bestemte senere, at kommunens navn skulle være Egtved kommune. De manglende underskrifter viste sig at være uden betydning. Sammenlægningen var alligevel en realitet.

Det nedsatte sammenlægningsudvalg skulle fungere som valgbestyrelse ved valget i marts 1970.

Sammenlægningsudvalget ansatte blandt 29 ansøgere, Børge Hvid Nielsen som kommunaldirektør fra 1. marts 1970.

Administrationen fik foreløbig til huse i det tidligere kommunkontor i Dalgade i Egtved. Senere blev der bygget en ny administrationsbygning på Tybovej i Egtved. Denne bygning blev taget i brug den 16. maj 1973.

Følgende medarbejdere ved følgende kommuner overgik til den nye storkommunes forvaltning:

Fra Bredsten kommune:

Kæmner Karl H. Thomsen, som blev ansat som bogholder.

Else Sørensen, som var elev ved Bredsten kommune, overgik til an-

sættelse som assistent i socialforvaltningen. Pågældende rejste kort tid efter kommunesammenlægningen.

Fra Egtved kommune:

Kæmner Karl Pedersen, som blev udnævnt til socialinspektør.

Overassistent Ib Sallingboe blev udnævnt til fuldmægtig og blev sekretær og daglig administrativ leder af skoleforvaltningen.

Assistent Inger Lehmann blev udnævnt til overassistent og beskæftiget i pensionsafdelingen.

Elev Anne Marie Larsen blev ansat som medarbejder i socialforvaltningen og senere overført til økonomisk forvaltning.

Kommuneingeniør H. J. Lorentzen blev udnævnt til kommuneingeniør i den nye storkommune. Egtved gamle kommune var den eneste, som havde ansat teknisk medarbejder.

Jerlev kommune:

I Jerlev kommune blev den daglige administration besørget af sognerådsformanden og sognerådskassereren, som samtidig var folke-registerfører. Jerlev kommune var tilsluttet skatteopkrævningsforbundet og fik bistand af regnskabsmæssig karakter gennem amtsrevisionen, som dengang på mange måder også fungerede som konsulent for de kommuner, som ikke var store nok til at have selvstændig administrativ forvaltning.

Fra Nørup kommune:

Den tidligere kommunekasserer i Nørup blev kort før sammenlægningen udnævnt til kæmner. Kæmner Ejnar Mortensen overgik til den nye storkommune som fuldmægtig og daglig leder af den tekniske forvaltning.

Kontorassistent Elly Johansen overgik ligeledes til den tekniske forvaltnings administration.

Fra Randbøl kommune:

Kæmner Laue Fabricius blev udnævnt til fuldmægtig og souschef i socialforvaltningen.

Fra Vester Nebel kommune:

I Vester Nebel var der ikke ansat nogen egentlig administrativ medarbejder. Den daglige administration blev besørget af sognerådsformanden Johs. Ravn og kommunekasserer Søren Christensen samt formanden for socialudvalget Bent Sørensen. Vester Nebel kommune fik også jævnligt bistand fra skatteopkrævningsforbundet og amtsrevisionen. Bent Sørensen overgik til den nye Egtved storkom-

mune, idet han blev overassistent og skulle varetage nogle konsulentopgaver i forholdet mellem socialforvaltningen og primært kommunens pensionister.

Fra Ødsted kommune:

Her foregik administrationen fra kommunekontoret, hvor der var faste medarbejdere, idet kommunekasserer Georg Hjortkjær var fuldtidsbeskæftiget og havde daglig kontormæssig bistand af fru Lissy Refsgaard, som var deltidsbeskæftiget. En del af administrationen foregik også fra sognerådsformandens hjem. Georg Hjortkjær fik ansættelse som overassistent og kommunekasserer i den nye Egtved storkommune. Lissy Refsgaard blev ansat som deltidsbeskæftiget kommuneassistent i økonomisk forvaltning. Pågældende overgik i september 1972 som daglig leder af kommunens centrale sekretariat på borgmesterkontoret.

Fra Øster Starup kommune:

Kæmner Ernst Rasmussen overgik til den nye kommune som skatteinspektør. Ernst Rasmussens kone, fru Johanne Rasmussen, blev udnævnt til overassistent og blev ansat som daglig leder af kommunens folkeregister og ejendomsskattekontor.

Elev E. Germansen overgik som elev i den nye storkommune med ansættelse i skatteforvaltningen.

Den gamle administrationsbygning i Egtved (gl. jernbanebygning) blev nødtørftigt indrettet til at huse den nye Egtved kommunes administration. Man fik en dispensation for foreløbig 5 år til at indrette kontorer på loftet. Der var ikke plads til udvalgsværelser eller specielt kommunalbestyrelseslokale. Møderne foregik på Egtved Hotel lige over for administrationsbygningen. Ved indflytning i den nye administrationsbygning i maj måned 1973 blev den gamle administrationsbygning udlejet til postvæsenet.

De nye opgaver, der skulle løses i den nye storkommune, medførte, at der straks måtte ansættes yderligere arbejdskraft. Der var fuld beskæftigelse i landet, og sognekommunerne havde generelt set ikke uddannet et tilstrækkeligt antal medarbejdere til den kommunale forvaltning. Mange af de nye medarbejdere kom fra den private sektor.

Kommunens skolevæsen blev samlet under en ledende skoleinspektør. Det blev skoleinspektøren ved Egtved skole, N. P. Jensen, som blev valgt til at centralisere og ensarte kommunens samlede skolevæsen.

Der blev afholdt kommunevalg den 3. marts 1970. Til kommunevalget var indgået 17 kandidatlistes med i alt 127 kandidater. *Den nye kommunalbestyrelse* fik følgende sammensætning:

Fra Socialdemokratiet:

Jens Gørges, Bredsten.
 Verner Anderson, Egtved.
 Jørgen Jensen, Ødsted.
 Dines Madsen, Øster Starup.
 O. E. Pedersen, Vandel.

Fra Det radikale Venstre:

Erik Andersen, Bredsten.
 Mary Mortensen, Jerlev.

Fra Det konservative Folkeparti:

Søren Oxlund, Egtved.

Fra Venstre:

Poul Ruskjær, Bredsten.
 Kristen Olesen, Kærbølling.
 Kr. Jessen Hansen, Egtved.
 Hans M. Pedersen, Egtved (død 1971, afløst af
 Thomas Andersen, Egtved).
 Mads Larsen, Egtved.
 Karl Enevoldsen, Nørup.
 Niels Christensen, Nørup.
 Holger B. Juul, Ødsted.
 Johs. Larsen, Jerlev.
 Marius Kyed, Øster Starup.

Fra Fællesliste for Frederikshåb og Vandel:

P. Hammer, Frederikshåb.

Fra Upolitisk Fællesliste, Randbøl, Randbøldal og Bindeballe:

Jørgen Bruhn, Randbøldal.

Fra Vester Nebel Fællesliste:

Niels Ladekarl, Vester Nebel.

Efter den nye styrelseslov skulle der vælges et specielt økonomiudvalg. Valget skulle foregå efter forholdstal (ligelig repræsentation fordelt efter repræsentationen i kommunalbestyrelsen). Man valgte i kommunens styrelsesvedtægt at lade økonomiudvalget bestå af 5 medlemmer. Økonomiudvalget var et meget vigtigt udvalg, da loven foreskrev, at alle sager, som vedrører kommunens økonomi, skal passere økonomiudvalget, inden de kan behandles i kommunalbestyrelsen. Borgmesteren var født formand. Herudover valgtes fra Socialdemokratiet: Verner Anderson. Fra Venstre: Poul Ruskjær, Karl Enevoldsen og Holger B. Juul.

Til at klare udvalgsbehandlingen af øvrige sager bestemte man i styrelsesvedtægten, at nedsætte 4 stående udvalg, som fik følgende sammensætning:

Teknisk udvalg:

P. Hammer (formand), Jens Gørges, Niels Ladekarl, Mads Larsen og Niels Christensen.

Socialudvalg:

Kr. Jessen Hansen (formand), O. E. Pedersen, Holger B. Juul, Kristen Olesen og Erik Andersen.

Udvalget for faste ejendomme:

Jørgen Jensen (formand), Verner Anderson, Hans M. Pedersen (afløst af Thomas Andersen), Karl Enevoldsen og Jørgen Bruhn.

Kulturelt udvalg:

Johs. Larsen (formand), Dines Madsen, Søren Oxlund, Poul Ruskjær og Mary Mortensen.

Ved valget den 3. marts 1978 opstod der en helt usædvanlig situation, idet kandidatlisten fra Det radikale Venstre i Jerlev-Ødsted og kandidatlisten fra Det radikale Venstre i Egtved fik lige mange stemmer. Et overvejende flertal i fællesudvalget vedtog at tillægge en brevstemme til kandidatlisten for Jerlev-Ødsted området ud fra den betragtning, at brevstemmen var afgivet af en vælger i Jerlev. Denne afgørelse var yderst tvivlsom, set i relation til bestemmelserne i den kommunale valglov. Som ventet indgik der også en klage fra Det radikale Venstre i Egtved. Fællesudvalget udtalte sig om sagens sammenhæng over for indenrigsministeriet, som imidlertid ikke kunne godkende fællesudvalgets flertalsbeslutning, idet den kommunale valglov klart og entydigt sagde, at en brevstemme, som ikke med sikkerhed kan placeres på en bestemt kandidatliste, skal tilfalde det

samlede listeforbund. Derfor fratog indenrigsministeriet Jerlev-Ødsted-listen denne stemme, hvorefter de to lister hver havde 132 stemmer, og der måtte foretages lodtrækning. Lodtrækningen fandt sted den 20. april 1970, og Mary Mortensen, Jerlev, vandt denne lodtrækning.

Kildeskattereformen, som den populært kaldtes, havde der været tale om siden midt i 50'erne. Loven trådte i kraft den 1. januar 1970. Det skete altså kort før kommunesammenlægningen, og det medførte et betydeligt administrativt arbejde at få denne nye lov indkørt i kommunens administration. I de tidligere sognekommuner foregik ligningsarbejdet traditionelt umiddelbart efter, at selvangivelserne var indsendt i februar-marts måned. Det egentlige, kvalificerede ligningsarbejde foregik i statsorganerne, skatterådet og amtsligningsinspektoratet. Reformen medførte, at arbejdsgiverne skulle tilbageholde lønskat, og i den nye Egtved kommune betød det, at der skulle oprettes en arbejdsgiverkontrol bestående af 1½ medarbejder, som skulle føre kontrol med ca. 700 arbejdsgivere. Det var helt naturligt, at der ikke i de 8 sognekommuner var tilknyttet nogen egentlig skatteadministration. Kæmneren bistod sognerådet, så godt han formåede det.

Vi fik ret hurtigt i løbet af marts-april måned 1970 stillet en skatteadministration på benene, som i løbet af det første år fik indkørt kildeskattereformen på en rimelig og forsvarlig måde. I stedet for de gamle sogneråd fik man valgt en ligningskommission. Ligningskommissioner fandtes tidligere kun i købstæderne. Ligningskommissionens eneste opgave var at foretage ligning af de ca. 9.200 skatteydere, som på det tidspunkt fandtes i kommunen.

Kommunens første ligningskommission fik følgende sammensætning:

Holger B. Juul, Ødsted (formand), Jørgen Jensen, Ødsted, Jens Erik Mortensen, Ågård, Niels Skouenborg, Randbøl, Kr. Jessen Hansen, Egtved, Hans Christensen, Bredsten, Børge Hundevadt, Gravens, Jørgen Bruhn, Randbøl, Erik Andersen, Bredsten, Holger Kjær, Nørup og O. E. Pedersen, Vandel.

Fra 1. januar 1979 sker der en væsentlig ændring i forbindelse med de ligningsmæssige opgaver, idet en *ny lov om skattestyrelse* træder i kraft. Den væsentligste ændring er indførelse af etledsligningen, som

sker samtidig med skatterådenes nedlæggelse som statslignende myndigheder. Skatterådene har lige siden deres oprettelse været både en klagende og en lignende instans. Det har ofte været kritiseret, at skatteyderne skulle klage til en myndighed, som selv havde været med til at ligne dem. Skatterådene får herefter kun funktion som klageinstans. Samtidig fik den kommunale skatteforvaltning pålagt at administrere dødsbobeskatningen og selskabsbeskatningen.

Hensigten med kommunalreformen var en udlægning af de stats- og amtskommunale opgaver, som hensigtsmæssigt kunne administreres i de nyetablerede storkommuner. Den næste større reform, som berørte den kommunale administration, var ophævelse af sygekasserne og indførelse af en *offentlig sygesikring*, som skulle administreres i kommunernes sociale forvaltninger. Den 1. april 1973 overtog kommunerne den samlede offentlige sygesikring. Det er i denne forbindelse værd at nævne, at der først i 70'erne skete en væsentlig forhøjelse af sygedagpengebeløbene. Princippet var, at den borger, som på grund af sygdom ikke var i stand til at klare sit arbejde, skulle have en sådan understøttelse, at han stort set kunne bevare den samme levestandard.

Inden for den tekniske forvaltning er der sket en fantastisk udvikling, siden man i 1960 fik det, der hedder *by- og landzoneloven*. Denne lov skulle sikre, at der ikke blev foretaget uhensigtsmæssigt byggeri på steder, hvor det planlægningsmæssigt kunne medføre betydelige ulemper for samfundet. I erkendelse af, at der måtte være en række faciliteter, såfremt en samlet bebyggelse skulle finde sted, skulle kommunerne udarbejde det, man kaldte dispositionsplaner. Disse dispositionsplaner skulle fremsendes til godkendelse i boligministeriet.

Det blev almindeligt anerkendt og accepteret i landets kommuner, at ville man skabe faciliteter som vandværk, kloakeringer med rensningsanlæg, gadebelysning og asfalterede veje med fortove, og ville man udarbejde hensigtsmæssige udstykningsplaner, der omfattede nødvendige fællesfaciliteter såsom handelscentre, fjernvarmecentraler, legepladser, grønne områder, fællesantennor m. v., da var det nødvendigt med en mere restriktiv planlægning, end man tidligere havde haft, i hvert fald i landkommunerne. De mindre, private udstykninger måtte nu også vige til fordel for større, samlede, kommunale udstykningsprojekter, som bedre kunne gennemføres, når de

krav, en byggemodning stillede, skulle respekteres. By- og landzone-loven blev helt naturligt af mange opfattet som en restriktiv lov, der medførte, at man skulle spørge kommunale myndigheder, når man ønskede at foretage til- og ombygninger, udstykninger m. v.

By- og landzonenloven var svær at administrere for landets små kommuner, som ikke havde det fornødne befolkningsunderlag til at etablere en teknisk forvaltning. Man klarede det på den måde, at der i tilslutning til amterne blev oprettet et amsarkitektkontor, hvis opgave var både at være konsulent og rådgiver for kommunerne og at kontrollere administrationen af by- og landzonenloven. Omkring de større byer, hvor interessen for at bosætte sig var vokset betydeligt i 50'erne og 60'erne, oprettede man særlige byudviklingsudvalg, som administrerede en stor del af by- og landzonenloven.

Først efter kommunalreformen i 1970 fik kommunerne det nødvendige befolkningsunderlag til at etablere en teknisk forvaltning, som kunne administrere alle de førnævnte funktioner. Det forblev ikke ved by- og landzonenloven. Man fik nogle fredningslove, som visse steder i landet medførte betydelige rådighedsindskrænkninger for enkelte grundejere til fordel for samfundet som helhed. Disse grundejere fik fuld erstatning for de påførte rådighedsindskrænkninger, men det skabte alligevel stort røre, ikke alene hos de berørte grundejere, men også hos mange skatteydere, som fandt det urimeligt at skulle betale for at få fredet områder, hvor der i forvejen var en generel rådighedsindskrænkning som følge af by- og landzonenloven. Da Egtved jo netop er omkranset af en meget smuk naturpark, var det helt selvfølgeligt, at fredningsplanudvalget for Vejle amt slog ned på disse områder og ønskede dem fredet for eftertiden. I Egtved kommune undgik man heller ikke nogle voldsomme protester mod den myndighed, som samfundet havde givet fredningsplanudvalget i forbindelse med påstand om fredning af meget betydelige arealer nord og vest for Egtved by.

Den tiltagende forurening, som fandt sted i 60'erne og 70'erne, skabte mere og mere røre i befolkningen. Det var derfor helt naturligt, at man i 1974 fik indført nogle ret strenge *miljølove*, hvis primære opgave var at sikre, at luften, jorden og vandene ikke blev forurenede på en sådan måde, at det gik ud over menneskehedens sund-

hed. Disse miljølove medførte en forøget administration i kommunernes tekniske forvaltninger.

By- og landzonenloven viste sig på en række områder ikke at være stærk nok til at styre udviklingen. I løbet af 70'erne opstod der et udtalt ønske i befolkningen om at være med i beslutningsprocesserne som led i ønsket om at få mere nærdemokrati. Dermed menes, at så mange borgere som muligt har indflydelse på de beslutninger, der træffes af de offentlige organer, og som mere eller mindre berører borgerne. På baggrund heraf var det naturligt, at man fik en række nye *planlægningslove*, nemlig en lov om regionplan og en lov om kommuneplanlægning. I disse love var der indbygget en række offentlighedsprocedurer i et omfang, man ikke tidligere havde kendt.

Kommunerne skulle nu, hver gang der skulle foretages ændret benyttelse af noget eksisterende byggeri, udlægges nye udstykningsområder, opføres skoler, plejehjem, børnehaver m. v., udarbejde lokalplaner. En sådan lokalplan skulle fremlægges til offentligt eftersyn samtidig med, at man i den lokale dagspresse ved tegning skulle forklare offentligheden, hvilke planer kommunens styrelse havde med et nærmere angivet område. Naboerne skulle have underretning om kommunens hensigter, således at de kunne anke over lokalplanen eller eventuelt fremsætte ønsker om ændringer af den.

Loven trådte i kraft den 1. februar 1977, og allerede nu i juni måned 1978, da nærværende forfattes, kan man sige, at det er lykkedes at skabe mere offentlig debat om planlægningsopgaverne. Desværre må det også konstateres, at beslutningsprocesserne er blevet meget vanskelige, og at det kræver lang tid at få gennemført de kommunale planer. Det vil blive spændende at se, hvordan man i 1980'erne vil reagere på disse offentlighedsprocedurer. Vil man da gå tilbage til det mere autoritære for at få større effektivitet og dermed hurtigere, rationelle beslutninger gennemført?

Den 1. april 1978 afsluttedes et halvt års offentlighedsprocedure med hensyn til regionplanen. Der vil nok gå 4-5 år fra nu af, inden der foreligger en egentlig samlet regionplan (for amtet), og i tilknytning hertil kommuneplaner for amtets 16 kommuner. Den i 1974 valgte kommunalbestyrelse i Egtved var stort set enig om, at Egtved kommune i planlægningsmæssig henseende skulle udvikle sig snævert omkring de eksisterende landsbyer med en mulighed for udvikling af mindre industri og håndværk.

De mange her nævnte love medførte naturligvis en væsentlig *udbygning af teknisk forvaltning*. Forvaltningen har i dag ansat en ledende kommuneingeniør, en ingeniør og en konstruktør, som væsentlig forestår byggesagsbehandling og lokalplaner, samt en leder af den daglige kontoradministration sammen med to deltidsbeskæftigede medarbejdere. Herudover er der ansat en vejformand, som centralt skal administrere kommunens vejvæsen og de arbejder, der er knyttet hertil. Endvidere er der ansat en teknisk tegner.

En anden kommunal sektor, som også har været underkastet en væsentlig udbygning, er *socialforvaltningen*. Her var hensigten med kommunalreformen, at kommunerne nu skulle have samlet under ét tag hele den del af deres sociale forvaltninger, som direkte berørte den enkelte borger. Det skete i forbindelse med vedtagelsen af *bistandsloven* i 1976. Selve bistandsloven kan nok ikke betegnes som nogen egentlig reform, men snarere som en ny lov, der fik samlet alle de forskellige sociallove i én lov. Herudover blev der overladt væsentligt større skøn til de sociale udvalg. Meningen med bistandsloven var bl. a., at man skulle tage en families samlede situation ind til bedømmelse i stedet for som tidligere isoleret at tage stilling til enkelte, konkrete ansøgninger. Det medførte, at man i socialforvaltningen måtte foretage en slags opsøgende virksomhed og samtidig være indstillet på ved samtaler at bibringe sig en opfattelse af en families samlede situation. Betegnende for bistandsloven var også, at man nu i korte perioder kunne yde bistand med sådanne beløb, som var nødvendige for, at familien stort set kunne bevare den tidligere opnåede levestandard og derved undgå at blive splittet og måske i visse situationer afhænde fast ejendom.

Loven om *revalidering* og loven om *mødrehjælp* blev således også integreret i bistandsloven. Administrationen af disse to love, som hidtil var blevet varetaget af statsorganer, blev nu henlagt til de sociale forvaltninger. Fra 1. januar 1980 overføres *særforsorgen* fra staten til kommunerne. Dette betyder bl. a., at handicappede børn skal optages i de kommunale skoler. Man har i dag rimelig grund til at tro, at der med denne lov vil komme en periode, hvor de sociale forvaltninger vil få tid og ro til at indarbejde denne fantastiske omlægning, som har fundet sted inden for den forholdsvis korte årrække på ca. 10 år.

Op til kommunesammenlægningen var de fleste sognekommuner her i landet økonomisk svagere stillet end købstæderne. Det var også tilfældet for de 8 sognekommuner, som blev til Egtved storkommune. Skattetrykket var væsentligt større end i købstæderne Kolding og Vejle. Dette forhold ændrede sig ganske langsomt i løbet af 70'erne. Her i 1978 er forholdet modsat. Nu er skattetrykket gennemsnitligt 1–2 pct. lavere i Egtved kommune end i de tilgrænsende købstæder. Det er svært at forklare årsagen hertil. Men givet er det, at flere og flere borgere fik interesse for at flytte ud fra købstæderne til landområdernes landsbyer. Udviklingen på dette område er stadig i gang. Indbyggertallet var pr. 1. april 1970 11.951; pr. 1. april 1978 13.728. Det er en tilvækst på næsten 2.000 indbyggere i en 8 års periode, og alt tyder på, at tilvæksten fortsætter. Den egentlige tilvækst til landsbyerne er ca. 2.500 indbyggere, idet der har været en afgang fra de egentlige landområder til landsbyerne på ca. 500 indbyggere. Det er givet, at mange af tilflyttere kom til kommunen med pæne, skattepligtige indkomster og dermed har været med til at gøre Egtved rigere.

En anden årsag til kommunens bedre økonomi er nok den ændrede *byrdefordelingslov*, som har til hensigt at udligne forskellen mellem rige og fattige kommuner. I stedet for at staten gav opmuntringstilskud til at løse forskellige konkrete kommunale projekter, gik man over til at yde faste, årlige såkaldte bloktilskud beregnet efter bl. a. kommunens indbyggertal, den skattepligtige indkomst og grundværdi i kommunen, kommunens vejlængde og befolkningens sammensætning (aldersfordeling). Denne byrdefordelingslov trængte sig på i 60'erne, hvor der ofte var en betydelig forskel på skattetrykket i København og omegn og i de nordvestjyske kommuner. Bl. a. København og de større købstæder havde en væsentlig højere gennemsnitsindkomst og deraf følgende lavere skattetryk. Samtidig kunne disse kommuner bl. a. i form af »opmuntringstilskud« gennemføre fællesfaciliteter til gavn for kommunens borgere, hvilket ikke var tilfældet i kommuner med en lav gennemsnitsindkomst og et stort skattetryk.

Det kan nu med sikkerhed siges, at denne ændrede byrdefordeling mellem stat og kommune og de dermed ændrede tilskudsregler har medført en udligning af skattetrykket i landets kommuner samtidig

Fot. Emil Traberg.

Gammel hulvej i Vollund.

med, at man i 70'erne har set en opblomstring i mange tidligere landkommuner ved gennemførelse af betydelige anlægsarbejder inden for såvel institutioner for børn og ældre som moderne skolebyggeri.

I den nye Egtved kommune er der også gennemført flere efter kommunens forhold større projekter. Her kan nævnes 16 pensionistboliger i Randbøl. Disse var forberedt og planlagt af det tidligere Randbøl sogneråd. En betydelig udvidelse og forbedring af Egtved alderdomshjem har fundet sted. I 1973 blev der opført en ny administrationsbygning, som kunne huse hele den kommunale forvaltning. Egtved skole udvides. I kommunen har man fået selvstændigt brandvæsen som supplement til Falck-Zonen. I den anledning er der opført en brandstation, der samtidig fungerer som materialegård for kommunens vejafdeling. Det er vedtaget at opføre et helt nyt centralbibliotek i umiddelbar nærhed af administrationsbygningen. I Ågård er alderdomshjemmet udvidet med 8 pensionistboliger. En betydelig udvidelse af Øster Starup skole er påbegyndt. I Ågård-Vester Nebel området er der planlagt en betydelig udbygning af idrætsanlæggene. Udbygningen vil formentlig finde sted ved Øster Starup skole og i den sydlige del af Vester Nebel by. I Vester Nebel er opført 4 pensionistboliger samtidig med, at Vester Nebel skole har fået flere udvidelser. I Ødsted er man i øjeblikket i gang med en betydelig tilbygning til og ombygning af skolen. En væsentlig årsag til det store projekt er ønsket om, at overbygningseleverne, som hidtil har gået i skole i Egtved, skal kunne fortsætte i Ødsted skole. Der er planlagt en børnehave, som skal opføres i sidste halvdel af 1978 i Ødsted by. I Jerlev har kommunen medvirket til en forbedring af forsamlingshuset. Jerlev gl. skole er nedlagt. Der er opført 8 pensionistboliger i Jerlev by. De var alle planlagt af det tidligere Jerlev sogneråd. I Bredsten er der foregået en betydelig udvidelse af skolen. Man er i øjeblikket i færd med at færdiggøre et nyt idrætsanlæg i Bredsten i tilknytning til en idrætshal, som er opført af en selvejende institution, men med kommunal økonomisk sikring. Nørup skole er blevet udvidet, og en ny udvidelse forestår i 1978/79. I tilknytning til Nørup alderdomshjem er der opført 4 pensionistboliger. I Vandel forestår der også en udvidelse af skolen. Tidspunktet for udvidelsen er endnu ikke fastlagt. I Vandel er der opført en idrætshal af en selvejende institution, og ligesom til idrætshallen i Bredsten er der her givet kommunegaranti og betydelige kommunale tilskud. Der er planlagt op-

førelse af en børnehave i Vandel. Børnehaven vil blive påbegyndt i sidste halvdel af 1978 og blive placeret i tilknytning til idrætshal og skole.

I dag, da disse linier skrives, er der stadig mange, der sætter spørgsmålstegn ved rimeligheden i etablering af de store kommuner, som kommunalreformen betingede. Fremtiden vil nok ikke give noget klart svar herpå. Det vil altsammen være afhængigt af øjnene, der ser; men at afstanden mellem de folkevalgte/administrationen og borgerne er blevet væsentlig større end tidligere, er der næppe nogen tvivl om. Spørgsmålet er dog, hvordan det ville have set ud med dansk kommunestyre og med Egtved kommune, hvis ikke kommunalreformen var blevet gennemført og den nye Egtved storkommune dermed etableret. Mange opgaver var givetvis ikke blevet løst. Var kommunalreformen ikke kommet, var de måske blevet løst på amtsplan eller statsplan; men var afstanden så ikke bare blevet væsentlig større, eller var opgaverne blevet løst på samme måde? Man kunne i hvert fald ikke spørge borgerne på samme direkte måde, som man kan gøre det i de kommuner, der blev resultatet af kommunalreformen.

Det kulturelle Udvalg

Udarbejdet af *Kristian Nielsen*, indtil 1. 4. 1978 formand for Det kulturelle Udvalg.

Sammenlægningsudvalget, der var udpeget af de 8 sogne, der skulle danne grundlaget for den nye Egtved kommune, var enige om, at når det ikke kunne være anderledes, så skulle den nye kommune være en god kommune at leve i. Meget af det gamle, der var godt, skulle videreføres og udbygges. Man skulle ikke tænke i lokale sogneinteresser mere, men tænke på Egtved kommune som en helhed og forsøge at knytte sognene sammen.

Dette var ledetråden for fritidsnævn, ungdomsskolenævn og voksenundervisningsnævn. Disse tre nævn var ifølge styrelsesloven sammenknyttet i fritidskommissionen, der var et organ ligestillet med skolekommissionen, og som skulle administrere fritidsloven. Skolekommissionen skulle være med til at administrere folkeskoleloven.

Der blev taget mange initiativer til at knytte kommunen sammen.

F. eks. startede man en folkeuniversitetsforening, der tilbød kommunernes foreninger samarbejde om foredragsvirksomhed m. m. Fra 1972 til 1974 var det voksenundervisningsnævnet, der stod for disse arrangementer, men i 1974 blev der valgt en bestyrelse, der siden med succes har arrangeret foredragsrækker, kirkebesøg og andet.

Endvidere oprettede voksenundervisningsnævnet Egtved kommunes forberedelseskursus, der havde til formål at forberede voksne, der følte behov for det, til prøve i fag, der hørte til teknisk forberedelseseksamen og udvidet teknisk forberedelseseksamen. Dette kursus kørte selvstændigt, indtil det i 1974 ifølge ministeriets cirkulære blev en del af Vejleegnens og Koldingegnens forberedelseskursus. Voksenundervisningsnævnet oprettede desuden specialundervisning for voksne ordblinde. Disse kurser har gennem årene været holdt på samtlige skoler i kommunen alt efter behov. Udover disse arrangementer administrerede voksenundervisningsnævnet den øvrige fritidsvirksomhed for voksne. Antallet af hold er steget voldsomt i årenes løb, og i 1978/79 sæsonen er der 112 forskellige tilbud.

Endvidere har Egtved kommunes musikskole undervist interesserede skoleelever i brugen af de instrumenter, der havde interesse. Både i 1977 og i 1978 har man ved veltilrettelagte koncerter kunnet konstatere et overordentlig fint resultat af dette arbejde. Kommunens økonomiske støtte til musikskolen har været af et sådant omfang, at eleverne i musikskolen har kunnet være med for en rimelig betaling. I sæsonen 1978/79 er der tilmeldt næsten 400 elever.

Efter bibliotekslovgivningen skal kommunen overgå til heltidsbiblioteksstatus. I den anledning har Egtved kommune ansat en faguddannet heltidsbiblioteksleder fra 1. oktober 1977. Der vil blive opført en ny biblioteksbygning ved kommunens administrationsbygning på Aftensang i Egtved, som skal fungere som heltidsbibliotek. De tidligere filialbiblioteker bibeholdes som hidtil, bortset fra Egtved.

Fattigvæsenet

Reformationen i 1536 blev intet mindre end en katastrofe for de fattige, idet grundlaget for det fattigvæsen, den katolske kirke havde opbygget, forsvandt. Før havde en landstryger altid kunnet finde husly for natten i et eller andet kloster. Dér blev ingen afvist; og bad man en medkristen om en almisse for Guds barmhjertigheds skyld, skulle det gå underligt til, om man ikke fik lidt. Men reformatorerne prædikede, at man ikke kunne købe Guds nåde ved gode gerninger, og hvorfor så øve sådanne? Behovet for dem var der imidlertid stadig. Som Bibelen siger: »De fattige har I altid hos jer.« Og de var nu som før henvist til at tigge.

Første love om fattige og syge

Christian III's første københavnske reces af 1536 tillod de arme syge folk, som der ikke var plads til i hospitalerne, at tigge efter sædvane; men raske mennesker, der tiggede, skulle fremtidig straffes med døden. Alligevel oplyser den anden københavnske reces året efter, at »der findes så mange stoddere og tryglere at løbe omkring udi riget og bede Guds almisse, og somme af dem er karske og føre og er dog kommet udi den vane, at de ikke vil arbejde og tjene deres brød.« De, der kunne arbejde, skulle nu tvinges til at gøre det. De, der p.g.a. ælde eller alder eller sygdom ikke kunne, fik et tiggertegn, som gav dem ret til at tigge, men kun i det sogn, hvor de var født. Dermed var fattigvæsenet gjort til et kommunalt anliggende, der ikke angik staten. Kun hvis et landsogn var så fattigt og de trængende så mange, at det ikke kunne føde dem, kunne de få lov at tigge i hele herredet.

I 1550 fik en fattig mand, Oluf Pedersen, der for alderdoms og armods skyld nødtes til at tigge, tilladelse af selve Det danske Cancelli, hvad der nærmest svarede til indenrigsministeriet, til at tigge i Jerlev herred, hvor han sagde, han var født, skønt han ikke havde nogen slægt, der kunne bekræfte det. I den koldingske reces af 1558 understregedes det, at der kun måtte gives tiggertegn til gamle og syge. Det var stadig meningen, at de fattige skulle leve af almisser. Men i den samme reces blev det pålagt kirkeværgerne at bruge nogle af kirketiendernes midler, altså de offentlige midler, til at bygge et fattighus som tilflugtssted for hjemløse fattige i sognet.

I 1587 blev det påbudt at føre nøjagtigt regnskab over de fattige i sognet, og sognefolkene skulle mødes med straf, hvis de ikke ville forsørge dem. Midlerne skulle stadig fremskaffes ad privat vej. Det kneb det med, måske navnlig i de elendige tider i det 17. århundrede.

Da pastor Søren Jensen i Egtved engang i 1669 tog sig for fra prædikestolen at opfordre menigheden til at give de fattige noget, fik han 3 skilling i Ødsted kirke og ingenting i Egtved. Formodentlig har sogneboerne ment, at de ydede tilstrækkeligt ved at give de fattige husly et stykke tid, mens de tiggede i deres landsby. Når der ikke var mere at hente dér, måtte de forlade den. Krøblinge og småbørn, der ikke selv kunne gå, måtte de, der havde heste og vogne, så køre til næste by. Denne såkaldte »krøbbel-ægt« eller »stakkel-ægt« gik på omgang i landsbyen. Men det hændte, at nogen undslog sig. Den 25. august 1669 havde en bonde i Bølling stævnet Oluf Mortensen Bøgvad og to af hans fæstere for herredstinget og krævet dem dømt til »stakler og vanføre folk at age af byen lige med hans andre grander«. Da ingen var mødt, blev sagen udsat.

Skattemyndighedernes lister taler om »gamle bedagede vanføre og ellers andre husarme stakler ligesom logerende quindfolk, hvilke ikke alle sammen kan fortjene deres brød og må derfor vanke omkring og tigge og opholde sig her og dér i sognene, hvor de kan få husly for Guds skyld«. Nogle få heldige har fået mere varigt ophold hos gode mennesker. I 1689 husede Christian Lassen i Vollund for Guds skyld Else Jensdatter, en gammel og skrøbelig stakkel, som intet kunne fortjene, og Peder Sørensen i Bølling havde givet Knud Mortensen og hans hustru, »ret nogle husarme stakler«, lov at bo i sin væring.

Ved at beslaglægge en del af kirkens midler havde staten ved reformationen påtaget sig et moralsk ansvar for de fattige, men bortset fra de få hospitaler, der oprettedes i byerne, gjorde staten ikke andet end at organisere tiggeriet. Pastor Søren Jensen i Egtved fortæller i 1667 om et kgl. benådningebrev, der gav Laurids Pedersen, tilforn organist i Kalundborg, Søren Andersen, forarmet ved ildebrand i Slagelse, og Rasmus Pedersen, skipper i København, som havde lidt skibbrud, lov at sætte bækken foran kirkedøren. Deri kunne folk så lægge deres almisser; men om de gjorde det, oplyses ikke.

Tiggeri inden for sognets, evt. herredets, grænser var et lovligt erhverv, men kun for dem, der var optegnet på en liste og var forsynet med tiggertegn, som de altid skulle bære på sig. Alligevel var de sto-

re sværme af omflakkende tiggere, hvoraf mange var børn, så generende, at regeringen omsider den 24. september 1708 udstedte en forordning om betlere i Danmark, såvel på landet som i købstæderne.

Fattigloven af 1708

Det blev den første egentlige fattiglov. På landet fik amtmanden og biskoppen tilsynet med fattigvæsenet, som skulle forvaltes af kirkeforstanderne, provst og herredsfoged. Fra nu af havde hver kommune pligt til at indrette et offentligt fattigvæsen, der skulle yde hjælp til dem, der ikke ved egen hjælp kunne erhverve det fornødne til livets ophold. Undtaget var dog de, »som elske drik og fylderi, slås og klamres, er letfærdige med banden og sværgeren eller anden uterlig snak.« Hvis alvorlige påmindelser ikke hjalp, skulle de sendes til København for dér at sættes i pest- eller spindehuset. Hjælpen skulle ydes af de fattiges kasse, som var tillagt 1 % af alle præsters og civile embedsmænds gager. Men de skulle i øvrigt klare sig med, hvad der lagdes i de fattiges tavle, som efter gammel skik blev båret rundt i kirken ved højtidene, og frivillige bidrag fra sognets bønder. Sognepræsten skulle føre regnskab. Hvis nogen ikke betalte, hvad han havde tegnet sig for, skulle hans navn læses op fra prædikestolen. Om fornødent kunne amtmanden beordre udpantning hos den genstridige. »Og som det er bonden lettere at give brød, mel, ærter og andre ædende varer, som de avler af jorden, end at give rede penge, og bekvemmeligere for den fattige, som på landet ej altid kan få for penge, hvad han behøver, ydes størsteparten af hjælpen i naturalier«. Til fuld portion hørte i 1766–68: 12 skæpper mel, 6 skæpper malt, 3 skæpper gryn og 8 skilling i penge.

I en indberetning til biskoppen de nævnte år opregner pastor Storm de understøttede i sognet, i alt 6 kvinder og 1 mand. Han forklarer, at sognemændene af og til ligner imellem sig efter de fattiges tal og trang og leverer det til præstens medhjælpere, som uddeler det og aflægger regnskab til præsten, som fører en protokol, som hvert år bliver revideret af amtmanden, provsten, regimentsskriveren og amtsforvalteren. Loven af 1708 havde forbudt alt tiggeri, men forbudet lod sig ikke gennemføre. For i hvert fald at slippe af med fremmede tiggere ansatte man nu en af de fattige, helst en stor stærk mand, som fattigfoged, også kaldet *stodderkonge*. Han fik en lille dusør for hver tigger, han pågreb.

Den pligt til at køre gratis med krøblinge, der hidtil havde påhvilet enhver, der havde hest og vogn, afløstes i 1708 af en fast afgift til at skaffe omløbere bort. Disse såkaldte føringspenge indbetaltes til en kasse i hvert herred med 4 skilling årligt af en fuld gård, 2 skilling af en halvgård og en tjenstekarl med fuld løn, mens husmænd og tjenstekarle, der nød halv løn, kunne nøjes med 1 skilling. Proprietærer, præster og andre landboere uden for bondebestanden måtte selv bestemme et passende årligt bidrag. Nu kunne der altså betales for transporterne. Det lykkedes dog ikke at få disse bestemmelser gennemført. Endnu i 1778 oplyses det, at der på adskillige steder i Danmark findes »en del omløbende fremmede folk, som ikke alene betle, men endog på landet forulejlige ved at true ad nogen«.

Reglementet af 1803

I 1787 blev der nedsat en kommission, som skulle forberede en revision af fattiglovene, et arbejde med regulativ og reglement for fattigvæsenets provisoriske indretning og bestyrelse på landet i Danmark af 5. juni 1803. Det lagde ledelsen af fattigvæsenet i hænderne på en sognekommision i hvert pastorat. Den skulle bestå af sognepræsten som formand, politimesteren, der dog ved møderne kunne repræsenteres ved en af sognefogederne, desuden en af de største lodsejere og 3-4 af de bedste sognemænd. Disse sidste skulle vælges for 3 år, første gang af de selvskevne medlemmer, derefter af hele kommissionen. Egtved og Ødsted fik altså fælles sognekommision. Den skulle holde 4 møder om året. Ved mødet i december skulle der udarbejdes en forsørgelsesplan for det kommende år, som bagefter skulle fremlægges til offentligt gennemsyn. Kommissionen skulle tage sig af de fremmede, der var født i distriktet, eller i de sidste 3 år enten bestandig eller dog en længere tid end på noget andet sted havde haft tilhold dér og ernæret sig på lovlig måde. Betleri blev igen strengt forbudt. Børn mellem 10 og 15 år, der gjorde sig skyldige deraf, skulle straffes med ris. Men stodderkongerne forsvandt; deres hverv blev overtaget af politiet.

Reglementet af 5. juni 1803 inddelte de fattige i tre klasser. Til 1. klasse henregnedes de gamle og syge, der ikke selv kunne tjene noget til livets ophold. Til 2. klasse fader- og moderløse børn og børn af forældre, man ikke turde betro deres opdragelse. 3. klasse var dem, der vel kunne tjene noget, men ikke tilstrækkeligt til livets ophold.

De skulle iflg. § 14 understøttes således, at de ikke led mangel på det nødtørftigste, hvorved der kunne gives dem anledning til betleri, men »at det derhos gøres dem nødvendig selv at arbejde for deres underholdning, så meget som de formår.« Man sørgede altså for, udover at understøtte dem, også at hjælpe dem til noget med deres kræfter passende arbejde mod betaling efter gangbar pris. Understøttelsen skulle ydes i naturalier, aldrig i penge. Midlerne til de fattige skulle ydes af distriktets beboere, dels frivilligt, dels ved ligning, og skulle betales kvartalsvis forud. Ved visse bestemte gudstjenester bar et af sognekommisionens valgte medlemmer de fattiges tavle rundt i kirken og indsamlede bidrag i den. Desuden skulle der ydes en gave til de fattige ved køb og salg af fast ejendom, og det blev snart skik også at betænke de fattige ved andre lejligheder, f. eks. ved bryllupper, begravelser o. l. Endelig tilfaldt det, der indkom ved salg af optagne kreaturer, fattigvæsenet.

I 1820 kostede fattigvæsenet Egtved-Ødsted pastorat 165 rbdl. 3 mk. 12 sk. samt 10 td. 5 skp. rug, 4 td. 2 skp. malt, 12 favne brænde og 30 læs tørv. Desuden var der 3 almissemedlemmer, der gik på omgang i 1065 dage. Denne »omgangsforørgelse« havde tidligere været den almindeligste form for fattigforørgelse. Den bestod i, at den fattige fik anvist et antal gårdmænd, han skulle holde sig til, som efter hinanden skulle give ham kost og logi i nogle dage, beregnet efter gårdenes hartkorn. Til gengæld skulle han så arbejde på gården, mens han var der. Endvidere måtte distriktets beboere stadig yde føringsspenge, som, da herredskasserne forsvandt i 1803, derefter indbetaltes i amtsfattigkassen, der, indtil amtsrådene oprettedes i 1841, styredes af en amtsfattigdirektion. Denne bestod af amtmanden som formand, desuden amtsforvalteren, samtlige herredsprovster og 2 kyndige landmænd, der udnævntes af cancelliet. I øvrigt var biskoppen medlem, men skulle kun deltage i møderne, når han havde tid.

Foruden føringsspenge fik amtsfattigkassen rådighed over visse retsbøder og $\frac{1}{4}$ % af, hvad der indkom ved offentlige løsøreauktioner på landet. Landboer uden for bondestanden bestemte også efter 1803 selv størrelsen af deres føringsspenge, men for skolelærers vedkommende blev de i 1834 fastsat til 4 rigsbankskilling årligt, altså det samme som for en gårdmand. Præsten, kromanden og mølleren måtte stadig selv bestemme, hvad de ville yde. Amtsfattigkommissionen førte kontrol med sognekommisionerne og modtog deres årlige regnskab. Den tog sig af de trængende, hvis forørgelsessted var

tvivlsomt, og fattiges og betleres transport. Desuden kunne den komme sognekommisionerne til hjælp i særlige tilfælde.

Det første kvartal af 1828 havde pastoratets fattigkasse flg. indtægter:

barsel hos Poul Damgaard i Refsgaard 1 mk. 12 sk.,
 hos Jørgen Poulsen i Bølling 3 mk. 8 sk.,
 hos Peder Bahr sammesteds 1 mk.,
 hos Peder Degn 1 mk. 10 sk.,
 en begravelse i Bølling 3 mk. 11 sk.,
 en i Vork 2 mk. 11 sk.

Disse frivillige gaver var større end de lovpligtige. Ved køb af fast ejendom, to skøder i Vork og ét i Endrup, indkom tilsammen 3 mk. I Egtved kirkeblok var indkommet 7 rbd. 7 sk.; i Ødsted 1 rbd. 2 mk. 6 sk. i alt 11 rbd. 2 mk. 1 sk. Udgifterne i det samme kvartal udgjorde 22 rbd. 2 mk. 3 sk. De enkelte poster var kun små: to havde fået et par træsko hver til 10 sk., én havde fået 1 mk. til smør, en anden 8 sk. til det samme. Dyrere var to kvinder, der blev begravet på fattigvæsenets regning: en kiste kostede 3 rbd. 1 mk. 3 sk., en lig-særk 1 rbd. 4 sk. Allerdyrest var betalingen til Niels Højen for at have et barn i pleje; dets kost og klæder vurderedes til 9 rbd. 3 mk. 10 sk. Andreas Lorentsens enke var anbragt hos Jes Pedersen på Egtved Mark, som for at beholde hende til årets udgang skulle have det korn, der i ligningen var bestemt for hende, og 8 rbd. i penge. Det havde egentlig været meningen, at hun skulle have været flyttet til fattighuset; men hun var så svag, at man ikke kunne regne med, at de dér boende fattiglemmer kunne tage sig godt nok af hende.

Fattighuset

Dette er den tidligste omtale af et fattighus i Egtved, men fattighuset må have været langt ældre. Kirkeværgers pligt til at opføre et fattighus blev indskærpet i Danske Lov af 1683. En cancelliskrivelse af 12. november 1803 og et cirkulære af 24. november 1804 fastslog: »Når personer, der henhører under fattigvæsenet, er husvilde, er det pligtigt at forskaffe dem bopæl, enten ved at leje eller bygge hus til dem, eller – hvis sådant ikke kan finde sted – da ved at indkvartere dem i sognet efter omgang, indtil bedre anstalt kan vorde føjet.«

Det gjaldt for øvrigt også om personer eller familier, der ikke hørte til fattigvæsenet, da de ellers nødvendigen inden kort tid ville blive

det offentlige til endnu større byrde. Hvor det omtalte fattighus lå, kan ikke oplyses.

Iflg. folketællingen boede der i 1834 11 mennesker i fattighuset, hvoraf dog kun to enker betegnes som almisselemmer; en mand på 38, der betegnes som halmkurvemager, med hustru og fire børn, og en enkemand på 40, der kaldes daglejer, samt hans to børn.

En opgørelse fra 1840 nævner antallet af fattige i Egtved-Ødsted pastorat. Det var seks af 1. klasse, der fik hele deres underhold af fattigvæsenet, og otte af 2. klasse, d.v.s. ukonfirmerede børn, der var indtinget i forskellige hjem til opfostring på distriktets regning. Der skulle føres tilsyn med, at plejeforældrene tilbørligt opfyldte deres pligter over for børnene. Af 3. klasse var der fire, som fattigvæsenet skulle yde så meget af fødevarer, brændsel, klæder o.s.v., at de ikke skulle blive nødt til at betle. Dette var jo egentlig forbudt, men drevs alligevel i stor stil, også ud over sognets grænser. Det fortælles, at når folk i Jelling spurgte tiggere, hvor de var fra, lød svaret næsten altid i en ynkelig tone: »Vi er fra Eigde«.

Især op til højtiderne, og når der havde været gilde i en gård, blev der tigget. Når der var bryllup, stod der altid en flok tiggere ved kirkegårdsplænen og ventede på at få en skilling af bryllupsgæsterne.

Betleri

Den 9. august 1844 drøftede sogneforstanderskabet i Egtved-Ødsted det betleri fra fremmede sogne, der stadig fandt sted. Man vedtog ej længere at tåle det, og derom skulle gøres offentlig bekendtgørelse. Sogneforstanderskaberne var oprettet ved lov af 13. august 1841. Samtidig blev sognekommissionerne nedlagt. I de nye sogneforstanderskaber var præsten selvskrævet medlem. Det var lodsjere med mindst 32 td. htk. også. Desuden skulle der vælges 4-9 medlemmer af og blandt de sognemænd, der ejede mindst 1 td. htk. eller bygninger til en assuranceværdi af 100 rdl. Valget gjaldt for 6 år, men hvert 3. år skulle halvdelen af de valgte medlemmer gå af, første gang efter lodtrækning.

Ved det første valg var der 120 valgberettigede i hele pastoratet, deraf 11 i Egtved og 21 i Vork. Valget blev tilrettelagt af en valgbestyrelse, der var udnævnt af amtet og bestod af kapellan Krarup, møller Thulstrup, Nybjerg, og kammerherre Oxholm, Rugsted. Det foregik den 7. december 1841 i kroen, hvor der dog kun mødte 82

vælgere. Der valgtes 9 sogneforstandere, store lodsejere var der ingen af i pastoratet, og sognepræsten, Knud Storm, var død. Kapellan Krarup tiltrådte derfor sogneforstanderskabet i præstens sted og valgtes til formand for året 1842. Efter udnævnelsen af den nye præst måtte Krarup forlade sognet. Han har sidste gang underskrevet protokollen den 13. april 1842. Den nye sognepræst, pastor Bøving, underskrev første gang den 11. maj, men i mellemtiden var Hans Roed i Bølling blevet valgt til formand.

Fattigsagerne sorterede stadig under sognepræsten. Det var hans opgave at udarbejde den årlige forsørgelsesplan og føre regnskabet; begge blev naturligvis forelagt sogneforstanderskabet, og regnskabet blev derefter revideret af amtsrådet, der også blev oprettet ved anordningen af 13. august 1841. Ved den lejlighed ophørte de gamle amtsfattigdirektioner at eksistere.

De første fattigforstandere

For fattigvæsenets vedkommende gjorde anordningen ikke nogen større forskel. Det var stadig præsten, der stod i spidsen for dette. Et af de andre medlemmer fik hvervet som fattigforstander; han skulle opkræve de beløb – naturalier eller penge – der var pålignet hver enkelt i forhold til hans hartkorn, og sørge for at uddele hjælpen til de fattige, som sogneforstanderskabet havde vedtaget at støtte. På det første møde valgtes gårdmand *Poul Damsgaard*, Refsgård, til fattigforstander for hele kommunen. Men på mødet den 7. december 1842 hos Erik Lauritsen, Rugsted, hvor der blev lagt budget for 1843, endes man om at vælge to fattigforstandere, én for hvert sogn. For Egtved sogn valgtes *Erik Rasmussen*. Året efter valgtes *Niels Madsen*, Oustrup, men han fyldte 60 i løbet af 44, og han søgte amtsrådet om at måtte udtræde af sogneforstanderskabet det følgende nytår uden lodtrækning. Ansøgningen blev sendt forstanderskabet til erklæring, og på sit møde den 24. september 1844 vedtog dette at udtale, at andrageren måtte lige med de andre medlemmer være underkastet lovens bestemmelser. Lodtrækningen fandt sted den 17. november 44. Udfaldet blev, at gårdmand Erik Rasmussen, Niels Madsen og møller Thulstrup skulle fratræde til nytår.

Budgetmødet den 12. december 1844 holdtes hos Niels Madsen i Oustrup, hvor ligningen for 1845 blev udfærdiget efter den nye matrikel, ligesom formue og lejlighed også blev taget i betragtning.

Den nye fattigforstander valgtes den 27. december 1844; det blev *Erik Nissen* af Egtved. Den 15. december 1845 valgtes *Poul Damsgaard*, Refsgård, igen; men han protesterede. Han havde det første år af sin funktion som sogneforstander været fattigbestyrer for hele pastoratet, og man havde hidtil fulgt det princip ikke at vælge dem, der havde fungeret, så længe der i forsamlingen var andre, der ikke havde haft fattig- eller skoleforstanderbestilling. Desuden var hvervet nu meget lettere end dengang, han havde det, idet hvert sogn nu havde sin egen fattigbestyrer. Det endte med, at sogneforstanderskabet forlangte sagen indstillet til amtets afgørelse. Men fire medlemmer forlangte tilført protokollen, at da det var tre år siden, Poul Damsgaard fratrådte fattigbestyrelsen, måtte han være lige så nær til at overtage den igen som det eneste medlem af forstanderskabet, der hidtil ikke havde haft nogen funktion som fattig- eller skoleforstander, nemlig Søren Thomsen; men han havde bestillingen som sognefoged. Amtets kendelse gik Poul Damsgaard imod. Bestillingen synes ikke at have virket tiltrækkende på sogneforstanderne; men arbejdet skulle jo gøres.

Arbejdshuse?

Fra 1835 mødtes de rådgivende stænderforsamlinger hvert andet år i Viborg, og blandt de emner, de drøftede, var naturligvis også fattiglovgivningen. Allerede i den første forsamling i 1836 fremkom der forslag til ændringer. Bl. a. foresloges en tvangsarbejdsanstalt i Viborg med plads til 100 personer og arbejdshuse rundt om i sognene, hvor de fattige kunne underkastes en vis disciplin. Det skulle gøres til en skam at modtage fattighjælp, ligegyldig om trangen skyldtes alderdom, sygdom eller dovenskab. Regeringen imødekom ønsket ved cirkulæret af 28. januar 1838, der tilbød kommunerne lån af amtsfattigkassen eller de offentlige stiftelser til arbejdshuses anskaffelse og første indretning. Tanken om en tvangsarbejdsanstalt i Viborg blev derved afvist.

Endvidere ønskede stændermændene, der repræsenterede den besiddende del af befolkningen, at forsørgelsesretten ikke længere skulle kunne erhverves ved ophold i en kommune i 3 år, men først efter 5 års forløb. Dette sidste ønske imødekom regeringen ved en plakat af 6. november 1839. Også efter denne ændring foregik der en livlig brevveksling mellem kommunerne. En interimistisk understøttelse,

der var ydet Hans Ebbesens familie, blev den 7. september 1842 afkrævet sogneforstanderskabet i Starup-Nebel, og den 21. december 1842 måtte man rykke Vorbasse-Hejnsvig for hjælp, der var ydet Viveke Antoinette Pedersdatter af Vorbasse efter tilsendte regning af 27. maj. Den 22. februar 1843 vedtog man at bede amtet om at finde ud af, hvor krokarlen Jens Jensens rette hjemstavn var, og forvise ham med familie derhen; hvad man midlertidigt ville forstrække hans familie med, ønskede man refunderet af hans rette forsørgelseskommune.

Da præsten i Nørup i 1848 skrev til Egtved, at almisselemmet Else Marie Sejersdatter, der var flygtet fra Egtved, var ankommet syg til Nørup og indlagt hos Niels Nielsen, som brugte 5 sk. dgl. til hendes forsørgelse, krævede sogneforstanderskabet hende hjemsendt; det kunne man klare billigere i Egtved.

Den 2. juni 1842 behandlede sogneforstanderskabet en forespørgsel fra amtet angående et påtænkt amtsarbejdshus. Det vedtog at svare, at man erkendte det hensigtsmæssige, ja hvad dette pastorat angik næsten nødvendige i, at der kunne lægges tvang på de mange uværdige personer, som ved deres laster og slette opførsel idelig faldt kommunen til betydelig byrde. Men man ville vide, hvem der skulle betale, inden man afgav nogen stemme for eller imod. Da provsten senere forlangte en indberetning om, hvor mange personer der formedelst dovenskab eller andre laster var kvalificerede til at indsættes i det påtænkte arbejdshus, bemyndigede sogneforstanderskabet præsten til at anmelde et antal af 4-6 personer.

De fattiges forhold

Efter loven skulle der føres en særlig protokol over fattigsager. Det skete også; men desværre er de ældste fattigprotokoller sporløst forsvundet. Den ældste bevarede er fra 1903. Arbejdet kan dog følges nogenlunde gennem sogneforstanderskabets, senere sognerådets, protokoller. En stor del af forhandlingerne drejede sig om, hvorvidt de, der søgte hjælp, nu også var forsørgelsesberettigede i kommunen eller kunne henvises til andre kommuner. Til gengæld måtte man tit tage stilling til krav fra andre kommuner om refusion af hjælp, disse havde ydet mennesker, der hørte hjemme i Egtved-Ødsted kommune.

På mødet den 7. september 1842 affattede sogneforstanderskabet et andragende til amtet om at få indsidder Hans Peter Pedersen for-

vist til Starup sogn, hvor han skulle være forsørgelsesberettiget. Han havde nemlig i april måned hævet understøttelse af fattigkassen. Man aner, hvad der ligger bagved: frygten for, at denne mand skulle komme til at opholde sig i Egtved-Ødsted i 3 år og således erhverve forsørgelsesret dér. Det kan ikke ses, om amtet imødekom dette ønske; men det er næppe sket. Det kan heller ikke ses, hvor mange fattige familier eller enlige tjenestefolk der er blevet jaget fra sognet, ved at man simpelthen har nægtet dem husly i god tid, inden de 3 år var gået, af frygt for, at de engang skulle falde fattigvæsenet til byrde. Nogle af dem, der allerede fik understøttelse, ville sogneforstanderskabet også af med.

Sogneforstanderskaberne søgte på enhver måde at holde fattigudgifterne nede. Da amtet den 22. august 1843 udsendte en skrivelse om husmandsstandens kår og måden at forbedre samme på, blev der fra Egtved-Ødsted sogneforstanderskab svaret, at husmændenes kår i almindelighed var mædelige, thi de var her i forhold til gårdmændene alt for talrige til stadig at kunne erholde arbejde. Deres kår kunne ikke forbedres, medmindre deres antal blev formindsket. Det måtte stilles som en betingelse for ægteskabs indgåelse, at man kunne fremlægge bevis for, at man havde udsigt til at kunne ernære sig, og det burde forbydes at opføre jordløse huse eller bortfæste mindre parceller, end at der dér kunne holdes ko og får. Disse tanker var ingenlunde nye. De havde været drøftet mange gange. Allerede i 1819 havde en lov sat 1½ td. land til takst 24 som mindste mål for udstykkede parceller; men det havde ikke løst problemet. Og en plakat af 30. april 1824 havde bestemt, at ingen af dem, som nød eller fra den tid, deres forsørgelse som børn ophørte, havde nydt nogen som helst urefunderet understøttelse af fattigvæsenet, måtte indgå ægteskab, medmindre sognekommisionen i den kommune, hvor manden var forsørgelsesberettiget, gav sin tilladelse. Sagen kunne dog appelleres til højere instanser. Denne bestemmelse, der jo gjorde et dybt skår i den pågældendes personlige frihed, blev først ophævet ved socialreformen i 1933.

Familiepleje

Den gamle fremgangsmåde at lade de fattige gå på omgang hos hartkornsejere havde været praktisk, dengang gårdene lå samlede i landsbyer. Efter udskiftningen blev det vanskeligere for de gamle og svagelige at vandre fra gård til gård. Metoden kan sidste gang ses at

have været anvendt i Egtved sogn over for Kresten Brandt, der i april 1863 fik bevilget 8 alen blårlærred til klæder à 2 mk. 3 sk. og 5 alen til en skjorte à 1 mk. 8 sk., men i øvrigt ikke belastede fattigkassen. Omgangsforsørgelsen blev direkte forbudt ved lov i 1891.

I stedet for omgangsforsørgelsen var man gået over til at anbringe de trængende i *familiepleje* rundt om i sognet. F. eks. sluttede sogneforstanderskabet den 7. september 1842 kontrakt med husmand Peder Pedersen af Bindeballe, hvorved denne forpligtede sig og sit steds tilkommende ejere til for livstid at forsørge almisselem Peder Rasmussen af Egtved mod 32 rbdl. årligt. Og den 22. juni 1843 forpligtede selvejer Søren Jensen i Vork sig til at forsørge den gamle sindssyge Maren Andersdatter for 100 rbdl.

Hvert efterår, inden forsørgelsesplanen for det kommende år var lagt, bekendtgjorde præsten to søndage i træk fra prædikestolen, at der på en bestemt dato ville blive afholdt licitation over de mange børn og andre, som ikke kunne forsørge sig selv, såsom sindssvage og gamle, svage og affældige, der ikke antoges at kunne indsættes i fattighuset. En sådan licitation foregik f. eks. den 5. december 1845 i Egtved kro. Først derefter kunne forsørgelsesplanen udfærdiges og sogneboernes bidrag til fattigvæsenet beregnes. Det blev for 1846: 12 pd. rug, 4 pd. gryn, 1 pd. malt og 5 mk. i penge pr. td. htk. Forsørgelsesplan og ligning blev derefter fremlagt i skolen til offentligt genemsyn.

De bortliciterede børn har sikkert måttet arbejde i landbruget, men i nogle særlige tilfælde bekostede fattigvæsenet en uddannelse på et barn, f. eks. oprettedes der den 13. december 1845 en kontrakt mellem sogneforstanderskabet og skrædder Anders Andersen i Egtved om, at han mod vederlag skulle give drengen Poul Nielsen med træbenet skrædderlære i fire år.

Pludseligt opståede behov blev imødegået på lignende måde. Da Ellen Kirstine Pedersdatter måtte afsone 11 måneders forbedringshusstraf formedelst forargeligt samliv med Søren Nielsen, Elbæk, blev hendes barn tinget i kost og pleje hos den lavestbydende ved licitation om søndagen efter gudstjenesten.

I 1845 var iflg. folketællingslisten 51 personer under forsorg. Af dem var de 21 indtinget i forskellige hjem. Om 7 af disse oplyses det, at de var berøvet forstanden, fjollede fra fødslen eller fra barndommen eller i kortere eller længere perioder fra 4 til 12 år.

Fattighus i Vork gamle skole

I fattighuset i Egtved boede to ugifte mænd og tre enker, den ene med en datter på 11 år og en søn på 8. Huset var for lille til de mange mennesker, og da man i 1847 havde bygget en ny skole i Vork, blev det besluttet at tage den gamle i brug som fattighus. Bygningen var så ringe, at den truede med total ødelæggelse. Det ville dog være langt billigere at sætte den i beboelig stand end at bygge et nyt fattighus. Huset blev vurderet til 100 rigsdaler, som fattigkassen indbetalte til skolekassen.

De fattige husejere

Det hændte, at mennesker, der ejede hus i sognet, alligevel måtte søge deres underhold hos fattigvæsenet. I så fald tilfaldt huset kommunen. Det gjaldt f. eks. Hans Thomsens enke i Egtved Skov. Hendes hus blev i 1846 solgt. Hans Roed beholdt 2 specier for omkostninger ved kontrakt og skøde m. v. og udbetalte resten af købesummen efter fradrag af gæld. Det blev 14 rbdl. 2 mk. 3 sk. rede sølv til fattigkassen.

Det hus, almisselemmet Anna Hansdatter havde ejet, blev den 8. juni 1843 tinglæst som tilhørende sognet. Dette hus kom til at volde en del besvær; der skete nemlig det, at Erik Nissen lod det nedbryde. Selv om det formodentlig var sket i 1845, mens han selv var fattigforstander, anså man dette for en overskridelse af hans kompetence, og den 4. februar 1846 ansøgte sogneforstanderskabet amtet om fri proces mod ham og foreslog, at han skulle suspenderes som sogneforstander, mens sagen stod på. Denne protokol er ikke underskrevet af Erik Nissen, ej heller den følgende. Men den 18. august ses hans navn igen i protokollen. Den 22. oktober har han også skrevet under, men ikke den 11. november. Ved dette møde vedtog man at andrage cancelliet om fri proces mod Erik Nissen til den afsagte doms påkendelse ved overretten, da det ikke antoges, at dommen, der var afsagt, var støttet på antagelige grunde. Ved sognemødet den 11. december faldt der 4 stemmer på Erik Nissen til fattigforstander og 5 til skolepatron. Denne sidste stilling overtog han så den 13. februar 1847.

Den 12. januar 1847 var Erik Nissen til stede ved sogneforstanderskabets møde og underskrev ansøgningen til cancelliet om at erholde fri proces mod ham om det almisselem Peder Mortensens enke forhen ejede hus med have og tørvejord.

Fot. Emil Traberg.

Gammel hulvej i dalstrækning mellem Spjarup by og Nybjerg mølle.

Ikke alene den fattiges hus, men også alle hans ejendele tilfaldt fattigvæsenet, når han døde, selvom salget af dem indbragte mere, end fattigvæsenet havde givet ud på ham, medmindre der var slægtninge, der kunne og ville give fattigvæsenet fuld erstatning. Deraf fulgte, at alle den fattiges ejendele blev registreret og listen tinglæst, for at han ikke skulle skille sig af med noget af det, der rettelig tilkom fattigvæsenet. På fattigvæsenets regnskab figurerer der stadig en indtægt ved salg af afdøde fattiges efterladenskaber.

Da forstanderskabet den 11. december 1846 stemte om en ny fattigforstander, faldt de 5 stemmer på Søren Thomsen, Spjarup, og 4 på Erik Nissen. Men Søren Thomsen var som nævnt sognefoged og erklærede, at han ikke kunne modtage hvervet, men ville indstille valgresultatet til amtets kendelse.

Ved det første møde i det nye år aflagde præsten som sædvanlig regnskab over fattigvæsenets indtægter og udgifter og fik sogneforstanderskabets kvittering, men beholdningen måtte blive ved Frede Damsgaard, fordi Søren Thomsen ikke havde givet møde. Da præsten senere anmodede ham som fattigforstander om at træffe nogle foranstaltninger vedrørende fattigvæsenet, nægtede han i et brev til præsten af 31. marts at gøre dette, før sogneforstanderskabet havde taget bestemmelse derom. Præsten fremlagde brevet på det følgende møde den 6. april og forlangte en erklæring fra sogneforstanderskabet om, hvorvidt dette nærrede mistillid til eller utilfredshed med hans fattigstyrelse, og om det mente, han havde handlet uden om den præsten efter § 14 i anordningen af 13. august 1841 tilkommende ret. Forstanderskabet svarede, at det kunne ikke mindre end berømme præstens flid og ulejlighed for fattigvæsenet og indrømmede ham al den ret imellem møderne, som anordningen og fattigreglementet hjemlede. Præstens myndighed blev der altså ikke røkket ved. Han var stadig den, de muligen ville henvende sig til.

Det daglige rutinearbejde tilfaldt fattigforstanderen. Jens Peter Sørensens husker f. eks. da han mødte op ved fattighuset søndag morgen og talte de tørv op, beboerne måtte bruge i ugens løb, hvorefter tørvhuset igen blev aflåst. Tørvene leveredes indtil 1845 efter en licitation; men 1846 lykkedes det ikke at få noget antageligt bud på denne leverance; den blev derfor lignet på hartkornet med 120 tørv pr. td. hartkorn. Den 7. maj 1847 vedtog sogneforstanderskabet at anvende samme fremgangsmåde og bekendtgjorde det i god tid ved kirkestævnet.

Grundloven af 1849

Havde enevældens lovgivning begrænset de fattiges personlige frihed, slog den grundlovgivende rigsforsamling for alvor fast, at de var anden klasses borgere. I den nye grundlov af 5. juni 1849 kom der nemlig til at stå, at den, der nyder eller har nydt understøttelse af fattigvæsenet, som ikke enten er eftergivet eller tilbagebetalt, ikke havde valgret. Denne bestemmelse kom til at gælde lige til 1953.

I øvrigt indførtes det, man dengang forstod ved almindelig valgret, d.v.s. for mænd, der havde foden under eget bord og ikke var straffet for en efter den offentlige mening vanærende handling. Den måde, hvorpå sogneforstanderskaberne valgtes, måtte nu forekomme utilfredsstillende.

Kommunalloven af 1855

I 1855, den 22. marts, vedtoges den nye kommunallov, som afskaffede selvskrevne medlemmer af sogneforstanderskabet. I Egtved kommune deltes dette i to dele på hhv. 4 og 5 medlemmer. Til den første kunne alle folketingsvælgere, der betalte skat til kommunen, stemme; til den sidste den højst beskattede femtedel. Interessen var dog ikke særlig stor. Af 399 vælgere til den første gruppe stemte 20, af 80 til den anden 15. De to grupper valgtes skiftevis hvert tredje år. Sognepræsten var nu ikke længere medlem af sogneforstanderskabet bortset fra de steder, hvor han blev indvalgt, hvilket dog ikke skete i Egtved-Ødsted. Alligevel var det vedblivende ham, der skulle lede fattigvæsenet. Den særlige ligning af fattigskat bortfaldt, ligesom også skoleskat og vejskat. Kommunen fik nu fælles kasse med tilhørende skatteligning.

Den frie fattigkasse

Jo vanskeligere man gjorde det for den, der én gang havde modtaget hjælp, at genvinde sin egen og sine medmenneskers agtelse, des urimeligere følte det, at et menneske, der uden egen skyld var kommet i trang, f. eks. på grund af alder, sygdom eller arbejdsløshed, skulle behandles på samme måde som drankere og arbejdssky individer.

I begyndelsen af 1850'erne steg priserne på livsfornødenheder så stærkt, at man talte om en næsten panisk skræk for en til hungersnød.

den stigende dyrtid. To folketingsmænd fremsatte derfor et forslag om at give kommunalbestyrelserne lov til at foretage sig noget for at lette de uformuendes anskaffelse af livets første fornødenheder, uden at det skulle have fattighjælps virkning. Den 27. november 1853 underskrev kongen denne lov, hvor det princip, der senere skulle få stor betydning i dansk sociallovgivning, for første gang blev anvendt. Et par måneder efter spurgte amtet Egtved-Ødsted sogneforstanderskab, hvad de havde foretaget sig i den anledning. Man kunne svare, at man havde lignet 83 tdr. rug og 42 tdr. byg til den nedsatte pris af 4 rdl. 4 mk. 12⁴/₅ sk. pr. td. rug og 3 rbdl. 3¹/₄ mk. pr. td. byg. Loven om ekstraordinær hjælp udløb den 30. september 1854, men rigsdagens medlemmer krævede den gentaget, og for anden gang opnåedes der et flertal for en sådan hjælp. En ny lov blev underskrevet den 13. februar 1855. For tredje gang underskrev kongen en sådan lov den 5. januar 1856, og denne gang gjaldt den for to år, men der var dem, der mente, at man også bortset fra den ekstraordinære dyrtidssituation burde skelne mellem værdigt og uværdigt trængende. De fremsatte forslag om oprettelsen af frie fattiggasser med den opgave at støtte værdigt trængende i deres bestræbelser for at holde sig fri af fattigvæsenet.

Den 8. marts underskrev kongen »lov om tilbagebringelse af midler til fri fattigunderstøttelse og om disse midlers bestyrelse«. Tanken var ny. Men pengene skulle fremskaffes ved frivillige gaver, en fremgangsmåde, der allerede havde vist sig helt utilstrækkelig. Bestyrelsen kom til at bestå af 3 mænd, valgt på 3 år af de samme, som havde valgt til den mindre del af sogneforstanderskabet. Kvinder kunne ikke indvælges i denne bestyrelse.

Ombygningen af Egtved fattighus 1860

Ved cirkulære af 7. januar 1860 krævede ministeriet indberetning om de fattighuse og hospitaler, der fandtes i landdistrikterne, og udbedring af de konstaterede mangler. Den 12. februar s. å. udarbejdede sogneforstanderskabet en fortegnelse over, hvad der fandtes af den slags i pastoratet, og indsendte den til amtet. Det kan ikke ses, om Vork gamle skole har været nævnt i den skrivelse. Af de to andre, i Egtved og Ammitsbøl, ville det ene forhåbentlig snart blive ombygget; men i øvrigt mente man, at boligerne i fattighusene i reglen måtte anses for bedre og lunere end i de ejendomshuse og ladehuse,

hvorfra de fattige i almindelighed gik over i fattighusene. Den ombygning af Egtved fattighus, sogneforstanderskabet havde stillet i udsigt, fandt sted i sommeren 1860. Derefter vurderede brandforsikringen huset til 300 rigsdaler. Det var på 8 fag. Det er sandsynligvis det hus, S. P. Sørensen erindrede som en skummel bygning med en dør i midten og 3 vinduer på hver side. Det lå i Karpenhøl i selskab med 3-4 gamle rønner, hvor byens ungdom gerne holdt halløj.

Ministeriet udsendte den 3. december 1856 et cirkulære, der angav de minimumskrav, der måtte stilles til de fattighuse, der blev bygget for fremtiden. I årene 1862-1863 og igen 1865 blev gårdmand *Kresten Jensen*, Ballesgaard, fattigforstander. Hans lommebog for disse år er bevaret og giver et ganske godt indblik i arbejdet, idet han har afsat en eller en halv side til hver af de understøttede og omhyggeligt noteret, hvad han betalte for hver enkelt.

Birte Christensen, fattighuset, har dog lagt beslag på 1½ side i 1862. Hendes understøttelse er udbetalt i småportioner, der varierer fra 8 sk. til 5 mk. 10 sk., og engang imellem 1 skp. rug, ¼, ½ eller ¾ skp. byg. Pengene er anvendt til brød, smør, lys, sæbe og the. ½ pd. smør kostede 14 sk. En jordemoderregning på 3 mk. er betalt den 29. april. Den 25. havde hun født en lille pige, der blev døbt Jensine Christensen. Fattigvæsenet havde derfor måttet yde ekstrahjælp for at vaske om hende, 2 gange 1 mk. Den 2. juni har Christian Smidts kone fået 5 mk. for opvartning ved barnet og vask. Endnu den 3. juli måtte hun have andre til at vaske for sig for 2 mk. Endelig er der den 20. december betalt 2 mk. for træsko til barnet. I alt har Birte Christensen i 1862 kostet sognet 4 skp. rug, 1¼ skp. gryn, 2 rdl. 1 mk. 10 sk. foruden opholdet i fattighuset.

Dér boede også Trine Nielsen, som havde et barn hos sig. Den 25. januar er der betalt 1 mk. 4 sk. for træsko til Hanne. Den 6. april 3 mk. for Hannes klæder. Trine Nielsen havde desuden i årets løb fået 5 alen tosel à 4 mk., 2½ alen tvistlærred à 17 sk. og 8 alen lærred à 26 sk. To gange er der betalt syløn for hende, og flere gange har Kresten Jensen måttet rykke ud med 8 sk. for opvartning hos Trine Nielsen, heraf 1 mk. for vask for hende.

Trine Pedersen, fattighuset, har to gange fået stof til en trøje. Elise, ligeledes i fattighuset, har foruden rug og gryn fået et par træsko til drengen. Den 3. oktober er der betalt en ligkiste til barnet; men det kan ikke have været drengen, for han fik senere tøj til bukser og

trøje, knapper og tråd. 15 rdl. for drengens forsørgelse er påført hendes konto; han har da formodentlig været udtinget.

Nogle understøttede burde egentlig have været hjulpet gennem den frie fattigkasse, f. eks. lærer Nielsens enke i Vork, der kun har fået 4 mk. på grund af sygdom, og Karen Holms i Bølling, der har fået 3 mk. 8 sk. for opvartning i sygdomstilfælde fra den 29. marts til den 10. maj 1862. For Maren Jensen, Bølling Mark, er der brugt 4 rdl. 2 mk. til opvartning i hele maj måned og et par dage hen i juni 1862. Steffen Jepsen Bødker i Hjelmdrup har kun fået 2 mk. 8 sk. til medicin. Den slags udgifter blev ført til regning af det kommunale fattigvæsen, fordi det ikke lykkedes at få en rimelig sum ind til den frie fattigkasse ved frivillige bidrag. Den 8. december 1863 besluttede sogneforstanderskabet derfor at yde 20 rdbl. over 3 år til den frie fattigkasse. Ifølge loven skulle et sådant tilskud godkendes af amtsrådet, men det voldte ingen vanskeligheder. Medens mange kommuner landet over overhovedet ikke gav noget tilskud til den frie fattigkasse, fortsatte man i Egtved den éngang betrådte vej.

Kirke og fattigvæsen adskilles 1867

Den nye kommunallov af 1867, som ændrede sogneforstanderskabets navn til sogneråd, overskar den hidtidige forbindelse mellem kirken og fattigvæsenet. Den ny § 16 lyder: »Sognepræsten skal for fremtiden ikke som sådan deltage i bestyrelsen for kommunens fattigvæsen eller være forretningsfører for dens skolevæsen. De kommissionen hidtil påhvilende forpligtelser overgår til sognerådet«.

Endnu ved et budgetmøde den 30. december 1867 var pastor Tilemann til stede; men fra den 1. januar 1868 måtte sognerådet klare sit fattigvæsen uden hans hjælp.

Som nævnt er de særlige fattigprotokoller, præsten havde ført i sogneforstanderskabets tid, gået tabt. Fra nu af indførtes fattigvæsenets regnskab i kommunens almindelige regnskabsbog, der er bevarret fra tiden 1868–1877. Sognerådet vedblev at bevilge kommunale tilskud til den frie fattigkasse. I 1868 ydedes 70 rdl., i 1869 hele 84 rdl., det samme året efter.

Foruden de frivillige bidrag havde loven henlagt visse bøder til den frie fattigkasse. Den 3. februar 1869 behandlede sognerådet en skrivelse fra en af forstanderne om, at Anders Madsen, Egtved, havde optaget en vædder af Ole P. Johansens. I den anledning burde han

give en bøde på 4 mk. 39 sk., der tilfaldt den frie fattigkasse. Sagen sendtes videre til amtet.

Til bestyrelsen af den frie fattigkasse valgtes den 18. januar 1867 gårdejer Jens Peter Kristensen i Vork, Hans Konradsen i Bølling samt en mand fra Ødsted. Da forstanderen efter 3 års tjeneste begærede sig fritaget, valgte sognerådet på sit møde den 15. januar en helt ny bestyrelse, der bestod af Jens Madsen i Egtved, Asmus Gertsen i Fuglsang og Niels Ebbesen, Refsgaard, alle uden for sognerådet og alle fra Egtved sogn. Tanker om det frie direkte valg synes ikke at være slået igennem.

Den praktiske betydning af den frie fattigkasse har næppe været stor. Dertil var dens midler for få. Alligevel betegner den et vigtigt skridt på vejen til en mere human fattigforsorg. Hovedparten af de trængende måtte stadig søge deres understøttelse hos det kommunale fattigvæsen og underkaste sig de nedværdigende virkninger deraf.

Egtved-Ødsted kommunesællesskab ophæves 1870

Den 7. december 1869 valgtes gårdejer *Poul Madsen* i Vork til fattigforstander for Egtved sogn for året 1870. Ved dette års udløb opførte det kommunale fællesskab med Ødsted sogn, idet indenrigsministeriet ved skrivelse af 15. juni 1870 tillod, at pastoratet fra 1. januar 1871 blev delt i to selvstændige kommuner. Den 2. september s. å. bestemte amtet, at alle sognerådets medlemmer skulle træde tilbage og nye valg foretages i begge grupper. Den 28. november har der været valg i Egtved skole. Af 367 valgberettigede mødte kun 67, og de stemte på 18 forskellige mænd. Syv fik kun én stemme hver. Valgt blev Hans Konradsen, Bølling, og Ingvar Jensen, Bøgvad, med hver 42 stemmer, Rasmus Eriksen, Egtved, med 38, og Jens Jepsen Jensen, Vork, med 26. Otte dage efter, den 5. december, var det de højst beskattedes tur. Af 76 valgberettigede mødte kun 25, som også fordelte deres stemmer på 18 mand, deraf fem, der kun fik én stemme hver. Valgt blev Mads Iversen, Thorsted, med 20 stemmer, Søren Madsen, Vork, med 19, Iver Petersen, Oustrup, og Søren Olesen, Egtved, med hver 17 stemmer, og Jakob Fisker, Bølling, med 13 stemmer. Jakob Fisker var den eneste af de ni, der havde været med før.

Det nye sogneråd valgte *Hans Konradsen* som fattigforstander. De trængende fra andre sogne, der opholdt sig i den hidtidige fælles-

kommune, blev fordelt med fire til Egtved og tre til Ødsted. Efter et års forløb protesterede Hans Konradsen mod at skulle fortsætte som fattigforstander. »Vi er 9 sognerådsmedlemmer, og jeg kan derfor ikke indse, hvorfor de 5 skal gå ledige hele tiden og de øvrige have byrder«. Men ved afstemningen den 21. december 1871 fik Hans Konradsen alligevel tre stemmer og to andre hver to og en fjerde én. Ved mødet den 5. februar 1872 forelå der et andragende fra Hans Konradsen om at måtte blive fri for dette arbejde, men han fik det svar, at de fleste stemmer var for, at han skulle vedblive, da han var en duelig og dygtig mand. Så klagede han til amtsrådet, men fik den 23. februar det svar, at dette ikke kunne ændre sognerådets beslutning. Den 19. december 1872 lod sognerådet ham slippe, mod at han ville blive skolepatron for 1873, og *Søren Madsen* blev fattigforstander.

Med hensyn til den frie fattigkasse bestemte loven, at bestyrelsen skulle vælges af de samme, som havde valget til den mindre halvdel af sognerådet. Valget blev bekendtgjort ved kirkestævne og foregik i Egtved kro den 9. september 1873. Valgt blev Niels Andersen, Bølling, med 21 stemmer, Jens Pedersen Jensen, Vork, med 11 og kroforpagter Møller, Egtved, med 10. Kommunen vedblev at støtte den frie fattigkasse, men i 1871, da det for første gang kun drejede sig om Egtved sogn, nøjedes sognerådet med at bevilge 48 rdl. Året efter og ligeledes de følgende år bevilgede det 100 rdl.; da man havde fået ny mønt, blev det til 200 kr., for 1877 300 kr. Men langt den største del af de trængende måtte stadig hjælpes af den offentlige fattigkasse.

Anbringelsen af de fattige efter 1870

Den første forsørgelsesplan for Egtved sogn efter adskillelsen fra Ødsted omfatter navne på 41 personer. Af dem var de 20 indtingede hos forskellige beboere rundt om i sognet. Det drejede sig om en svag kone på 47, en mand på 58 og 17 børn, hvoraf de 7 betegnedes som uægte. Udover dem, der var budgetteret med, blev det i årets løb nødvendigt at udtinge 9 børn, hvorved en søskendeflok på 4 blev splittet. I et andet tilfælde lykkedes det at få anbragt to søstre i samme hjem. En lille dreng på $5\frac{3}{4}$ år, der var kommet hjem fra fattiggården i Fredericia, påtog en enke på Egtved Mark sig at give klæder, røgt og pleje for 7 rdl. Ellers varierede betalingen for børnene fra 9 rdl. til 34; for en svag kone var det umuligt at få nogen pleje, med-

mindre der bødedes 55 rdl. Til sidst måtte man i september indtinge en fraskilt kone, som i nogle år havde fået understøttelse, til fuldstændig røgt og forsørgelse, med undtagelse af nye klæder, for 30 rdl. Hun kom til Aagaard. Af et halvt hundrede personer under forsorg var altså 29 anbragt i privat pleje. De øvrige understøttedes med naturalier, rug og byg, eller penge, eller begge dele. Desuden var der 19 personer, hvis trang først opstod i løbet af året, og som derfor ikke var optaget på forsørgelsesplanen. De blev hjulpet med rug og byg. Det hele havde kostet 1.470 rdl. 58 sk. samt 90 rdl. for korn.

Sognerådet ønskede at anbringe så få børn som muligt i fattighuset. Birte Christensens Nielsine, som var født i 1862, havde en ældre søster, Elisabeth Christensen, som i 1869 var 11 år gammel. Hun var anbragt hos Kresten Nielsen i Vork, som fik 24 rdl. for at have hende i 1869 og 17 rdl. 48 sk. i 1870. Han havde et lille sted på 4 skp. 1 fdk. 1¼ alb. htk. Enten har han haft brug for pengene eller også har han eller hans kone haft et stort hjerte, for de ville også tage søsteren, Nielsine Christensen, til sig. For hende fik de 20 rdl. i 1869 og 19 i 1870.

I 1865 fik Birthe Christensen endnu en datter, Poulina Andersen. Hende havde hun åbenbart fået lov at beholde, for hun er ikke opført på forsørgelsesplanen for 1869 eller 1870, men figurerer på regnskabet dette sidste år med en regning på 40 rdl. Hun kom også til Kresten Nielsen i Vork. Hun har været så lille, at hun ikke har kunnet gøre nytte for sig. Året efter, i 1871, satte han prisen ned til 37 rdl. 80 sk. Den ældste, Elisabeth, som nu var 13 år, var flyttet til Nikolaj Kristian Bruun på Riis, som havde tilbudt at tage hende for 16 rdl. Jensigne omtales ikke i 1871; det kan tænkes, at hun er kommet hjem til moderen. Året efter, i 1872, kom Elisabeth tilbage til Kresten Nielsen i Vork. Hun var nu 14 år, og han har formodentlig skullet bekoste konfirmationstøj til hende, så sognerådet er gået med til at betale 25 rdl. Poulina var stadig i det samme hjem. Hun var nu 6 år. Nielsine hører man ikke mere til. I 1872 har Kresten Nielsen kun fået betaling for Elisabeth, 62 rdl. 80 sk. En helt usandsynlig plejeløn, som kræver en særlig forklaring. Formodentlig har hun været syg. De tre små piger nævnes ikke mere. I 1875, 1876 og 1877 har Kresten Nielsen fået betaling for nogle andre plejebørn, sikkert også søstre.

I andre tilfælde måtte forældrene se deres børn anbragt i pleje hver for sig i adskillige hjem, medens de selv søgte deres tilflugt til fattig-

huset. Det gjaldt således Andreas Pedersens familie, som har fået understøttelse i 1868 og har boet i fattighuset fra 1869; men familiens 4 børn blev tinget i pleje forskellige steder i sognet. Den ældste datter, Else Kathrine, der var 11 år i 1869, kom til Niels Ebbesen på Bølling Mark. Han ejede intet hartkorn, og betalte 2 mk. skat af formue og lejlighed, så de 16 rdl., han fik for at have den lille pige, er nok kommet ham godt tilpas, og plejeforholdet fortsattes til 1870. I 1871 blev hun flyttet til Jes Poulsen i Fuglsang. Hans hartkorn var 2 skp. $\frac{3}{4}$ album, og hans skat af formue og lejlighed var 4 mk. 8 sk. Han skulle have 24 rdl., men deri var indbefattet konfirmationstøj. Søsteren Hanne Magdalene var i 1869 8 år gammel. Hun var anbragt hos Søren Madsen i Oustrup, en mand med 4 skp. 3 fdk. $2\frac{1}{2}$ alb. Han skulle have 25 rdl. for at have den lille pige, men i 1870 lykkedes det sognerådet at få et billigere tilbud. Hun kom så til Hans Mau i Vork, en større hartkornsejer. I 1871 lykkedes det at få et endnu billigere tilbud, så barnet måtte igen flytte, denne gang til Troels P. Nikolajsen i Egtved, også en af de små hartkornsejere, og han ville nøjes med 15 rdl., men da han året efter forlangte 24 rdl., lod sognerådet hende alligevel blive der. Sønnen Mathias Gabel Pedersen, som var fem år i 1869, kom til Kresten Pedersen i Refsgaard, en mand med 3 skp. 3 fdk. $2\frac{1}{4}$ alb. Han forlangte 28 rdl., en ret stor sum, men drengen var jo så lille, at han ikke kunne gøre nytte for sig. Han fik lov at blive samme sted også i 1870 og 1871, men i 1872 blev han flyttet til Niels Hansen, Bøgvad. Han fik 31 rdl. for at have den lille dreng. Samtidig tog han et andet barn for 17 rdl. Den yngste af Andreas Pedersens børn, Karl Gabel Pedersen, var kun 4 år i 1869. Han kom til Mads Lange i Vollund for 28 rdl. Han havde 1 td. htk. og $2\frac{1}{4}$ alb. Han modtog drengen mod en plejeløn på 28 rdl. og havde ham endnu i 1872.

Andreas Pedersen har også haft stedsønner. Niels Hansen Mogensen, der var 13 år i 1869, kom den 1. november dette år til Laurits Nygaard i Refsgaard og skulle efter aftalen blive der det følgende år for 3 rdl. månedlig, men der blev kun udbetalt 8 rdl. for 1870. Så har han formodentlig klaret sig selv efter konfirmationen. Om broderen, Søren Mogensen, skrev pastor Tilemann den 4. maj 1871 på skolekommissionens vegne, at Egtved skoleprotokol afgav et sørgeligt vidnesbyrd om hans skolegang. Forargelsen og det slette eksempel, han under de forhold, hvorunder han levede, dagligt havde for øje, måtte virke ødelæggende, hvilket hans liv og levned allerede viste.

Følgen blev, at drengen blev tinget i kost med beklædning og skolegang fra den 11. juni 1871 hos Søren P. Loft på Egtved Mark. Han ville have 30 rdl. for resten af året, men forsørgelsesplanen for næste år viser, at den nu 13-årige Søren Mogensen var kommet til Flakkebjerg. Der blev han et par år, hvilket kostede kommunen 40 rdl. i 1872 og 40 rdl 8 sk. i 1873. Derefter forekommer hans navn ikke mere i regnskaberne.

Det lykkedes Andreas Pedersen at få samling på sine egne børn igen. Efter fattighusets nedlæggelse flyttede han over på den nye arbejds gård, og der mødte han en dag i marts 1873 Jens Prebensen, der boede i Horsens, men var forsørgelsesberettiget i Egtved. Han havde skrevet til sognerådet og havde bedt om hjælp til at udvandre til Australien. Andreas Pedersen bad sognerådet være sig behjælpelig, så han kunne rejse med. Sognerådet besluttede på sit møde den 7. april at hjælpe begge familier, da Andreas Pedersen og hans kone havde 4 børn, og Jens Prebensen og hans kone havde 6 børn, som kunne blive meget dyre for kommunen. Men da det strengt taget ikke har været lovligt at betale udvandrerens omkostninger uden højere tilladelse, opfordrede sognerådet beboerne til at yde et frivilligt bidrag til dette formål. Der indkom 128 rdl. 5 mk. 8 sk., og sognerådet besluttede at betale resten af, hvad rejsen kostede, samt at understyre familien Pedersen med de nødvendige klæder og fodtøj. Kommissorerne Jørgen Jensen og lærer Dahm protesterede senere; men sognerådet mente at have handlet i sognets interesse såvel som i familiernes, da det var deres indstændigste ønske at komme af sted. Det kom de så i maj 1873. Man må håbe, det er gået dem godt i det nye land.

Fattiggården bygges 1872

I modsætning til fattighuset, hvor der kun var blevet anvist en trængende person bolig, og hvor der ikke var noget fast opsyn, var en fattiggård en forsørgelses- og arbejdsanstalt, hvor en trængende fik fuld forplejning mod til gengæld at deltage i arbejdet på gården under ledelse af en fast bestyrer. En sådan anstalt havde København haft i mange år, og siden 1825 havde en del kommuner i Nordslesvig oprettet lignende institutioner. I 1841 oprettede Anst og Gesten sogne en fælles fattiggård i Gamst, og i 60'erne bredte bevægelsen sig ud over landet. Et cirkulære af 9. juni 1869 henlagde tilsynet med

fattiggårdene til amtsrådet. I 1871 skrev amtets distriktslæge i Kolding en klage over forskellige mangler ved Egtved fattighus, men sognerådet svarede den 28. september 1871, at man ikke ville koste mere på fattighuset, fordi man agtede at anskaffe en fattig- og arbejdsgård. På sit møde den 17. november 1871 bemyndigede sognerådet Rasmus Eriksen til at købe den nødvendige jord, 15 tdr. land, nær Fuglsang, og den 5. februar 1872 besluttede man at bestille mursten på Ballesgård og i Bølling og tømmer i Vejle. En brøndgraver og en brøndsætter påtog Jakob Fisker sig at bestille. Tegning over gården blev bestilt hos Søren Frederiksen i Balle. Efter at have konstateret, at der på lodden fandtes godt drikkevand og tilstrækkelig tørvejord, samt at bygningerne ville få en sund beliggenhed, gav amtsrådet sin tilladelse den 27. november 1871. Af købesummen kunne 3.000 rigsdaler blive stående i ejendommen i 5 år mod 4 % i rente, 300 lånte man hos gårdmand Christen Ebbesen, Refsgård, ligeledes mod 4 % og med ½ års opsigelse. De resterende 4.000 rigsdaler ønskede man at låne i Den danske Landmandsbank i København mod 5 %, at afdrage over 20 år. Da sognerådet senere bad om at få afbetalingsfristen forlænget til 30 år, bevilgede amtsrådet dette den 18. november 1872. Desuden bemyndigede amtsrådet sognerådet til om fornødent at foretage ekstraordinære udskrivninger til fattiggården. Efter gammel skik var befolkningen pligtig til at yde spand- og gangdags arbejde ved fattiggårdens opbygning. Men sognerådet bad amtsrådet om at måtte lade det udføre ved licitation, således at udgiften fordeltes på dem, der ellers skulle have udført arbejdet. Amtsrådets tilladelse var betinget af, at samtlige arbejdspligtige var enige derom. På samme møde, den 26. februar 1872, oplystes det at de 10 tdr. ld. kostede 300 rdl. pr. td. ld., resten af jordstykket 250 rdl. Det havde amtsrådet ikke noget at indvende imod. Det gamle fattighus med tilliggende have blev solgt ved offentlig auktion den 20. august 1873 og indbragte 345 rdl., som man fik amtsrådets tilladelse til at benytte til afbetaling af den gæld, man havde pådraget sig ved at bygge fattiggården.

Fattiggårdens regulativ

Den 29. april 1872 skrev amtmand Nutzhorn under på et regulativ for den nye fattig- og arbejdsgård. Det præciseredes deri, at anstalten skulle 7. tilbyde hvert fattiglem efter dets evne og personlighed pas-

sende arbejde, så at det enten helt eller delvis kunne fortjene sit underhold og sin forplejning, 2. yde de gamle og syge samt de affældige ophold og underhold gratis, 3. sørge tilbørligt for fattige børns ophold og underhold indtil deres konfirmation.

Af opsynsmanden krævede reglementet, at han skulle være i en sat alder og gift, for at hans kone kunne forestå madlavningen, vask, bading og rengøring samt føre tilsyn med de kvindelige lemmers daglige gerning. De måtte begge have et uplettet rygte og have erhvervet sig hæderlige vidnesbyrd i tidligere stillinger. Han måtte ikke gøre sig fortrolig med lemmerne, men skulle bestræbe sig for at omgås dem med venlighed, men heller ikke lade det mangle på alvorlighed, når sådant fornødent gjordes. Det var tanken, at enhver notorisk fattig skulle kunne optages på anstalten. Hvis der var tale om rent midlertidig trang, f. eks. under sygdom, kunne der dog stadig meddeles understøttelse uden for anstalten. Den private pleje kunne også stadig tillades, men kun hvis sognerådet skønnede, at det ville blive dyrere at forpleje vedkommende på anstalten.

Der måtte ikke forlanges mere arbejde af beboerne, end de med jævn flid og uden anstrengelse kunne forrette i den sædvanlige arbejdstid. Sunde og arbejdsføre personer kunne udlejes til arbejde uden for anstalten, f. eks. til høstarbejde, men kun med deres egen vilje. Halvdelen af, hvad de kunne tjene på denne måde, tilfaldt anstalten, resten dem selv. De på anstalten anbragte børn skulle forstanderparret sørge for med faderlig og moderlig omhu samt holde dem til flid, orden og renlighed. Om sommeren, når de var gamle nok, skulle de udfæstes til sådanne beboere, om hvilke man vidste, at de ville give dem den fornødne forplejning og våge over deres kristelige opførsel. I øvrigt skulle lemmerne rette sig efter den på gangen anbragte klokke, når den gav signal til at stå op eller gå til bords. Fra 1. marts til 1. november skulle der arbejdes 11 timer dagligt, resten af året 10 timer. Brændevin var forbudt på anstalten, men kaffe og tobak måtte lemmerne anskaffe sig, når de ved deres flid kunne erhverve sig noget til at købe samme for. Sognerådet ønskede anstalten normeret til 32 lemmer, som ville få over 500 kubikfod luft hver, men amtet forlangte antallet nedsat til 20.

Det blev en temmelig blandet forretning. Man kunne købe sig ind dér. Den 8. juni 1872 flyttede Martin Thomsen ind med sin moder

for at få kost og logi for 48 rdl. om året samt 8.000 tørv. Maren Jensdatter og hendes moder overdrog sognerådet deres hus for at få bolig på anstalten. Det aftaltes, at datteren skulle arbejde på den i den tid, omsorgen for moderen levned hende. Der blev drevet regulært landbrug på gården og handlet med køer på Bække marked; men om lørdagen havde lemmerne fri for selv at tjene lidt. Der blev også fremstillet ting til salg. De indbragte det første år 49 rdl. 1 mk. 3 sk.

Den første bestyrer hed *Horst*. Han fik fra 1. november 1873 et løntillæg på 2 rdl. årligt. Alligevel sagde han sin stilling op til november 1874, medmindre han fik 150 rdl. for næste år. Han havde ½ års opsigelse. Sognerådets flertal ønskede, at han skulle fortsætte, men den 1. maj 1875 afløstes han alligevel af *Morten Simonsen*, Aagaard.

Den 6. september 1875 traf Johan Rødt næs aftale med sognerådet om, at hans kone fik ophold på gården mod at betale 3,33 kr. pr. uge.

Hver sommer udlejedes der drenge fra fattiggården. I sommeren 1875 fire drenge for en samlet løn af 206 kr. 99 øre. I 1876 havde man kun tre drenge at leje ud. I øvrigt foretrak man at skaffe plejehjem til børn fremfor at have dem gående på fattiggården. Nogle vilde også godt have dem om vinteren. Den 18. januar 1877 udlejedes en dreng til Ballesgård for 30 kr. og de nødvendige træsko, og tre andre udlejedes for henholdsvis 24 kr., 26 kr. 50 øre og 16 kr.

I januar 1878 forpligtede gårdejer Jakob Fisker i Bølling sig til at beholde drengen Magnus Jørgensen i et år, give ham de nødvendige klæder og træsko samt konfirmationstøj for 25 kr. Den tanke, at lemmerne skulle udføre alt gårdens arbejde, måtte man opgive. Landbruget krævede en pålidelig arbejdskraft, og arbejdet med at indkøre tørv, udkøre gødning, pløje, harve og tromle måtte bortliciteres. Den 3. juni 1878 blev det tilstået Hans Thuesen. Det arbejde, Søren Sørensen på fattiggården udøvede, var man åbenbart ikke tilfreds med. Den 14. april 1879 vedtoges det, at var han ikke kommet ud i plads inden 8 dage, skulle et af sognerådets medlemmer køre ham til tvangsarbejdsanstalten i Horsens. Undertiden var der altså intet tvangsarbejde på fattiggården. Først i marts 1880 tillod amtet, at Erik Christensens enke måtte indlægges på fattiggården ved politiets hjælp, hvis hun viste sig modvillig.

Morten Simonsens kontrakt lød i første omgang på ét år. Hvor længe han bestred stillingen som bestyrer, kan ikke ses. I 1880 hed

bestyreren *Anders Pedersen*. Han var fra Nørup. Amtet har stadig ført tilsyn med fattiggården og henstillede i 1880, at antallet af lemmer blev sat ned til 20. Der var på det tidspunkt 22 i alderen fra 7 til 84 år.

I 1896 sluttedes der akkord med boelsmand *Niels Olsen* om en løn på 400 kr. for at bestyre gården, men samme år gik man over til at bortforpagte den til ham. I den anledning takseredes besætning og inventar til 721 kr. 26 øre. Forpagteren fik brugsret til 14 kakkellovne, 2 komfurer, 12 enkelte sengesteder med 14 dyner, 18 puder og 38 lagener samt 30 håndklæder. På det tidspunkt var der kun indlagt 4 voksne og 5 børn på gården. Efter forpagtningskontrakten skulle de efter kræfter og evne deltage i arbejdet og være lydige mod forpagteren og hans folk, som til gengæld skulle omgås dem med venlighed. Sognerådet lovede at betale for de trængende fra 40–60 øre pr. dag, alt efter deres arbejdsindsats; for børn under 14 år fra 25–40 øre. Forpagteren forpligtede sig til at yde kost og klæder, vask og vedligeholdelse af tøjet; nyt tøj, lægehjælp og begravelse skulle sognerådet betale. I 1904 udløb kontrakten, men den forlængedes for en ny 8-årig periode med samme forpagter. 1912–1926 var *Morten Skøtt* bestyrer af fattiggården, men kommunen drev selv jorden i disse år. Den 1. april 1926 overtog *Peter Hansen* fra Tullebølle på Langeland og hans kone Karen, der var født i Fuglsang, bestyrelsen af fattiggården og forpagtningen af jorden.

Som afslutning på dette kapitel om fattigvæsenet i Egtved følger nu en lille beretning, der er skrevet på grundlag af en samtale med Peter Hansen.

Fra Egtved fattiggård

Følgende spredte træk er fra Egtved fattiggårds sidste tid med særligt henblik på de dengang stedse vandrende og deres korte besøg på fattiggården.

Egtved fattiggård, senere kaldet »Skovlund«, lå tæt ved landevejen mellem Egtved og Bølling nær ind til Fuglsang skov. Fra 1. april 1926 til 1933 var Peter Hansen fra Tullebølle på Langeland og hans

hustru bestyrerpar på fattiggården. Da den nye sociallov kom i 1933 og fattiggården blev nedlagt, købtes den af Peter Hansen.

Der var som regel ca. 15 beboere på gården, deraf kun ét fattiglem fra sognet samt et par aldersrentenydere. Resten var fra hele landet, folk, som vandrede fra sted til sted. Når de kom til Egtved, opsøgte de sognerådsformanden, der forsynede dem med en seddel, der gav ret til natlogi samt aftens- og morgenmad. Alle de vandrende, de faste beboere og bestyrerfamilien spiste ved samme bord; det var ikke helt lovligt, men absolut godt. For hver persons daglige kost ydede kommunen 1,10 kr. Der var dog de såkaldte »paragrafmænd«, d.v.s. nordmænd, svenskere og folk fra Sydslesvig; for dem ydedes 1,40 kr. daglig. Udgifterne til de vandrende blev godtgjort af hjemstedskommunen eller amtet.

Bestyrerparret havde særdeles god forståelse for deres husfæller og havde derfor aldrig vanskeligheder med dem.

Det kunne hænde, at de vandrende kom med »de grå husarer«, men så bad de selv om at måtte sove i laden den første nat, hvor de blev behandlet med aflusningsmidler. De førte aldrig grim snak i forsamling med andre og var som regel meget glade for børnene i huset. Kun sjældent indlod de sig på at fortælle om deres eget forpjuskede liv; men på tomandshånd fortalte de gerne, og det var sørgelige skæbner, de afslørede. En del af dem brugte konen som undskyldning for deres fald, men indrømmede næsten altid, at deres egen drukkenskab bar skylden. Fortvivlede var de fleste af dem inderst inde, for udvej til det bedre kunne de ikke finde. Under den evige vandring fandt de nogen trøst i det nye, de mødte.

Peter Hansen kunne fortælle om adskillige tragiske skæbner, der var berettet ham.

Et par eksempler: En af de vandrende gik under navnet »Præsten«. Da Peter Hansen spurgte ham, hvorledes han havde erhvervet dette navn, fortalte han, at engang, da han og en kammerat vandrede på gaden i en købstad, traf de en mand, der kom bærende på to tunge kufferter. De tilbød da at hjælpe ham med at bære. Han modtog tilbuddet og bad dem om at bære dem hen på jernbanestationen og sætte dem ind i garderoben. Det lovede de, men i stedet satte de kufferterne ned i en kælder, hvor de hentede dem om aftenen og bar dem hen i en lade (vistnok på Bygholm i Horsens), hvor en del af de vandrende var om aftenen og om natten. Der åbnede de kufferterne og fandt blandt andet en præstekjole, som en af dem tog på, steg op

på en sæk og viede et par unge Zigøjnere med en meget saftig vielsesprædiken. Imidlertid kom politiet og ville gribe »præsten«, men han slap fra dem med et ærme i behold og flygtede så til Sønderjylland, som da var under Tyskland. Efter tre års forløb vovede han sig til Danmark, men blev grebet ved grænsen og kom så ind bag tremmerne. Siden kaldtes han »Præsten«.

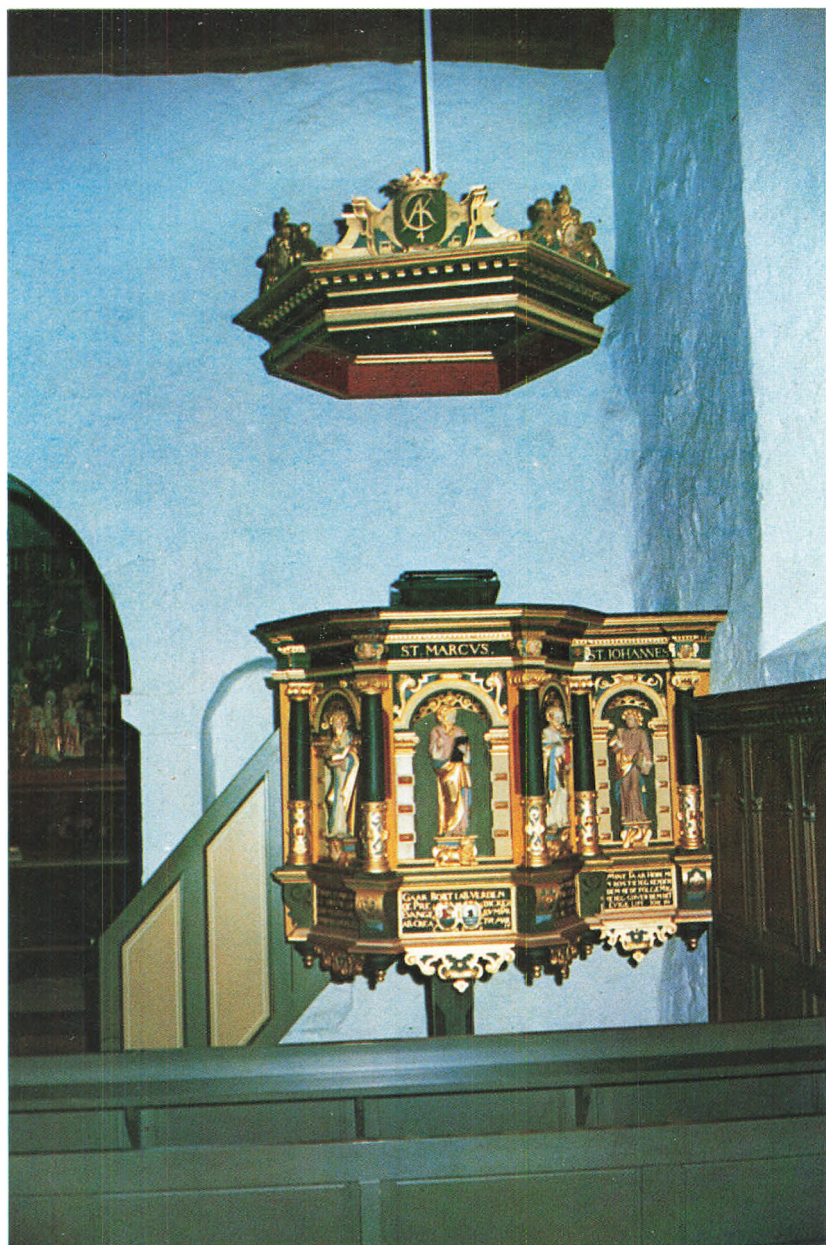
En anden fortælling: En gift mand var kommet på landevejen for druk og vandrede betynget af sin last. En aften kom han til en kro i Vestjylland og nød dér en kop kaffe, før han skulle ud og sove i et kammer i et udhus. Mens han drak kaffen, lagde han mærke til et par pigeansigter, der af og til viste sig i køkkendørsprækken. Da han gik ud til sit kammer, mødte han pigerne, der sagde: »Men far! kan du ikke kende os?« Så vandrede de tre sammen en del af natten, og pigerne fortalte om deres moder og broder, der var døde. Trods alt måtte faderen vandre videre i sine egne slavelænker.

En præstesøn fra egnen, der også havde fået landevejen til hjem, gik altid i en stor bue uden om sit fædrene hjem. Hver af de vandrende havde sin egen mere eller mindre tragiske historie, en livsbyrde at slæbe på ad de lange veje. Men loven havde sikret dem imod sult og fuldstændig hjemløshed.

Fot. Emil Traberg.

Egtved kirke.

Fot. Emil Traberg.

Prædikestolen.

Egtved kirke.

Egtved kirke

I den ældre middelalder var Egtved sogn mindre end nu, men blev forøget med rundt regnet halvdelen af to sunkne kirkers område. Mod sydvest i sognet findes tomten af Thorsted kirke, der er beskrevet i John Kvist: »Veerst Sogn«, og mod nordvest Karbjerg kirketomt. Man antager, at begge disse kirker er blevet øde ca. 1350 under »den sorte død«. Sandsynligvis ca. 1573 blev den østlige del, Øster Thorsted, lagt til Egtved sogn og Vester Thorsted til Veerst. Karbjerg kirke nævnes i et håndskrift fra ca. 1330, kaldet »Ribe Oldemor«. Navnet er her skrevet »Karbyrgh«. En senere tilføjelse betegner kirken som »desolata«, som formodentlig betyder »øde«.

Dette sogns oprindelige grænser kendes ikke, ej heller ved man, hvornår det blev delt. I en præsteindberetning fra 1638 siges, at kirketomten lå hen i vild hede. En del af sognet er kommet til Randbøl

sogn, medens Spjarup, Tågelund, Vollund, Nordbæk og Li er kommet til Egtved. Endnu 1778 sås der ruiner af kirken. Den har ligget på en flad bakketop, koret på matr. nr. 20, skibet på matr. nr. 3d Glasbjerg.

I 1939 undersøgte Nationalmuseet kirketomten. Det konstateredes, at kirken har været 19,5 m lang, og at koret var smallere end skibet og med lige østvæg. Det ret svære fundament bestod af hoved- og håndstore marksten. Med en enkelt undtagelse var alle tilhugne kvadre fjernet et par menneskealdre tidligere, og det er sandsynligt, at nogle af dem sidder i fundamenter under huse i Egtved by. På tomten er der fundet stumper af frådsten, tegl og kulørt glas og i koret syv mønter fra Valdemar Sejrs og Erik Glippings tid.

I Ødsted sogn, der indtil 1875 hørte til samme pastorat som Egtved, pløjede man endnu ved slutningen af 1800-tallet murrester af Yding kirke op ca. 1 km nord for Rugsted. Tomten er genfundet og opmålt 1975. Yding blev ødelagt i Svenskekrigenes tid, 1657-58; men kirken og sognet var allerede nedlagt ved reformationstiden.

Der har altså vitterlig været fem kirker i pastoratet, og skal man tro et sagn, som endnu holder sig hårdnakket her i egnen, og som også er omtalt på tryk for godt 100 år siden, skal der ved Kirkedal i den sydøstlige del af Vork, som engang var sognets største landsby, have ligget en kirke eller et kapel. Så bliver antallet af kirker i alt seks. De sogne, der hørte til kirkerne, har været små, men de omtalte indlemmelser har gjort Egtved sogn stort.

Før kristendommen kom hertil, har der sikkert været hedenske kultreligioner med dyrkelse af forskellige guddomme, f. eks. siges det i 1768, at der har været et hedensk offersted i Tågelund, men den slags ubestemte udsagn findes mange steder i landet.

Hverken ved Egtved kirke eller ved de to sunkne, der hidtil er undersøgt, er der fundet vidnesbyrd om trækirker; men for nogle år siden fandt man under gravning ved Egtved kirkes kormur stumper af frådsten, som tyder på, at her har været en anden bygning før den nuværende kirke.

Kirkens ydre

Egtved kirke er en af vore allerlængste romanske landsbykirker. Den er bortset fra det nyeste tårn ca. 26 m lang. På sydsiden ses 5 store spidsbuede vinduer, omgivet af brede rammer af røde mursten. De svarer ganske til tårnets vindue og må være samtidige med dette,

d.v.s. fra ca. 1863. I sydmuren, der er opført af tilhugne granitkvadre, men omsat på samme tidspunkt, er ethvert spor af oprindelige enkeltheder forsvundet. Det samme gælder korets østgavl, hvor man dog har genanbragt et lille cirkelrundt romansk vindue. Gavltrekan-ten af røde mursten er også fra 1863. Oprindelige enkeltheder ses derimod på kirkens nordvæg, der ligeledes er opført af granitkvadre, bortset fra det vestligste parti af skibet, der er af rå og kløvede kampesten. I alt har man talt 1600 granitkvadre.

På nordvæggen ses to højsiddende romanske vinduer, der er til-murede. Det samme gælder kvindedøren omtrent midt på skibets nordvæg. Den har engang været flankeret af to granitsøjler, som en sognefoged for godt 100 år siden hentede hjem til sin gård »Roeds-minde« i Bølling. De skal senere være bragt tilbage, men ingen ved, hvor de er blevet af. Tre af de fire kapitæler og fodstykker, der har hørt til dem, ligger på jorden nord for kirken. De to er stærkt forhug-gede, men det tredje er et velbevaret romansk terningkapitæl. Et gan-ske tilsvarende befinder sig endnu i Bølling. De to runde søjler har engang understøttet det endnu bevarede bueslag over døren, og rum-met mellem denne og buen var udfyldt af en enkelt sten, en såkaldt tympanon.

To store vinduer af samme type som de spidsbuede på sydsiden er tilmuret i nyeste tid på nordsiden, men kirken var altså oprindelig opført i den romanske periode. Det kan næppe være meget galt at sætte den til ca. 1170. På soklen kan man aflæse noget af dens histo-rie. Koret og godt to tredjedele af skibet har dobbelt sokkel, nederst skråkantsokkel, derover en med en finere profil, rundstav og hulkel. I den nederstes østhjørner er der på både kor og skib udhugget små hoveder. Skibets nordøsthjørne har et bukkehoved med krumme horn, de tre andre menneskehoveder.

Godt 10 meter fra vestgavlen skifter sydmurens sokkel karakter, idet resten består af et lavt retkantet fremspring, altså en stærk for-enkling, der viser, at dette parti ikke kan være bygget samtidig med den øvrige kirke, men må være yngre. Den tilsvarende del af nord-muren mangler ganske sokkel. Længden af den tilføjede del svarer nøjagtigt til kirkens bredde, og man regner med, at den har ud-gjort den nederste del af et gammelt tårn med kvadratisk grundplan (11 × 11 m), opført senere end kirken, men inden teglstensbyggeri blev almindeligt i 1200-tallet. At den vestligste tredjedel er yngre end resten fremgår også af kvindedørens placering, idet det er en ufravi-

gelig regel i romansk kirkearkitektur, at de to store døre, mandsdøren i syd og kvindedøren i nord, er anbragt lige over for hinanden i kirkeskibets vestligste tredjedel.

Det gamle tårn

Indtil 1863 stod der over kirkens vestende et imponerende murstenstårn med en samlet højde på ca. 26 m. Det bar årstallet 1589, men det kan hentyde til en restaurering. 1585 blev Casper Markdanner lensmand på Koldinghus, og den klokke, der endnu hænger i Egtved kirke, og som er støbt i Lübeck 1595, bærer hans navn. Det må da være ham, der har ladet tårnet opføre eller restaurere. Man ved, at det havde sadeltag og kamtakkede gavle, det kan meget vel være opført i middelalderen, og da der er fundet en del munkesten indvendig, kan man tænke sig, at teglbrændingskunsten er nået hertil, medens man byggede, og at tårnet derfor er færdiggjort af det nye materiale, som f. eks. tårnet i Kosel i Sydslesvig og rundkirken i Bjernede på Sjælland. Man ved ikke, om tårnrummet fra først af har stået i indvendig forbindelse med skibet, ej heller hvilket formål det har skullet tjene, – tilflugtssted i ufredstid? – magasinrum for kirkens tiendekorn? – eller hvad? Slet og ret et klokketårn kan det ikke have været, dertil var det for mægtigt.

Indvendig er skellet mellem skib og tårn markeret både i nord- og sydsiden af en svær murpille, som er blevet tilbage, da den nuværende brede forbindelse mellem de to rum blev åbnet. Hvornår dette er sket, kan ikke siges, kun at det må have været, medens man endnu brugte de store mursten, som kaldes munkesten; det gjorde man et stykke ind i 1600-tallet ved nybyggeri og mindst et århundrede længere ved reparationer. Pillernes tykkelse, ca. 140 cm, svarer til tykkelsen af kirkens oprindelige vestvæg. De er af blandet materiale: marksten, kvadre og i de frie sider munkesten. På dem må der have hvilet en bred svær bjælke, som har skullet bære overdelen af tårnet. Systemet svarer til det, Christian IV anvendte ca. 1600, da han byggede kæmpetårnet på Koldinghus, og Egtved kirkes tårn er da sandsynligvis bygget af Casper Markdanner. Understøttelsen her var utilstrækkelig. Ved flere kirkesyn klagedes der over den store bule på tårnets østside, og i 1863 måtte man pille det ned.

Det nye tårn

I stedet opførtes så det nuværende tårn vest for det gamle. Det er firkantet forneden og ottekantet foroven og med spidst spir. Det er

noget smallere end det gamle og måler 29 m til toppen af det spidse spir. En tavle på sydsiden oplyser, at A. Nielsen, Fredsted, er mester for det. Ved samme lejlighed blev våbenhuset brudt ned. Det var en anseelig munkestensbygning med kamtakkede gavle, bygget i senmiddelalderen foran syddøren som en slags vindfang, senere kaldet »Skrevtes«, det er skriftehus. Her »skulle altergæsterne før prædikenen sætte sig med ærbødighed ned på knæ for Herrens tjener så som for Guds eget ansigt, medens de gøre deres skriftemål og annamme afløsning«, og her måtte »kirkegangskonen« 5–6 uger efter fødselen afvente, at præsten stående inden for kirkedøren »læste« hende ind i kirken. I modsætning til denne var våbenhuset ikke nogen hellig bygning, og det kunne anvendes til mange forskellige ting.

Da Christian IV i 1620'erne gjorde de første forsøg på at oprette nationale fodfolksregimenter, bestående af udskrevne bønderkarle, som måtte stille til øvelse efter gudstjenesten, blev de dertil anvendte våben, musketter og spyd(?), bagefter låst inde i svære skabe i våbenhuset, for at soldaterne ikke skulle bruge dem til ulovlig jagt. Sidst blev våbenhuset anvendt som sprøjtehus. I 1863 blev det som nævnt brudt ned og syddøren muret til.

Den nye indgang

En ny indgang blev anbragt i det nye tårns vestvæg, hvorved kirken fik sin oprindelige strengt symmetriske plan igen. Den nye indgang blev omgivet med to par søjler, og over dem opmuredes en dobbelt granitbue, høj og spids, i strid med reglerne for romansk stil, der kræver runde buer, som det endnu kan ses over den tilmurede norddør. Men en nøjere undersøgelse af de til spidsbuerne anvendte sten har vist, at de oprindelig har gjort tjeneste i runde buer. Der er derfor ingen grund til at tvivle om, at den rundbuede tympanon, der nu er anbragt inde i tårnet over udgangen, oprindelig har siddet over syddøren. Den bærer relieffigurer af to løver med fælles hovede, et i jydsk granitskulptur almindeligt motiv, som det endnu ikke er lykkedes at tyde tilfredsstillende.

I en indberetning fra 1766 fortæller præsten, at denne tympanon sidder over kirkedøren, og må derved mene syddøren, da han overhovedet ikke omtaler norddøren. Ved ændring af portalen i 1863 blev den hjemløs, hvorimod søjlerne som nævnt blev flyttet med. De har alle fire romanske terningkapitæler med smårelieffer og en slags bladornamentik. At fodstykkerne har samme form som kapitælerne

viser, at portalen stammer fra senromansk tid. Af de fire søjler er de to inderste ottekantede, en meget sjælden form, som her på egnen kun findes på en enkelt søjle i Taulov. Forbilledet må være de ottekantede småsøjler i vestenden af Ribe domkirkes nordre triforiegalleri, som dateres til det 13. århundrede. Det er ikke sikkert, at de har hørt til den oprindelige sydportal. Ved et kirkesyn i 1861 omtales der nemlig granitsøjler ved »koret«, og det ligger nær at tænke sig, at de kan være blevet anbragt dér samtidig med, at den oprindelige romanske korbue blev bygget om i spidsbuestil. Hvis det er tilfældet, har de rimeligvis været af en yngre type end de andre. Det sandsynligste er, at de er de ottekantede, der i 1863 blev anbragt ved den nye portal. Det nye tårns nederste rum kom til at tjene som forhal til erstatning for det nedbrudte våbenhus.

Ved den sidste store restaurering, 1968–1972, var der kun lidt at rette udvendigt på kirken. Spiret fik nogen fornyelse, bl. a. blev dets skifer erstattet med blytag. Tagkonstruktionen over kor og skib blev ikke udskiftet, kun støttet. Den bedømmes til at være middelalderlig, en ret ejendommelig konstruktion med tydelige spor af tidligere anvendelse.

Kirkens ejere

Gennem de forløbne 800 år har kirken oplevet både onde og gode tider. Oprindeligt tilhørte den sognemenigheden, men efter reformationen i 1536 ejedes den af kongen, som i 1582 overdrog dens administration til lensmanden på Koldinghus. Fra 1585 havde kirkerne her i egnen en velynder i lensmanden Casper Markdaner. I hans tid anskaffedes kirkeklokken, prædikestolen og panelerne, vel også de første stolestader, og det var som sagt sikkert ham, der byggede (eller restaurerede) tårnet i 1585; men menigheden har selv betalt gennem kirkens korn- og kvægtiende. De onde tider satte ind med de tre krige mellem 1627 og 1660.

Sognet blev i alle tre tilfælde grundigt udplyndret og til sidst næsten lagt øde. Alle tre gange blev tienden nedsat til det halve, men kunne alligevel ikke inddrives, og da har det knebet at holde kirken i orden. Endnu værre blev det efter 1765, da kronen solgte alle rytterdistriktets gårde og kirker, eller rettere kirketien, til private pengemænd.

I 1828 og flere følgende år presser biskoppen hårdt på for at få forholdene forbedret. Til sidst truer han med at bede kancelliet om at

fratage kirkeejerne deres rettigheder. Lidt skete der dog. I 1846 blev kirken malet indvendig på to tiendeejeres bekostning, en bedrift, de lod forkynde for al fremtid på et af kirkens gamle epitafier; men det er nu udslettet. At tårnet måtte brydes ned på grund af brøstfældighed, er allerede nævnt; ligeledes at der fandt en stor restaurering sted i 1863. Siden har forholdene været ret gode og da især, efter at kirken i 1910 er blevet menighedens eje.

Det nye tårnrum

Ude i det nye tårnrum fra 1863, der tjener som våbenhus, anbragtes foreløbig den gamle dobbeltløve på gulvet. I 1971 blev den flyttet op over yderdøren inde i tårnrummet. I 1863 blev også kirkegårdsdige sat om, og ved den lejlighed fandt man indvendig i det sydlige dige en runesten, som blev anbragt i tårnrummets sydøstlige hjørne, hvor den endnu står. To romanske ligsten er ligeledes opstillet i tårnrummet. Den ene har i mange år været anvendt som trappesten i den gamle rytterskole. Den er af fin rødbrun granit med indhugget korsstand og tovsnoning langs randen. Den er ca. 147 cm lang, og 60 cm på det bredeste sted. Den anden er nok så interessant. En præsteindberetning fra 1766 omtaler en huggen kampesten i kirkemuren ved den vestre side af våbenhuset, og mener, at den viser Sct. Peder med nøglen. Præsten slutter deraf, at kirken har været viet til Sct. Peder. Kyndige folk mener, at det er den samme sten, der nu står i det nye våbenhus. Den er ret medtaget af forvitring, men endnu ses tydeligt en mand, der er karakteriseret som død med nøgen overkrop og tilhyllet underkrop. Han står oprejst mellem to store kors, og over ham ses en engel, der trykker en stor nøgle mod hans pande, velsagtens nøglen til de himmelske boliger. Hen over englens vinger og hoved snor sig et meget forvitret skriftbånd. 1889 blev det sidste ord læst som »sacerdso«, som må være en læse- eller skrivefejl for »sacerdos«, det latinske ord for præst. Man har gættet på, at de to kors skulle betyde, at stenen skulle være lagt over en præst, der har virket i de to samhørende sogne, Egtved og Ødsted.

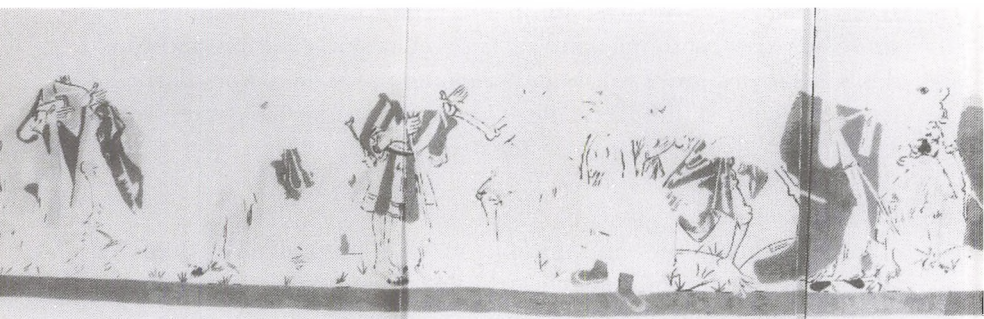
Klokkerne

Fra våbenhuset fører en trætrappe op til et pulpitur, hvorfra der er adgang til orgelpulpituret inde i kirken. Gennem en lem kan man herfra komme op på loftet og derfra ind i tårnet, i hvis øverste etage den kirkeklokke hænger, der blev anskaffet af Casper Markdaner i

1595. Dens indskrift lyder: »1595 lodt erlig och welbordig Mandt Casper Markdaner, Slotzherre på Koldinghus dene Klock stob hos Mathias Benning udi Lübeck.«

Kirken har tidligere haft en mindre klokke, som blev afleveret i 1527 og omstøbt til kanoner. Den vejede $13\frac{1}{2}$ skippund, 8 lispund, d.v.s. 624 kg. 1975 blev der ophængt endnu en klokke i tårnet. To private anonyme givere havde ydet betydelige summer, resten betales af menighedens kasse. Nu ringes der med kirkeklokken ved solens op- og nedgang, ved bryllup og begravelse. Til de tre højtider kimes der. I katolsk tid ringedes »sjæleringning« umiddelbart efter dødsfald. Denne ringning er ikke bibeholdt her, men i sognene mod syd og vest. I 1700-tallet skulle der betales 1 mark for ringning ved begravelse. I året 1714 skulle en død fra Vork begravnes. Da skaren drog hjemmefra, sendtes en mand forud for at ringe, når ligskaren nærmede sig, men han fandt kirkedøren låst. En dreng fra Riis åbnede den imidlertid med en pind, og ringningen begyndte. I det samme kom degnen, der havde været til gudstjeneste i Ødsted, hjem og hørte til sin forundring, at klokken ringede, skønt nøglen hang i hans stue. Han meldte det til kirkepatronen, generalmajor Engenhaven i Ammitsbøl, som truede med at anlægge sag mod bønderne, men disse hævdede, at det var ældgammel skik og hævd, at de selv havde lov at ringe med kirkeklokken, så han opgav sagen.

Under krigen med England 1807–1814 blev klokken ikke benyttet. Ved Frederik VI's død 1839 ringedes der i en måned to timer om formiddagen og to om eftermiddagen. Den gamle ærbødighed for klokken viste sig endnu sidst i 1800-tallet ved, at mændene, der ofte

»Dødedansen«.

før gudstjenesten stod uden for kirken og snakkede, tog hovedtøjet af, når klokken begyndte at ringe.

Kirkens indre

Fra tårnrummet kommer man ind i det meget lange kirkeskib, der som nævnt i virkeligheden er to rum, det gamle tårn og det gamle skib, men som i hvert fald i de sidste 300 år har tjent som skib. Væggene er af marksten og kløvet kamp med fire spidsbuede jernvinduer i syd. Loftet har flere gange skiftet udseende. De fleste af de oprindelige svære bjælker af riseg eller af norsk fyr er bevarede, to er fornyede i 1971 og to tidligere. Omkring 1870 blev der lagt fladt bræddeloft under bjælkerne. Det fjernedes i 1917, og loftet ligger nu over bjælkerne som gulv på kirkeloftet. I 1917 blev bjælkerne også beklædt med brædder, men de blev fjernet i 1971. Nu er der lagt nye, uhøvlede brædder i hvert bjælkefag.

Gulvet er under stolestaderne af brædder, i midtergangen og koret af teglstensfliser. Tidligere har belægningen været skiftende, bl. a. er der i gulvfylden fundet glaserede middelalderlige blå og grønne fliser.

Korbuen var oprindelig en romansk rundbue, men i senmiddelalderen, da koret fik et gotisk krydshvælv med fire kvartstensribber, blev den romanske rundbue nedtaget og en gotisk spidsbue opmuret. I 1927 ombyggedes præstegårdens hovedbygning, og ved den lejlighed fandt man i den gamle syld de fleste af de gamle romanske korbuesten. En enkelt er senere fundet hos en nabo. I 1970 blev de påny indsat i korbuen; kun et mindre stykke måtte erstattes med mursten.

Under sidste restaurering gjorde man et overraskende fund i østvæggen, nemlig en romansk dobbeltniche på hver side af korbuen. Kun den ene af de to nicher står nu synlig. Formodentlig er der tale om sidealtre; men de helgenfigurer, der i så fald har stået i nicherne, er forsvundet.

Korets kalkmalerier

Derimod genfandt man i 1917 værdifulde kalkmalerier i korhvælvingen. De er fra ca. 1470 og blev restaureret af E. Rothe. I østkappen ses under basunblæsende engle Kristus som verdensdommer, tronende på regnbuen og støttende fødderne mod jordkloden, omgivet af en mandelformet glorie, mandorlaen. Sceneriet er delvis hentet fra Johannes' Åbenbaring, hvor man læser, at der fra hans mund udgik et tveægget skarpt sværd (kapitel 1,16). Det blev i middelalderen fortolket ikke som hans ord, men som hans retfærdighed, og blev derfor i kunsten suppleret med en lilje, der skal tydes som hans barmhjertighed. Her ses sværdet over Jesu skulder, pegende truende mod de fortabte, som små gesvindte djævla er i færd med at slippe ind i helvedes ild. På hans højre side skygger to liljer over de udvalgte, som indgår til Guds herlighed. Johannes Døberen, bodsprædikan-ten, står ved Jesu venstre side, ved hans højre Jomfru Maria, menneskehedens forbeder. Længere nede på samme side ses Sct. Peder i himmelens port, som de frelste stiler imod.

Også i de andre kapper ses en stor central skikkelse. I vest er det en engel, der blæser i dommedagsbasunen, så de døde myldrer op af gravene. I syd gør en engel tjeneste som skjoldholder, en figur, som, da den blev malet her, var ganske ny i dansk heraldik. Han fremviser »Kristi våbenskjold«, en symbolsk fremstilling af Jesu lidelse og død, idet det viser alle de redskaber, der anvendtes ved den lejlighed, lige fra de 30 sølvpenge, Judas fik udbetalt, til de terninger, vagtsoldaterne anvendte, da de spillede om Jesu kjortel. Alt er kommet med, endog Peters sværd og Malkus' øre. I højre side af skjoldet rækker en stor hånd fra oven velsignende ned mod korset, og i venstre ses otte hoveder, to og to i fire rækker under hinanden. Det højre er hver gang et Kristus-hovede med korsglorie, det til venstre bærer forskellige hovedbeklædninger, og det hele fortolkes som Kristi møde med Judas, Herodes, Kaifas og Pilatus, altså en kort gengivelse af processen imod Jesus.

Overfor i nordkappen følger så processen mod det enkelte menne-

ske. Hovedpersonen er Sct. Michael, som i sin venstre hånd løfter en stor vægt. I vægtskålen til venstre har der været anbragt en nu forsvunden menneskesjæl, som har forsøgt at tynge skålen ned ved vægten af sine gode gerninger. De onde tænkes anbragt i den anden vægtskål. Motivet er ældgammelt, benyttedes allerede i oldtidens Ægypten, men i den kristne udformning er det forvandlet fra en uafvendelig skæbne til en kamp mellem magterne. Tre smådjævle hiver ned i vægtskålen til højre, men til venstre yder Jomfru Maria, ledsaget af tre kvinder, sammen med to engle, sin hjælp, og Michael Snyder lidt ved at lægge sin højre hånd på vægtskålen.

På korets væg bemærkedes i 1917 spor af et kalkmaleri, der blev genfundet i 1971. Det forestillede uddrivelsen af Paradis, men resterne var så svage, at de blev kalket over igen. Formodentlig har korets vægge været dækket af romanske malerier, som er blevet kalket over, da hvælvingen var blevet bygget og forsynet med de omtalte monumentale billeder, der har forekommet mere tidssvarende.

Skibets kalkmalerier

I kirkens skib blev der ved den sidste store restaurering fundet små fragmenter af kalkmalerier, hvis farver svarede til korhvælvingens, så engang i sidste halvdel af 1400-tallet har skibets vægge sikkert været udsmykket på samme overdådige måde. I senmiddelalderen er de blevet overmalet. Hvis noget har overlevet under hvidtekalken, er det blevet totalt ødelagt kort før 1900, da hele kirken blev glatpudset indvendig, efter at alle gamle kalklag var blevet banket af.

Det træpanel, der havde siddet på væggene bag stolestaderne fra ca. 1600, blev dog ikke fjernet ved den lejlighed, men i 1969 tog man det ned for at istandsætte det. På den del af nordvæggen, der havde været skjult af panelet, bemærkedes nu rester af rødbrunt og gråt figurmaleri. Konservator Gregers Lind fandt snart ud af, at det drejede sig om den såkaldte »Dødedans«, og menighedsrådet og alle sagkyndige blev enige om, at et så enestående kirke- og kulturhistorisk minde skulle bevares. Det mødte store vanskeligheder, da det kalklag, der dækkede billedet, var næsten kridtagtigt og vanskeligt at fjerne, uden at billedet blev ødelagt. Løsningen blev, at maleriet blev aftrukket fra væggen og dets bagside forsynet med en ryg af syntetiske materialer, så alle kampestensvæggens ujævnheder blev bibeholdt. Efter at to vinduer fra 1863 var blevet tilmuret, blev frisen anbragt over det genopsatte panel. Hele dette særdeles vanskelige ar-

bejde lykkedes, idet maleriet blev bevaret, og foruden at det er af historisk værdi, udgør det nu en betydelig faktor i rummet. Frisen rækker fra den blændede kvindedør til triumfvæggen, er 10 meter i længden og ca. 1½ meter høj. Der er 22 figurer i et antydet landskab. Hovederne, der ragede op over panelet, er gået tabt, men det kan ses, at det drejer sig om skikkelser fra forskellige samfundslag: konge, biskop, munk, borgmester eller rådmand, hver med sine embedstegn. Hver for sig antastes de af en kåd dødning, der overtalende griber sit offer i tøjet. Der samles til kædedans, men man vil nødig være med. Der udspilles en makaber pantomime med de forskræmte levende og de forsorne knokkelmænd, der har ligklæderne flot draperet om de opløste lemmer. Mod øst finder frisen sin forklaring i den store indskrift, en bøn, der minder om Kristi pine og død og er rettet til smerdensmanden med kalken, altså Kristus, der har givet sit legeme og blod til syndernes forladelse.

Bønnen lyder:

O korssēs hølisse
 O meneløst blod
 O store martiriū
 O cristi nød
 O dibe wunder
 O blotzēs flod
 O hūasse limeslag
 O beske galle drick
 O spitzēs stigt
 O hiartēs brist
 O døtsens bitterlighehet
 gutz nade hielp megh til ewinde –
 (ligh salighedh. Amen.)

I parentes er den manglende tekst suppleret efter Anna Brades bønnebog.

Oversat til nutidsdansk:

O korsets ophøjelse
 O meningsløst blod
 O store martyrium
 O Christi nød
 O dybe vunder
 O blodets flod

O hvasse limeslag
 O beske galdedrik
 O spydets stik
 O hjertets brist
 O dødens bitterhed
 Guds nåde hjælpe mig til
 evinde(lig salighed. Amen.)

Denne bøn findes i et pergamenthåndskrift fra 1497 med ældre forlæg. Her læses også, at pave Innocensius gav lige så mange dages aflad, som der er sandskorn på havets bund, til den, der hver dag læser denne bøn i erindring om Jesu lidelse. Hele denne lange frise er således en opfordring til at gøre bod. Menneskeskikkelserne optræder i samtidens klædedragter, og det er tydeligt, at det fortrinsvis drejer sig om fornemme herrer i modedragt fra Christian II's og Frederik I's tid. Maleren kan ikke siges at høre til de store kunstnere. Han har ikke været særlig fantasifuld, men det har krævet dygtighed at udsmykke en stor væg efter et lille billede i en bog, han troligvis har holdt i hånden. Via andre billeder har dens kilde sandsynligvis været den store og berømte Dødedansfrise i Lübeck, malet i 1463. Her i Danmark er der bevaret et par mindre billeder af dødedansen, i Nr. Alslev kirke på Falster og i Jungshoved kirke ved Præstø, ligeledes fra slutningen af 1400-tallet. Billederne her i Egtved er muligvis malet i forbindelse med en pest eller anden epidemi som en besværgelse og en oprigtig opfordring til folk om at gøre bod og være forberedt på dødens helt uberegnelige fremfærd.

Døbefonten

Det ældste stykke inventar i kirken er døbefonten, der nu står på gulvet til venstre for korbuen. Oprindeligt har den sikkert været anbragt i kirkens vestende. Den er af granit, soklen er kvadratisk. I hvert hjørne ses en menneskeskikkelse, den ene siddende, de tre, hvoraf en er en kvinde, stående. Det er ikke sikkert, at soklen og kummen oprindeligt har hørt sammen. På det profilerede skaft hviler en bægerformet kumme smykket med en kreds af udhugne arkader. I hver af dem ses et fladt relief, et kors eller et livstræ. Den hører til en gruppe af arkadefonte, som findes i Syd- og Østjylland, og stammer fra 1100-tallet. Den er således jævngammel med kirken. I den ligger nu et messingfad med relieffremstilling af Kristi fødsel og hans

Fot. Emil Traberg.

Døbefonten.

dåb og scenen, hvor han velsigner de små børn. En diskret indskrift langs randen lærer os, at det er skænket 1929 af Lene Marie Lieh til minde om hendes mand Jens Jørgensen Lieh, Bøgvadgaard, og søn, stud. art. Knud Peder Jørgensen Lieh. Også dåbskanden er af messing og fra 1929. Fornævnte Jens Jørgensen Lieh har selv skænket en af kirkens fire lysekroner. På en af dem læses: »Skænket af Maren Sørensens efterlevende forældre i Spjarup 1878«.

Alteret

Af den stenplade med relikviegemme (helgengrav), der oprindeligt dækkede alterbordet, blev halvdelen fremdraget af skibets midter-

gang ved sidste restaurering. Det ligger nu under dækpladen på alterbordet.

Altertavlen er senmiddelalderlig, skåret ca. 1425. Det er en skabstave af egetræ med et 2 meter bredt midterskab og to 1 meter brede sideskabe. Mere end 40 fint udskårne og malede figurer er fastgjort til bagklædningen. I midterskabet er korsfæstelsen fremstillet; foroven den korsfæstede Kristus mellem de to røvere, imellem korsene svæver to forgyldte engle parate til at modtage Kristi og den gode røvers sjæle. Forneden ses en menneskemængde, til venstre en gruppe med den dånende Jomfru Maria, der støttes af apostelen Johannes og den anden Maria. Andre figurer er skabt af legenden eller tildigtet: en noget grov mandsperson med en kurv, hvori naglerne har ligget og en ung skriverdreng, der skriver korsets overskrift: »Jesus Nazarenus Rex Juæorum« efter diktat af en hosstående fornem person. Der er i alt 18 figurer, hvoraf de 5 er til hest. Med en af rytterne er der tænkt på den romerske soldat, der stak sit spyd i den døde Jesus, og som legenden har kaldt »Longinus« og gjort blind på det ene øje, men Kristi blod ramte ham i øjet og helbredte ham. En fornemt klædt kvinde med buet næse og turbanlignende hovedtøj stående i midtergruppen er ukendt, men der er gættet på, at hun kan være Pilatus's hustru eller Maria Magdalene.

I midterskabets sider ses flankeret af slanke søjler foroven til venstre Sct. Anna selvtredje, den Hellige, der på armen bærer sin datter, Jomfru Maria, som atter på sin arm bærer sønnen, Jesusbarnet, med jordkloden i sin hånd. Forneden Sct. Georg, der dræber dragen. Tilsvarende ses til højre foroven en biskop, vistnok Sct. Nikolaj, forneden den norske kongehelgen, Sct. Olav. I sideskabene står to rækker apostelfigurer, der vistnok symboliserer den apostolske trosbekendelse. Der var før forvirring i deres navne, men museumsinspektør, mægister Erik Skov har nu placeret dem efter den kanoniske orden.

Hele dette mylder af figurer i smukke farver og guld holdtes skjult for menigheden i fastetiden. Så lukkedes sideskabene ind foran midterskabet, men da fløjene er dobbelte, stod tavlen alligevel i fuld bredde. I denne såkaldte »anden stand« sås i stedet for figurer malerier, 8 i alt, der tilsammen viste Kristi lidelseshistorie. I øverste række til venstre nadverens indstiftelse, dernæst Jesu bøn i Getsemane, Judaskysset og Jesus for Pilatus. I nederste række hudstrygningen, tornekrøningen, »Ecce Homo«, d.v.s. Pilatus' fremstilling af Jesus for folket, og korsgangen med legendens Veronica. Alle motiverne kan

genkendes, men i nogle tilfælde er kun ganske lidt bevaret, ned til 10 pct. af billedfladen. Bedst bevaret er Kristi fremstilling for folket, hvor de 90 pct. af billedet endnu kan ses, blandt andet hele den smukke Kristusskikkelse. Malerierne er af meget høj kvalitet, farverne meget klare. Den beklagelig store afskalning kan skyldes det op til 2 mm tykke kridtunderlag. Fløjene, der indtil sidste restaurering var gjort fast til albertavlens bagside, er nu frigjorte og kan slås ud og betragtes.

Altertavlen har i tidens løb været genstand for hård behandling. I 1858 lod tiendeejerne både den og prædikestolen male i empirestil, baggrunden blå og alle figurerne hvide. Al ældre maling blev dengang skrabet af, så at maleren Harald Munk, der i 1922 forsøgte at genskabe den middelalderlige farvevirkning, ikke havde noget at rette sig efter. Åge Sørensen, der tog sig af alle kirkens farver ved den sidste restaurering, fik frie hænder, efter at altertavlen havde været et halvt år på Nationalmuseets konserveringsanstalt og var blevet istandsat på alle måder. Ud fra erfaringer andetstedsfra og med sin kunstneriske fornemmelse har han givet tavlen en udsmykning, der er den værdig.

På alterbordet står to ensformede lysestager, den ene ifølge indskrift skænket af Søren Clemmensen og Gertrud Knudsdatter, der i 1693 havde en gård i Oustrup. En syvarmet lysestage blev i 1929 skænket af provst S. Laursen-Vig, der beklædte præsteembedet her 1926–1930.

Alterkalk og disk blev i 1739 skænket af amtmand over Koldinghus amt, kammerherre Frederik, greve af Ørtz. Altersranken fik i 1972 læderbetrukket håndløb og knæfald i samme mørke olivenfarve som stolestaderne i stedet for sortlakeret håndløb, aluminiumsmalede balustre og knæfald i rødt fløjl. Også alterbordets røde fløjl med guld kors og frynser blev skiftet ud. Der ligger nu oven på den gamle halve stenplade en smuk sortlakeret plade af træ.

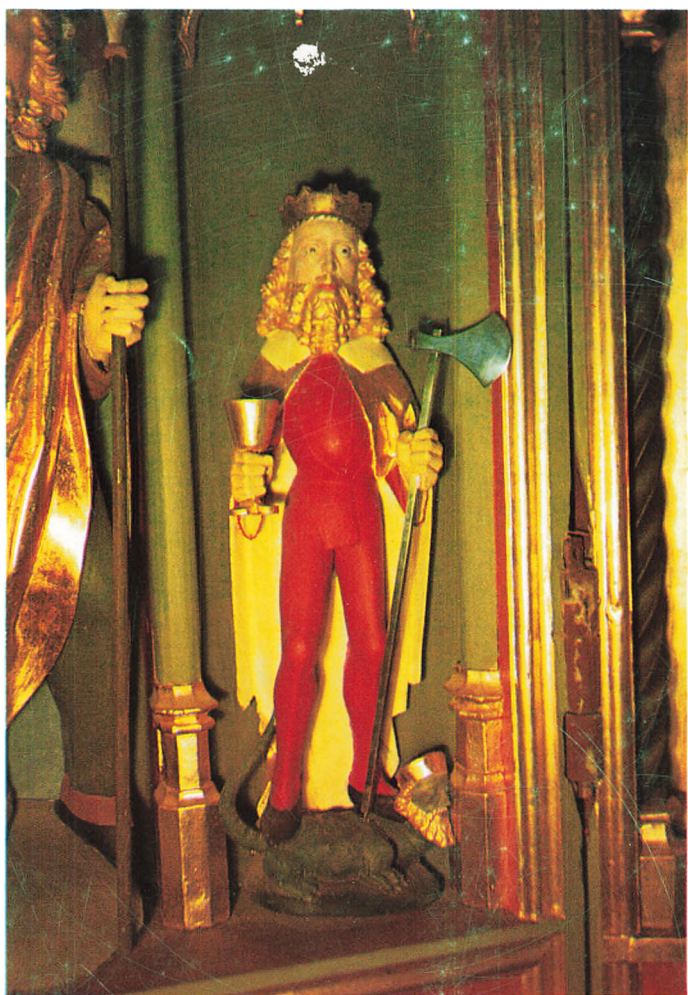
Prædikestolen

Prædikestolen står i skibets sydøsthjørne. Den er 4-sidet med et fag vinkelret på sydvæggen, og tre, der springer frem mod vest som de 3 sider af en sekskant. Over stolen hænger der en sekskantet lydhimmel. Begge dele er typisk renaissancearbejde, udført i egetræ med rig udkæring. På hjørnerne søjler med et bredt prydbælte foruden; mellem dem arkader med evangelistfigurer. På konsollerne, de står

Fot. Haune Richter.

Triumfbuen, alteret og det nederste af kalkmaleriet fra ca. 1470 i korets nordkappe: Kristi fædder hvilende på regnbuen over jordkloden.

Fot. Emil Trøberg.

Hellig Olav med sølvøksen, fornedet til højre i altertavlens midterfelt.

på, er skåret deres symboler. I frisen forneden er der skåret skriftsteder i forgyldte reliefversaler på dansk. Midt i vestfagets frise findes indskåret og malet Casper Markdaners våben og hans hustrus, Sophie Oldelands. På lydhimlen ses ligeledes mod vest et kronet skjold med Christian IV's og dronning Anne Kathrines navnetræk. Mod nordøst læses årstallet 1608.

Panelerne

Fra omtrent samme tid stammer fyrretræspanelerne langs skibets nord-, øst- og sydvæg. At disse ikke rækker ind i det gamle tårn kan skyldes, at der ingen stolestader var i dette, da de blev sat op. Tårnrummet har sandsynligvis været anvendt som dåbskapel. Panelerne har foroven akadefyldinger, 64 i alt, forneden retkantede fyldinger. Cirklerne over buerne er udsmykkede med perspektivhuller i nord og øst, i syd 3-bladede blomster. Flere har skåret deres navnetræk i panelet. På østsiden ses endnu et stort »K. H.« med et bomærke imellem, på sydsiden et »H. S. P.« med årstallet 1617 og et malet »anno 1818 N. P. S.«

Stolestaderne

Stolestaderne må være sat op samtidig med panelet. Endnu i 1770'erne kunne man se Casper Markdaners våben på det forreste på hver side, men derimod ikke hans hustrus. Det kunne tyde på, at stolestaderne er stillet op før 1592, da han blev gift med Sophie Oldeland. Efter hans død i 1618 vides det forreste stolestade at have tilhørt manden på Hjelmstrup. Udlejning af stolestader var efter reformationen en af kirkens vigtigste indtægtskilder, og retten til dem var et af den honette ambitions vigtigste udtryksmidler.

Fra mange kirker berettes der om strid om stolestader, således også fra Egtved. I 1625 måtte Hjelmstrups stol flyttes frem i kirken. Kaptajn Jens Rasmussen, kirkeværge, der var den fornemste person, skulle sidde forrest, men herredsfogden ville ikke som før sidde i den anden stol, hvor han indtil da havde siddet sammen med et par bønder fra Bølling og skovfoged Niels Pedersen på Amhede. Lensmanden afgjorde striden ved at rykke Hjelmstrups stol frem, muligvis helt frem i koret, hvor der er hugget noget af hvælvingribben, så der blev plads til et lille stolestade på hver side. Herredsfogden Joen Hansen fik en helt ny stol, der blev nr. 2. Da den blev sat op, gik det voldeligt til, og han klagede til herredstinget. Striden synes at have været bi-

lagt i første omgang, men den dukkede op igen i næste generation, og denne gang gik sagen helt op til landstinget i Viborg. Indtil den tid var der 11 stolestader, Joen Hansens var det tolvte. Formodentlig gjaldt det kun mandssiden. I 1766 var der 26 mandsstole og 24 kvindestole med 5 à 6 siddepladser; desuden var der stole til præst og degn til højre og venstre for alteret.

Endvidere var der fra gammel tid længst nede i tårnrummet en forhøjning, et par trin over gulvet. Den blev fornyet i Peder Hansen Storms tid, og da var der tre stole til hver side. Til venstre (set fra alteret) længst mod syd sad præstekonen i den forreste, degnekonen i den anden, og til højre, altså mod nord, skoleholderen i Tågelund. Af de øvrige stole betjente sig, hvem der ville. Flere stolestader synes der ikke at have været behov for, idet kirken var »rummelig nok, efterdi de ikke alle kan komme i kirke, thi nogle bliver hjemme for at passe hus og kræ, andre rejser om helligdagen i ærinder, de ikke har tid til at forrette i søgnedage«.

Ryglænet, »æ hældtræ«, var smalt, endebrættet ligeså, et forbræt lå på gulvet, der ofte om vinteren flød med snesjap og skråtobaksspyt. Disse stole blev fornyet på foranledning af pastor Kampmann 1905. De nye stolestader, der havde halvrunde, udskårne endestykker, blev i 1972 afløst af nye stole med låger, 27 i hver side. Pulpituret med sine 50 siddepladser blev fjernet i 1863. Det kan med sikkerhed siges, at skibet i flere hundrede år har haft omtrent samme antal siddepladser.

Lys og varme

Ældre folk kan huske, at der ingen varme var i kirken. Om vinteren sad folk og bævrede af kulde, enkelte havde en lille fodpose af lammeskind med og satte fødderne i den, nogle få andre havde sivsko, som de trak uden på sko eller støvler. Træsko var almindeligt fodtøj endnu i 1890'erne. En mand havde en revnet, en »skruk« træsko. Når han kom ind i kirken, behøvede man ikke at vende sig om for at se, hvem der kom.

I 1916 anskaffedes elektrisk lysanlæg. Man talte længe om at få varme i kirken, men mange satte sig imod en sådan behagelighed. »Herren mildner luften for de klippede lam«, sagde de, »han skal nok sørge for, at folk holder sig varme under gudstjenesten, hvorledes vil det dog tage sig ud, at røg steg op af skorstenen? Kirken har stået i så mange hundrede år, og aldrig har der været kunstig varme. Er vi

da blevet så blødagtige i vore dage, at vi nødvendigvis skulle have varme i kirken, lad os blive fri for sådan nogle nykker«. Sådan blev der snakket frem og tilbage i flere år, men 1893 blev der ryddet en plads i nordsiden af skibet for en stor rund kakkelovn. Der var spænding på og stadig nogen modstand, men efterhånden blev folk glade for varmen, da ingen særlige ulykker ramte kirken, folk eller præsten. I 1910 anskaffedes et varmeapparat for 610 kr. I 1972 sluttedes kirken til byens fjernvarmeanlæg og fik et fuldt moderne elektrisk klimaanlæg.

Orglet

Der var også modstand mod at anskaffe et orgel til kirken. Det ville være gudsbespottelse at overdøve mennesketoner med toner, frembragt ved kunst, og orgeltoner ville sætte den gamle kirke i så voldsomme svingninger, at den simpelthen ville ramle sammen. En modstander bandede i kirken på, at det ville ende med en ulykke. Men den 1. januar 1904 anbragtes der dog et orgel i kirken. Det var skænket af fhv. gårdmand Jens Jørgensen, Bøgvad. 1950 købtes et nyt orgel for 62.000 kr., og det blev indviet i 1952. Det er det orgel, der endnu står på orgelpulpituret. For at skaffe mere plads til sangere og kor ved kirkekoncerter blev pulpituret ved sidste restaurering udvidet hen langs kirkens nordvæg.

Begravelser

Når man deltager i gudstjenesten i dag, er man ikke blot sammen med den nuværende menighed, men også med en del af fortidens, idet det var skik, at de, som havde råd til at betale, hvad det kostede, blev begravet inde i kirken, indtil det blev forbudt i 1805. Man kender nogle af disse begravelser. Ved korets nordvæg står der en stor kalksten med en lang reliefhugget indskrift, der beretter om sognepræst Søren Poulsen og hans hustru, Mette Stephansdatter, der fødte ham 8 børn, og hans anden hustru, Inger Nielsdatter, der overlevede ham uden livsarvinger. Han døde i 1640 i en alder af 78 år, hun i 1656. Stenen lå oprindeligt over et muret gravkammer i koret. Hvor den nu står, hang der et epitafium over Søren Poulsen; men det er gået tabt. Gravkammeret var så stort, at pastor Knud Storm, der døde i 1774, også blev stedt til hvile i »Herr Søren Poulsens ligstue«. Hans forgænger, den lærde præst, provst og magister Peder Hansen Storm, indrettede inden sin død i 1742 et gravkammer i det gamle

tårns sydside. Over det var der en lem. Over gulvet indrettede fru Øllegaard Rantzau i 1718 en åben begravelse til sin mand, generalmajor Engenhaven, der var død i 1717, og hun blev selv begravet der i 1759. I et kirkesyn 1836 siges, at disse åbne begravelser vansirede kirken, og ved restaureringen i 1863 blev kisterne sænket ned under gulvet, og der blev sat stolestader, hvor de havde stået. Ude i midtergangen ligger der to gamle gravsten, den enes indskrift er helt afslidt; af den andens kan det skimtes, at den må være lagt over herredsfoged Bertel Jensen Krogh i Bølling.

Epitafier og præstetavle

Efter reformationen, da helgenalterne blev taget ned, og kirkens vægge forekom folk så underlig nøgne, blev det skik at ophænge epitafier, d.v.s. mindetavler, »Gud til ære, kirken til bepyrdelse og en selv til amindelse«. Af sådanne er der kun bevaret to i Egtved kirke, det ene endda i maltrakteret tilstand. Det er skåret i almindelig renaissancestil, men sidevingerne mangler. Det blev sat op i 1622 af kaptajn Jens Rasmussen i Hjelmdrup over hans hustru, Gunder Jensdatter, som var død i 1619, og deres to små børn; men maleriet, der må have været i hovedfeltet, er borte. I stedet havde to tiendejere sat deres egne navne til erindring om, at de havde ladet kirken male i 1846.

De måtte i 1933 vige pladsen for en liste over kirkens præster fra 1926. De tidligere præster fra reformationen har fået deres navne på en stor kalkstenstavle, der før var anbragt på kirkens nordvæg, men nu er flyttet til dens sydvæg. Det er en mellemtung mellem en præstelig og et epitafium. På tavlen er der hugget to brede, flade søjler, og mellem dem har Peder Hansen Storm ladet sætte en lang, latinsk indskrift, der fortæller den vejfarende (hvis han ellers forstår latin), at han bør læse navnene på støtten til venstre og undre sig over, hvor få der er. Det er nemlig navnene på Egtved-Ødsted præster siden reformationen, d.v.s. i 190 år, og de har kun været 5 i alt. Den anden søjle kan i kommende tider ventes udfyldt med efterkommernes navne. Dette er da også sket. Der står nu 11 navne på præster til og med 1926. Forneden på tavlen har Peder Storms søn, også på latin, redegjort udførligt for begge sine hæderværdige og salige forældres liv og levned. Omkring tavlen er der en pragtfuld ramme af egetræ, udskåret i den raffinerede regencestil, der var på mode omkring 1730. Mellem dens akantusblade findes en smuk symbolsk fremstilling af

menneskesjælens higen mod lyset: en fugl, der står bundet, men løses af en hånd, der rækker ned fra skyerne og hugger lænken over, så den kan stige op mod solen med ordene: »Jeg begærer intet dødeligt«. Begge epitafier hang oprindeligt i koret.

Sidste restaurering

Da kalkmalerierne i koret begyndte at slå revner, besluttede menighedsrådet, at der skulle foretages en gennemgribende restaurering af hele kirken. Den fandt sted 1968–1972 under ledelse af de højeste faglige eksperter, museumsinspektør Erik Skov, Nationalmuseet, og arkitekterne Rolf Graae, Hellerup, og Richard Aas, Varde, og i samarbejde med stedlige håndværkere, malermester Knud Bruhn og tømrermester Henry Poulsen, begge af Egtved, murersvend Knud Thomsen af Starup, snedkermester Henry Nielsen af Fredsted m. fl. Ikke mindst må nævnes blystøber og blytækker Carl Herman Hermansen af Pandrup og Nationalmuseets erfarne kirkemaler, kunstmaler Aage Sørensen, der tog sig af kirkens værdifulde inventar – først og fremmest altertavlen – og fastlagde hele kirkens farvedisposition.

Under gennemgangen af kirkens indre er resultaterne af denne store restaurering nævnt. Her skal blot tilføjes, at kirken nu fremtræder som et meget smukt og harmonisk hele. Skibet med sine dæmpede olivengrønne farver, og koret med sine kalkmalerier og sin helt overdådigt farveprægtige altertavle.

Ved kirkens indvielse den 12. marts 1972 talte biskop Thyge V. Kragh, provst B. V. Hvidberg-Hansen og sognepræst Olav Lindegaard. Ved denne lejlighed skænkede de håndværksmestre, der havde udført restaureringsarbejdet, altertavlens Sct. Olav en langskaftet stridsøkse af sølv, udført af sølvmedene Anni og Bent Knudsen, Kolding. Han havde nemlig mistet sin.

Den nye klokke

Egtved kirkes nye klokke blev taget i brug ved høstgudstjenesten den 5. oktober 1975. Forud var gået et større arbejde i tårnet, udført af tømrermester Henry Poulsen, Egtved: de bjælker, der bærer klokkeloftet, var blevet fornyet, den gamle klokke og dens klokkestol sat i stand og en ny klokkestol bygget op. Efter prædikenen fortalte pastor Rich. Munch Andersen om den nye klokke og omtalte dens indskrift, som lyder: »Denne klokke blev støbt til Egtved kirke i året

1975 af Alfred Paccard, Annecy-le-Vieux, Frankrig.« Inskriptionen på midten lyder: »Kristus er opstanden. Ære være Gud i det høje«. Derefter ringede kirketjener Laurits Bjerre først med den nye klokke og derefter med begge klokker sammen. Der var en mærkbar stilhed i den fyldte kirke, da klokken hørtes for første gang, og man kunne glæde sig over dens samklang med den gamle klokke. Efter gudstjenesten holdtes en sammenkomst i præstegårdens konfirmandstue, hvor klokkestøber Boas Nielsen, Thubalka, arkitekt Richard Aas, Varde, tømrermester Henry Poulsen og hans medarbejdere, Egtved, deltog sammen med menighedsrådet. Også sognets tidligere præst, provst S. Laursen-Vig, deltog.

Gennem 800 år, i ca. 25 slægtled, har Egtved kirke tjent menigheden fra dåb til død. Under skiftende forhold og kirkelige strømninger har der snart lydt tung alvorstale, hvad kalkmalerierne og altertavlen viser, og snart har kærlighedens evangelium været fremherskende. I Christian IV's tid blev der indført kirketugt med pligt til at møde til gudstjeneste og offentligt skrifte for overtrædelse af det 6. bud. Adskillige har stået under triumfbuen i Egtved kirke, bekendt deres synder og lovet bod og bedring i overværelse af hele menigheden. Sene-rehen, til op imod vor tid, følte det som en pligt, at der skulle møde mindst én fra hvert hjem til gudstjeneste. Mangt og meget, som var skik for få menneskealdre siden, er nu forsvundet. Der holdes ikke mere skriftemål på en dag midt i ugen med altergang den påfølgende søndag. Der bedes ikke fra prædikestolen for en navngiven syg eller døende. Der ofres ikke til præst og degn ved de tre store højtider eller ved dåb og bryllup. Mændene rejser sig ikke under den sidste salme før prædikenen og bliver stående, til præsten »bærer Ordet på prædikestolen«. Mænd og kvinder sidder ikke mere adskilte i stolestaderne, henholdsvis i syd- og nordsiden. Den lille klinkpung på den lange stage rækkes ikke mere ind til enhver i stolestaderne for at indsamle pengegaver eller for at give den sovende et puf. Barselkonerne skal ikke mere ved deres første kirkegang efter en fødsel indlæses ved en bøn i våbenhuset og en salme i kirken »som kirkegangskone«. Præsten beder ikke mere folk om at lægge en skærv i fattigblokken. Der holdes ikke mere »kirkestævne«, d.v.s. oplæsning uden for kirkedøren af offentlige bekendtgørelser, både verdslige og kirkelige. Folk samles ikke mere uden for kirken for at spørge nyt, som da der ingen aviser eller radio var. Præsten som den mest vidende fortæller ikke

mere om store begivenheder, som da præsten i Egtved kirke fortalte indgående om Niels Juels store sejr over svenskerne i Køge bugt. Meget har menigheden ydet til sin kirke, f. eks. ved opførelsen af den første bygning, ved tilbygning af de to tårne, ved anskaffelse og fornyelse af inventar og kalkmalerier, og nu sidst ved at føre kirken tilbage til dens tabte glans.

Menighedsråd

Loven om oprettelse af menighedsråd kom i 1903, og allerede den 7. januar 1904 valgtes det første menighedsråd i Egtved sogn. Det bestod af:

Th. Kampmann,
Søren Madsen (kasserer og sekretær),
K. Sørensen,
M. S. Poulsen,
M. U. V. Andersen,
Oline Poulsen og
Th. Thomsen.

Det er bl. a. et menighedsråds opgave at skabe gode rammer om menighedslivet i sognet. Om kirkens restaureringer o. a. kan der læses tidligere i dette kapitel. Her skal blot nævnes, at menighedsrådet lige fra begyndelsen har haft øje også for menighedsplejen, idet det allerede i marts 1904 indkaldte til menighedsmøde ang. oprettelsen af en sygeplejeforening. Ved dette møde indledte pastor Kaae fra Kværndrup.

Den 21. februar 1905 stiftedes Sygepleje- og Hjælpeforeningen, som havde til formål at skaffe syge i Egtved sogn hjælp i sygdomstilfælde ved en uddannet sygeplejerske og ved lejet kvindelig hjælp. En måneds tid senere vedtog menighedsrådet at antage sygeplejeelev ved Vejle Sygehus Andrea Lauridsen til videre uddannelse til menigheds-sygeplejerske i Egtved, og der bevilgedes hertil 350 kr. årligt i 3 år samt 135 kr. til menighedsplejen. Pastor J. Madsen blev foreningens formand.

I 1907 opfordrede menighedsrådet sognerådet til at oprette et alderdomshjem i fattiggårdens bygninger.

I 1978 var menighedsrådets medlemmer:

Richardt Munch Andersen (formand og sekretær),
Johannes Holm Jeppesen,

Arne Nielsen (kirkeværge),
 Peter Lund (kasserer for præstelønningskassen),
 Helga Madsen,
 Svend Nielsen (næstformand),
 Kristian Jensen (kasserer for kirkekassen),
 Else Lerche,
 Karen Thomsen og
 Hanne Peschardt.

Kirkeværger.

Ang. kirkeværger i middelalderen se kap. »Kirkens tiender og jorder« p. 341. Op gennem tiderne blev dette hverv betroet sognets mest ansete mænd, undertiden med bistand af præsten, hvis de havde svært ved at klare regnskaberne. Vi kender kun navnene på ganske få af dem.

Egtved kirke blev selvejende i 1910, og af menighedsrådsprotokollen fremgår det, at der den 28. januar 1913 nedsattes et »udvalg til kirkesyn« bestående af

Bodil Jensen,
 Terkel Poulsen,
 murer Korsholm og
 pastor J. Madsen.

Nedenstående følger navnene på vort århundredes kirkeværger siden 1916:

1916–1930 Terkel Poulsen.

1930–1940 Jens Jensen (død den 13. juni 1940).

1940–1949 S. Andersen.

1949–1953 Thygesen.

1953–1965 Karl Pedersen.

1965–1977 Lis Kristiansen.

1977– Arne Nielsen.

Egtveds præster

Desværre kender vi ikke navnet på den katolske præst, hvis ligsten i dag står i kirkens tårnrum, og af de mange andre sognepræster, der har virket her i katolsk tid, kender vi kun navnene på to, idet det vides, at i 1503 var hr. *Anders Pedersen* sognepræst til Egtved kirke. Om han også var præst i Ødsted, siges ikke. Det ved vi derimod, at hr. *Peder Skodborg*, der meget vel kan have været hans efterfølger, var. Han er faktisk kun omtalt som præst i Ødsted, men samtidig siges det, at en bonde havde fæstet præstegården, der lå i Vesterby, så hr. Peder må have boet i Egtved. Den første præst, om hvem vi ved lidt mere, var hans efterfølger i begge sogne, *Mads Buch*.

Mads Buch blev i 1531 ordineret og indsat i embedet af Iver Munch, som skulle blive den sidste katolske biskop i Ribe. Da Mads Buch havde været præst i 5 år, reformeredes den danske kirke, men det forhindrede ikke, at han blev siddende i sit embede. Som luthersk præst kunne han tage sig en hustru, hvad han også gjorde. Hun hed Ursula, og hun fødte ham mindst to sønner og to døtre. Den ene af disse blev gift med en fæstebonde, den anden med præsten i Veerst. Begge sønnerne studerede i 1567, da hertug Hans i Haderslev overtalte sin brodersøn, kong Frederik I, til at give Mads Buch brev på, at en af dem, Jens eller Niels, skulle få kaldet efter faderen, hvis han overlevede ham, og af superintendenten (biskoppen) blev kendt duelig til at være sognepræst. Kongen har her helt set bort fra, at et sådant ekspektancebrev i virkeligheden stred mod loven, der gav menigheden ret til selv at vælge sin sognepræst.

Når en præst én gang var kaldet, var det skik, at han blev i embedet til sin død. Når han blev gammel og svagelig, antog han gerne en kapellan. Dertil krævedes provstens og biskoppens samtykke. Sandsynligvis har hr. Mads' søn, Niels, været kapellan hos sin fader allerede i 1578. Da nævnes han nemlig i et kongebrev som »hr. Niels«. Hr. Mads har rimeligvis dengang selv været provst. Efter 1552 bestod Jerlev herred kun af 4 sogne med tilsammen 2 præster. Rimeligvis har hr. Mads været den ældste af de to. Det blev nemlig snart skik at vælge den ældste af herredets præster til provst.

I sin egenskab af provst blev Mads Buch i 1584 stævnet til at give møde i Viborg den 15. juni for at hylde den 7-årige prins Christian, som et stændermøde i Odense fire år forinden havde anerkendt som tronfølger; men på grund af alder og skrøbelighed kunne han ikke give møde, hvorfor han gav sin søn, hr. Niels, fuldmagt til at møde på sine vegne.

Samme år døde hr. Mads og efterfulgtes af sønnen *Niels Madsen Buch*, men han døde allerede i 1588, og i 1590 giftede efterfølgeren, Søren Poulsen, sig med hans søsterdatter, Mette Stephansdatter fra Veerst.

Søren Poulsen var født i Kolding i 1561 som søn af rådmand Poul Jensen, hvis navn endnu kan læses på en ætset marmortavle i Kolding kirkes kor. Søren var hans ældste søn af andet ægteskab. 9 år gammel blev han sendt til Herlufsholm, hvor han gik i skole i 8 år. Imens døde hans fader. Uvist hvorfor blev drengen flyttet til Roskilde, hvorfra han kom til universitetet i København. Han afsluttede sine studier i Leipzig, hvor han tilbragte to år. Så vendte han hjem og var vistnok en kort tid hører ved Kolding skole, men blev i 1588, 27 år gammel, kaldet til sognepræst i Egtved og Ødsted.

Denne gang må udnævnelsen være foregået på lovlig måde: sogne-mændene udnævnte syv af de ældste og mest agtede mænd i sognet, hvilke da med herredspræstens råd og samtykke skulle vælge den, som kirken ville fremstille for superintendenten og lensmanden. Superintendenten skulle derefter ved en eksamen undersøge, om han var kvalificeret til embedet, hvorefter lensmanden skulle stadfæste valget på kongens vegne og sende ham tilbage til superintendenten, som så skulle ordinere ham i domkirken. Endelig indsatte provsten ham i embedet i hans egen kirke.

Seks år senere blev Søren Poulsen valgt til provst i Jerlev og Slaugs herreder, der nu udgjorde ét provsti. I sit ægteskab med Mette Stephansdatter fik han otte børn, men kun to sønner overlevede ham. Den ældste, Poul, blev præst i Hjarup og Vamdrup. Den yngste, Anker, var først sin faders kapellan, men efterfulgte i 1635 sin farbroder, Poul Poulsen, som sognepræst i Kolding. Søren Poulsens moder havde efter Poul Jensens død giftet sig med borgmester Anker Mogenssen i Kolding, og det viser en smuk familiefølelse, at Søren Poulsen gav dennes søn navn efter stedfaderen. Han blev i Kolding til sin død, og begge hans sønner var præster. Den ene hed Søren efter farfaderen; den anden, Anker Ankersen, endte som biskop i Ribe.

Da begge hans egne sønner nu var i embede, fik Søren Poulsen sin brodersøn *Peter Iversen* hertil, og det har næppe voldt vanskeligheder at få kaldsmændene til at vælge ham, da hr. Søren ønskede at trække sig tilbage i 1639. Året efter døde han 78 år gammel. Hans børns moder var død i 1617, og han havde året efter giftet sig med Inger Nielsdatter. Hun fik ingen børn. Hun overlevede manden til 1662 og blev begravet sammen med ham og hans første hustru i en muret grav under kirkens kor. En stor sten med dansksproget indskrift, der oprindeligt dækkede graven, står nu op ad korets nordvæg. Et epitafium, der blev ophængt i kirken, er derimod gået tabt, men dets lange latinske tekst er bevaret i afskrift. Det lader ham selv skildre sit levnedsløb og sit livsmål: »Herren med legem og sjæl og min tro mine pligter at yde, ingen at træde for nær, derpå min stræben gik ud.« Hermed slutter hans eftermæle. En stærk mand må han have været i sine yngre år, hvis det ellers er sandt, hvad der fortælles, at han engang har dræbt en ulv uden andre våben end en sten og en vognkæp.

Peter Iversen var født 1609 i København, hvor hans far var borgmester. Han blev kaldet af menigheden og ordineret af biskoppen, dr. Johan Burchardt. Han giftede sig med en datter af en af sognets matadorer, Jens Rasmussen, Hjelmstrup, kaptajn i Christian IV's milit. Det var ham, der bekostede epitafiet i Egtved kirke over sin første hustru, der døde i 1619. I 1622 giftede han sig med jomfru Kirstine Mund til Merringgård. Deres datter, Margrethe Jensdatter Munch, blev født i 1623 og i 1642 gift med Peter Iversen. Jens Rasmussen tog navnet Munch, uvist hvorfra, og på det store epitafium, der nu hænger på kirkens sydvæg, men oprindeligt var anbragt i koret, kaldes Peter Iversen Petrus Munch. Også han blev provst i Jerlev og Slaugs herreder. Han beklædte embedet i 20 år, hvoraf de sidste år var svære. I 1654 hærgede pesten og i 1657 svenskerne. I kirkebogen betegner han tiden som de store plyndredage og tilføjer på latin »Herren forbarme sig over os«. Fredsslutningen i Roskilde den 7. februar 1658 bragte ikke fred. Svenske tropper blev stående i landet, og den 7. august gik Carl Gustav til angreb igen på Sjælland.

30.000 mand brandenburgske kejserlige og polske tropper rykkede i oktober 1658 ind i Sydjylland for at hjælpe Danmark. Med dem fulgte en smitsom syge, vistnok plettyfus. De tog, hvad svenskerne havde levnet. I Vork lå polakkerne i 14 uger. De jagede folk fra hus og gård, så at der i de 15 gårde kun var to mand i live. I Spjarup var der kun folk på én gård, og de berøvedes alt, hvad de havde haft.

Sognets andre småbyer var helt øde. Kun i Bølling levede der nogle få mennesker i stor armod. I Egtved var de fleste døde, og de overlevende måtte yde alt, hvad de havde. Præstens hustru og datter, Karen, søgte tilflugt hos deres slægtning, sognepræsten i Kolding. Her døde moderen den 7. februar 1659. Samme dag forsøgte Peter Iversen selv at nå til Kolding, men undervejs faldt han i hænderne på polakkerne, som fratog ham heste og vogn, samt hvad han i sin armod havde købt til rejsen. Om han er nået frem til Kolding og er død dér ligesom sin fætter, præsten i Hjarup-Vamdrup, eller han er omkommet på landevejen, vides ikke, men han blev begravet i Egtved kirke i den murede grav lige foran alteret.

Efterfølgeren blev den 23-årige *Søren Jensen*, Horsens, der siges at have været rektor der. At han søgte embedet i Egtved og Ødsted tilskriver han Guds synderlige indskydelse. Han holdt en prøveprædiken og blev derefter, som loven foreskrev, udnævnt af syv kaldsmænd, nemlig herredsfogeden Thomas Pedersen, delefogeden Oluf Mortensen Bøgvad, 2 mænd, der betegnes som præstens medhjælpere, Jens Hansen og Jørgen Nielsen af Vork, Aage Pedersen af Riis, Peder Jensen af Rugsted, og Jens Nielsen af Ødsted. Hans kaldsbrev er dateret Egtved kirke, den 1. maj 1659. Noget af det første, han måtte gøre, var at forsøge at samle embedets dokumenter sammen. Dem havde Peter Iversen Munch, inden han drog af sted på sin sidste rejse, lagt i en grøn kiste og sat ned under altergulvet i kirken. Men polakkerne, der søgte efter bytte alle vegne, fandt den og brød den op. De spredte papirerne til alle sider i koret, hvor de en lang tid lå under hver mands fødder. Søren Jensen fik dem tid efter anden indsamlet, men vel næppe alle.

At begge sogne var hårdt ramt under krigen, udplyndret først af de svenske og siden af allierede folk samt af vore egne, fremgår med al ønskelig tydelighed af hans indberetning til Koldinghus. Den er dateret Egtved kirke, den 1. november 1660. Søren Jensen havde da folk fra sognets forskellige landsbyer samlet for at kunne spørge dem ud. Da en kommission senere besøgte sognet for at gøre den skete skade op, måtte præsten bespise dem. Bagefter måtte han føre sag for herredstinget for at få regningen dækket, og den 25. juni 1662 faldt der dom for, at »de bønder, som bygger og bor udi Jerlev herred hver måtte betale sin anpart.« Selve præstegården blev først synet den 6. august 1662. Der fandtes »fem huse nogenlunde ved magt, men ét hus øster i gården står på rav (forfald), og et er ganske nederfalden.«

Den 2. februar 1663 viede Anker Sørensen Søren Jensen i Egtved kirke til hans forgængers datter, Karen.

Det tog tid, inden forholdene igen blev normale. Først i 1662 kunne der igen opstilles et kirkeregnskab, men præsten måtte selv påtage sig arbejdet som kirkeværge. I 1663 blev to af sognets mænd kirkeværger, men det kom de ikke særlig godt fra. Præsten fik ikke sine penge, måtte tilmed lægge ud for dem til degnen og de fattige. Efterhånden betalte de ham en del af pengene, men da han i 1668 måtte lade gøre et par vokslys til kirken, som i alt kom på 14 mark, deraf 1 mark for at hente dem fra Kolding, da kom kirkeværgerne til at skyldte ham de 7 mark. De kunne heller ikke betale ham messeklæder udi 8 år, 24 sk. årlig.

Det har ikke bare været den almindelige elendighed, der har gjort sig gældende; men de to mænd, hvoraf den ene var bonde i Egtved og den anden skrædder i Vork, »forestod kirkens regnskab ynkkeligen og skammeligen, så den var nær øde, og de blev ikke rige deraf, end-og de ikkun årligen gav den halve afgift.« Endelig i 1671 overtog Søren Jensen selv kirkens regnskab sammen med Søren Clemmensen i Oustrup, og så kom der orden i sagerne. I 1667 var han blevet provst i Jerlev og Slougs herreder. Da hans hustru døde i 1696 efter 33 års ægteskab, opgav han embedet.

Efter at Svenskekrigen var forbi og enevælden var blevet indført i Danmark, kom der nye regler på talrige områder, bl. a. mistede menighed, biskop og amtmand deres indflydelse på kaldelsen af præsterne. Denne foregik nu i kongens kancelli. Dog blev den mand, som Anker Ankersen, der nu var biskop i Ribe, anbefalede, udnævnt, nemlig *Peder Hansen Storm*. Han stammede fra Århus og var tidligt blevet forældreløs. En morbroder var opmærksom på den begavede dreng og holdt ham til studierne. 18 år gammel kom han til universitetet; senere opretholdt han livet ved i 3 år at undervise biskop Anker Ankersens søn i Ribe.

Da Søren Jensen opgav sit embede, ordinerede biskoppen Peder Hansen Storm og sendte ham til Egtved, hvor han ikke alene traf sin forgænger i embedet, men også hans 16-årige datter Margrethe. Hun var 13 år gammel blevet sendt til Kolding til finere uddannelse hos slægtninge, men var efter moderens død vendt hjem for at passe sin gamle fader. Den 6. januar 1697 blev hun trolovet med den nye præst og den 17. juni samme år gift i Egtved kirke, hvor biskop An-

kersen foretog vielsen. Efterhånden fødtes der ni børn i hjemmet, hvor den gamle bedstefader nød sit otium til sin død i 1708. I 1710 blev Peder Hansen Storm udnævnt til provst, og i 1718 kunne han tilføje titlen »magister« til sit navn. Det betød dengang en udmærkelse med de højeste filosofiske laurbær. Han glemte ikke sin latin, men kunne endnu i 1720 forfatte den lange indskrift på den præstetavle, der nu hænger på kirkens sydvæg.

Hans interesser omfattede også fremtiden. Han byggede et 9-fags hus på den nordre ende af kirkens agre i præstens toft. Det fik navnet »Aftensang« og var tænkt som fribolig for fremtidige præsteenker. Kongen approberede fundatsen, ifølge hvilken præsten skulle vedligeholde huset, og når ingen enke derudi var, kunne præsten leje det ud. Han måtte årlig svare en rigsdaler til kirken.

Selv om Peder Hansen Storm var den lærdeste præst, der har været i Egtved, skal man ikke forestille sig ham som en stuelærd pedant, der lod sig alting byde. Hans navn forekommer ofte i herredets tingbøger, idet han måtte gå rettens vej for at få, hvad der tilkom ham som hans embedes lovlige indtægter. I august 1701 måtte han således stævne Bertel Nielsen i Rugsted, der en tre ugers tid forinden havde haft besøg på sin gård af sognepræstens tiendetagere. De kom for at hente en kalv, der forinden var mærket som tiendekalv. Bertel Nielsen ville ikke udlevere denne kalv, men ville de have penge eller en anden kalv, kunne de få det. Mere skete der ikke denne gang. Den 28. juni 1702 kom tiendetagerne og mærkede igen kalven. Bertel Nielsen kom til stede og sagde: »Jeg tror ikke, I kan gøre mig mere gevalt i mit hus og næring.« Senere sagde han ude i gården, at der var sket ham stor uret, og at han ville klage til amtmanden på Koldinghus og anden øvrighed. En hel flok vidner mødte op på tinge, men Bertel Nielsen kom ikke. Sagen er ikke mere omtalt i tingbogen; det er muligt, at der er blevet forlig.

I 1705 fik hr. Peder syv bønder i Bølling dømt. De blev på tingen den 10. juli spurgt, om de ikke ligesom de andre byer i sognet årligt havde givet hr. Peder og hans formand, hæderlige hr. Søren Jensen, en ost eller samlet mælk i byen til en ost, hvortil de svarede, at de havde givet præsten mælk til ost, men om det var sket årligt, kunne de ikke huske. For retten blev der nu læst en skrivelse fra sognefoged Anders Iversen i Bølling med oplysning om, at han havde sendt bud over hele Bølling by om at levere mælk, men de havde alle sagt nej. Peder Hansen Storm spurgte, hvorfor de havde nægtet hans første bud om mælk til ost og ligeledes nægtet hans hustru det, da hun var

kommet kørende til dem i samme ærinde. Bøllingmændene svarede, at de ikke vidste, om der var nogen høj øvrighedsbefaling desangående. Hvis Peder Hansen Storm havde en sådan, ville de gerne have, at han viste den frem. Provstens pige vidnede, at hun havde været med på den mislykkede tur til Bølling den 2. juni, og alle konerne havde svaret, at hvad deres naboer gjorde, det ville de også gøre, indtil de kom til Mikkel Andersen, der selv svarede, at det gjorde ham ondt, han skulle sige den ærlige kone nej. Så måtte præstekonen og vidnet køre bort og fik hverken mælk eller ost. Præsten forelagde en skrivelse på stemplet papir fra sin svigerfader, provst Søren Jensen, dateret »Egtved, den 2. juni sidst afvigte.« Den gik ud på, at han i al sin tid fra bønderne både i Egtved og Ødsted sogne årlig havde nydt et mål mælk til ost. Formodentlig har bønderne regnet med, at Danske Lov ikke omtaler denne ydelse, der falder ind under begrebet småredsel, hvilket må bero på en forglemmelse. På tinget den 31. juli medbragte præsten en afskrift af en kongelig anordning af 21. juli 1688, specielt til Ribe stift: »Såsom bønderne siden loven udgik (1683) nægtede at give deres præster den dennem tilkommende rettighed ved jule-, påske- og Sct. Hansredsel, som udi kage, ost, æg og andet sligt skal bestå, hvilket de og deres formænd ellers siden reformationen uden klage og modsigelse havde nydt, brugende til besmykkelse, sådan i loven ej at være omtalt, da (som kongens tanker ej har været, præsterne noget af deres sædvanlige gamle rettighed at betage etc.) befales det stiftsbefalingsmændene at tilholde bønderne deres præster den sædvanlige rettighed, ihvad navn det og have kan, ligeså fuldkommen som før loven udgik, og herefter fremdeles at lade nyde og bekomme, som de det tilforn nydt og bekommet haver.« Hr. Peder krævede bønderne dømt til at levere den sædvanlige mælk til ost, betale hans vognleje, tidsspilde og sagens omkostninger og ville desuden have dem straffet for deres modvillighed. Bønderne, der sikkert var klare over, at de havde forløbet sig, fik sagen udsat i 14 dage. Da den kom for igen, mødte de med en fuldmægtig, Thomas Bang af Kolding, som gjorde sit bedste for de sagsøgte. Han forklarede udførligt, at det havde været så sent på dagen, at en del af bønderne havde brugt deres bedste mælk, og det, de havde tilovers, var så ringe, at det syntes de ikke, de turde frembære. Hvis de blev advaret om aftenen, skulle de nok have mælken parat, og dermed mente de, processen måtte være afblæst. Peder Storm fandt ikke, at denne Thomas Bangs »sær« høflighed, hvormed han så vel besmykkede de Bøllingmænds uhøflighed, kunne frikende dem. De havde forlangt sa-

gen udsat til at besvare og forsvare deres nej, og dermed forvoldet Peder Hansen Storm atter tingrejser og umage. Han mente, det var nødvendigt, at der blev fældet en dom, for at ikke de selv en anden gang eller andre efter deres eksempel skulle »opvække en ærlig mand til at søge sit med hårdhed og siden, når de lyster, slippe derfra uden at lide noget derfor«. Herredsfogeden måtte give ham ret, og den 31. juli 1705 dømte han bønderne til at yde det årlige mål mælk og for deres modvilje og i sagsomkostninger betale 5 rdl.

Den uvilje, Bølling-mændene udviste mod deres sognepræst i denne sag, hænger nok sammen med, at de allerede lå i proces med ham og derfor har villet drille ham. I Bølling var bønderne på dette tidspunkt i modsætning til dem i Egtved og Vork, alle selvejere. De var dygtige og selvbevidste, nogle af dem kunne både læse og skrive, skønt der ingen skole var på landet dengang. De var udholdende, men det var Peder Hansen Storm også. Til tinget den 22. maj 1705 havde han stævnet samtlige Bøllings lodsejere samt deres husmænd i Fuglsang. Dette navn anvendtes nu om de huse, der tidligere kaldtes Bølling Kroge og menes at være opført kort før 1681 (det siger Eliasen, men det må ifl. vidneudsagnet her have været i hvert fald før 1676 og muligvis endnu tidligere). Da havde Bøllingbønderne tilladt og forundt nogle husmænd at nyde og bruge jorden. Nu mente Peder Hansen Storm, at de havde bemægtiget sig et område, kaldet Tatkjær damme og enge, som fra gammel tid tilhørte Egtved præstegård. Sagen stod på i 15 år. Som forsvarer for Bøllingmændene mødte Thomas Bang af Kolding på regimentsskriveren Jens Dukes vegne. Præsten kunne henvise til lovens ord om, at »dersom præsterne er noget frakommet med uret, enten gårde, huse, agre, eng, skov, fiskevand eller andet sådant, da skulle kirkens patroner eller kongens befallingsmænd dele samme ejendom dertil igen med rette.« (D.L. II 12). Talrige vidner blev afhørt om, hvad de kunne huske at have hørt gamle folk fortælle, og synsmænd måtte flere gange ud at se på jorderne. Flere gange ventede præsten forgæves på Bøllingmændene ved tinget. Vognlejen betød mindre for ham end den forsømmelse og fortræd, de tilføjede ham, særlig i ondt og strengt vejrlig. Fra hjemtinget gik sagen videre til landstinget, der dømte i præstens favør; men enden var ikke endda. Den 14. februar 1714 var sagen nået frem til afgørelse i Højesteret, som stadfæstede landsrettens dom. Sagens omkostninger ophævedes.

Da Peder Hansen Storm blev 65 år gammel, opgav han embedet,

Fot. Emil Traberg.

»Ecce Homo«, Pilatus' ord da han fremstillede Kristus for folkeskaren:
»Se, hvilket menneske«. Maleriet findes på bagsiden af altertavlens søndre fløj.

og kongen udnævnte *Knud Nielsen Storm* den 27. marts 1733. Han blev ordineret af biskop Mathias Ankersen i Ribe, Anker Ankersens søn, som også den 21. oktober samme år viede ham i Egtved præstegård til Karen Pedersdatter Storm og søndagen derefter indsatte ham i embedet i Egtved kirke. Svigerfaderen indrettede sig et gravsted i tårnet i kirken. Da han døde i 1742, prædikede magister Hendrik Pontoppidan over ham. Hans enke nåede vist ikke at tage »Aften-sang« i brug. Hun døde allerede samme år hos en søn, kammerherre, toldskriver Ancher Storm i København, men blev begravet hos sin mand i Egtved. En anden søn var provst Jens Pedersen Storm i Højen, som forfattede den levnedsbetegnelse over sine forældre, som står at læse på præstetavlen i kirken. Knud Nielsen Storm var født på Alrø i 1702 og var muligvis en fjern slægtning af forgængeren. Da han overtog præstegården for 450 slettedaler, var den meget forfalden. Han blev nødt til at bygge nyt stuehus; ladehuset og den østre ende måtte også fornyes; den vestre længe, som også trængte til »af ny at opbygges«, blev der ikke råd til. Fire gange oplevede Knud Storm, at kvægsygen borttog næsten alt.

I 1765 købte de fleste af sognets bønder deres gårde af kronen, ikke fordi de havde råd til det, men af frygt for, at de ellers skulle blive solgt til private herremænd. De blev nødt til at stifte lån og måtte nu betale tre gange så meget i renter som før i landgilde. Desuden skulle de betale ekstra skat for mand og hustru, aftægtsfolk og husarme, børn og tyende.

I en indberetning om forholdene i sognet klager Knud Nielsen Storm over, at fattige, gamle og syge blev husvilde, fordi bonden hellere lod sit hus stå ledigt, end han ville betale ekstraskatter for deri værende uformuende. Man måtte spare, hvor spares kunne, f. eks. på de mere eller mindre frivillige offergaver til præsten. »De fornemste gårdmandskoner, som plejede at ofre en rigsdaler ved deres kirkegang, giver nu næppe en mark.« Når de fleste begravelser foregik, uden at der blev ringet med kirkeklokken, antog præsten, at det skyldtes, at det kostede 1 mark at bruge klokken. Han slutter sin indberetning således: »Den Gud, som har ladet sin barmhjertighed vare fra slægt til slægt for denne præstelige familie, som fra reformationen er vedbleven i Egtved præstegård, Han fremdeles forbarme sig over os, til Hans allerhelligste navns ære og os til gavn i Jesu navn.« Da Knud Nielsen Storm skrev dette, havde han endnu to døtre og fire sønner at forsørge. To døtre var gift med præster og en søn havde kirkens ejer, Søren Seidelin, kaldet til faderens efterfølger.

Anker Knudsen Storm overtog embedet i 1767, da faderen, der nu var 64 år gammel, ønskede at trække sig tilbage. I 1774 døde han og blev begravet under kirkens kor, i den såkaldte »Søren Poulsens ligstue.« Ved auktionen over hans bo indkom der 1082 rdl. 2 mk. 14⁵/₈ sk. Til hjælp til »Aftensangs« vedligeholdelse var afsat 50 rdl. Enken skulle i nådsensåret have 250 rdl., hvilket var halvdelen af embedets indtægter. På grund af de ringe kornpriser var de nemlig sat til 500 rdl., men man mente senere at kunne regne med 550 rdl., hvoraf ¹/₈, altså 70 rdl., skulle tilfalde enken som hendes pension. Efterfølgeren, som jo var hendes søn, gav hende desuden græsning til en ko og så mange læs klyne, hun kunne bruge årlig; men året efter døde hun og blev begravet hos sine forældre i kirkens tårn.

Der foreligger en interessant opgørelse over udgifterne ved Knud Nielsen Storms begravelse. De fire personer, som bar liget bort, fik tilsammen 5 mk. Samme dag fortæredes 7 høns à 8 sk. og 10 potter brændevin à 10 sk. Der måtte sendes bud til Kolding efter diverse fødemidler og 3 par sorte fruentimmerhandsker. Til begravelsesmåltidet medgik en kalkunsk hane, en halv kalv, en flæskeborste (= skinke) på et lispund, endvidere 4 skæpper malt. Præsten fik 20 rdl. for sin ligprædiken, degnen fik 10. Igen fik ligbærerne 5 mark. Til kuskenes fortæring medgik 7 høns à 8 sk., 10 potter brændevin à 10 sk., 4 potter ung vin à 7 sk., 5 pund hvedemel, rug til brød og malt til øl, ¹/₂ lispund smør. Syltetøj var hentet hos apotekeren i Kolding, sukkerbrød hos Fruerskolen. Monsieur Visbech, formodentlig den Lars Visbech, der døde som kateket, degn og klokker i Kolding i 1809, fik 4 rdl. 3 mk. 8 sk. for at gøre lysene, gørtleren 1 rdl. 2 mk. for lysepladen. Dermed sigtes til den skik, der kan konstateres i Sønderjylland helt op til 1932. Det såkaldte lysskjold var forsynet med en indskrift om den afdøde. Det blev båret af to naboer foran kisten ind i kirken og hen til graven. Når præsten havde kastet jord på kisten, pustede man lysene ud. Lysene med skjoldet blev nu anbragt på alteret, hvor de åbenbart må have været tændt ved visse lejligheder. Når de brændte ned til skjoldet, blev dette flyttet over på hvidmalede lys af træ nede i kirken. Snedkeren fik 6 rdl. 4 mk., for at lave kisten, maleren 4 rdl. 4 mk. for at male den og pladerne, der var anbragt på den. Det kostede 3 mk. 8 sk. at åbne og tilberede graven, at lukke den igen kostede 1 mk. 8 sk. Til sidst blev der betalt 4 mk. for at indgravere og forgyldte den afdøde præsts navn og årstal på stenen i kirken.

Skønt Anker Knudsen Storm i tillid til Søren Seidelins løfte havde giftet sig allerede i 1772, var ingen af hans børn voksne, da han selv døde. Det skete nemlig i 1785, da han var 48 år gammel. Han blev som den første af Egtveds præster begravet på kirkegården. For første gang siden reformationen fik Egtved nu en præst, der hverken var søn eller svigersøn af forgængeren. Der var nu en strid om, hvem der egentlig havde kaldsretten. General, krigskommissær Marcus von Hielmcrone, der havde købt kirken i 1774, mente, at det måtte være ham, og udstedte den 16. juni 1785 kaldsbrev til *Kristian Warming*. Men først efter »langsommelig« disput og efter at have bortgivet kaldsretten for bestandig til Hans Majestæt fik han det godkendt af denne den 17. februar 1786.

Den nye præst var født i Ribe 1757. Han havde været huslærer i Lundforlund på Sjælland i ét år, i Gamst præstegård i to og derefter første lektiehører ved Kolding skole i to år. Da han tiltrådte embedet i Egtved og Ødsted, var han endnu ugift, men den 16. juni 1786 blev han viet i Kolding til justitsråd, postmester, kontrollør, borgmester, byfoged og herredsfoged Hans Junghans' 22-årige datter Mette Marie. Han bestred embedet til sin død den 15. september 1799.

Nogle måneder forinden blev han konstitueret til foreløbig at forestå provsteembedet, idet provst Holm, der boede i Højen, blev afskediget i april 1799. Han havde i nogle år været forsømmelig med sine rapporter. Warming blev den næstsidste provst i Jerlev-Slaugs herred, idet provstiet allerede i 1800 blev delt. Jerlev herred blev lagt sammen med Tørrild herred og Slaugs herred med Øster Horne. Warming var kendt som en retskaffen mand, og de problemer, hans provstestilling skaffede ham, løste han på en lemfældig måde.

Det var nu kongen, der havde kaldsretten, og han udnævnte *Johan Peter Købke*. Han var født i København i 1763 som søn af en indvandret tysker, der havde opnået borgerskab i hovedstaden og ejede et bageri. Sønnen blev student i 1782 og var fire år efter færdig til at tage teologisk embedseksamen, da hans fader døde, og han måtte overtage bageriet. Han drev det i 7 år, men brød så af og gjorde sine studier færdige i 1794. Da var han allerede en gift mand med 3 sønner og to døtre. I 1796 kaldte kongen ham til sognepræst for Frederiks tyske menighed på Alheden og det danske anneks Karup. Han blev ordineret i Århus domkirke. Han ville egentlig hellere have været købstadspræst, men blev sikkert foretrukket til de fattige hede-

sogne, fordi han magtede det tyske sprog, der skulle benyttes ved gudstjenesten i Frederiks. For en del skulle han jo leve af sit landbrug, men som københavner måtte han overlade dette til sin avlskarl, Ole Skov, og da han fire år efter flyttede til Egtved, fulgte Skov med og var ham en god støtte.

Han giftede sig og overtog en gård i pastoratet. Medens embedet var vakant, var der sluttet tiendeforlig, som kom præsten meget dyrt at stå, da inflationen satte ind i krigens tid. I Frederiks havde pastor Købke igen fået en søn, og i Egtved fik han endnu 4 børn. Det var ikke nemt at få indtægterne til at slå til. Tilmed havde han i 1813 det uheld, at hans rytterhest kom til skade og måtte sælges. En ny kostede ham 3000 rigsdaler i de gamle sedler. Da præstegården trængte hårdt til at sættes i stand, søgte og fik han kongens tilladelse til at optage et lån i stiftsmidlerne. Det skulle hvile på kaldet og afdrages med 10 pct. årlig. Et tidligere lån på 800 rdl. skulle derimod gå over på efterfølgeren som afløsningssum.

Da hans første hustru døde, blev der 64 rdl. til arv og deling mellem ham og hans 10 børn. Han giftede sig igen samme år, denne gang med den afdødes søster. To sønner deltog i krigen i 1813 og 1814, den ene var med i en forpostfægtning mod kosakkerne ved Vonsild. Mange flygtede til Fyn, og det havde pastor Købke også tænkt at lade sin kone og sin svigermoder og 5 hjemmeværende børn gøre; men den dag, de skulle være rejst, var kulden så streng, at hans kone ikke ville forlade ham, og børnene ville ikke bort uden hende. Der var allerede gravet en grav til at skjule familiens bedste linned og sølvtøj i, da budskabet kom om fredsslutningen i Kiel.

Købke hørte til de rationalistiske præster, som anså det for en væsentlig del af præstegerningen at tage sig af ungdommens oplæring, og det har sikkert ikke været uden grund, at provsten efter en visitats i Egtved og Ødsted skrev, »at disse menigheder med rette kan regnes blandt de meget oplyste i stiftet, og den agtværdige sognepræst bevidnes den sandeste højagtelse for den varme og iver, hvormed han så heldigt har formeret ungdommens oplysning.« Om hans indsats på skolevæsenets område kan der læses i denne bogs II bind..

Han tog sig også af de unge uden for skolen, holdt f. eks. regne- og skriveøvelser med konfirmanddrengene om vinteren. Sit arbejde med at uddanne lærere fortsatte han i en årrække. I alt uddannede han 52 lærere, kun én måtte han opgive som uduelig. For nogles vedkommende drejede det sig om efteruddannelse, men andre førte han op til

eksamen i Ribe, der ifølge kongelig resolution gav dem samme rettigheder, som var den aflagt på et seminarium. At kongen i 1815 ved sin kroning tildelte ham rang lig med amtsprovster, var muligvis ment som en påskønnelse af dette arbejde.

Uden at anse sig selv for nogen lærd mand eller stor forfatter udgav han en del bøger, som han mente der var brug for. Det er betegnende, at han, da han fandt de sange og bønner, børnene brugte i skolen, smagløse, selv skrev fire vers med tilhørende bønner til brug om morgenen, før middagspausen, efter denne og ved bortgangen fra skolen.

Som eksempel anføres »Før middagsmåltidet«:

»Nu arbejdstiden fuldendt er,
vort legem kræver spise.
Vi har den, thi så kærlig her
Gud vil sig mod os vise.
Har mange end vel mere mad,
vi nyde, hvad Gud gav, så glad
med takfuldt nøjsomt hjerte.

Med glæde ser vi op til dig, algode Gud, da vi haver den føde, vi trænger til, thi du er den, der oplader din milde hånd og mætter os. Oh lad vor føde vorde velsignet af dig, den tjene os til mættelse og trivelse, til kraft og styrke, og lad den nydes som med sundhed så og med taknemmelighed. Amen.«

Verset gik på en melodi, børnene kendte: »Enhver som tror og bliver døbt.« Pastor Købke digtede og udgav også en del andre sange, f. eks. kirkesange, bordsange for landalmuen og en del landvæsenssange, alle trykt i Ribe. Til kroningsfesten i Kolding kirke skrev han teksten til kapelmester Wernickes musik og ligeledes ved reformatjonsjubilæet i 1817. Nogle manuskripter: metodik, brøkregning og sproglære, lod han cirkulere mellem skolelærere, der havde brug for dem.

Pastor Købke var i det hele taget ikke bange for at tage fat, også på opgaver, der lå langt uden for hans embedspligter. Vaccination af alle børn blev først påbudt ved lov i 1810, men pastor Købke tog fat allerede i 1803. Da fire af hans otte børn havde været syge af kopper, tog han to af de andre, den 7-årige Louise og den 5-årige Ludvig, med sig til Kolding og fik dem vaccineret hos kirurgus Kræmer, og

derefter begyndte han »af disses materie« at vaccinere børn i sognet. Det blev i første omgang til 32. Han førte omhyggelig protokol over resultaterne og sendte en indberetning til kommissionen i København. I to perioder, 1805 og 1808, genoptog han arbejdet, hver gang med vaccine fra et barn, der var vaccineret i Kolding. I alt foretog han 159 vaccinationer.

Købke var den første af Egtveds præster, som har søgt forflyttelse. Efter sigende skyldtes det, at han stødte på modstand fra tiendeejernes side, når han ønskede at forbedre forholdene i kirken. I 1818 blev han kaldet til sognepræst i Mern på Sjælland. Den 18. oktober holdt han afskedsprædiken, og Ole Skov kørte ham til hans nye hjem. Allerede 1822 måtte han søge sin afsked, kun 59 år gammel, på grund af en tiltagende synssvækkelse. Han flyttede til København, hvor han døde 7 år efter.

Efter dette mellem spil vendte slægten Storm tilbage med den hidtidige sognepræst i Gjellerup, *Knud Storm*. Han var student fra Kolding skole, sønnesøn af Knud Nielsen Storm og gift med en kusine, Anker Storms datter. I 1818 blev han forflyttet til sit fødesogn, skønt der gik mange historier om, hvordan han turede og drak med bønderne i sit hidtidige sogn; men de holdt af ham og respekterede ham som en bundstærk mand og dygtig på stolen. Det gjorde de Egtvedbønder også. Han lagde vægt på at skille sig så lidt ud fra dem som muligt, gik om vinteren med en hvid vadmelstrøje ligesom de, trods lovens ord om, at han altid skulle bære de rette præsteklæder. Om sommeren kunne man se ham gå i præstekjolen på Bølling gade og »spille skorsten« med drengene.

Han var med til alle gilder i sognet, sad for bordenden og tillavede egenhændigt alle kaffepunchene. Ved et bryllupsgilde i Hjelmstrup var der efter sigende blevet drukket 19 kaffepuncher, da en mand faldt under bordet. Præsten prøvede at vække ham, men det lykkedes ikke; han var død på stedet. Efter den historie fik pastor Storm en del vanskeligheder med myndighederne. Det hedder sig, at biskoppen forbød ham at gå på kroen. Bønderne, der ikke ville undvære ham, foreslog så, at de kunne bære ham derhen. Det kunne blive besværligt nok, da han skal have vejret 300 pund i sine velmagtsdage.

I øvrigt var han en streng præst, der krævede meget af sine konfirmander. Havde de ikke de fornødne kundskaber, nægtede han at konfirmere dem, men så sørgede de for at komme til at tjene i præ-

stegården. Ved konfirmationen blev de unge stillet op i kirken, ikke som skik var efter rigdom, men efter kundskaber. Han skal have været en betydelig personlighed og mindedes længe som en brav mand, der var god mod fattigfolk. Han døde den 24. november 1841.

Han havde i nogen tid været svag, så han var i 1839 blevet nødt til at ansætte en kapellan, *Kresten Krarup*, som forestod embedet indtil 1842. Længe efter sin død beskæftigede Knud Storm folks fantasi. Det hed sig, at han gik igen og ville deltage i gildet til sin egen begravelse. Da ingen af de tilstedeværende præster turde binde an med fænomenet, måtte der skikkes bud efter degnen, som manede spøgelseset i jorden ude i porten. Han kunne ikke få ham helt ned, og de måtte så tage hovedet af ham. Det blev siden opbevaret på præstegårdens loft. Sagnet er fejlagtigt blevet knyttet til Knud Storms navn. Det drejer sig om Peder Hansen Storm (1696–1733). Se under »Sagn«, p. 218. Sagnet er ligeledes fejlagtigt knyttet til pastor Warmings navn.

Det fortælles om kapellanen Kresten Krarup, at han var tilbøjelig til at tale højt med sig selv uden at vide det, og en dag, da han spadserede i haven sammen med præstens datter Knudline, hørte denne ham sige: »Jeg får det aldrig sagt, jeg får det aldrig sagt, og tager en anden hende, så er det ude med mig, så er jeg fortabt«. »Hvad siger De, hr. Krarup?« spurgte hun. »Siger? Sagde jeg noget, men jeg kan da virkelig ikke leve uden Dem.« »Ja men, det skal du heller ikke,« svarede hun, »jeg vil ingen anden have end dig.« Det trak således op til en fornyelse af den gamle orden i Egtved præstegård; men det skulle ikke så være, idet en anden blev foretrukket til embedet, da Knud Storm døde i 1841. De to unge måtte vente og blev først gift i 1848, da han var blevet sognepræst i sit hjemsovn Føvling-Holsted.

Efter en visitats i 1842 skrev biskop Tage Müller: »Idet jeg bevidner hr. kapellan Krarup min påskønnelse af den duelighed og omhyggelighed, hvormed han har bestyret det embede i de senere år, hvilket pastor Bøving nu overtager, ønsker jeg af hjertet, at denne dygtige mands flid også her vil bære de bedste frugter til sand oplysning og gudfrygtigheds fremme.

Den nævnte pastor *Jens Orten Bøving* var 48 år, hidtil sognepræst i Vejen-Læborg, hvor han skal have hersket som en konge. Det fortælles, at hans kone ikke ville have konfirmanderne ind i sine pæne stuer, så han måtte indrette en vognport med stenpikket gulv til konfirmandstue. Der samlede han alle de dårligst oplærte børn på den

Jens Orten Bøving.
1842–1864.

forreste bæk og hørte dem uafsladelig igen og igen. Alligevel måtte der være nogle hvert år, der ikke har kunnet svare til kravene, og som måtte gå om. Man fortalte om en dreng, der først nåede at blive konfirmeret, da han skulle være soldat.

Man huskede længe efter i sognene, hvordan pastor Bøving færdedes til hest ad vejen, f. eks. til Ødsted kirke. Det gik i galop. Hans slag stod bagud som en hale under det voldsomme ridt. Han må stort set have været afholdt, for han var altid med til bryllupper og begravelser i hjemmene.

Men det var i de gudelige vækkelsers tid, og nogle familier i Rugsted holdt deres søndagssammenkomster i hjemmene. Heri deltog også enkelte ligesindede fra Egtved sogn. De tog deres børn ud af skolen og lod dem undervise af en husmand på Rugsted Mark, og om søndagen kørte de til pastor Laurberg i Bredsten.

I 1848 måtte pastor Bøving finde sig i at få indkvartering af tysk militær, som han ikke kom for godt ud af det med. Da de selvbudne gæster rejste, skal han have sagt til dem, at han ikke ønskede at se dem oftere. Det kom han heller ikke til, for han døde den dag i 1864,

*Johan Georg Tilemann.
1864-1875.*

da Egtved igen blev besat. I hans tid foregik den store restaurering, der har præget kirken til den dag i dag.

Han efterfulgtes af den ligeledes 48-årige sognepræst i Knebel *Johan Georg Tilemann*. Han udvidede præstegårdshaven mod vest på en fuldstændig nøgen bakke. Da han ikke kunne »hytte hans fødder« på det stenspikkede gulv i konfirmandstuen, måtte han lægge trægulv oven på det. Han døde den 10. februar 1875 umiddelbart efter en jordpåkastelse på Ødsted kirkegård.

Derefter blev sognene skilt, så han blev den sidste præst, der var kaldet til begge menigheder. Da adskillelsen efter nogle års forløb var fuldblyndet, krævedes det ikke mere af konfirmanderne fra de fjerneste dele af Ødsted sogn, at de skulle gå ca. 1½ mil for at kunne være i Egtved præstegård kl. 8 morgen, også om vinteren.

Det var beboerne i Ødsted sogn, der havde taget initiativet til adskillelsen. Allerede den 4. april 1863 havde de rettet henvendelse derom til ministeriet, som ønskede at høre sogneforstanderskabets mening om, hvorvidt fattigvæsenet også burde deles. Derom blev der

ikke opnået enighed, og pastor Bøving døde, inden sagen var kommet videre. Den 14. august 1869 tog beboerne af Ødsted sogn sagen op igen og bad om ved indtrædende vacance at få løst forbindelsen med Egtved og få et selvstændigt sognekald oprettet. Andragendet blev tiltrådt af provst og biskop, og den 13. januar 1870 sagde ministeriet ja under forudsætning af, at beboerne til den tid ville fastholde deres tilbud om hjælp til indretning af en ny præstegård.

Ministeriet gjorde dog opmærksom på, at der kunne opstå problemer vedrørende skolevæsenet, hvis man havde to pastorater i én kommune, idet der efter landkommunalloven af 1867 kun kunne være én skolekommission i en kommune og kun ét gejstligt medlem i en skolekommission. Dette problem faldt bort i 1870, da der oprettedes to selvstændige kommuner, foreløbig dog med fælles præst. Allerede den 10. april forelå den kongelige resolution om adskillelsen. Hver af præsterne skulle nyde tiende og småredelsesvederlag samt offer og accidentser af sit sogn. Egtved skulle beholde præstegården med ager, eng og mose og den skov, der hidtil havde tilhørt embedet. Dog skulle en del af skoven henlægges til Ødsted sognekald, som endvidere skulle have en embedskapital på ca. 18.600 kr. Ministeriet tilføjede, at den præst, der blev kaldet til Egtved, skulle være villig til at betjene sognekaldet for Ødsted menighed et år efter nådsensårets udløb mod at oppebære offer og accidenser af sognet, så at det nye embedes øvrige indtægter opsamledes til køb af en præstegård.

Sofus Scheel Brummer blev kaldet til embedet som sognepræst i Egtved sogn den 9. juni 1875. Med denne dato begyndte det såkaldte nådsensår, hvori den afdøde præsts enke måtte blive boende i præstegården og skulle dele embedets indtægter med den nye præst. Nu opstod der et problem: Hvem skulle have indtægterne af Ødsted sogn i selve nådsensåret? Pastor Brummer var forpligtet til at bestyre det et år efter nådsensårets udløb, når adskillelsen trådte i kraft. Men det skete først den 9. juni 1876. Det juridiske spørgsmål var uklart, men ministeriet resolverede, at pastor Brummer måtte beholde de 1.345 kr., det drejede sig om, og dele dem med enken.

De ca. 18.600 kr., som Ødsted sogn skulle starte med, var indkommet ved salg af anneks- og mensalgods i Ødsted sogn, 9.301 rdl. 35 sk. Ved salg af jord i Egtved sogn var der indkommet 133 rdl. 6 sk. Af den samlede kapital på 9.434 rdl. 41 sk. var der anvendt 241 rdl. 66 sk. til indfrielse af det hidtidige pastorats bankhæftelse, hvorved

Sofus Scheel Brummer.
1875-1896.

det havde erhvervet en aktie i Nationalbanken, der burde deles mellem sognene efter hartkornets størrelse: 84 rdl. 22 sk. til Ødsted, 157 rdl. 44 sk. til Egtved. Det endelige regnskab viste 9.301 rdl. 35 sk. = 18.602 kr. 72 øre til Ødsted sognekald. Det var jo en god hjælp, når man skulle til at købe præstegården. Allerede den 16. maj 1878 kunne provst Mørch foreslå, at man skulle købe 33 tdr. ld. af Peder Nielsens gård, matr. nr. 11a, 27i og 27k i Ødsted by og sogn tillige med gårdens bygninger samt en eng og en tørvelod for 30.000 kr. og indrette det til præstegård. Ministeriets sanktion forelå den 1. maj 1879.

Nu kunne embedet som sognepræst i Ødsted opslås ledigt. Man forhastede sig dog ikke: det skete først den 1. maj 1880.

Også efter at den nye præst var kommet, var der forskellige ting at ordne, f. eks. skoven. Det blev til, at Ødsted fik ca. en tredjedel af den såkaldte Travenholt skov, knap 16 trd. ld. Hvis der skulle have været betalt for lodden, ville den have kostet 5.000 kr., men man nøjedes med at give de fattiges kasse i Ødsted en kendelse af 1 kr. Der var mere, der skulle deles, således kathedratikum og studieskat. For fremtiden skulle Egtved svare henholdsvis 1 kr. 33 øre og 3 kr.

14 øre og Ødsted 1 kr. 33 øre og 2 kr. 40 øre. Også et bidrag til Helsingør hospital, som havde været på 1 kr. 93 øre, blev fordelt efter sognenes hartkorn. Det var for Egtveds vedkommende 414 tdr. og for Ødsteds 306 tdr., så Egtved kom til at udrede 1 kr. 11 øre og Ødsted 82 øre om året til Helsingør hospital.

Fru Bøvings pension, der i sin tid var beregnet til en ottendedel af det dengang samlede pastorats indtægter, var, mens der var to enker på kaldet, blevet udbetalt af stiftets gejstlige enkekasse. Men da fru Tilemann døde den 4. marts 1890, måtte sognene overtage udredelsen af fru Bøvings pension. Den provsteret, der den 4. marts 1890 sattes i Ødsted præstegård for at foretage fordelingen mellem sognene, var det sidste udtryk for det fællesskab, der havde været mellem sognene i så mange år.

Adskillelsen fandt som sagt officielt sted den 9. juni 1876. men først den 14. marts 1879 fik Ødsted sin egen præst, Hans Henrik Ferdinand Olivarius (1879–1888).

Det varede altså nogle år, inden pastor Brummer blev frigjort fra Ødsted sogn. Da han blev kaldet til embedet i Egtved, var han en mand på 55 år og havde sidst været sognepræst i Marie Magdalene sogn på Djursland.

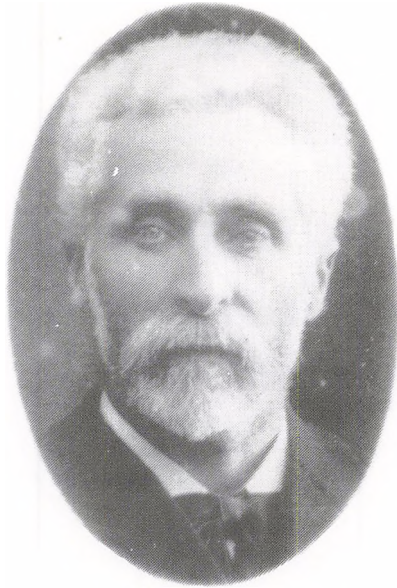
Han var allerede to gange enkemand, men gift for tredje gang. Han skal have samlet en trofast vennekreds i Egtved og været afholdt og æret af hele menigheden. Som grundtvigianer og venstremand var han i fuld overensstemmelse med denne både i kristelig og folkelig henseende, og et ikke ringe antal sognebåndsløsere søgte til Egtved i hans tid. Også fru Caroline betød meget for sognet. F. eks. bandt hun et tørklæde om hovedet og gik fra gård til gård for at tegne aktier til et forsamlingshus. Det blev bygget på præstegårdens jord og stod færdigt i 1885, og det blev rammen om mange folkelige, kulturelle og kristelige møder. Også præstegårdens døre åbnedes for unge og gamle. »Dengang groede der ikke græs i præstegårdens havegange.« Pastor Brummer døde 1896. Ved graven kaldte forstander Schrøder, Askov, ham »børnenes ven og den barnlige mand, en brav dansk mand, evangeliets trofaste forkæmper«. En anden taler sagde, at der over Brummers optræden var noget bredt, lyst og venligt. Han svøbte sig ikke i gejstligt skrud, men når man så ham, kunne man aldrig være i tvivl om, at han var præst og af gammel præsteslægt. Hans hustru overlevede ham og døde i Vinding 1912. De to sølvkranse, der hænger i Egtved kirke, er skænket af menigheden til minde om Sofus og Caroline Brummer.

Schmidt Kampmann.
1897-1905.

Den næste præst, *Schmidt Kampmann*, kom til Egtved i februar 1897, men blev kun i otte år. Han havde været sognepræst i Vejlbj-Homå. Allerede i 1905 lod han sig forflytte til Taulov, efter sigende på grund af en strid om stolestaderne. Han holdt sin afskedsprædiken den 22. oktober 1905. Han var som det store flertal af sine forgængere af præsteslægt.

I 1905 fik Egtved en præst af en helt anden type, *Jørgen Madsen*. Den danske kirke har næppe haft mange præster, der har kæmpet så hårdt som han for at få lov at tjene den. Han var en sjællandsk gårdmandssøn, født i Ormedslev den 22. november 1855. Han blev udlært og arbejdede som bygningssnedker og tømrer; var elev på Vallekilde højskole 1879-80, og på Askov de to følgende vintre. Han ønskede at læse til teologisk kandidat og blev støttet deri af sin forlovede, Signe Kirstine Rasmussen Stenbæk, men frarådet af de to forstandere på nævnte højskoler. Desuagtet læste han og blev student 33 år gammel. Han læste så teologi under trange kår og eksamensvanskeligheder. Økonomien klarede han ligeledes under store be-

Jørgen Madsen.
1905–1925.

sværligheder, f. eks. ved at være kordegn ved en kirke og senere ved at være forstander for Herberget for Hjemløse. 1895 blev han endelig kandidat og giftede sig da efter 17 års forlovelse. Hans kone led af kronisk bronchitis, så de måtte igen søge ud på landet til snedkerarbejdet. 1898 blev han kapellan i Humble, og den 24. august 1905 blev han kaldet til sognepræst i Egtved.

Før var det kongen, der kaldede, nu var det menigheden. Hans hustru var da død, og de havde ingen børn; men en trofast husbestyrerinde styrede hans hus særdeles godt. Han var ikke en lærd præst, men menigheden holdt af ham og fyldte kirken ved hans gudstjenester. Blandt hans offentlige bestillinger må nævnes, at han blev sognerådsmedlem 1909 og sognerådsformand 1910.

På et særligt område har pastor Jørgen Madsen indlagt sig megen ære, nemlig Egtved Bibliotek. Fra 1927 havde bogsamlingen til huse i hans hjem, hvor hans husbestyrerinde, frøken Anna M. Eriksen, indtil sin død i 1951 på allerbedste måde forestod både bogindkøb og bogudlån. Pastor Madsen tillod endda udlån af sine egne bøger,

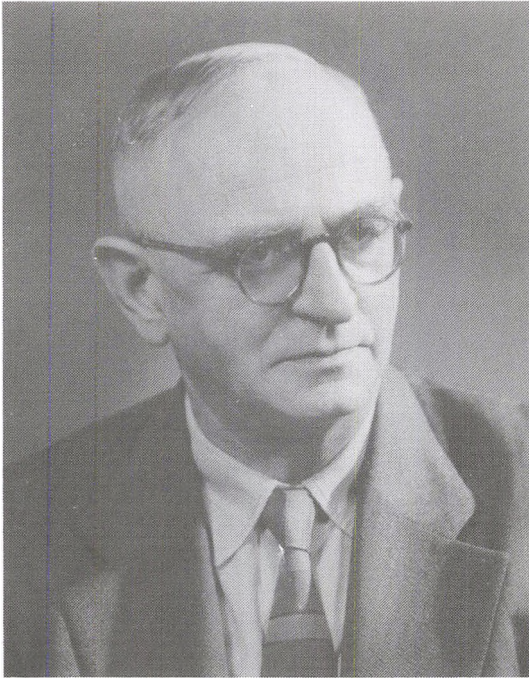
Sigurd Laursen Vig. 1926–1930.

og endnu findes der på Egtved Biblioteks hylder enkelte ting, der har tilhørt ham.

Han blev i embedet, til han i 1925 fyldte 70 år, og han døde i Egtved 1939. På hans gravsten står: »Han søgte ikke sit eget«. (Se pastor Niels Anton Jensen: »Jørgen Madsen og Signe Stenbæk«.)

Otto Helms, født 1901, søn af pastor Helms i Gjesten, ordineret medhjælper i Egtved 1925–26, derefter lærer ved den danske skole i Tandil, Argentina, og konstitueret valgmenighedspræst i Aagaard 1930. Derefter sognepræst i Soderup-Eskilstrup på Sjælland.

Sigurd Laursen-Vig, født den 5. januar 1892 i Bjergager friskole, hvor faderen var forstander. Student 1914, cand. teol. 1923, aftjent sin værnepligt som sekondløjtnant ved kystartilleriet, gift 1929 med Charlotte Konstantin-Hansen, født den 8. juni 1892, datter af medstifteren af Konstantin-Hansen & Schrøders Maskinfabrik, senere De Danske Mejeriers Maskinfabrik, Kolding. Residerende kapellan i

Anker Jensen. 1930–1960.

Hvirring 1923, sognepræst i Egtved 1926, valgmenighedspræst i Bøvlingbjerg 1930, sognepræst i Hodde-Tistrup 1936, provst for Ø. og V. Horne herred 1944, pens. 1962 og flyttet til Egtved.

Anker Jensen, født 10. marts 1892 i Faarup-Krogsbæk, faderen gårdejer. Student 1914, højskolelærer i Vestbirk 1914, højskolelærer i Vallekilde 1917, lærer i Tønder 1919 og i Løgumkloster samme år, lærer på Krabbesholm 1920, cand. teol. 1926, gift den 12. november 1926 med Anna Pedersen fra Møgeltønder, hvor faderen var førstelærer. Sognepræst i Udbyneder 1926, sognepræst i Egtved 1930. Pens. 1960, flyttet til Vejen, død der 1964, hustruen død 1970. – Anker Jensen var dybt interesseret i Sønderjyllands historie, senere i modstandsbevægelsen, og har skrevet meget: »Det tabte Land« 1932, »Digte« 1935, »Fra Forkrænkelighedens Trældom« og »Troen på Ordet« 1938, »En Påskegave« og »Vi består« 1939, »Digte« 1943, »Høfdegård i Storm« 1945, »Skuespil i syv Billeder af

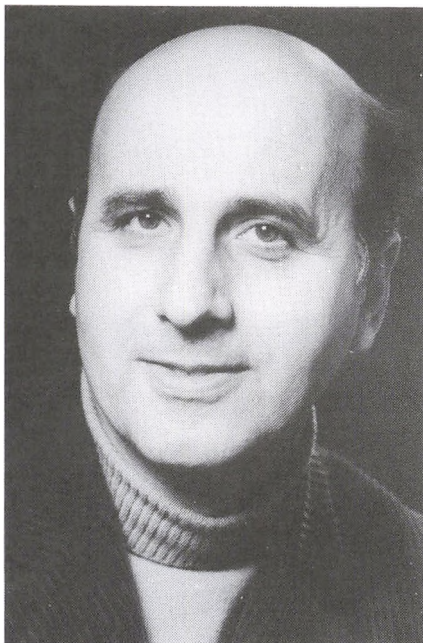

Fot. Emil Traberg.

Enebevoksning på markerne mellem Spjarupgård og Nybjerg mølle. Indtil ca. 1970 var lyngen fremherskende imellem enerne, men græssende heste har trængt lyngen tilbage, så at der nu vokser græsarter.

Den store krybende ene i forgrunden var midtpunkt for dansen i Drachmanns »Der var engang«, da det i 1950'erne blev filmatiseret her på egnen.

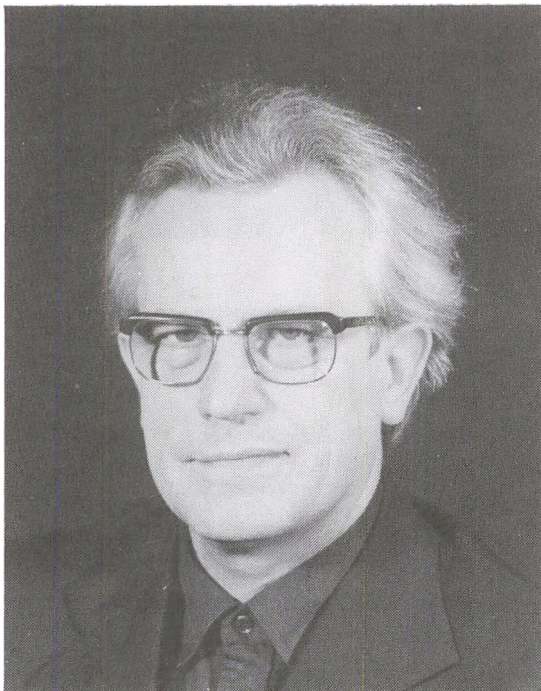

Olav C. Lindegaard. 1961-1972.

Sydslesvigs historie«, »En håndfuld vers« 1953, »Lovsang« I og II, salmer 1958-59.

Olav Christian Lindegård, født den 17. februar 1929 i Hvejsel, faderen biskop i Ribe. Student i Ribe 1948, cand. teol. 1957, gift november 1958 med Hanne Egelund Christensen, født 10. marts 1937 på Frederiksberg, faderen overlærer. Kapellan ved Grundtvigskirken i København 1958, sognepræst i Egtved 1961-72, domprovst i Haderslev 1972. - Lindegård har deltaget i meget udover studier og embedspligter: næstformand i Studenterkredsen 1951-52, formand for Studenterrådet ved Københavns Universitet 1953, næstformand i Unge Akademikeres Kor 1954-61, lærer ved Jonstrup Statsseminarium 1960-61. Formand for Egtved menighedsråd 1962-72, d.v.s. under restaureringen. Formand for Egtved skolekommission 1966-70. Medstifter af Egtved menighedsbørnehave. Formand for Præsteforeningen 1970-78, i høj grad medvirkende til oprettelsen af Musikhøjskolen i Taagelund 1964.

Richardt Munch Andersen. 1973-

Richardt Munch Andersen, født den 3. oktober 1926 i Vissenbjerg sogn, søn af smedemester Marius Andersen og hustru Jenny Hansen. Student 1945 (Odense Studenterkursus), cand. teol. 1952 (Københavns Universitet), hjælpepræst hos Gustav Jørgensen, Fakse, 1954-56, sognepræst i Kolby, Samsø, 1956-73 (Kolby og Onsbjerg fra 1970), sognepræst i Egtved 1973. Gift med bibliotekar Anna Margarete Rühmann, datter af sognepræst for den tyske menighed i Tønder, Gustav Rühmann, og hustru Grethe Ratenburg, født den 6. februar 1926 i Daler sogn.

Præsterne i Egtved-Ødsted

- 1503   Anders Pedersen
                   Peder Skodborg (?)
- 1531–1584 Mads Buch (fortsætt. e. 1536)
- 1584–1588 Niels M. Buch
- 1588–1639 Søren Poulsen
- 1639–1659 Peter Iversen (= Petrus Munch)
- 1659–1696 Søren Jensen (d. 1708)
- 1696–1733 Peder Hansen Storm (d. 1742)
- 1733–1767 Knud Nielsen Storm (fjern slægtning?
                   f. 1702 – d. 1774)
- 1767–1785 Anker Knudsen Storm (søn af ovennævnte)
- 1786–1799 Kristian Warming
- 1799–1818 Johan Peter Købke (d. 1829)
- 1818–1841 Knud Storm
- 1839–1842 Kresten Krarup, kapellan
- 1842–1864 Jens Orten Bøving
- 1864–1875 Johan Georg Tilemann (sidste præst for begge sogne)

Præsterne i Egtved

- 1875–1896 Sofus Scheel Brummer
- 1897–1905 Schmidt Kampmann (d. i Taulov 1905)
- 1905–1925 Jørgen Madsen (d. 1939)
- 1925–1926 Otto Helms (ordineret medhjælper)
- 1926–1930 Sigurd Laursen-Vig
- 1930–1960 Anker Jensen
- 1961–1972 Olav C. Lindegaard
- 1973–   Richardt Munch Andersen

Egtved Præstegård. Nedrevet 1929.

Kirkens tiender og jorder

Da Egtved kirke blev opført, må der ikke alene have været midler til selve byggeriet, men gudstjenestens behov og præstens eksistens må have været sikret, ellers havde biskoppen ikke lovligt kunnet indvi kirken. Den fornødne kapital til disse formål og til kirkebygningens vedligeholdelse fremover udgjordes af jordegods- og tiendeafgifter.

Til kirken hørte fra begyndelsen en indhegnet kirkegård, der ligesom kirken selv var indviet af biskoppen, og til præsteembedet henlagdes en gård »blandt de bedste i sognet«. Der foreligger ikke noget om, hvorledes denne jord er fremskaffet. Den må være afgivet af sognets beboere, som derfor må have ejet kirken.

Det er ikke tilfældigt, at størsteparten af Danmarks landsbykirker er bygget i 1100-årene, for netop da lykkedes det at få de danske bønder til at gå ind på en ordning, som var gammel ude i Europa,

hvor man i stedet for at betale for hver enkelt kirkelig handling ydede en afgift på 10 pct. af alt avlet korn og kvæg. Oprævning af tienden og omsorgen for dens og kirkejordens anvendelse påhvilede to kirkeværgere, valgt af og blandt sognets bønder, som hvert år aflagde regnskab for provsten. Kirkeværgerne nævnes første gang i Erik Glippings rigslov af 1284, men de har sikkert eksisteret tidligere. De har repræsenteret sognebønderne, som måtte være interesseret i kirkens økonomiske forvaltning, da det var dem, der måtte træde til, hvis udgifterne oversteg indtægterne.

Tienden deltes i tre lige store dele: *kirketienden*, *præstetienden* og *bispetienden*. Denne sidste var bønderne dog først gået med til efter adskillig modstand. Ved reformationen i 1536 tillod rigsdagen i København kongen at beslaglægge alle bispeembedernes jordegods imod, at han påtog sig omsorgen for de syge og fattige. Man vedtog også, at bispens tredjepart af tienden fremtidig skulle ydes til kongen til at lønne biskopperne med og til at oprette lærde skoler for. Disse opgaver havde hidtil påhvilet kirken. Egtved fik hverken noget hospital eller nogen lærd skole, men da Christian III i 1543 skænkede Ribe hospital forskelligt tidligere kirkegods, deriblandt en kirke, hvoraf Egtvedpræsten havde haft en indtægt, fik Mads Buch til gengæld kronens part af tienden i Egtved sogn. I 1554 fik han livsbrev på den og i 1567 løfte om, at en af hans sønner, hvis han blev hans efterfølger, også skulle have denne fordel kvit og frit.

Tilsynet med kirkeværgernes regnskab blev ved reformationen overdraget de såkaldte stiftslensmænd, der også fik ansvaret for det tidligere bispegods, men det viste sig snart at være uoverkommeligt for dem at varetage dette arbejde, og i 1582 besluttede kongen og rigsrådet at overdrage tilsynet til de almindelige lensmænd. Kirkeværgerne blev fra nu af ansat af lensmændene og opfattet som en art embedsmænd. Egtved kirkes økonomi skulle altså fremover administreres fra Koldinghus, og lensmanden dér fik ansvaret for bygningens vedligeholdelse, et ansvar, som i hvert fald den lensmand, der trådte til i 1585, Casper Markdaner, forstod at leve op til.

Det blev altså hans opgave at bortfæste kongens og kirkens part af tienden, men kongens part havde præsten Niels Madsen Buch jo allerede for livstid. Han døde i 1588, og hans efterfølger, Søren Poulsen, fik fæstebrev på kronens part af sognets tiende for en årlig afgift af 20 ørter rug og 9 ørter byg, som er tilsammen 39 tdr. korn, men i

1603 fik han lov til at betale i rede penge, en daler for hver smal tønde rug og byg, »da han besværes med daglig gæsteri og er meget brøstholden på foder til sit eget og fremmede folk.«

I krigsårene 1627–29 kom mange tiendeydere i restance, og i 1630 opkrævedes tienden ikke. I det følgende år måtte den nedsættes til det halve og kunne endda ikke inddrives. Efter Søren Poulsens død i 1640 fik herredsfogeden, Giermand Joensen i Bølling, kongetienden på de samme vilkår, »da han ikke havde nogen anden løn for sin bestilling«. Efter hans død havde først hans enke den, senere sognepræsten i Kolding, hr. Anker Sørensen, Søren Poulsens søn, for 55 slettedaler.

I 1666 erhvervede hofapoteker Samuel Meyers datter Othilias formynder på hendes vegne blandt andet kronens part af korntienden i Ødsted og Egtved sogne, og da hun selv i 1681 overtog fæstemålet, var det på de gamle betingelser. Det var svært at inddrive den efter Svenskekrigene. Anker Sørensen måtte i mange tilfælde gå rettens vej. Ved således at lade kongetienden komme Koldingpræsten til gode fulgte Christian V sine forgængeres eksempel, at anvende en del af denne indtægt til kirkelige og sociale formål. Det var dog også efter forgængernes eksempel, at han finansierede Den Skånske Krig, bl. a. med tiendepenge. Hvem der fæstede kongetiende efter Othilia Meyer, vides ikke, men fra 1720 har man den oplysning, at den var overladt til sognemændene. Den udgjorde nu 38 tdr. 4 skp. rug, som betaltes i penge, 139 rdl. 31½ sk., beregnet efter hver enkelts andel i sognets hartkorn. Kongetienden var med andre ord forvandlet til en hartkornsskat og blev som sådan indbetalt på amtsstuen. Om det har givet mere, da man kom ind på at bortauktionere den, vides ikke.

Den 1. oktober 1721 bortsolgte ved auktion »nogle på rytterdistrikterne uheldigt beliggende gods og tiender«, og krigsråd samt krigs- og landkommissær Hans Folsach købte Liegård, hartkorn 3 tdr. 5 skp. 2 alb., samt Vorbasse kirke med dens korntiende og al Vorbasse sogns kvægtiende for 480 rdl. 60 sk. Kongen forbeholdt sig jagtretten. I 1765 købte justitsråd Jakob Lousen kongetienden på auktion i Kolding for 4690 rdl. Ifølge skødet, som er dateret 25. august 1767 gav han 5250 rdl., men halvdelen blev hvilende på hartkornet at betale til den kongelige kasse og forrente med 4 pct.

Den 21. juni 1776 solgte Lousen videre til Christian Risum på Ballesgård. Den 24. marts 1783 krævede dennes enke, Maren Kirstine Fodjus tienden stillet til offentlig auktion.

Formodentlig er de tiendeydere, der ikke allerede ejede deres egen kongetiende, mødt op ved denne auktion. I 1784 købte Jens Poulsen sin kongetiende, og derefter høres der ikke mere om denne afgift. Den tredjedel af tienden, der oprindeligt var bevilget bispem, var gået helt tabt for kirken, bortset fra det kuriosum, at staten den dag i dag er alene om at betale bispernes løn.

Kvægtienden

Angående kvægtienden bestemmer Danske Lov i 1683, at »hvo, som i et år ikke tillægger så meget kvæg, at de have ti høveder, da skulle de til hobe regne til andet år, indtil de haver ti høveder, og da give det tiende efter gammel sædvane.« Men det kan ses af lensregnskaberne, at Egtved sogns bønder allerede i 1612 havde betalt kongens andel i kvægtienden i penge.

I 1740 gjordes det til en almindelig regel, at kvægtienden skulle erlægges i penge, men den måtte stadig beregnes efter undersøgelse i bøndernes hjem, »hvored almuen gives anledning til uvilje mod præsterne og skolelærerne, især da de sidste, der nogle steder bruges til at gå omkring i sognet i dette ærinde«.

Det gik ikke stort bedre med kirkens egen tredjedel af tienden. Det begyndte med, at Christian IV bortfæstede den til præsterne for at forbedre disses vilkår. Uden at det nogen sinde blev lov, blev det senere en meget udbredt skik, at kirkeværgerne fæstede kirketienden. De gjorde et stort og ulønnet arbejde (det var udtrykkeligt forbudt ved reces af 1619 § 58 at erstatte dem deres rejseudgifter, når de hvert år måtte rejse til Kolding for at aflægge regnskab). Det skete også i Egtved, hvor en række sognemænd i 1685 beklagede sig over, at Egtved sogns korntiende ikke var blevet dem tilbudt, hverken inden eller uden kirken eller på tinge, siden hr. Søren og Søren Clemmensen i Oustrup var blevet kirkeværger. Det nævnte år bortfæstede stiftsskriver Jens Bertelsen Egtved sogns kirketiende til præsten Søren Jensen og ritmester Otto von Lindenquist i Bølling. De har sikkert måttet betale den sædvanlige fæsteafgift til kirken, som altså dog har fået noget udbytte af ordningen. At det var stiftsskriveren og ikke lensmanden, der havde ordnet fæstemålet, skyldtes de nye forhold, der var indtrådt, efter at kongen havde fået enevældig magt.

Kirketilsynet

Ved en forordning af 1672 var tilsynet med kirkerne blevet overdraget stiftsøvrigheden, d.v.s. stiftsbefalingsmanden (amtmanden i

domkirkebyen) og biskoppen, som snart efter beordredes til hvert år at indsende kirkernes regnskab til kongens rentekammer. Det, at kongen nu opfattede sig som ejer af kirkerne, skulle få katastrofale følger. Han følte sig berettiget til ikke blot at bortfæste kirkernes tiende, men ligefrem at sælge dem.

Kirkeejere

1711 købte *fru Øllegaard Rantzau* ved offentlig auktion Egtved, Ødsted og Jerlev kirker for tilsammen 2.294 rdl. 15 sk. Samtidig købte hun al Egtvedkirkens jordegods, nogle spredte lodder på tilsammen ca. 1 td. hartkorn.

Den kirketiende, bønderne betalte, tilfaldt altså fra nu af hende. Hun havde sammen med tienden erhvervet jus patronatus, der bl. a. betød kaldsret til præsteembedet, en ret, hun dog ikke nåede at få udnyttet, da embedet ikke blev ledigt i hendes tid. Hendes mand, Johan Peter von Ingenhaven, havde, siden landmilitzen blev oprettet i 1701, været chef for Ribe nationale fodregiment. Ved slaget i Helsingborg i 1710 gjorde han sig gunstigt bemærket og avancerede til chef for jyske gevorbne infanteriregiment. Han udnævntes til generalmajor, og mens regimentet blev på Sjælland og anvendtes til at afspærre det pestbefængte Helsingør, beordrede kongen ham til personligt at deltage i felttoget i Pommern. Han var altså ikke hjemme i 1711, da hans frue købte Egtved kirke. Han døde i 1717, og hans frue indrettede en åben begravelse til ham og sig selv i Egtved kirkes tårn, hvor han blev hensat i 1718. Da hun i sin tid havde købt Egtved, Ødsted og Jerlev kirker, havde kongen forbeholdt sig ret til at købe dem tilbage. Det gjorde han den 23. september 1720, og gav 3.082 rdl. 80 sk. for dem. Hun havde altså tjent på handelen foruden at have haft udbyttet af jorden og tienden i de 9 år.

Fra 1720 fik bønderne kirketienden overladt sammen med kongetienden. For begge tilsammen betalte de 2 mk. 8 sk. pr. td. hartkorn. Det tiendeydende hartkorn i sognet udgjorde i alt 204 tdr. 2 sk. 1 fdk. 1 alb.

Ordningen kom ikke til at vare ret længe, for i 1765, da rytterdistrikterne blev solgt ved en auktion på Koldinghus, solgtes også dets kirker. Denne gang købte *overauditør Søren Hansen Seidelin* Egtved kirke med kaldsret for 4.612 rdl. Efter de gældende regler udbetalte han kun halvdelen af købesummen og forrentede resten med 4 pct.

I sin indberetning af 1768 runder pastor Storm summen af til 4.700 rdl. og tilføjer, at det er de 700 for meget, da kirken knap kan forrente 4.000 rdl., når der skal være noget til ekspenser (diverse afgifter) og reparation.

Landet over blev kirkerne i disse årtier solgt til private, uden at kongen derved fik løst sine økonomiske problemer, og for anden gang berøvedes kirken en stor kapital. En lignende fremgangsmåde er ikke anvendt noget andet sted i kristenheden. Med køb af kirkens tiende fulgte en streng pligt til at holde den ved lige og føre et ordentligt kirkeregnskab; men da købet i reglen var en pengespekulation, blev mange kirker forsømt. I 1683 skal 39 kirker være tildømt kongen af den grund, i 1717 fem og i 1740 atter fem.

I 1774 solgte Seidelin Egtved kirke til *overkrigskommissær Marcus von Hielmcrone til Engelsholm*, og han forsøgte den så groft, at biskoppen truede med at fratage ham hans ret til den. Myndighederne strakte sig ellers vidt. Da von Hielmcrone ønskede at tage blytaget af kirken, fik han lov til det på betingelse af, at blyets værdi til fulde blev anvendt til at udbedre kirkens brøstfældighed. Der skulle oplægges et forsvarligt stentag i stedet for blytaget. Von Hielmcrone havde god brug for pengene selv. I 1780 måtte han lade Engelsholm gå til tvangsauktion. Da han i sin tid købte Egtved kirke, havde Søren Seidelin ladet 2.000 rdl. blive stående i den. De tilhørte i virkeligheden hans broder, og da denne døde i 1792, rejste hans arvinger krav på disse penge. Det var mere, end von Hielmcrone kunne klare, og han udbød derfor Egtved kirkes korn- og kvægtiende med jus patronatus et vocandi til salg ved offentlig auktion. Den blev averteret i Berlingske Tidende og berammet til den 29. november 1792.

Forinden var der taget syn over kirken, og synsmændene aflagde følgende beretning den 24. juni 1792: »Vi tvende underskrevne har i dag synet Egtved kirke. Taget er ganske brøstfældigt, så det regner ned overalt, murene, og i særdeleshed tårnmurene, ganske forfaldne, loftet adskillige steder helt ringe, væggene er skidne og sorte. Mange steder er det i stykker, gulvet ujævnt, altertavlen såvel som prædikestolen skiden og burde opmales såvel som pulpituret. I »skriftes« (= våbenhuset) burde der være stole eller bænke at sidde på, da det er helt besværligt at ligge ned på den bare jord på knæ, imidlertid skriftemålet varer. I døbefonten burde være et passende fad.

*Laurids Nielsen af Egtved,
Jørgen Kristensen af Refsgaard.*

Af en eller anden grund blev auktionen udsat. I 1793 døde von Hielmcrone. Så blev auktionen omsider afholdt i juni 1794. Ved den lejlighed oplystes det, at »det er alle bekendt, at Egtved kirke på sin bygning er overmåde forfalden og kan fordre langt over 1.000 rdl. til istandsættelse, hvilket er hovedårsagen til, at den ikke så let kunne sælges«. Den indbragte heller ikke mere end 4.365 rdl., temmelig lidt i betragtning af, at kongen jo havde 2.300 rdl. stående i den, og den hæftede for 2.000 rdl. til justitsråd Seidelins broderbørn. For at der ikke skulle afholdes flere dyre auktioner, blev den tilstået *justitsråd Junghans i Kolding* for den nævnte sum, men allerede samme år, den 18. december 1794, og den 13. januar 1795 holdtes der alligevel en ny auktion, og *justitsråd Seidelins enke, Anne Marie*, overtog Egtved kirke med korn- og kvægtiende, som hun 1810 videresolgte til sin søn, *Poul Borreby von Seidelin*. Han var ritmester ved prins Ferdinands dragoner.

Kirkens hartkorn var stadig 1 td. 1 sk. 1 fdk. 1 alb., nogle spredte smålodder, hvoraf årligt svarede i landgilde 10 rdl. 1 mk. 8 sk., samt gæsteri, som præsten i Egtved betalte med 2 rdl., og 1 rdl. til enkeboligen. Det tiendeydende hartkorn var nu 280 td. 3 sk. 2 alb., deraf svarede i årlig tiende 206 rdl. 3 mk. $12\frac{7}{12}$ sk.; men den unge ritmester havde åbenbart mere brug for kontanter. Allerede den 4. marts 1811 solgte han Egtved kirke med tiendejord og alt inventar, kaldsretten dog undtaget; den tilhørte kongen.

Købesummen var 7.500 rdl., og køberne var tre af sognets mænd, *Poul Jensen i Bølling, Jens Pallesen i Vork* og *Jens Daugaard i Riis*.

I de følgende år solgte de tre mænd parter til en del af sognets beboere. Jens Pallesen var den af dem, der døde først. Hans enke, Kirsten Olufsdatter, solgte den 31. december 1830 tienden af matr. nr. 5a og 5b, i alt 4 tdr. 4 sk. 3 fdk. til *Niels Jørgensen i Refsgaard* for 30 rdl. Poul Jensen og Jens Daugaard solgte i 1831 tienden af matr. nr. 4 Ballesgård, til *Christen Pedersen*. Da Jens Daugaard var død, solgte hans enke, Karen Jensdatter, tienden af 75 tdr. 4 skp. 2 fdk. $\frac{4}{5}$ alb. til *overauditør, justitsråd Morten Oxenbøl*, borgmester i Vordingborg, for 700 rdl. Samme år solgte han tienden af matr. nr. 15a i Vork videre til *Christen Christensen, Mejsling*. Da Poul Jensen var død, giftede hans enke sig med *Hans Konradsen i Bølling* den 9. april 1842. Han havde et vist fællesskab med Oxenbøl. I fællesskab ejede de tienden af 206 tdr. hartkorn, 6 sk. 3 fdk. $2\frac{1}{4}$ alb. Det var langt den største del af sognet og gav dem en årlig indtægt på 91 tdr.

5 sk. 2 fdk. rug, og 2 tdr. $2\frac{3}{4}$ fdk. byg og 3 tdr. 5 skp. $\frac{3}{4}$ fdk. havre, betalt efter hvert års kapitelstakst. I 1862 lod de bogføre, at matr. nr. 18 a, b, c i Egtved og 11 a, b, c i Refsgaard tilhørte Oxenbøl alene. *Kirsten Olufsdatter*, Jens Pallesens enke, havde tienden af matr. nr. 26 i Vork, men den solgte hun i 1862 til *Søren Sørensen*. Da Oxenbøl døde i 1869, gik hans part over til hans arvinger, som ejede den til 1910. Den sidste, der sad inde med den, var *enken efter borgmester C. F. Oxenbøl, Emilie, f. Østrup*, der fik skifteretsattest på den i 1898. Hans Konradsen solgte i 1876 sin part til sin efterfølger på »Solvang«, en vis *Secher*, som i 1902 solgte den videre til *frk. Elise Konradsen, Kolding*. De to damer sad nu inde med halvdelen af Egtved sogns kirketiende, resten ejedes af tiendeyderne selv.

Afløsning

Hele tiendesagen var i mange år genstand for debat. Da den kun hvilede på bondejord, ikke på hovedgårdsjord, følte den som et trælemærke. Efter det politiske systemskifte i 1901, da Venstre overtog regeringsmagten, skred man til en almindelig tiendeafløsning. Loven herom er dateret den 15. maj 1903 og bestemmer, at »tiender, der tilhører ejerne af de ejendomme, på hvilke tiende hviler, skulle bortfalde samtidig med afløsningen af de andre tiender i det pågældende sogn.« Samtidig med den tvungne afløsning af tienden, »herunder indbefattet kvæg og småredselstiende, småredsel, degnetrave og degnekorn«, åbnede loven mulighed for en frivillig afløsning af de tidligere tiendejeres forpligtelse til at holde kirken ved lige. I så fald skulle der henlægges »en så stor kapital, som i forbindelse med kirkens øvrige indtægter af kapitaler, arvefæsteafgifter og deslige, såvel som indtægterne af dens jorder, behøves til, at kirken med inventarium og kirkegården med renterne af samme for fremtiden kan vedligeholdes i fuldkommen god stand og kirken opfylde sine øvrige forpligtelser, deriblandt fuldt udrede udgifterne til brød og vin, assurance og evt. udvidelser af kirkegården.« Størrelsen af kapitalen skulle fastsættes ved skøn af en dertil nedsat kommission.

Da både fru Oxenbøl og frk. Konradsen i henhold til denne bestemmelse krævede deres vedligeholdespligt over for kirken afløst, mødtes en sådan kommission i kirken den 27. maj 1907. Forinden havde der været afholdt et særligt ekstraordinært syn den 14. maj

s. å. I anledning af tiendeafløsningsloven blev det ved dette syn for sidste gang understreget, at kirkens stolestader skulle være fornyede inden synet i 1910. *Tiendekommissionen* bestod af 5 mand, en vis Vilstrup og desuden gårdejer M. Sørensen Poulsen af Vork, som var valgt af de tiendeydere, der selv ejede deres tiende. De private tiendeydere, der tilsammen ejede halvdelen af tienden, nemlig frk. Konradsen, Kolding, og enkefru Oxenbøl i København, havde valgt proprietær Tingleff af Sønderholm i Vonsild sogn til at repræsentere sig. Endelig havde stiftsøvrigheden valgt provst Nissen, Brørup, og bygmester M. Pedersen Dalhus i Vejen sogn. Synsprotokollen for de sidste 20 år blev gennemgået, og kirken besigtiget. Så gjorde man regnskabet op. Af fire stykker jord, der var bortarvefæstet, havde kirken en årlig indtægt på 18 kr. 33 øre. Rekognitionen (afgiften) ved arveskiftet på ca. 50 kr. så man bort fra. I stiftsmidlerne havde kirken 95 kr. 90 øre, enkesædet gav 2 kr. om året. Kirkeværgen lå inde med en nationalbankaktie på 200 kr. For ringning ved begravelser betaltes gennemsnitlig 38 kr. 51 øre om året. Disse indtægter blev kapitaliseret til 1.766 kr. 90 øre.

Kirketienden, hvoraf halvdelen jo ejedes af tiendeyderne selv, kunne ikke oplyses, men præstetienden var, når man regnede med gennemsnitskapitelstaksten for årene 1892 til 1901, 1.264 kr. 25 øre årlig, kapitaliseret til 31.606 kr. 25 øre. Kirkens udgifter til vedligeholdelse og drift med fradrag af skat havde i de sidste 20 år gennemsnitlig været 358 kr. 83 øre, som kapitaliseredes til 8.970 kr. 75 øre. Kommissionen vedtog, at tiendeejerne skulle betale 16.233 kr. for at blive fritaget for vedligeholdelsespligten. Det endelige resultat blev, at afløsningssummen for kirketienden fastsattes til 31.763 kr. 91 øre, for præstetienden til 33.637 kr. 75 øre. Der blev således 17.530 kr. 91 øre til de to damer, resten indbetaltes i stiftsmidlerne, hvor de står endnu og forrentes med 4 pct. Damerne måtte dog af de 15.530 kr. 91 øre udrede nogen gæld, der hvilede på tienden, bl. a. kongelige penge 4.700 kr., formodentlig de 2.306 rdl., som var blevet stående i kirken, da Seidelin købte den i 1765. Afløsningssummen blev fremskaffet på den måde, at tiendeyderne, eventuelt over en årrække, betalte de $\frac{18}{25}$, staten de $\frac{7}{25}$.

Selveje

Den 2. december 1910 fandt en afløsningsforretning sted. Foruden synet var sognepræsten og to af sognerådet valgte tilsynsmænd til ste-

de, nemlig maler Hans Clausen af Egtved og gårdejer Jens Hansen af Bølling. Tiendeejerne var repræsenteret af proprietær Tingleff, Sønderholm i Vonsild sogn, og af kirkeværgerne, A. Buch, Egtved, og J. Hansen, Bølling, samt af Hans Jensen, Vork. Tiendeejerne måtte forpligte sig til at betale 200 kr. for nogle mindre reparationer og anskaffelser, synet havde krævet inden 1. januar 1911, og siden denne dato er Egtved kirke »at anse for en kirke, der ejer sig selv.« Således vendte den tredjedel af tienden, som kongen havde spillet kirken afhænde, tilbage i form af årlige renter og billige lånemuligheder fra stiftets offentlige midler. Ved »stiftet« skal siden 1923 ikke længere forstås Ribe stift, men Haderslev.

Landgilden

Kirken havde stadig en lille indtægt af sin jord, d.v.s. foruden kirkegården, som gang på gang måtte udvides ved køb af jord fra præsteembedet, nogle stykker land nordøst for kirken; men hvordan og hvornår de er kommet i dens besiddelse, kan ikke oplyses. Da kongen i sin tid bortsolgte kirkerne, skete det med det forbehold, at landgilden aldrig måtte skilles fra kirken. Da Øllegaard Rantzau i 1711 købte kirken, opgjordes godset til 1 td. 1 skp. 2 fdk. 1 alb. htk.

I 1720, efter at kongen havde benyttet sig af sin tilbagekøbsret, fik kirken selv landgilden af disse jorder, stadig 1 td. 1 sk. 2 fdk. 1 alb. Af dem lå en lod på 3 fdk. 2 alb. på Vork mark og blev drevet sammen med gård nr. 1 af Søren Rasmussen.

Mellem Egtved og Oustrup mark lå nr. 13, 3 skp. 1 alb., »som præsten nyder for vin og brød«. Det samme gjaldt nogle stykker jord på Egtved Mark nr. 12, hartkorn 5 skp. 2 fdk. 1 alb. I 1765 hed fæsteren i Vork Henrik Brok. I 1811 (1812?) gav Poul Borreby von Seidelin Anders Nielsen, Baungård, arvefæstebrev på 2 skp. 3 fdk. 1½ alb. af det såkaldte enemærke af Egtved kirkejord, der tidligere havde været drevet af Niels Hansen (formodentlig hans fader). Han skulle hver Mortensdag betale 4 rdl. til Egtved kirkes ejer. Navnet »enemærke« må stamme fra tiden inden udskiftningen i 1774; det betyder nemlig, at den pågældende jord har været dyrket uden for landsbyfællesskabet og derfor har været særligt afmærket.

Lodden på Vork mark omtales ikke oftere. Men i 1844 oplyses det, at den øvrige kirkejord da var delt i 4 lodder, hvoraf de to største havde samme hartkorn, nemlig 2 skp. 3 fdk. 1½ alb., som Anders Nielsen, Baungård, fik i 1811. Formodentlig er det da den, der blev

bortfæstet enten den 14. november 1825 til Erik Rasmussen i Egtved, som i forvejen var gårdmand, eller til Jens Christensen, Egtved Mark, som fik sit skøde den 6. februar 1854. Om ham oplyses det, at han boede på ejendommen. De to andre lodder var kun halvt så store, 1 skp. 1 fdk. $2\frac{1}{3}$ alb. En af dem blev den 20. oktober 1834 bortfæstet til Christian Magnus Holmberg af Egtved Mark, den anden den 5. januar 1852 til Anders Iversens enke af Egtved Mark; også disse to boede på ejendommen.

Landgilden synes til en vis grad at være steget med årene, i hvert fald betalte Erik Rasmussen kun 1 rdl. 2 mk. 8 sk., men Jens Christensen 2 rdl. Af de to små lodder betaltes der 2 rdl. 2 mk. 4 sk. Ved ejerskifte skulle der erlægges en afgift på 2 rdl. for Erik Rasmussens vedkommende, for Jens Christensen 8 rdl. 4 mk. Men denne såkaldte rekognition udgjorde 7 rdl. 5 mk. for de to små lodders vedkommende. Desuden ejede kirken en gammel degnebolig med have i Egtved sogn, som var bortfæstet til Jørgen Smed, hvoraf der betaltes 1 rdl. Den rigsdaler, der skulle erlægges til kirken for enkesædet, udbetaltes fra Ribe Hospital. I alt var indtægterne af jordegodset 10 rdl. 16 sk.

Erik Rasmussen afrundede senere sin ejendom ved mageskifte ved pastor Bøving. Af præstegårdens jord, matr. nr. 1a afgaves 11.930 kvadratalen til nr. 6a, og af nr. 6a afgaves 17.730 kvadratalen til 1a. Formodentlig har kvaliteten været forskellig. Landmåler Oxholm medvirkede ved denne handel, og både indenrigsministeriet og kultusministeriet godkendte den. Om sønnen Rasmus Eriksen vides det, at han i 1862 havde 3 tdr. 2 skp. 8 fdk. $2\frac{1}{4}$ alb. hartkorn og selv ejede sin tiende. Jens Christensen må have købt det meste af sin kirkejord inden 1862, da han kun havde $2\frac{1}{2}$ alb. tilbage. Tienden deraf ejede han selv, men desuden betalte han tiende til fru Oxenbøl og frøken Konradsen, 2 skp. rug eller 1 rdl. 5 mk. 3 sk. Anders Iversens enke betalte 1 skp. rug til fru Oxenbøl og frøken Konradsen eller 5 mk. 9 sk. Hendes lod blev i 1899 bortfæstet til Erik Nissen Madsen, der derfor betalte 15 kr. 66 øre (svarende til de omtalte 7 rdl. 5 mk.) I 1918 vedtoges en lov om, at enhver arvefæster kunne erhverve sin jord til selveje mod at betale 25 gange den årlige afgift, men Egtved kirkes fæstere har ikke benyttet sig deraf i første omgang. Endnu i 1926 havde kirken samme indtægt af landgilden som i 1911, nemlig 18 kr. 33 øre.

Kirkegården

Også kirkegården tilhørte kirken. I 1700-årene var den en regelmæssig firkant med lige store sider i nord og syd og omfattede 4 skp. land. Dette er sandsynligvis dens oprindelige størrelse. Stendiget omkring den har sikkert også været der fra først af. Da det blev bygget, tog man de sten, der var ved hånden, uden hensyn til, at der var hugget runer i en af dem. Kirkegården var overgroet med græs. I 1768 oplyses det, at kirken havde en årlig indtægt på omtrent 1 mk. 8 sk. for græsset på kirkegården, »naar akkord derom med nogen kan have«. Græsset må være groet helt op til kirken, for i 1867 krævede synet en to alen bred gang skuffet langs den nordre side. Påbudet måtte gentages to år efter. Langs de andre sider af kirken var det allerede sket. Da græsset var blevet fjernet, blev det snart nødvendigt at brolægge langs tårnets vestre og søndre side, fordi »stormen bortførte sandet ved tårnets fod.« I nord og øst bortførte blæsten også sandet, og der måtte lægges et lag ler og grus langs kirkens mur på disse sider. Syd for kirken måtte gangen sænkes, så vandet kunne løbe fra kirken.

Gravene anbragtes helt vilkårligt, blot som tuer i græsset. I 1768 omtales gravsten, men kun to. En over en møller fra Nybjerg mølle og en over en gammel degn. I det 19. århundrede blev det almindeligt at afmærke dem med kors af træ eller jern eller med sten, men langt ned i tiden synes gravene at være blevet placeret ret tilfældigt. I 1803 foreslog pastor Købke, at kirkegården skulle reguleres, gange anlægges og bestemte områder udlægges til begravelsesplads for de enkelte byer; men dette synes ikke at være sket.

Der har været en vis tendens til at lade hver gård og hvert sted få sin egen gravplads. Men nogen helt fast regel m. h. t. dette eller til den geografiske placering af byernes grave kan ikke påvises.

Inden kirkegården blev inddelt i gravrækker, gravede de pårørende til den afdøde selv graven, hvor de helst ville have den, og da kunne der ske de mest dramatiske ting. F. eks. gravede folk fra Vork en grav, netop hvor en kvinde fra Bølling allerede lå begravet, og det bragte dem en retssag på halsen fra hendes mand.

For nogle år siden blev der fundet et muret gravkammer omtrent midt imellem kirkeskibets østhjørne og kirkegårdens sydport. Det var fuldstændig tomt, og det vides ikke, hvem det har kunnet tjene.

I 1879 blev det pålagt kirkeværgerne at lade kirkegården inddele i

gravrækker, hver på mindst 4 alens længde fra øst til vest og efterhånden gennemskære gravrækkerne med tværgange, men endnu i 1907 klagedes der over, at kirkegården manglede gange, så man måtte passere over andres gravsteder, hvorved disse blev ødelagt. Ved synet både dette og de følgende år blev det indskærpet, at der skulle skaffes bedre adgang til gravstederne ved anlæg af flere brede gange, og at begravelsespladser skulle udvises mere planmæssigt. I 1910 krævedes en afmærkning af gravstederne ved hjælp af egetræspæle med et indbrændt nummer, der indførtes i en dertil svarende protokol. I 1916 byggedes et nyt ligkapel, så man ikke længere behøvede at have kisterne stående i våbenhuset, indtil begravelsen kunne finde sted.

Så langt tilbage man kan følge kirkegårdens historie, har hovedindgangen været mod syd. I 1861 fandtes der tillige en låge mod nord; i 1880 omtales kirkegårdsporten mod syd og »de andre to låger«. Der har altså været tre indgange i det hele, men i 1881 foreslog kirkeværgen at flytte den østre låge til nord. Synet godkendte dette, men krævede, at værgerne skulle forhandle med præsten om at få en vej frem til den nordre låge, da han ejede jorden deromkring. Den gamle nordlåge blev altså udvidet, og i 1882 kaldes den en dobbeltlåge. I 1896 tales der om den nordre port.

I 1890 omtales også en låge mod vest. Den omtales igen i 1930, da der blev bevilget 2 stensøjler til den og låse til lågerne. I 1921 omtales en låge i det sydvestlige hjørne, altså i alt 5. I 1959 krævede kirkesynet en ny låge anbragt i østdiget, svarende til den påtænkte i syd-diget. Sidst i 1940'erne blev parkeringspladsen planeret og beplantet. Det ser ikke ud til, at kirkegården er blevet udvidet før i 1883. I 1893 blev der foreslået en udvidelse mod nord med 5 skp. land, men den er åbenbart ikke blevet bragt til udførelse. I 1900 udvidedes der mod vest, og præsteembedet afstod 5.000 kvadratalen. Ved det særlige syn den 14. maj 1907 i anledning af tiendeafsløsningsloven udtalte menighedsrådet, at kirkegården efter dets formening var stor nok i en overskuelig årrække; men allerede i 1914 måtte der skaffes mere plads. Det kunne ske mod vest, ved at man inddrog 5.600 kvadratmeter af præstegårdens jord, og i 1966 nævnes tilplantning og nyanlæg af den nye kirkegårdsjord.

Præstetiendens afløsning

Loven om tiendeafsløsning omfattede også den sidste tredjedel af ti-

enden, den, præsten havde fået som en væsentlig del af sin løn. Korntienden i sin oprindelige form, d.v.s. at hvert tiende neg skulle afleveres, medførte store vanskeligheder. Ofte gik der dage, ja, uger, inden tiendetællerne kom rundt og fik udtaget deres neg. Det kunne medføre, at kornet blev halvt ødelagt; men den bonde, der kørte sit korn ind, før det var talt, blev stævnet for retten. I 1796 »indbød« kongen derfor tiendeydere og -tagere til »da tiendeydelsen i kærven lagde en uovervindelig hindring i vejen for landmandens flid og agerdyrkningens fremme« at indgå mindelige foreninger om tienden, så denne sattes til en bestandig årlig afgift efter middeltallet af de sidste 10 års kapitelstakst. Følgen var, at der den 18. oktober 1799 sluttedes et stort tiendeforlig i Egtved og Ødsted sogne. På Vejle amtshus mødtes stiftsbefalingsmand Hellfried og provst Møller med alle bønderne by for by og enedes om, at korn- og kvægtienden til præsten skulle betales i penge efter kapitelstaksten hvert år inden henholdsvis 5. december og 1. februar. Gennemsnitlig skulle der ydes værdien af 3½ skp. rug af hver td. hartkorn, mest fra Liegaard, 4½ skp.; mindst fra Vork by, 2½ skp.

Enkelte steder, f. eks. i Spjarup, foretrak man at levere aftærsket korn, som skulle bringes til præstegården inden den 10. december. Dette skulle blive præstens redning, da inflationen satte ind i krigens tid. Den førte først til statsbankerotten i 1813 og fortsatte, til Nationalbanken blev oprettet i 1818. Korntienden af begge sogne udgjorde i 1823 151 tdr. rug, som betaltes efter kapitelstakst, og 26 tdr. 2 skp. rug, der blev leveret i skæppen. Omtrent 28 tdr. hartkorn var ikke omfattet af det frivillige forlig. Præsten regnede med, at der af dem skulle betales værdien af 6 skp. byg pr. tdr. hartkorn. Pastor Købke, der tiltrådte embedet i 1800, skrev senere derom: »Det mærkelige ved Egtved og Ødsted præstekald i krigens tid er det, at dette kald, der fra arilds tid har været et udmærket godt kald, i krigens tid i 1812 og 1813 fik så lave pengeindkomster, at hvis tiendeakkorden med Vestersognet ikke var gjort efter rugskæppen, der udgjorde ca. 30 tdr., havde præsten med familie måttet sulte.« Rigsdalersedlen, som præsten måtte tage til 96 gode skilling stykket, faldt til ca. 1 eller 1½ sk. pr. stk., så hele tiendeindtægten fra den øvrige del af kaldet kun indbragte, hvad 2½ td. rug kostede. Tiendeforeningen blev fornyet flere gange, sidst i 1901, da afgiften blev bestemt i kroner og øre, f. eks. betalte Amhedegård nu 28 kr. 91 øre, Refsgaardlund 26 kr. 73 øre, Roedsminde 23 kr. 56 øre, Østergaard i Vork 14 kr. 51

øre, Hjelmdrupgaard 7 kr. 89 øre. mange mindre gårde betalte kun få kroner, nogle endog kun få øre. Lærer Madsen i Egtved betalte 9 øre, apoteket sammesteds 8 øre.

Foruden tienden havde præsten jo i sin tid haft sit eget landbrug at leve af. Præstegårdens areal var ca. 200 tdr. land, for en dels vedkommende hede. I 1809 er dens hartkorn opgjort til 4 tdr. 7 skp. 3 fdk. 2 alb. Derudover rådede embedet over nogle lodder i Ødsted sogn. I Rugsted lå 2 halvgårde, der kaldtes mensalgårde, d.v.s. , at udbyttet af dem fra gammel tid tilfaldt præstens mensa, d.v.s. hans bord. I Vesterby lå den såkaldte anneksgård, sikkert Ødsted sogns gamle præstegård fra før reformationen. Endelig hørte til Egtved sognekald to lodder, som i længst forsvunden tid havde hørt til Yding sognekald. I 1558 havde sognepræsten i Egtved efter kongelig benådning fået Yding kirkes bod, i 1578 stadfæstede kong Frederik II sin faders brev, ifølge hvilket sognepræsten i Egtved altid skulle beholde Yding kirkes bod til sin præstegård mod at svare Ødsted kirke og Ribe hospital sædvanlig afgift deraf. Det var Mads Buch, der opnåede denne gunst. Han fæstede også $\frac{1}{2}$ otting jord i Egtved sogn af en adelig dame, men da Frederik II erhvervede al adelig jord i området for at skaffe sig et sammenhængende jagtdistrikt, kom han også i besiddelse af den pågældende lod ved et mageskifte med damen. Han bevilgede, at Mads Buch og hans hustru Ursula måtte beholde den fri for landgilde og anden tyng, så længe de levede, og deres søn, hr. Niels Buch måtte, hvis han overlevede dem, beholde lodden, ligeledes fri for landgilde og anden tyng. Åbenbart har hans efterfølger i embedet fået lov at beholde den. I 1731 noterer rentekammeret, at præsten måtte beholde den halve otting jord, der var anført i krigsJORdebogen for hartkorn, ager og eng, 1 td. 3 skp. 3 fdk. 2 alb. imod årligt at betale 4 rdl. pr. td. hartkorn til regimentskassen. Endnu i 1809 nævnes 1 otting jord. Benævnelsen er åbenbart gået af brug, man har glemt, at det kun var $\frac{1}{2}$ otting; men den er stadig på 1 td. 3 skp. 3 fdk. 2 alb. »Af den ydes efter kongeligt gavebrev 4 rdl. årlig til hartkorn uden videre at betale.«

Præstegårdsjorden

Ved landboreformerne i 1780erne skete der store forandringer, og den gamle matrikel fra 1688 blev helt forældet. Man måtte derfor til at udarbejde en ny matrikel, der dog først var færdig i 1844. Når

præstegårdens jord i Egtved sogn nu vurderes til 8 td. 3 skp. 3 fdk. $1\frac{1}{4}$ alb., betyder det ikke, at gården er udvidet, men kun at beregningsgrundlaget er ændret. En opgørelse fra 1683 nævner, at der til præstegården foruden eng og skov hørte 60 agre hedejord og 14 agre toftejord, de sidste løb i retningen nord-syd. Desuden kunne præsten lade sit kvæg græsse på overdrevet. 6 bæster, 15 høveder og 3 kalve kunne gå på »de hvilende tofter« og 9 oldensvin i skoven. På Rugsted mark brugte han 8 agre, i Refsgårds toft 4 agre, i præstegårdens toft ligeledes 4. Præsten brugte også 5 agre, der tilhørte kirken. Egtved bymark blev udskiftet 1774, Refsgårds 1787, hvorefter præsten havde sine jorder samlede under matr. nr. 1a og 1d i Egtved.

Den 28. januar 1848 døde Anders Slau, der havde haft den ene halve mensalgård i Rugsted i fæste. Det var matr. nr. 1 i Rugsted. Efter offentlig auktion den 18. december 1848 solgtes den til Kristoffer Nielsen som arvefæstegård for 2.500 rigsbankdaler. Den nye mand skulle yde 6 skp. byg i årlig afgift, betalt i penge efter kapiteltaksten, og rekognition lig den laveste afgift ved ejerskifte. De udgifter, som præsten havde haft af gården siden den 28. januar, måtte den nye ejer også betale. De udgjorde 92 rdbl. 3 mk. $8\frac{1}{2}$ sk., derunder blandt andet for havre til den tyske og danske armé, leveret til tinghuset i Kolding, 4 rdl. 5 mk. 6 sk. Udsæd og gårdens drift i den tid, den havde været uden fæster, måtte ligeledes betales. En fjerdedel af købesummen, 630 rdl., blev stående i gården, resten indbetaltes til stiftsmidlerne. Den anden halve mensalgård i Rugsted var bortfæstet til Niels Olsen, der havde den på livstid. Den 30. januar 1854 lykkedes det ham at få skøde på den. Det kostede ham 2.500 rdbl. og en årlig afgift på 12 tdr. 2 skp. byg at betale i penge efter kapiteltaksten og rekognition lig et års afgift ved ejerskifte. Han betalte 840 rigsbankdaler til stiftets kasse og udstedte en 4 pct. panteobligation for 1.680 rigsbankdaler. Så kom turen til den såkaldte anneksgård i Vesterby. Det er matr. nr. 18. Den var bortfæstet til en kvinde, Else Kristine Pedersen. Ved skøde af 28. januar 1854 købte hun gården for 3.400 rdbl. og en årlig afgift på 12 tdr. 2 skp. byg. Gårdmand Søren Jensen af Vesterby, som var gift med hende, betalte 1.133 rdl. 2 mk. til stiftets kasse. For resten, 2.366 rdl. 4 mk., udstedtes en panteobligation. Under sagen oplystes det, at gården fra arilds tid havde tilhørt præstekaldet »uden at det vidstes derpå at have fået nogen tinglæst adkomst.«

Fra tid til anden blev det nødvendigt at gøre indgreb i præstegår-

dens jord også i Egtved sogn. Da vejen til Kolding blev anlagt i 1833, kom den til at beslaglægge $\frac{1}{2}$ alb. af præstegårdens jord. Først i 1887 blev det opdaget, at matrikelkortet var forkert tegnet, så præsten i hele den forløbne periode havde betalt hartkornsskat af dette stykke vej. Det ophørte selvfølgelig nu. Matr. nr. 1a, der havde stået for 4 tdr. 5 skp. 2 fdk. $2\frac{3}{4}$ alb., blev i 1888 ændret til samme antal tdr., skp. og fdk., men kun $2\frac{1}{4}$ alb.

Da embedets indtægter blev opgjort i 1865 i anledning af, at fru Bøvings pension skulle beregnes, oplystes det, at de foruden tiende og småredsel, offer og accidenser bestod i pengeindtægter af godset, 338 rdl. 24 sk., naturalindtægter af godset, (smør, lam og høns) svarende til 25 rdl., 41 tønder byg af mensal- og anneksgodset og udbyttet af præstegårdens avling 600 rdl. De 338 rdl. 24 sk. må være landgilden af bortfæstet jord, men udbyttet af præstegårdens egen avling var altså på dette tidspunkt større. I 1855 blev der foretaget folketælling, og da boede der i præstegården ikke færre end 17 mennesker; foruden præsten selv, hans hustru og 7 børn var der 5 karle og 3 piger.

Ved næste folketælling, i 1860, bestod familien kun af forældrene og 3 børn, men der var endnu brug for 7 tjenestefolk, 4 karle og 3 piger. I 1865 konstateredes det, som nævnt, at driften af præstegårdens jord kunne indbringe 600 rdl. om året. Men det varede ikke længe. Den 12. marts 1866 blev der holdt auktion over $147\frac{1}{2}$ tdr. land af præstegårdsjorden, som de højstbydende fik som arvefæste i 50 år. Fire år senere måtte pastor Brummer af med en del af sin have, som amtet skulle bruge til den nye Vejle-Ribe landevej, der blev lagt ind igennem Egtved by. I 1875 deltes Egtved-Ødsted pastorat i to selvstændige sogne, og de penge, der var indkommet ved salg af mensal- og anneksgodset i Ødsted sogn, og som stod i stiftsmidlerne, blev overført til dette sogns regnskab. Alligevel havde Egtved præstembede i 1877 i stiftsmidlerne 133 rdl. 6 sk., der var indkommet ved salg af jord fra præstegården. Og i 1880 klarede præsten sig med 1 karl og 3 piger.

Strid om kirkesti

Mellem præstegården og kirken løb der en sti, der efter folks ud-sagn fra arilds tid havde været benyttet af præsten om søndagen og andre dage som kirkevej. Den førte over en del af Egtved gadejord.

Den 15. december 1874 solgte bymændene denne til fri ejendom, og siden den 28. juni 1878 var den i hænderne på en enkefru Sofie Lassen. Hun havde den opfattelse, at også vejen var hendes, og lod den uden videre pløje op, så den blev ufarbar. Den 3. maj 1881 skrev pastor Brummer til stiftsøvrigheden og bad om hjælp. Stiftsøvrigheden udbad sig sognerådets erklæring, som gik ud på, at vejen altid havde været benyttet af sognepræsterne, så længe nogen kunne mindes, ligesom sogneboerne ofte havde benyttet den, når de om søndagen hentede præsten til kirken (ligesom ved bryllupper og begravelser). Men den havde aldrig været optaget på fortegnelsen over kommunens offentlige veje, da den ikke havde nogen betydning som byvej, formedelst at den endte ved præstegården. Derfor kunne sognerådet ikke indlade sig på denne sag. Erklæringen er underskrevet den 23. maj 1881 af Kristen Ebbesen. Det lykkedes at fremskaffe et kort, tegnet 1820, hvor vejen udgik fra præstegården mod vest over præstegårdens grund, fortsatte over Savladebakken langs med præstegårdens markskel mod nord og endte i nordvestlig retning ved kirken. Stiftsøvrigheden skrev den 15. juni til provst Mørk, at sagen i mangel af mindelig overenskomst måtte afgøres ved domstolene. Provsten skulle pålægge pastor Brummer at prøve at opnå forlig. Hvis dette ikke lykkedes, ville han sikkert hos Vejle amt kunne få fri proces. Den 9. februar 1882 mødtes så præsten og enken med landinspektør Pingel. Inden opmåling fandt sted, lykkedes det ham at få enkens samtykke til at udlægge jord til en 4 alen bred vej, og hun underskrev en erklæring derom. Umiddelbart derefter, inden den 11. februar, solgte hun jorden og lovede at forsyne skødet med en bemærkning om, at der skulle gå en 4 alen bred vej over lodden til afbenyttelse for sognepræsten i Egtved. Stiftsøvrigheden bad om afskrift af skødet for at sikre sig, at denne bemærkning virkelig blev optaget i det. Da skødet fremkom den 29. april 1882, viste det sig, at køberen, der havde betalt grunden med det på samme opførte hus med 1.500 kr., var pastor Brummer selv. Anna Sofie Lassen havde underskrevet med ført pen.

I 1882 anbragte kirkeværgerne en dobbelt låge i det nordre kirkegårdsdige og skulle bruge et stykke jord uden for dette til køre- og holdeplads. Derved blev præstens rug trådt ned. Han mente, jorden var hans; værgerne, at den var kirkens. Stiftsøvrigheden holdt med præsten. Torsdag den 17. august kl. 3 eftermiddag blev der afholdt

åstedsforretning. Kirkeværgerne, gårdejer Peter Skousen, Bølling, Anton Gregersen, Egtved Mark, og Søren Pedersen, Vork, mente, at når man regnede med en værdi af 500 kr. pr. td. land, kunne der tilkomme præsten 125 kr. for ca. 2 skp. land (20 alen ud fra diget i en længde af 130 alen fra øst til vest). Præsten foreslog en tønde rug årlig, betalt efter kapitelstakst eller 150 kr. Resultatet kendes ikke.

Kirkegårdsudvidelse 1883

Ved et kirkesyn, der blev afholdt den 4. juni 1883, blev det krævet, at kirkegården skulle udvides. Det kunne bedst ske mod vest, hvor den tilgrænsende jord tilhørte præsteembedet, og den 13. juli solgte så præsteembedet til kirken, d.v.s. til kirketiendeejerne, 3 skp. og 20 kvadratalen jord, det meste mod vest, 4.238 kvadratalen, og en strimmel mod nord, 1.485 kvadratalen. Da jorden var sandet og uegnet til dyrkning af sæd, enedes præsten og kirkeværgerne om at sætte prisen for dette areal til 150 kr. Værgerne skulle sørge for at anbringe et hegn uden om den indkøbte jord. Samtidig søgte præsten ministeriet om tilladelse til at bruge de 150 kr. til beplantning af et område på indtil 12.000 kvadratalen nordvest for kirken som læbælte for den mark, som lå øst for den, og som ofte havde lidt under sandflugt. Det gik ministeriet ind på den 6. november 1883, men krævede, at et eventuelt overskud skulle indbetales i stiftsmidlerne. Da regnskabet blev gjort op, var der 14 kr. 60 øre til overs, men skovrider Holm, der havde haft tilsynet med beplantningen, anså det for nødvendigt at anlægge et læbælte af 3 favnes bredde vest for den, tilplantet med forskellige hårdføre træsorter. Pastor Brummer søgte og fik lov til at bruge de 14 kr. 60 øre til det. I alt blev der plantet 10.000 grantræer. Efter megen korrespondance udstedtes der omsider skøde den 31. juli 1886.

Præstegårdens hartkorn udgjorde nu matr. nr. 1a: 4 tdr. 5 skp. 2 fdk. 2¾ alb. og matr. nr. 1d: 7 skp. 1½ alb. mod tidligere 7 skp. 1 fdk. 1 alb. Ejeren af matr. nr. 6f, Søren Andersen, havde siden auktionen i 1866 haft en parcel af præstegårdsjorden (matr. nr. 1e) i fæste. Den 6. september 1883 ansøgte han om, at det pantebrev, han havde udstedt i sin ejendom som sikkerhed for forpagtningsafgiften (2 tdr. 7 skp. byg) måtte vige tilbage i prioritet for et lån, han ønskede i Husmandskreditforeningen med pant i ejendommen i anledning

af, at han havde fået købt sig et stykke eng. Pastor Brummer foreslog ham hellere at købe fæstegården. Den var på 11 tdr. land, skyldsat for 1 skp. 2¼ alb. hartkorn, og præsten foreslog ham at betale 1.000 kr. og yde en årlig afgift på 3–6 skp. byg. Stiftsøvrigheden sagde nej til ansøgningen. Så søgte Søren Andersen at få den fæstede jord ud af pantet mod, at han deponerede 200 kr. som sikkerhed for den årlige afgift. Også det sagde stiftsøvrigheden nej til, men foreslog ham for-gæves at købe parcellen til ejendom; det drejede sig om den nord-vestre lod af Kirkedalen, og den kom embedet så til at beholde.

Forsamlingshuset

Den 4. oktober 1883 ansøgte pastor Brummer på 114 ældre og yngre mænds og kvinders vegne ministeriet om at få til skænk og gæve 364 kvadratalen af præstegårdens jord. Det drejede sig om et stykke af byens gadejord, som pastor Tilemann i 1865 eller 1866 havde indlemmet i den egentlige plantage, som stod i forbindelse med præstegårdshaven. Der var ikke dengang blevet protesteret fra bymændenes side. Da pastor Brummer kom til Egtved, fandt han det indhegnet og beplantet med små bjergfyr og buskads. Det var temmelig værdiløst, da jordbunden var løs sandjord. Embedet ville ikke tabe noget ved at afgive det, men sognefolket ville vinde meget ved at få det. Der var i sommeren 1883 dannet en skyttekreds af 35 yngre og 10 ældre skytter under ledelse af kaptajn Voss. De drev også legemsøvelser, og medlemmerne viste stor lyst og udholdenhed. Nu havde man samlet penge nok til at bygge et gymnastik- og forsamlingshus, men man kunne ikke få råd til at købe grunden. Huset ville også kunne bruges til at samle folk til kristelige og historiske foredrag, og skolebørnene ville kunne bruge det til gymnastiske øvelser om vinteren. Der var også planer om oprettelse af en sangforening. Det kan ikke ses, hvad ministeriet svarede, men forsamlingshuset blev faktisk bygget i 1884 og kostede 3.000 kr.

Fra fæste til selveje

Den 12. januar 1884 fremsendte Hans Peter Hansen, som siden 1. maj 1866 havde drevet en af præsteembedets fæstegårde, Travensholt (matr. nr. 1e) med en årlig afgift til præsteembedet på 20 tdr. byg betalt efter kapitalstaksten, ansøgning om at få gården til ejen-

dom mod en betaling af højst 5.000 kr. Han ønskede, at en del af købesummen måtte blive stående i ejendommen som første prioritet. Hans Peter Hansen ejede selv bygningerne. Pastor Brummer støttede hans ansøgning, men mente, at han foruden de 5.000 kr. burde betale 1 td. byg årlig. Også bispens støttede ham og mente, de 3.000 kr. kunne blive stående i gården og forrentes med 4 pct., men ministeriet fandt ikke anledning til at bevilge det ansøgte.

Da man i 1886 opdagede en fejl på matrikelkortet, blev præstegårdens hartkorn ændret til 4 tdr. 5 skp. 2 fdk 2¼ alb.

Spørgsmålet om bondejords overgang fra fæste til selveje havde været aktuel siden 1840erne og blev gang på gang draget frem i den politiske debat. Omsider opgav ministeriet sin modstand. Terkel Poulsen Terkelsen havde også erhvervet sin fæstegård, Hedelykke, (matr. nr. 1g, hartkorn 2 skp. 2 fdk. 2 alb.) ved auktion den 12. marts 1866 for 50 år. Han betalte en årlig afgift til præstegården på 4½ td. byg, betalt efter kapitelstakst. Ligesom i sin tid Søren Andersen ønskede han denne forpligtelse afløst, fordi han søgte et lån i ejendommen. Han ønskede derfor at købe den og mente, han kunne betale 1.450 kr. To vurderingsmænd mente dog, der burde betales 1.500 kr. Denne gang sagde ministeriet ja, og de 1.500 kr. blev indsat i stiftets kasse til forrentning til fordel for præsteembedet. Endnu dreves der landbrug i præstegården, og i 1890 havde pastor Brummer 2 karle og en røgter, dertil 3 piger og en ældre kvinde som husjomfru.

Ekspropriation

Den 26. april 1896 oplyser pastor Brummer, at matr. nr. 1a ikke i hans embedstid, over 20 år, har været drevet under præstegårdens øvrige jordtilliggender, men været udlejet årevis til flere beboere i Egtved by. Den daværende lejer var bysmed N. P. Sørensen. Matr. nr. 1a var delt i 2 små lodder, den ene tjenlig til dyrkning af korn, den anden, Tyrseng kaldet, til avl af hø, men den var ofte overflydt af for meget vand, og høet var magert. Landinspektør Pingel vurderede den hele lod (11.460 kvadratalen) til 400 kr.

Inden denne sag var afsluttet, mødtes ekspropriationskommissionen for Kolding-Egtved jernbane den 18. maj 1896. Kommissionens formand var amtmand Nutzhorn i Vejle. Jernbanen skulle bruge 5.100 kvadratalen af præsteembedets jord og tilbød 350 kr. pr. td.

land og 100 kr. til præsten for alle ulemper. Det gik han ind på. Ministeriet billigede dette og krævede, at erstatningen for det eksproprierede areal skulle indbetales i stiftsmidlerne til fordel for embedet. Den 26. juni godkendte ministeriet salget af 1. parcel af matr. nr. 1a til smed N. P. Sørensen for 400 kr. kontant. Også de 400 kr. indgik i stiftsmidlerne. Efter disse udstykninger udgjorde præstegårdens hartkorn 5 tdr. 5 skp. 2 fdk. og $2\frac{3}{4}$ alb. Parcel nr. 2 af 1a, som udgjorde 3.470 kvadratalen og lå adskilt fra præstegårdens øvrige jord, var efter anlægget af Kolding-Egtved-banen blevet betydningsløst for præstegården. Da particulier Anders Petersen af Egtved Søndermark ønskede at købe den for 625 kr., gik ministeriet med på den sædvanlige betingelse, at købesummen skulle inddrages i stiftsmidlerne; men pastor Kampmann søgte om at måtte anvende den eller en del af den til forbedring af præstegårdens vandforsyning. Ministeriet svarede med at tilbyde ham et lån til anlæg af vandforsyningen; men han ville ikke bebyrde embedet med det og foretrak at opgive sagen.

Kirkegårdsudvidelse 1900

I 1900 stod man igen over for at måtte udvide kirkegården, denne gang med 5.000 kvadratalen af præstegårdens jord. Købesummen beregnedes til 275 kr. pr. td. land, ansat til en årlig afgift af $3\frac{1}{4}$ skp. byg, at betale efter kapitelstakst. Kirken forpligtedes at sætte lovligt hegn mod præstegårdens jorder. Præstegårdens hartkorn var nu forandret til 1a: 4 td. 5 skp. 1 fdk. 2 alb., 1c: 3 fdk. $2\frac{3}{4}$ alb., 1d: 7 fdk., 1o udgik af matriklen.

Eng ved Hejlskov sø

I 1902 udarbejdede Hedeselskabet en plan til kultivering af præstegårdens eng ved den vestlige side af Hejlskov sø. Da jordbunden var frugtbar, måtte gennemførelsen af den anførte kulturplan anses for at være meget fordelagtig for embedet, men den ville koste 860 kr., og Hedeselskabet anbefalede et lån i stiftsmidlerne. På betingelse af, at forpagteren forpligtede sig til at vedligeholde de kultiverede arealer efter Hedeselskabets anvisning, bevilgede ministeriet et sådant lån at forrente og afdrage i 15 år.

Avlsbygningerne sælges

I 1903 ønskede ikke mindre end 4 af præstegårdens forpagtere at købe deres parceller til ejendom. For parcel nr. 4 af matr. nr. 1*h* ville Mads Sørensen give 1.100 kr., for parcel nr. 5, af matr. nr. 1*i* Hans Sørensen 800 kr., for parcel nr. 6, af matr. nr. 1*k*, og 1*l* af parcel nr. 7 ville Hans Rasmussen betale henholdsvis 800 kr. og 950 kr. Også om disse parceller gjaldt det, at de var bortforpagtet som arvefæste i 1866 for 50 år. Pastor Kampmann anbefalede salget. Parcellerne stod ikke i sammenhængende forbindelse med præstegårdens øvrige mark og kunne ikke komme ind under rationel drift sammen med denne. Den 17. juni 1903 godkendte ministeriet salget. Den samlede købesum, 3.650 kr., skulle inddrages i stiftsmidlerne. Hovedparten af præstegårdens jorder, der i sin tid var drevet af præsten selv, havde pastor Kampmann forpagtet bort, og da kontrakten udløb den 1. april 1925, blev den fornyet for 16 år. Forpagteren fik da ret til at drive jorderne fra sin egen gård, hvor besætningen opstaldedes, og hvortil avlen hjemførtes.

Der var nu ikke længere grund til at ofre dyr vedligeholdelse på avlsbygningerne, og den 21. januar 1907 bortsolgtes den forfaldne østre længe ved auktion, 3 fag ad gangen. I alt indbragte auktionen 253 kr. Senere bortsolgtes grundsten og brosten for tilsammen 306 kr. 27 øre. Pastor Madsen fik lov at anvende noget af beløbet til dækning af udgifterne ved anlæg af en ny indkørsel til præstegården og beplantning af jordsmonnet bag østre længe. Denne havde tidligere været brugt til forpagterbolig med brændselsrum og hønsehus, samt til vognport. Tilbage var en grundmuret staldlænge til 16 heste, 18 køer og 6 stk. ungvæg samt rum til en følhoppe, karlekammer og hønsehus. Desuden en ladelænge, 72 alen lang, 10¼ alen bred indvendigt mål, og en svinestald til ca. 35 svin. Alt dette var der ikke længere brug for.

Den 20 juni 1907 søgte pastor Madsen om lov til at sælge parcel nr. 2 af matr. nr. 1*f* til den daværende forpagter Niels Larsen, endnu en af de parceller, der var bortarvefæstet i 50 år indtil 1. maj 1916. To vurderingsmænd havde sat prisen til 1.225 kr., men da stiftøvrigheden ikke ville godkende denne pris, sagde ministeriet nej.

I 1909 ansøgte ca. 30 grundejere i den lavere del af Egtved by om tilladelse til at anlægge et vandværk fra kilden ved dammen på præstegårdens grund. (Se under »Egtved vandværk« i 2. bind).

Kirkegårdsudvidelse 1914

I 1914 blev spørgsmålet om en udvidelse af kirkegården igen aktuelt. Kirkegården var nu ca. 31.500 kvadratalen stor, men Egtved var jo en stationsby, og man regnede med, at kirkegården i nær fremtid ville blive utilstrækkelig, så menighedsrådet søgte om tilladelse til at indkøbe ca. 1 td. land af præstegårdens jord, matr. nr. 1*d* vest for kirkegården. I nord stod grundvandet for nær ved overfladen. Købesummen blev ligesom sidst beregnet til 275 kr. pr. td. land, ansat til 1 td. byg pr. td. land, fordi pengenes værdi antoges fremdeles at ville falde, så præsteembedet ville være bedre tjent med en sådan årlig grundafgift end med udbetaling af købesummen. Køberen skulle anbringe hegn og beplantning. Indretningen til begravningsplads ville kunne betales af de oplagte renter (513 kr. 28 øre) af den til visse arbejder henlagte sum. Da man opdagede, at kirkens tag og flisegulv trængte til en større reparation, foretrak man dog at bruge renterne til den og optog et 15-årigt lån i stiftsmidlerne til kirkegården.

Forpagtningskontrakternes udløb

Nu rykkede 1. maj 1916 nær, den dato, da de 50-årige kontrakter, der var indgået i 1866, ville udløbe. I den anledning gik menighedsrådets tre landbrugskyndige medlemmer, en af dem var Terkel Poulsen Terkelsen, i gang med at taksere de jorder, det drejede sig om. Det var kun 6 lodder, da de andre allerede var købt til selveje. Matr. nr. 1*e*, Travenholt, den lod, Hans Peter Hansen havde tilbudt at købe i 1884, var stadig på ca. 27 tdr. land, og hartkornet var stadig 6 skp. 2 fdk. 1¼ alb. De 20 tdr. land, som var forpagtet af Hans Lehman, blev vurderet til 6.000 kr., de 4 tdr., som Niels Jensen Nielsen havde forpagtet, til 1.300 kr. og de 20 tdr. og 6 skp., som Peter Mathiassen drev, til 1.168 kr. Den nordvestre lod af Kirkedalen, (matr. nr. 1*f*) var på ca. 17¾ tdr. land, hartkorn 1 skp. 2¼ alb. Den var stadig forpagtet af Niels Larsen, som tidligere havde fået nej til sit tilbud om at købe den for 1.225 kr. Nu blev den vurderet til 1.800 kr. Endelig blev matr. nr. 1*n*, Holten, på ca. 25 tdr. land, hartkorn 3 skp. 2¾ alb., vurderet til 1.100 kr. Den var delt mellem to fæstere, Laurids Kresten Ravn, hvis 12½ td. land blev vurderet til 700 kr., og H. P. Petersens enke, hvis 12½ td. land skulle koste 400 kr. Den 24. november mødte fæsterne op ved et menighedsrådsmøde, undtagen enken, der var meget gammel. Hans Lehmann fandt prisen for høj, de øvrige gik efter nogen forhandling ind på de foreslåede priser.

Den 13. august 1915 bad menighedsrådet ministeriet om at fremskynde sin afgørelse, da forpagterne ikke havde nogen forpligtelse til at efterårspløje jorderne og tilså dem til aflevering den 1. maj 1916. Da det trak ud med svar, forespurgte menighedsrådet den 6. september, om man kunne lade det gamle forpagtningsforhold gælde til 1. maj 1917 eller træffe overenskomst med forpagterne om for betaling at behandle jorderne. Så kom der endelig svar fra ministeriet den 15. december 1915. Salget godkendtes, i de fleste tilfælde til en lidt højere pris end oprindelig foreslået, i et enkelt tilfælde til en lidt lavere. Det tilføjedes, at ministeriet forventede, man ville bestræbe sig på at få solgt de resterende 20 td. land på de gunstigst mulige vilkår. Jorden var blevet efterårsbehandlet, men nu måtte godtgørelsen herfor naturligvis bortfalde. Embedets hartkorn udgjorde nu 4 tdr. 5 skp. I 1917 var der tale om at bortsælge Kærengen vest for Hejlskov sø, men da menighedsrådet undersøgte stedet den 13. juni, og det viste sig, at der på ca. en tredjedel af arealet var godt tørveskær fra ca. 2½ alen til større dybder, blev salget standset.

Udstykning af præstegårdens toft

Dersom pengenes værdi havde holdt sig uforandret, ville salget af de gårde, hvis forpagtningskontrakt udløb 1916, have været gunstigt for præsteembedet, idet hver enkelt af køberne betalte mere end 25 gange den årlige fæsteafgift, og summen fremtidig ville blive forrentet med 4 pct. Da byggegrundene i Egtved by var ved at slippe op, mente sognepræsten, at hvis der blev anlagt en vej fra landevejen ved Hans Bruuns bolig til Aftensang med fortsættelse af byvejen ud forbi Laurids Lindrum mellem præstegårdsjorden og Christian Eriksens jord (matr. nr. 6a), ville man kunne bruge præstegårdens toft som byggegrunde. Da det rygtedes, kom først købmand Terkel Jensen, som agtede at afstå sin forretning til sin søn, og ville købe en byggegrund vest for den påtænkte vej og ud til landevejen. Salget gik i orden den 14. september 1916, og sognepræsten fik lov at afholde udgifterne til vejanlægget af salgssummen. Grunden, som var på 629 m², kostede 943 kr. 50 øre (1,50 kr. pr. m²). Vejen blev anlagt i foråret og sommeren 1918 i 12 alens bredde og med fortov på hver side. Den kostede 720 kr. 48 øre. Om efteråret blev der langs fortovskanterne plantet 47 seljerøn og 2 mirabeller til 65 kr. Terkel Jensens hus blev opført den samme sommer.

I sommeren 1917 købte urmager Mikkelsen en grund i den modsatte ende af den nye vej på østsiden ind til Christian Eriksens gård til samme kvadratmeterpris. I sommeren 1918 købte han også nabogrunden, tilsammen 1.279 m², og Hans Bruun en grund over for Terkel Jensen på 815 m². Han måtte give 2 kr. pr. kvadratmeter, men solgte igen grunden til murer Gert Jensen. Terkel Jensen købte også et stykke op til sin byggegrund, 561 m² à 2 kr. Efter at have opgjort den samlede pris til 5.613 kr. og fradraget udgifterne til vej anlæg, 831 kr. 60 øre, i alt 4.782 kr. 40 øre, skrev pastor Madsen den 3. februar 1920, »men enden er ikke endda!«. Han fik ret. Gert Meyer sikrede sig i maj 1920 211 m² à 2 kr. og Marius Pedersen, Skovholm, i 1919 518 m² à 2 kr. Den 11. august 1920 udgjorde præstegårdens hartkorn 5 tdr. 3 skp. 3 fdk. 2 alb. Det var længe siden, præsten havde været en bonde blandt bønder. Tiden havde ændret sig, og præsten gik ind under lønningsloven af 4. oktober 1919, idet embedet blev sat i 2. lønningsklasse. I tilslutning til jordlovene af 1919 kom en lov om bortsalg af præstegårdsjord, nemlig lov nr. 537 af 4. oktober 1919. I henhold til den måtte også Egtved sognekald afgive jord. Af den oprettedes der to selvstændige husmandsbrug, som tildeltes Johannes Martinus Jensen, Erritsø (parcel nr. 3 af matr. nr. 1a og 1d), og Hans Hansen, Egtved, der fik parcel nr. 4, matr. nr. 1a og 1d. Parcel nr. 2 af matr. nr. 1a og 1d tildeltes Ejner Redlev Bruun, Egtved, til forening med matr. nr. 5æ samme steds. Da den 16-årige forpagtningskontrakt fra 1905 udløb, var der ikke mere tilbage af præstegården, end hvad pastor Madsen mente, han kunne overkomme at drive selv. Han fik lov at udlægge den med græs og udleje den til græsning i 10 år, til april 1931.

Under efterårsstormen i oktober 1920 blev taget på den gamle ladbygning i præstegården ødelagt. Laden var i det hele taget faldefærdig og ikke værd at istandsætte. Menighedsrådet søgte derfor og fik lov at sælge den til nedbrydning. Den 27. april 1922 holdtes der auktion, som indbragte netto 326 kr. 35 øre, der indbetaltes i stiftsmidlerne med undtagelse af 145 kr. 10 øre, som anvendtes til rydnings- og planeringsarbejde samt beplantning af grunden. To logulve af stampet ler fra den gamle lade blev udnyttet, idet de blev kørt på den nye vej, som kommunen endnu ikke havde overtaget. Den 22. juni 1923 var præstegårdens hartkorn 2 tdr. 2 skp. 3 fdk. 2

alb. af jordlodden, dertil 1 alb. skovskyld, 20 tdr. land ager, 2 tdr. til byggegrunde og ca. 3 tdr. 2½ skp. gårdsplads og have. Der var i 1923 endnu ca. 303 meter facade til byggegrunde langs den nye vej, eller ca. 20 grunde, der foreløbig var udlagt til kolonihaver. Det er i dag den vej, der hedder Præstevænget.

Ca. 1950 købte Rasmus Eriksen, Højvanggård, til selveje de 6 td. land præstegårdsjord, som han indtil da havde haft i arvefæste.

I 1971 er den jord, præsteembedet endnu råder over, opgjort således: have- og gårdsplads 1,33 ha, skov og plantage 22,84 ha, mark og mose 13,25 ha, sø 3,24 ha og bortlejet (til Egtved Borgerforening) 0,08 ha, i alt 40,74 ha. Resten af de ca. 200 td. land er forvandlet til rede penge, der står i stiftets offentlige midler og forrentes med 4 pct.

Om udvidelsen af Egtved kirkegård i 1978

Ved sognepræst *Rich. Munch Andersen*, Egtved.

Rundt omkring Egtved kirke ligger sognets kirkegård. Efterhånden som sognet er vokset og som mange gravsteder bliver bevaret længere, har man taget ny jord ind til kirkegård. Sidst er der foretaget en udvidelse med ca. 13.000 m².

I 1967 tilbagekøbte menighedsrådet dette areal, som tidligere var skilt ud fra præstegårdsjorden. Arealet ligger mod vest i umiddelbar forlængelse af den ældre kirkegård, og det grænser op til Egtved ådalen, sådan at man fra dets vestside har et vældigt udsyn over dalen med dens kløfter og skrænter og granplantninger. I efteråret 1974 begyndte planlægningen af udvidelsen med sagkyndig bistand af landskabsarkitekt I. P. Jundggreen Have, Åbenrå. Det første arbejde gik ud på at indramme området med et dige af marksten. Stenene blev hentet eller bragt fra gårde i sognet, og der var mange til rådighed. Opsætningen af diget, jordarbejdet og plantningen af læhegn blev udført af Gartnerens Aktieselskab, Vejle. I foråret 1978 blev det nye areal indviet og taget i brug.

En kirkegård har sin plads og sin betydning i et sogn. Den fortæller noget om sognets historie, alle familier får deres forbindelse til den, direkte eller indirekte, og der er knyttet en række traditioner til kirkegården og dens brug. Derfor spiller det en rolle, hvordan den ser

ud, hvilket indtryk den møder en med, og hvordan dens praktiske indretning er. I planlægningen af den nye afdeling har man ønsket at tage hensyn til disse forhold. Alle grave er østvendte, efter gammel skik. Læplantningen består af eg og bøg, som begge har gammel hjemstedsret på egnen. Selve gravstedsarealet fremtræder som et stort, ovalt rum, omgivet af læhegnet mod syd, vest og nord og sammenarbejdet med den gamle kirkegårds læplantning, sådan at gammelt og nyt forenes i en god sammenhæng. Den nye afdeling ligger helt hen i græs. Der er ingen grusgange eller lignende. Der er anlagt flere typer af gravsteder for at give mulighed for at vælge den gravstedsform, man foretrækker.

Nærmest den gamle kirkegård er der kistebegravelse i rækker, og der kan lægges flere rækker til efter behov. Disse rækker er svagt krummede, svarende til hele anlæggets afrundede form.

I den store plæne er anlagt fire gravgårde, de tre indhegnet med bøgehække: længst mod syd en tjørnelund til anonyme urner, derefter en roselund med rosenhække som skel; så følger en gravgård til kistebegravelser i plæne, og længst mod nord en urneafdeling. For hver afdeling gælder visse hovedlinjer for anlæg, beplantning, gravsten m. m. Der er endvidere plan om at give mulighed for begravelse i den gamle læplantning, altså en art skovkirkegård, og endelig om at lægge et gravareal ud med lyng som eneste bevoksning.

Ved denne indretning har man villet give forskellige muligheder at vælge imellem og samtidig skabe en helhed, en smuk og værdig ramme om de dødes hvilested. Udvidelsen giver plads til ca. 1.000 enkeltgrave og skulle således dække behovet for mange år.

Anvendte forkortelser

alb.	album
d.	død
D.L.	Danske Lov
dl.	daler
D.S.	»Danske Sagn«
E.T.K.	Evald Tang Kristensen
fdk.	fjerdingskar
htk.	hartkorn
jf.	jævnfør
J.Kv.	John Kvist
J.T.K.	Johannes Tang Kristensen
ld.	land
mk.	mark
m.o.h.	meter over havet
p. (pagina)	side
pd.	pund
rbdl.	rigsbankdaler
rdl.	rigsdaler
s.	samling
sk.	skilling
skp.	skæppe
sldl.	sletdaler
sml.	sammenlign
td.	tønde
V.A.S.	»Vejde Amts Stednavne«
V.A.Å.	»Vejde Amts Årbog«